

BIBLIOTEKA MYŚLI
EKONOMICZNEJ

Spółeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska

Redakcja naukowa
Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz

Konrad
Adenauer
Stiftung

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

Spółeczna Gospodarka Rynkowa:

Polska i integracja europejska

**Spółeczna Gospodarka Rynkowa:
Polska i integracja europejska**

Recenzent

prof. Michał Gabriel Woźniak

Redakcja naukowa

prof. Elżbieta Mączyńska, prof. Piotr Pysz

Redakcja i wykonanie indeksów

Danuta Jastrzębska

Koordinacja wydania

Krystyna Łuszczynska

© Copyright by Polskie Towarzystwo Ekonomiczne & Fundacja Konrada Adenauera,
Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 2018

Monografia powstała przy współpracy Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego,
Fundacji Konrada Adenauera, Przedstawicielstwo w Polsce, Wyższej Szkoły Finansów
i Zarządzania w Białymstoku

ISBN 978-83-65269-22-5

Wydawca

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne

ul. Nowy Świat 49, 00-042 Warszawa

tel. 22 551-54-01, fax 22 551-54-44

<http://www.pte.pl>, e-mail: zk@pte.pl

www.ksiazkiekonomiczne.pl

Skład i łamanie, projekt okładki

Studio Komputerowe GEMMA

Druk i oprawa

Sowa Sp. z o.o.

Wydanie I

SPIS TREŚCI

Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz

Wstęp	11
--------------------	----

CZĘŚĆ I.

TEORETYCZNE PODSTAWY KONCEPCJI SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

Grzegorz Szulczewski

Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka	21
1. Rozważania historiozoficzne A. Müllera-Armacka	21
2. Aksjologiczne podstawy projektu SGR A. Müllera-Armacka	26
3. Druga faza rozwoju Społecznej Gospodarki Rynkowej	29

Ludwik Hejny

„Pomieszanie porządków” – problem ładu gospodarczego w perspektywie koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej i ordoliberalizmu jako jej teoretycznej podstawy	35
1. Wprowadzenie – w kwestii rozumienia „ładu i porządku”	35
2. Zjawisko „pomieszania porządków”(?) – możliwe postawy metodologiczne	38
3. Zakończenie	41

Piotr Pysz, Anna Jurczuk

Ład gospodarczy jako kategoria nauk społecznych	43
1. Wprowadzenie	43
2. Ład gospodarczy w teorii ekonomii	45
3. Struktura i dynamika badań nad kategorią ładu gospodarczego	49
4. Zakończenie	52

Maciej Miszewski

Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń	55
1. Wprowadzenie	55
2. Zasada racjonalnego gospodarowania, jej instytucjonalna geneza i wpływ na postrzeganie gospodarowania w teorii ekonomii	56
3. Punkt wyjścia dla rozważań o ekonomii przyszłości	61
4. Metodologiczne założenia ekonomii przyszłości	63
5. Konkluzja – aksjomaty ekonomii przyszłości	67

Józefa Famielec

Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)	69
1. Wprowadzenie	69
2. Uwarunkowania społeczne i makroekonomiczne przedsiębiorczości ..	70
3. Przedsiębiorczość fundamentem społecznej gospodarki rynkowej Ludwiga Erharda	73
4. Zasady przedsiębiorczości w ustroju ładu gospodarczego Waltera Euckena	75
5. Zakończenie	80

Ewa Zeman-Miszewska

Uwarunkowania wdrażania Społecznej Gospodarki Rynkowej we współczesnych państwach	83
1. Wprowadzenie	83
2. Koncepcja Społecznej Gospodarki Rynkowej	84
3. Zmiany regulacyjnej roli państwa	85
4. Państwa – miejsce w systemie gospodarki światowej i uwarunkowania wewnętrzne	88
5. Zakończenie	91

CZĘŚĆ II.

SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA – DYSKUSJE I KONTROWERSJE

Anna Ząbkowicz

Dobrobyt i pokój społeczny a reprezentacje interesów w Unii Europejskiej	95
1. Uwagi wprowadzające	95
2. Dialog społeczny i konkurencja ekonomiczna w UE	99
3. Zakończenie	102

Katarzyna Kamińska, Małgorzata Trybuchowicz

Relacje pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a polityką ochrony konsumenta – konflikt czy synergia?	105
1. Wprowadzenie	105
2. Ochrona konkurencji i konsumenta w teorii ekonomii	106
3. Ewolucja niemieckiego ustawodawstwa w zakresie ochrony konkurencji i konsumentów	111
4. Niemieckie instytucje ochrony konkurencji i konsumenta	113
5. Zakończenie	115

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu	117
1. Wprowadzenie	117
2. Paradygmat ładu gospodarowania wobec zjawiska zmian jakościowych	117
3. Czego można się nauczyć od nowej ekonomii instytucjonalnej i teorii ordo?	119
4. Ład (porządek) stanowiący w teorii ordo i polskie rozwiązania	126
5. Zakończenie	129

Siarhei Liebecki-Lukin

Catholic Teaching on the Social Responsibility of Business	131
---	-----

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen	137
1. Einführung	137
2. Der Morawiecki-Plan als Spiegel der polnischen Wirtschaftspolitik ..	138
3. Implikationen der polnischen Wirtschaftspolitik für die deutsche Investitionsentwicklung und die zukünftige europäische Integration Polens	145
4. Fazit	146

Łukasz Kaczmarczyk

Elementy Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach polskich partii opozycyjnych w świetle zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena	147
1. Wprowadzenie	147
2. Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości	149
3. Odpowiedzialna polityka budżetowa a stabilność pieniądza	153
4. Subsydiarna polityka społeczno-dochodowa	155
5. Podsumowanie	156

CZĘŚĆ III.
SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA
A NOWE TRENDY W GOSPODARCE

Elżbieta Mączyńska

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego	163
1. Wprowadzenie	163
2. Antyrozwojowa dychotomia: mityczny róg obfitości i obszary ubóstwa oraz wykluczenia społecznego	164
3. Ordoliberalny model społecznej gospodarki rynkowej (SGR)	171
4. Społeczna gospodarka rynkowa w warunkach rewolucji cyfrowej i gospodarki prokrastynacyjnej	174
5. Zakończenie	179

Michał Moszyński

Model Społecznej Gospodarki Rynkowej z perspektywy rynku pracy w Niemczech i w Polsce – elementy analizy komparatywnej	183
1. Wprowadzenie – rynek pracy jako perspektywa dla rozważań nad modelem gospodarczym	183
2. Organizacja i funkcjonowanie rynku pracy w ordoliberalnej teorii ładu gospodarczego	185
3. Rynek pracy w koncepcji klasyków Społecznej Gospodarki Rynkowej ..	187
4. Realizacja modelu SGR w Niemczech w perspektywie rynku pracy ...	189
5. Realizacja modelu SGR w Polsce w perspektywie rynku pracy	193
6. Podsumowanie	197

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje	199
1. Wprowadzenie	199
2. Redukcja liczby banków i lokalnych placówek oraz zatrudnienia w sektorze bankowym	200
3. Kurczenie się placówek banków spółdzielczych w krajach UE	205
4. Skutki ograniczania sieci placówek bankowych dla banków i klientów	207
5. Przyszłościowy model placówki bankowej	209
6. Zakończenie	210

Ewa Kulińska-Sadłocha

Spółdzielnie kredytowe w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej	211
1. Wprowadzenie	211
2. Geneza i rozwój spółdzielni kredytowych w Polsce	212
3. Banki spółdzielcze i SKOK-i – podobieństwa i różnice	216
4. Pozycja rynkowa i sytuacja finansowa spółdzielni kredytowych w Polsce	219
5. Zakończenie	221

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarce Rynkowej.	
Przykład Polski	223
1. Wprowadzenie	223
2. Teoretyczne ramy Społecznej Gospodarki Rynkowej w Polsce	224
3. Przedsiębiorczość – ustalenia terminologiczne	226
4. Czynniki przedsiębiorczości w odniesieniu do SGR	231
5. Zakończenie – wnioski	234
Bibliografia	237
Streszczenia	259
Abstracts	267
Kurzzusammenfassungen	275
Spis rysunków	277
Spis tabel	279
Indeks rzeczowy	281
Indeks nazwisk	309

Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz

WSTĘP

Prezentowana książka jest wspólnym dziełem uczestników seminarium nt. „**Spółeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska**” zorganizowanego w dniach 23–29 lipca 2017 r. w Ełku przez Zarząd Krajowy Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Warszawie, Biuro Fundacji Konrada Adenauera w Warszawie i Wyższą Szkołę Finansów i Zarządzania w Białymstoku.

Seminarium w Ełku stanowi kontynuację legendarnych już w środowisku ekonomistów, polskich corocznych dwutygodniowych letnich akademii w *Gesamteuropäisches Studienwerk* (Ogólnoeuropejski Ośrodek Studiów) we Vlotho. Ostatnia, 25. edycja miała miejsce w 2016 r. Współfinansująca seminarium przez ponad dwie dekady prywatna Fundacja Ludwiga Erharda w Bonn musiała zawiesić swą pomoc z uwagi na istotne trudności finansowe. Dyrektor zarządzający Fundacji Erharda, Lars Vogel, zainicjował jednak ukierunkowany na projekt współpracy, kontakt z warszawskim biurem Fundacji Konrada Adenauera, które w 2017 r. podjęło się organizacyjnego i finansowego wsparcia tej inicjatywy.

O wyborze Ełku jako lokalizacji seminarium zdecydowało kilka czynników, charakteryzujących zarazem specyfikę i wielowymiarowość tego miasta. Po pierwsze, Ełk to niewielkie, liczące niespełna 70 tys. mieszkańców, miasto, malowniczo położone nad Jeziorem Ełckim. Odległe od wielkomiejskich metropolii. Nie oferuje seminarzystom wielkomiejskich atrakcji, które mogłyby odciągnąć uwagę uczestników seminarium od zajęć seminaryjnych.

Po wtóre, Ełk jest miastem o burzliwej historii, co skłania do porównawczych refleksji na temat czynników przemian społeczno-gospodarczych i politycznych. Położony w bezpośrednim pobliżu granicy pomiędzy Prusami Wschodnimi a Polską, a po rozbiorach Polski – Imperium Rosyjskiego z Cesarstwem Niemieckim, Ełk przeżywał trudne, a niekiedy tragiczne czasy licznych wojen, w tym dwóch światowych. Pomimo różnych politycznych i militarnych zagrożeń rozwijała się tu kultura i szkolnictwo. Z Ełku, noszącego wtedy jeszcze nazwę Lyck, wywodzi się jeden z najbardziej znanych niemieckich pisarzy XX wieku, Siegfried Lenz.

W tym wschodniopruskim mieście w XIX i XX wieku rozwijano także polskie i mazurskie aktywności kulturalne, m.in. wydawano polskojęzyczne gazety. Ełk był rodzinnym miastem znanego mazurskiego poety Michała Kajki.

Po trzecie, Ełk to miasto o rozwiniętej infrastrukturze uczelnianej, co zapewnia należyte warunki przeprowadzenia seminarium. Obecnie funkcjonuje tu bowiem kilka wyższych uczelni lub ich filii. Seminarium zlokalizowane zostało właśnie w jednej z nich, tj. Filii Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, współorganizatora seminarium.

Książka ta jako efekt współpracy naukowców z Polski i Niemiec z pewnością wymaga wyjaśnienia, co uzasadnia trwające już prawie trzy dziesięciolecia zajmowanie się w pracy naukowej, w tym seminaryjnej, tematyką Społecznej Gospodarki Rynkowej i integracji europejskiej? Czy temat ten nie stał się nudny, wyeksploatowany i nie wyczerpał już swej siły nośnej? Odpowiedź na te pytania może być tylko negatywna, co w skrótovej formie uzasadniamy poniżej.

Współczesne społeczeństwa i gospodarki rynkowe charakteryzują się niezwykle szybko narastającym stopniem skomplikowania. Można bez przesady mówić o narastaniu stopnia skomplikowania społeczeństwa i gospodarki w tempie odpowiadającym funkcji wykładowej. Skłoniło to teoretyka spontanicznego ładu gospodarczego i noblistę, Friedricha Augusta von Hayeka, do stwierdzenia, iż współczesny człowiek nie będzie już nigdy panem własnego losu, gdyż świat stał się dla niego po prostu za bardzo skomplikowany [Hayek, 2003, s. 483–484]. Ta licząca kilkadziesiąt lat teza wydaje się być współcześnie coraz bardziej aktualna. Wybitny socjolog, Ulrich Beck, książkę wydaną pośmiertnie w 2016 r. w Cambridge zatytułował *The Metamorphosis of the World* [Beck, 2016]. Główną tezę tego dzieła jest pogląd, że przemian współczesnego świata nie sposób zrozumieć, jeżeli ujmujemy się je jako zmiany dokonujące się stopniowo w długim procesie historycznym i tylko na pewnych wybranych odcinkach materialnej i społecznej egzystencji społeczeństw. W badaniach tych przemian konieczne jest przede wszystkim podejście holistyczne. Beck konkluduje, że współczesny świat i gospodarka światowa obecnie znajdują się nie w fazie typowych dla przeszłości stopniowych i odcinkowych przemian, tylko radykalnej metamorfozy, prowadzącej do zasadniczo nowej jakości, tzn. nie wiadomo dokąd, i nie wiadomo do czego. Filozof Peter Sloterdijk ujmuje to w formie sugestywnego przykładu: współczesny świat jest jak samolot lecący na wysokości 12 tys. metrów bez widoku na lądowanie. Jego pasażerowie to cała ludzkość, a wśród pasażerów są grupy gangsterów, pomiędzy którymi na

pokładzie samolotu wybucha strzelanina. Zadaniem natomiast innych osób na pokładzie jest przebudowa samolotu w czasie jego lotu [Sloterdijk, 2014].

Zgodnie z przewidywaniami Karola Marksa, współczesny kapitalizm znajduje się na ścieżce szybko postępującej koncentracji produkcji i władzy gospodarczej. Proces ten występuje w tempie zapierającym dosłownie dech w piersiach w sferze digitalnej (internetu) i międzynarodowych finansów. Jest on jeszcze dodatkowo napędzany przez intensyfikującą się z roku na rok konkurencję wielkich amerykańskich, chińskich i europejskich koncernów. W sferze digitalnej pojawiło się zjawisko, którego Marks zresztą nie mógł przewidzieć, tj. zjawisko występowania minimalnych stałych albo nawet zerowych kosztów krańcowych produkcji. Umożliwia to cyfrowym koncernom jak Google i Facebook, powiększanie rozmiarów produkcji swych usług bez konieczności ponoszenia związanych z tym dodatkowych kosztów. Ograniczeniem tej ekspansji mogą być tylko rozmiary istniejącego popytu. Ale w związku z tym, że usługi tych koncernów oferowane są w większości przypadków za darmo, ograniczenie to okazuje się bardzo słabe. Rezultatem jest opanowanie światowych rynków mediów i reklamy przez kilka internetowych gigantów. Według poglądów ordoliberalnych myślicieli, rynek mediów zdominowany przez kilku gigantycznych oferentów nie jest już prawdziwym rynkiem konkurencyjnym, tylko niebezpiecznym splotem stosunków prywatnej władzy. Zagroza to w miarę sprawiedliwemu podziałowi dochodów oraz wolności i odpowiedzialności jednostki ludzkiej, a nawet demokratycznej organizacji wolnych społeczeństw. Zgodnie z kluczową tezą Waltera Euckena, każdy rynek nieujęty w ramy konkurencyjnego ładu gospodarczego zawiera immanentną tendencję do samozniszczenia [Eucken, 2004, s. 31].

Opanowane przez monopole i oligopole rynki medialne w powiązaniu z wszechwładzą koncernów finansowych niosą nieuchronne konsekwencje w sferze podziału dochodów. Partycypują w nich w uzasadnionym tylko i jedynie stosunkami władzy wysokim stopniu właściciele, akcjonariusze i menedżerowie tych jednostek gospodarczych. Prawie we wszystkich krajach wysoko i średnio rozwiniętych widoczna jest tendencja do długoletniej stagnacji realnych dochodów warstw średnich, idąca w parze z wysoką dynamiką przyrostu dochodów grup szczególnie uprzywilejowanych. O ich uprzywilejowaniu przesądza duży majątek, wysoka pozycja w życiu gospodarczym i społeczno-politycznym czy też łatwy dostęp do dużych ilości taniego pieniądza, co umożliwia spekulacje często gigantycznych rozmiarów. Co gorsza, jednocześnie maleją realne dochody warstw najsłabszych ekonomicznie. Problematykę pogłębiających się

nierówności dochodowych i majątkowych podejmuje w swej głośnej książce Thomas Piketty, wskazując m.in., że nierówności te zbliżają się współcześnie do ich poziomu z okresu przed pierwszą wojną światową [Piketty, 2014, s. 28–31]. Ogólnie wiadomo zaś, jakie kataklizmy przeżył świat w okresie od 1914 do 1945 roku. Zdaniem Ralpa Dahrendorfa, była to powtórka tylko w jeszcze szerszym zakresie okresu religijnej wojny trzydziestoletniej 1618–1648, która spustoszyła prawie całkowicie Europę Środkową [Dahrendorf, 2003].

Wspomniany rozwój wydarzeń ma znaczenie dla kształtowania się i/lub rozpadu więzi społecznych. Pod wpływem globalizacji i szybkiego rozwierania się nożyc dochodowych oraz majątkowych pogłębiają się trwające już od kilku dziesięcioleci procesy egoistycznej indywidualizacji gospodarujących jednostek ludzkich. Coraz częściej każdy walczy tylko o korzyści materialne oraz prestiżowe przede wszystkim dla siebie i swojej rodziny. Słabnie duch ludzkiej wspólnoty nie tylko w wymiarze poszczególnych krajów, ale także w wymiarze lokalnym w gminach, kościołach, szkołach, jednostkach gospodarczych i nawet w sąsiedztwie. Te destruktywne tendencje rozkładu więzi społecznych współwystępują z sprzyjającym chaosowi i anarchii zjawiskiem społecznej anomii. „Anomia (...) oznacza bowiem właśnie chaos i sprzeczności w systemie wartości i wynikającą stąd niepewność i trudności oceny, co w postępowaniu ludzi i funkcjonowaniu gospodarki jest dobre, a co złe, a także co do tego, jakie sposoby dochodzenia do celów są dopuszczalne, a jakie nie” [Mączyńska, 2013, s. 118]. Anomia określana jest przez wybitnego socjologa, Piotra Sztompkę, skrótowo i syntetycznie jako „chaos w systemie aksjonormatywnym społeczeństwa” [Sztompka, 2007, s. 301]. Zgodnie z terminologią myśli ordoliberalnej można stwierdzić, że pogłębiająca się anomia podważa socjologiczno-antropologiczny fundament gospodarki rynkowej i jej ładu społeczno-gospodarczego.

Współcześni politycy i ich naukowci doradcy stoją mniej czy bardziej bezradni wobec wyboru dostosowanej do wyzwań współczesności koncepcji polityki społeczno-gospodarczej. Zawiodły już w przeszłości i/lub nie nadają się do zastosowania w obecnych zmienionych warunkach funkcjonowania gospodarki takie koncepcje jak: leseferyzm, socjalistyczna, względnie kapitalistyczna, gospodarka centralnie zarządzana, keynesizm czy też w ostatnich dziesięcioleciach neoliberalna koncepcja ekonomii podażowej i monetaryzmu. Nie jest też godna zalecenia polityka gospodarcza czysto pragmatyczna pozbawiona jakiegokolwiek wiodącej koncepcji. Byłaby to bowiem polityka reagująca tylko dyskrejonalnie *ex post* na pojawiające się od przypadku do przypadku na różnych odcinkach

procesu gospodarowania nierównowagi oraz napięcia gospodarcze i społeczne. Cechowałaby się ona bardzo krótkim horyzontem czasowym, uniemożliwiającym rozwiązywanie długofalowych i zasadniczych problemów gospodarczych, społecznych i ekologicznych stojących przed współczesnymi społeczeństwami. Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR) jest jedyną koncepcją polityki społeczno-gospodarczej, która nie zawiodła związanych z nią oczekiwań w kilkunastu latach zachodniemieckiego „cudu gospodarczego” 1948–1966. Po kilku dziesięcioleciach raczej nieudanych prób z modnymi w świecie zachodnim keynesizmem i z ekonomią podażową przynajmniej częściowy powrót do koncepcji SGR w postaci implementacji Agendy 2010 przyczynił się do renesansu gospodarki niemieckiej [Agenda, 2010].

Wskazując na zalety koncepcji SGR trzeba podkreślić jej charakter integrujący różne prądy myślowe współczesnych społeczeństw. W koncepcji tej można odnaleźć zarówno silne elementy myśli liberalnej (wolność jednostki i rynek), jak i socjaldemokratycznej (sprawiedliwość i dobrobyt dla wszystkich). Także konserwatywni zwolennicy silnego państwa i jego aktywnej roli w gospodarce znajdą w koncepcji SGR elementy (odgórne stanowienie ładu gospodarczego) potwierdzające ich myślenie. Klamrą spinającą wszystkie te prądy myślowe jest jednak to, że koncepcja SGR, powracając do idei niemieckiej szkoły historycznej i chrześcijańskiej nauki społecznej Kościoła, przywraca życiu gospodarczemu i społecznemu moralność i etykę wyparte stamtąd przez neoklasyczną, sformalizowaną teorię ekonomii. Warto w związku z tym zacytować wypowiedź Euckena o zasadniczym podwójnym celu jego programu badawczego. Myślicielowi temu chodziło o zapewnienie społeczeństwu gospodarującemu ładu gospodarczego zabezpieczającego jednocześnie funkcjonalną sprawność gospodarki rynkowej, a jednostkom ludzkim życie w wolności zgodnie z zasadami etyki [Eucken, 1989, s. 240]. W podobnym duchu wypowiadał się wielokrotnie główny architekt i realizator polityki SGR, Ludwig Erhard, stawiający w centrum zainteresowań dobrobyt społeczny i poprawę jakości życia ludzi. Erhard traktował to jako fundamentalny cel opartej na koncepcji SGR polityki gospodarczej. Wskazał, że wzrost gospodarczy nie jest celem samym w sobie, a środkiem do realizacji celu, jakim jest dobrobyt społeczny.

Dla ustalenia kolejności tekstów zamieszczonych w przedstawionej pracy zbiorowej uczestników/uczestniczek seminarium w Ełku 2017 wielce pomocny okazał się fakt, że analiza koncepcji SGR we współzależności z integracją europejską wymaga wzięcia pod uwagę zarówno jej pryncypiów, jak i „historycznego

momentu” ich zastosowania. W pierwszym bloku tematycznym podjęta została analiza różnych aspektów koncepcji SGR w wymiarze jej ogólnych pryncypiów. Dyskusja na ten temat jest w literaturze, podobnie, jak i w pracy ełckiego seminarium, ciągle żywa i aktualna. Różne aspekty implementacji pryncypiów koncepcji SGR zaprezentowano w drugim bloku tematycznym. W trzecim bloku tematycznym podejmujemy próbę podsumowania aktualnego stanu dyskusji na temat SGR i wskazania dalszych kierunków badań na przyszłość.

Jedną z podstawowych asymetrii współczesnego świata rynkowego są nierówności społeczne oraz będące ich następstwem niedostosowanie dynamiki i rozmiarów podaży produktów i usług do dynamiki i rozmiarów zapotrzebowania na nie. Niedostatek popytu zderza się z gwałtownie rosnącymi wskutek przemian technologicznych możliwościami wzrostu produkcji wyrobów i usług. Prowadzi to do nadprodukcji i związanych z nią rozległych negatywnych następstw, takich m.in. jak nieprawidłowości na rynku pracy, niska dynamika inwestycji, wyniszczająca konkurencja, uprzykrzająca życie agresywna reklama towarów, konsumpcjonizm, negatywne następstwa dla naturalnego środowiska, w tym następstwa klimatyczne i inne. W wielu krajach coraz bardziej wyraźne są rozmaite przejawy syndromu gospodarki nadmiaru oraz wynikające z tego marnotrawstwo rozmaitych zasobów. Tworzy to toksyczne podłoże dla rozmaitych manipulacji i oszustw rynkowych oraz opisywanego przez dwóch noblistów Shillera i Akerlofa syndromu „łowienia frajera” [Akerlof, Shiller, 2017]. To także pozostaje w całkowitej sprzeczności z, ukierunkowaną na przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, odpowiedzialność i etykę, koncepcją SGR.

Powstaje zatem pytanie o bariery wdrażania tej koncepcji i generalne pytanie, czy ten wywodzący się z okresu międzywojennego i zorientowany na gospodarki narodowe model może być użyteczny w warunkach gospodarki globalnej i przemian kreowanych przez rewolucję cyfrową. SGR to model ukierunkowany na inkluzyjność społeczną. Powstaje zatem pytanie, czy w warunkach nowej, cyfrowej gospodarki, gospodarki rosnącej obfitości dóbr, ale jednocześnie rosnących nierówności społecznych, model ten może być skutecznym narzędziem antyeksraktywnym, narzędziem proinkluzywnym? Zarazem rodzi się pytanie o główne elementy i cechy inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego. Te właśnie kwestie podejmowane są w niniejszej monografii.

Monografia zawiera teksty 17 naukowców, legitymujących się bogatym doświadczeniem badawczym dotyczącym ordoliberalizmu oraz społecznej gospodarki rynkowej i uwzględniającym zarówno zmiany w teorii ekonomii, jak i trendy

w gospodarce światowej, przede wszystkim europejskiej. Większość autorów wielokrotnie uczestniczyła w seminariach we Vlotho, co sprzyjało nowym inspiracjom naukowo-badawczym. Seminarium w Ełku stanowiło kolejny asumpt do refleksji na ten temat, zaś jednym z rezultatów tego jest niniejsza monografia. W ustaleniu kolejności zawartych w niej tekstów pomocny był fakt, że analiza koncepcji SGR we współzależności z integracją europejską wymaga wzięcia pod uwagę zarówno jej pryncypiów, jak i „historycznego momentu” ich zastosowania, a także zmian, jakie przynosi rewolucja cyfrowa i związane z nią przesilenia cywilizacyjne, przejawiające się w wypychaniu cywilizacji industrialnej przez nowe wzorce gospodarki i społeczeństwa. Z takiego właśnie podejścia wynika podział monografii na trzy części – bloki tematyczne.

W pierwszym bloku tematycznym, dotyczącym teoretycznych podstaw SGR, podjęta została analiza różnych aspektów tej koncepcji z uwzględnieniem jej ogólnych pryncypiów. W drugim bloku tematycznym przedstawione zostały dyskusje i kontrowersje na temat użyteczności koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w praktyce, zwłaszcza pod kątem rozwiązań regulacyjnych i wymogów integracji gospodarczej w ramach Unii Europejskiej. Ostatni, trzeci blok tematyczny, zawiera analizy koncepcji SGR pod kątem jej użyteczności w warunkach nowej, cyfrowej gospodarki i trendów w rozwoju społeczno-gospodarczym. Zarazem w bloku tym podjęta została próba wskazania korzyści i ograniczeń wykorzystywania koncepcji SGR w kształtowaniu przyszłościowego modelu funkcjonowania państw i ich związków. Taki też cel przyświeca całej monografii. Autorzy wychodzą z założenia, że konfrontacja w podjętych analizach charakterystycznych dla współczesnego świata asymetrii i zagrożeń z proinkluzywnym potencjałem koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, ma zarówno uzasadnienie teoretyczne, jak też może stanowić impuls do głębszych refleksji na temat możliwych kierunków racjonalizacji kierunków polityki społeczno-gospodarczej w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Jednak o użyteczności i walorach tej monografii ostatecznie przesądzą jej czytelnicy. Zachęcamy zatem do lektury.

CZĘŚĆ I.

TEORETYCZNE PODSTAWY KONCEPCJI SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

*Grzegorz Szulczewski**

FILOZOFICZNO-AKSJOLOGICZNE PODSTAWY KONCEPCJI SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ ALFREDA MÜLLERA-ARMACKA

Czytając uważnie dzieła największych ekonomistów minionych stuleci trudno nie oprzeć się wrażeniu, że głównym motywem zainteresowania ekonomią nie była jedynie chęć racjonalnego, teoretycznego ujęcia procesu gospodarowania. Ich teorie ekonomiczne stanowiły konsekwencje głębszego procesu myślowego. Jego genezy należy poszukiwać w potrzebie odpowiedzi na nurtujące ekonomistów pytania z zakresu filozofii społecznej i antropologii.

W szczególny sposób owe impulsy filozoficzne (pytania filozoficzne) skłaniały Müllera-Armacka do podjęcia studiów ekonomicznych, rozwijania teorii ekonomii, a w tym szczególnie nas interesującej teorii polityki gospodarczej.

1. Rozważania historiozoficzne A. Müllera-Armacka

Alfred Müller-Armack określa swoje badania wykraczające poza kwestie sensu stricto ekonomiczne jako badania w ramach socjologii kultury [Müller-Armack, 1948b]¹. Jednak wydaje się, że jest to zbyt skromne określenie, ponieważ swą koncepcję ekonomiczno-społeczną zawierającą punkt wyjścia do tworzenia teorii i praktyki gospodarczej opiera de facto na refleksji z zakresu historiozofii i antropologii filozoficznej.

* Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Instytut Filozofii, Socjologii i Socjologii Ekonomicznej, Zakład Filozofii.

1 Cytaty na podstawie polskiego tłumaczenia zostały przez autora rozdziału na nowo opracowane językowo.

W przeświadczeniu Müllera-Armacka, aby uprawiać ekonomię, najpierw trzeba „mieć jasność, co do miejsca, w którym się znajdujemy”² [Müller-Armack, 1948a]. Nie chodzi przy tym o ukazanie, w którym punkcie znajduje się rozwój narzędzi teoretycznych samej ekonomii, czy też jaka jest aktualna kondycja gospodarki.

Müller-Armack stara się natomiast określić „naszą duchową pozycję w taki sposób, aby odnaleźć podstawę, na której stoimy” [Müller-Armack, 1948a]. W jego przeświadczeniu, rozpoznanie „duchowej pozycji zmieni stan naszego ducha. Przejrzy on destruktywne siły i prowadząc krytyczną refleksję o minionych stuleciach stanie się odporny na ich wpływ” [Müller-Armack, 1948b].

Wedle niego, po katastrofie dziejowej Niemiec trudno tworzyć podstawy, na których można by owocnie budować kulturę i cywilizację. Müller-Armack mówi o „rozkładzie duchowym”, który to „rozkład dosięga także naszych duchowych korzeni”, jak i o „trzęsieniu ziemi wewnątrz duchowych fundamentów” [Müller-Armack, 1948a].

Należy podkreślić, że diagnoza łącząca katastrofę Niemiec z kryzysem duchowym świadczy o posiadaniu przez Müllera-Armacka nie tylko głębszych horyzontów myślenia, ale i wrażliwości na kwestie często niedostrzegane przez ekonomistów. Jednocześnie ta diagnoza pozwala Müllerowi-Armackowi na powiązanie swych poglądów i badań z dorobkiem kolegów z kręgu freiburskiego³.

Tę grupę wypracowującą podstawy ordoliberalizmu łączy bowiem wspólna idea, że chaos duchowy burzy podstawy porządku politycznego, prowadzi do ustalenia pseudoporządków opartych na przemocy, doprowadzających w końcu do katastrofy, po której potrzebne jest myślenie o nowym, wolnościowym porządku społeczno-ekonomicznym. Ten nowy porządek, w przeświadczeniu ordoliberalistów powinien się opierać na zreformowanej postaci liberalizmu. Jak podkreśla Müller-Armack, zreformowany, powojenny liberalizm musi różnić się od starego (Altliberalismus), opartego na idei leseferyzmu.

Poszukując przyczyn kryzysu duchowego prowadzącego do katastrofy dziejowej Müller-Armack dochodzi do wniosku, że do nich należy oparcie się na fałszywej antropologii.

Wedle Müllera-Armacka pojmuje ona jednostronnie życie duchowe człowieka. Człowieka ma cechować chłodne, wykalkulowane ratio, albo irracjonalne

2 Cytaty na podstawie polskiego tłumaczenia zostały na nowo opracowane językowo.

3 Szerokie spektrum poglądów ekonomistów ordoliberalnych i innych myślicieli o zbliżonych do nich poglądach prezentuje książka pod red. Elżbiety Mączyńskiej i Piotra Pysza [2010].

fascynacje. Ta fałszywa antropologia staje się przyczyną „rozerwania jednolitości ludzkiej natury” [Müller-Armack, 1948a]. Na jej podstawie nowe formy życia politycznego „uznają człowieka za istotę związaną ze środowiskiem, czynią z niego przede wszystkim istotę ekonomiczną czy polityczną, (...) uważają go za związanego na modłę deterministyczną i nieuchronną z siłami nacjonalistycznymi, liberalnymi, społecznymi czy politycznymi” [Müller-Armack, 1948a]. Zrodziło to bunt przeciwko chłodnej racjonalności, która zajmuje miejsce syntezy rozumu i uczucia, jakie tworzyły wcześniejsze ekspresje kultury oparte na religijnym fundamencie⁴ [Szulczewski, 2003].

Jak zauważa „nie brakowało prądów myślowych, które wszystko chciały wyprowadzić z jakiejś nowej zasady. Było to charakterystyczne w pewnym sensie dla wszystkich irracjonalnych, nacjonalistycznych, dziejowych ruchów, które widziały siebie jako przewyżczenie wszystkich zasad przeszłego myślenia. W szczególności pociągające było to dla ruchów młodzieżowych, które gwałtowną empatię chciały przeciwstawić tradycji zdyscyplinowanego ratio (...). Tym wszystkim przedsięwzięciom, których i dzisiaj nie brakuje, wspólny jest przede wszystkim ten irracjonalizm, który rozrywa jedność ludzkiej natury i świata kultury” [Müller-Armack, 1948b].

Tymczasem człowiek w swym wymiarze duchowym jest istotą autonomiczną, wolną i odnoszącą się do sfery duchowej, czyli do Prawdy, Dobra i Piękna. Wedle Müllera-Armacka, „duch nie jest środkiem odurzającym – jest zobowiązaniem, aby głosić rzeczy dobre i prawdziwe w sposób jasny i otwarty i jest gotowością, aby sięgać do najgłębszych pokładów [życia]” [Müller-Armack, 1948b]. Człowiek nie jest skłonny jedynie do myślenia, ale duch ludzki odczuwa również egzystencjalną tęsknotę za transcendencją. „Jest on istotą nieubłaganie skierowaną ku transcendencji, która ten nieoderwalny aspekt życia nosi w sobie bez względu na krytyczną uwagę, że jej jedynym źródłem jest irracjonalność” [Müller-Armack, 1948b]. Co jednak się dzieje, gdy taka potrzeba istnieje, a wątpliwe, brak wiary i kryzys religijności dosięga ludzkość?

Jak stwierdza Müller-Armack, „ogólna tendencja XIX wieku polegała na stworzeniu nowych idoli, religijnych surogatów, poruszających ludzkie rzesze – wszystkie one pojawiły się na miejscu utraconej starej wiary” [Müller-Armack, 1948a]. Dalej podkreśla, że w tym kierunku szły również wysiłki filozofów tego

4 Druga diagnoza kryzysu duchowego jest zgodna z równoległe powstałą koncepcją Edmunda Husserla kryzysu nauk i europejskiego człowieczeństwa. Por.: E. Husserl [1962].

okresu. Zarówno Marks, jak i Nietzsche istotę wysiłku filozoficznego upatrywali „w stwarzaniu zastępczych metafizyk w zamian za utraconą, prawdziwą wiarę” [Müller-Armack, 1948a]. Ich projekty poszukiwania nowego porządku dla człowieka komunistycznego i nadczłowieka stały się potem pożywką dla totalitarnych ideologii, jak i podstawą antyliberalnych doktryn społeczno-ekonomicznych. Wiek XX z dwoma wojnami świadczyć ma o „załamaniu zsekularyzowanej formy kultury, której to załamanie sięga do naszej teraźniejszości” [Müller-Armack, 1948a]. W tym stuleciu bez Boga (tytuł jego eseju) człowiek poszukiwał zatem zastępczych form religijności w miejsce utraconej więzi z Bogiem. Tym samym wedle Müllera-Armacka zbrodnicze ideologie nazizmu i komunizmu powstały jako efekt zatraty wiary w Boga. Mają one zastąpić religię tworząc świecki kult wodza (Hitler, Stalin) i nowe wersje historii zbawienia ludzkości (czysta rasowo, aryjska III Rzesza i bezklasowe społeczeństwo komunistyczne Kraju Rad). Środkiem do tego są doktryny społeczno-gospodarcze wykorzystujące arbitralnie fragmenty teorii ekonomicznych, społecznych, a nawet, jak w przypadku nazizmu, lingwistyczno-antropologiczne (teoria uprzywilejowanej rasy).

Jak zauważa Müller-Armack, obie totalitarne ideologie opierały się nie tylko na fałszywej, jednostronnej koncepcji człowieka, ale i na związanym z nim naturalistycznym pojmowaniu historii jako procesu, w wyniku którego koniecznie ma dojść do realizacji totalitarnych utopii. W ujęciu Müllera-Armacka, „historycyzm jest dzieckiem naturalistycznej antropologii, i to on stworzył niebezpieczny pogląd na to, że istnieją ponadjednostkowe siły napędzające naszą historię. Ich moc miała ukazywać bezwartościowość wysiłku duchowego wobec sił masy, determinacji ekonomicznych czy dyktatu partii politycznych. Tym samym historycyzm stworzył niebezpieczną sytuację, w której zdejmował z jednostki odpowiedzialność osobistą” [Müller-Armack, 1948a]. Doprowadziło to do powstania totalizującego fatalizmu: materializmu historycznego (nieuchronności nadejścia epoki komunizmu) i nowej nazistowskiej wizji dziejów (tysiącletniej Rzeszy).

Podsumowując Müller-Armack stwierdza, że „doświadczenie tego stulecia [XX wieku] pokazało dobitnie niemożliwość stworzenia nowej [zsekularyzowanej] światowej kultury. W tym ostatnim akcie wyrażamy naszą najgłębszą skepsis wobec tych idei dla mas, które w gruncie rzeczy służą za ersatz prawdziwej wiary” [Müller-Armack, 1948a].

Po wojnie, po klęsce ateistycznych utopii zbudowanych na irracjonalnych podstawach, Müller-Armack wskazuje, że „epoka jest duchowo sterylna i cierpi na brak wielkich osobistości” [Müller-Armack, 1948b].

Po fazie krytyki kondycji duchowej Müller-Armack uważa, że „[współczesność] musi określić przede wszystkim całkowicie nowy punkt wyjścia” [Müller-Armack, 1948b]. Postawę określającą ten nowy punkt wyjścia cechuje przeświadczenie, że budowa utopii społeczno-gospodarczo-politycznych zawsze kończy się w praktyce katastrofą. Dlatego wedle Müllera-Armacka należy odrzucić pokusę budowy nowej utopii a „trzeźwa surowość i pozbawianie siebie takiej iluzji są obecnie, zdaje się, zdrowszymi postawami” [Müller-Armack, 1948b]. Jak stwierdza, „humaniści stali się przez doświadczenia tego stulecia odporni i nie zadowolą się ponownym szukaniem jakiejś zastępczej metafizyki, albo stwarzaniem nowej, nieważne w jakiej formie” [Müller-Armack, 1948a]. Müller-Armack zauważa, że nowy punkt wyjścia daje również nową, dziejową szansę: „koniec iluzjonizmu objawia się w dzisiejszej skepsis, która wcale nie potrzebuje być nihilistyczna (...), lecz jednocześnie pozostaje otwarta na wartości i transcendencję” [Müller-Armack, 1948a]. Receptą na pokonanie kryzysu duchowego, ale i społeczno-politycznego ma stać się określenie nowej zasady porządkującej życie społeczno-gospodarcze i polityczne.

Wedle Müllera-Armacka ma ona opierać się po pierwsze na: antropologii filozoficznej nowego typu nazywanej przez niego antropologią zintegrowaną, po drugie: na nowych interdyscyplinarnych teoriach z zakresu nauk społecznych i po trzecie: na wykorzystaniu dorobku aksjologii, do budowy podstaw teorii polityki gospodarczej.

Jak zauważa, w latach międzywojennych rozwijały się nie tylko zbrodnicze ideologie, ale w naukach społecznych powstały zarysy projektu nowej zintegrowanej antropologii. Stwierdza on, że „podnosi ona kwestię jedności życiowej ludzi i idzie w kierunku zjednoczenia wszystkich ludzkich sfer, w następstwie czego daje nam podstawę nowego jednolitego obrazu natury ludzkiej. Filozoficzna antropologia przewycięża, poprzez dowód dialektycznej jedności człowieka i nierozzerwalności jego istoty, wszystkie partykularne teorie o człowieku, które potrafią tylko w wypaczony sposób dotknąć jakiegoś częściowego obszaru. Nauka o jedności człowieka ukazała błędy, które wiążą się z sprowadzaniem istoty człowieka do jakiegoś odseparowanego obszaru. W ten sposób wszystkie żądania XIX wieku, aby człowieka rozpatrywać, dajmy na to, z historycznego, biologicznego, ekonomicznego czy politycznego punktu widzenia i lawirowanie pomiędzy wyborem pośród tych alternatyw, staje się bezzasadne, ponieważ wszystkie te tezy bazują na fałszywym myśleniu” [Müller-Armack, 1948b].

Również przemiany dokonujące się w teoriach nauk społecznych ukazują nową możliwość badań interdyscyplinarnych prowadzących do budowy zintegrowanej

koncepcji człowieka. „Mechanistyczna psychologia asocjacyjna została przezwy-
ciężona przez psychologię kształtującą Wertheimera, Koffki i Köhlera. W naukach
historycznych pierwszorzędno znaczenia nabrało uniwersalistyczno-historyczne
rozpatrywanie kwestii jedności kulturowej. Dzięki M. Weberowi, E. Troeltschowi
i K. Hollowi na najwyższe wyżyny osiągnięć została wyniesiona socjologia religii
ukazując nam przeoczone wcześniej połączenie uważanych wcześniej za samo-
dzielne obszarów religii i ekonomii. Dzięki badaniom i pracom Herberta Schöfflera
zapoczątkowane zostało konsekwentne obalanie kolektywistycznych wyjaśnień
historii (...). Ekonomia i historia gospodarcza pokonały rozbieżności za sprawą
nauk o porządkach gospodarczych i systemach ekonomicznych, dając tym obraz
historycznej jedności. Ogólem badania o stylach w kulturze doprowadziły do refleksji
na temat stylów gospodarczych, w której to refleksji jedność obszarów życiowych
nareszcie może znaleźć swój wyraz. Historia sztuki, a wraz z nią cały szereg innych
nauk, w szczególności socjologia, nareszcie dojrzały do pracy interdyscyplinarnej
i mogą na nowo odkryć jedność życia” [Müller-Armack, 1948b].

Szczególny wpływ na ukształtowanie poglądów na historię gospodarczą
Müllera-Armacka miała koncepcja Maxa Webera. Müller-Armack zgadza się
z Weberem co do wpływu religii na powstanie kapitalizmu. Jak stwierdza: „według
mnie materiał empiryczny dowodzi, że na prawdę ogromne znacznie ma wiara,
a jak wskazuje historia, szczególnie zaś moment jej utraty” [Müller-Armack,
1981e, s. X].

2. Aksjologiczne podstawy projektu SGR A. Müllera-Armacka

W ujęciu Müllera-Armacka koncepcja SGR stanowi nową wersję realizacji
liberalnej polityki gospodarczej, tworząc konkurencyjny projekt gospodarczo-
społecznego względem centralnego kierowania w radzieckiej sferze okupacyjnej,
a potem NRD.

Jednak jego projekt SGR jest jednocześnie czymś więcej, posiada mianowicie
znaczenie kulturowe i filozoficzne. Stanowi on bowiem, jak już wspomnieliśmy,
właśnie praktyczną odpowiedź na pytanie, jak pokonać kryzys duchowy i cywi-
lizacyjny. Dlatego też nie powinniśmy go rozważać jedynie pod względem jego
wymiaru badanego przez politologów i ekonomistów.

Uznanie znaczenia prac Webera nie przeszkodziło mu w polemice z jego
tezą o dyskwalifikacji sądów wartościujących w obrębie nauki. Teza ta, wedle

Müllera-Armacka, „za którą jeszcze w 1919 konsekwentnie optował M. Weber, traci gwałtownie swoje podłoże, przede wszystkim poprzez możliwość zaprezentowaną przez Maxa Schelera i Mikołaja Hartmanna” [Müller-Armack, 1948b]. Dzięki ukazaniu przez nich obiektywnego istnienia wartości w życiu społecznym, Müller-Armack zwraca się ku aksjologii. Nowe ufundowanie porządku, jak go nazywa Müller-Armack, całościowego ładu życiowego, stanowiące odpowiedź na kryzys duchowy opiera się na wartościach.

Wedle Müllera-Armacka, rozwój badań z zakresu aksjologii wskazuje, że również koncepcja teorii polityki gospodarczej powinna oprzeć się na świadomie obranej koncepcji aksjologicznej. W ten sposób powstały inspiracje do stworzenia projektu Społecznej Gospodarki Rynkowej, który zakłada takie kształtowanie polityki gospodarczej, by ta realizowała wartości: wolności, odpowiedzialności, godności, równości, subsydiarności, solidarności i sprawiedliwości.

Müller-Armack w mowie dziękczynnej, po wręczeniu nagrody *Freiher vom Stein*, przedstawił w zwięzłych słowach istotę projektu SGR: „Można stwierdzić, że SGR stała się obecnie symbolem realizacji idei wolności za sprawą stworzenia całościowego ładu życiowego, który umożliwia produkcję dóbr materialnych, ekonomiczny postęp, pełne zatrudnienie i rozwój inicjatywy przedsiębiorców. SGR jest środkiem do rozwiązania konfliktów społecznych i do tworzenia atmosfery sprzyjającej solidarności warstw społecznych” [Müller-Armack, 1974].

W ujęciu Müllera-Armacka SGR jako urząd gospodarczo-społeczny stwarza porządek prawny, który ma opierać się przede wszystkim na zachowaniu wolności. Dlatego też, ani państwo, ani partie polityczne, ani grupy interesu, nie mogą narzucać społeczeństwu swojego światopoglądu. Rolą państwa staje się ochrona wolności politycznej obywateli. Natomiast w sferze materialnej ochrona wolności jako wolności od ograniczeń narzucanych brakiem środków materialnych ma prowadzić do stworzenia efektywnego systemu gospodarczego.

Müller-Armack jest przeświadczony, że efektywny system gospodarczy musi opierać się na działaniu w gospodarce zasady wolnej konkurencji. Jednocześnie realizację wolności, czyli możliwości podejmowania własnych inicjatyw gospodarczych, zapewnić ma stworzenie prawna antymonopolowego. Wolna bowiem konkurencja może funkcjonować dla dobra konsumentów jedynie, gdy zostanie ustalony ramowy prawno-gospodarczy porządek (*Rahmenordnung*).

Oprócz wolności gospodarczej bardzo ważne jest uniezależnienie ekonomiczne obywateli. Wprowadzenie koncepcji SGR ma umożliwić jak najwięcej okazji do bogacenia, by obywatele osiągnęli inne źródła dochodów niż z pracy najemnej.

Państwo ma pomagać w zdobyciu niezależności finansowej i materialnej poprzez gwarancje kredytowe potrzebne do nabywania nieruchomości na własność itd., czy też rozpoczynania własnej działalności gospodarczej. Wysoki poziom materialny i zróżnicowane źródła dochodu uniezależnia bowiem od skutków zmian koniunktury, jakie stwarza gospodarka rynkowa.

Również ważna jest realizacja postulatu równości, czyli kolejnej wartości. Ma odbywać się ona na innej drodze niż chcieli tego socjaldemokraci [Müller-Armack, 1976a, s. 243]. Tak jak inni freiburczycy, Müller-Armack wyraźnie odróżnia państwo oparte na realizacji idei SGR od państwa socjalnego. Krytykuje on więc wszelkie próby tworzenia państwa socjalnego, państwa, które szerokim gestem rozdaje świadczenia socjalne, obciążając ich kosztami przedsiębiorców. Tym samym za Müllerem-Armackiem można powiedzieć, że choć SGR ma ten sam cel co socjalizm (realizacja idei równości), ale różni się środkiem, jaki służy do urzeczywistnienia idei równości, a mianowicie, zamiast planowania ma ją realizować efektywna gospodarka, w której działa zasada wolnej konkurencji.

Według Müllera-Armacka realizacja postulatu równości powinna polegać na stwarzaniu możliwości samodzielnego pokonywania różnic przez umożliwienie jak najszerszego uczestnictwa w działalności gospodarczej. SGR ma wytworzyć warunki, w których sama gospodarka wygeneruje bogactwo, z którego skorzystają najbiedniejsi. Muszą oni jednak sami, w miarę swych możliwości, podjąć działalność gospodarczą lub zdobyć zatrudnienie.

Realizacja postulatu równości wiąże się szczególnie z solidarnością, gdy chodzi o ludzi, którzy nie z własnej winy popadają w biedę lub nie mają szans na polepszenie warunków życiowego startu. W ramach realizacji wartości solidarności dopuszczalna jest wedle Müllera-Armacka pomoc ludziom doświadczanym przez los. Skoro bowiem solidarność jest wartością leżącą u podstaw koncepcji SGR, to, pomimo krytyki rozdawnictwa państwa socjalnego, potrzebne są formy redystrybucji, ponieważ obowiązkiem państwa i społeczeństwa jest zapewnienie znośnej egzystencji osobom starszym i niepełnosprawnym, jak i udzielenie pomocy rodzinom wielodzietnym. Jednak nakaz ochrony socjalnej nie może przez stałe powiększanie świadczeń prowadzić do osłabienia konkurencyjności gospodarki. Przyjęcie określonej strategii polityki socjalnej wedle Müllera-Armacka wymaga, by zawsze poszukiwać optimum, to znaczy zdecydować, jakie cele socjalne jest w stanie zrealizować gospodarka rynkowa w danym momencie.

Państwo ma za zadanie również realizować ideę subsydiarności. Subsydiarność to kolejna wartość, której realizację zakłada koncepcja SGR. Państwo ma pomagać

tym organizacjom, które pomagają swoim członkom i społeczeństwu w realizacji własnych celów. Z zasady subsydiarności wynika również bezpośrednio samograniczenie roli państwa nie tylko w gospodarce, ale i w życiu społeczeństwa. Jedną z postaci realizacji zasady subsydiarności jest walka z biurokracją.

Kolejna wartość, na której opiera się koncepcja SGR to bezpieczeństwo. Wskazaliśmy już przy rozważaniu realizacji idei solidarności na bezpieczeństwo socjalne. W perspektywie natomiast polityki społecznej państwo ma być zobowiązane starać się utrzymać stabilny kurs waluty krajowej, w tym zwalczać narastanie inflacji, ponieważ inflacja powoduje największe szkody wśród najmniej zarabiających. Państwo wedle Müllera-Armacka ma prowadzić również politykę koniunkturalną, w tym dostępnymi środkami łagodzić cykle zmiany koniunktury. Jednocześnie państwo jest zobowiązane do prowadzenia stabilnej polityki fiskalnej i prawnej, by obywatele mogli bezpiecznie rozwijać działalność gospodarczą.

Wprowadzenie w życie koncepcji SGR ma doprowadzić do pojednania i wygasania sporów ideologiczno-politycznych. W tym sensie pokój wewnętrzny stanowi jedną z wartości docelowych wprowadzenia koncepcji SGR. Przywołany przez Müllera-Armacka termin „irenizm”, termin pochodzący od imienia bogini pokoju użyty w czasie prób pokonania różnic światopoglądowych w trakcie wojen religijnych, ma określać te budujące zgodę elementy SGR. Realizacja tej koncepcji właśnie ma nieść pokój socjalny między pracodawcami a pracownikami i pokój polityczny pomiędzy rywalizującymi partiami, jak i współpracę społeczną wszystkich chrześcijan niezależnie od przynależności kościelnej.

Podsumowując: koncepcja SGR to ambitny projekt z dziedziny społeczno-gospodarczej, który ma w realizacji „pogodzić ideał sprawiedliwości z wolnością i wzrostem gospodarczym” [Müller-Armack, 1981a, s. 131], oraz „porządek konkurencyjny z porządkiem socjalnym zapewniającym wysoki stopień socjalnego bezpieczeństwa” [Müller-Armack, 1981a, s. 128].

3. Druga faza rozwoju Społecznej Gospodarki Rynkowej

Po dziesięciu latach wprowadzania idei SGR do gospodarki niemieckiej Müller-Armack stwierdza, że podstawowe problemy materialne społeczeństwa zostały rozwiązane. Eksperyment polegający na ustaleniu i zaprowadzeniu porządku wolnościowego w sektorach życia społecznego i gospodarczego okazał się sukcesem. Ludwigowi Erhardowi udało się ograniczyć władzę polityczną: monopoli,

oligopoli i karteli. Dzięki temu rozwinęła się mała i średnia przedsiębiorczość oraz wzrosła rola konsumentów, a za sprawą działania zasady wolnej konkurencji wzrosła efektywność gospodarcza i tym samym dobrobyt. Państwo wspierało też dzięki ustaleniu niskich podatków zdobywanie własności przez obywateli. Doszło również do stabilizacji wydatków przez gospodarstwa domowe za sprawą skutecznej polityki koniunkturalnej polegającej na walce z inflacją i na umacnianiu waluty krajowej.

Müller-Armack dokonując oceny polityki socjalnej i społecznej wskazywał jednak na potrzebę przejścia do drugiej fazy SGR, w której będą poszukiwane nowe strategie z zakresu polityki gospodarczej realizujące w nowych warunkach kanon wartości SGR.

Na przełomie lat 1959 i 1960 Müller-Armack zadał pytanie, na ile wolność gospodarcza, jaką stwarza realizacja idei SGR, wypełnia zasadę sprawiedliwości społecznej?⁵ [Ziemiński, 1992, s. 133]. Wedle Müllera-Armacka stworzony w wyniku realizacji koncepcji SGR system społeczno-gospodarczy jest sensowny i zgodny z wymogami życia i realizuje postulat szeroko pojmowanej sprawiedliwości społecznej.

W drugiej fazie SGR nabrać ma jednak na znaczeniu „uzyskanie harmonii pomiędzy pragnieniem wolności a spełnieniem zasady sprawiedliwości społecznej za sprawą całego instrumentarium gospodarki rynkowej” [Müller-Armack, 1976c, s. 242]. Te dążenie ma stanowić istotę projektu drugiej fazy SGR [Müller-Armack, 1981a, s. 131].

Dlatego też, by rozwój stał się bardziej harmonijny, należy według Müllera-Armacka podjąć się badania nowych problemów, jakie rodzi realizacja koncepcji SGR w sferze socjalnej, społecznej i egzystencjalnej.

Müller-Armack stwierdza, że po dziesięciu latach sukcesów gospodarczych obywatele i przedsiębiorcy powinni sami bardziej zadbać o swe bezpieczeństwo socjalne, a nie czekać na interwencję państwa. W drugiej fazie rozwoju SGR ma zatem rozwijać się samopomoc społeczna. Należy też przesuwac środki

5 Jak starał się sprecyzować te pojęcie Z. Ziemiński, „postulat sprawiedliwości społecznej” nie jest całkowicie blankietowy co do treści, i obejmuje w pewnym stopniu elementy stałe. Zakłada się na ogół w ramach tej złożonej formuły, że ma ona uwzględnić dobro każdego członka społeczeństwa, że nie przyjmuje się nazbyt głębokiej stratyfikacji społecznej, w szczególności nie dopuszcza się do dyskryminacji jakiejś kategorii ludzi i zapewnia przynajmniej minimum egzystencji dla wszystkich. Jest więc w owej „sprawiedliwości społecznej” wyraźny akcent egalitarystyczny, co najmniej jeśli chodzi o deklarację równej godności każdego członka społeczeństwa” [Ziemiński, 1992, s. 133].

z pasywnych form pomocy socjalnej w finansowanie tych programów, które stwarzają możliwości usamodzielniania się, w tym ułatwień kredytowych przy zakładaniu i prowadzeniu przedsiębiorstw.

Müller-Armack również wskazuje, że pomimo sukcesów gospodarczych, aby utrzymać tendencje rozwojowe zapewniające realizację wartości SGR należy zwrócić uwagę na konkurencyjność. Konkurencyjność osiąga się zaś przez wspieranie postępu technologicznego i organizacyjnego. W drugiej fazie, gdy rynek międzynarodowy jest coraz bardziej otwarty, nabiera on ogromnego znaczenia. Dlatego, jak zauważa, nadszedł czas na zwiększenie wydatków na szkolnictwo wyższe, w tym zwłaszcza badania naukowe zapewniające stałe unowocześnianie gospodarki.

W drugiej fazie SGR oprócz polityki socjalnej nabiera większego znaczenia polityka społeczna (Gesellschaftspolitik). Dotyczy ona nie tyle wsparcia konkretnych grup społecznych w postaci materialnej, lecz jest wypełnieniem liberalno-personalistycznej wizji społeczeństwa. Ma prowadzić ona do utrwalania społeczeństwa, w którym będzie panować wolność i poszanowanie godności obywateli.

Szczególnym problemem, który dosłownie spędza sen z oczu Müllerowi-Armackowi jest odejście od starych wartości, coraz większe poczucie anonimowości i atomizacji społecznej, jakie rodzi z jednej strony oparcie koncepcji SGR na zasadzie konkurencji, a z drugiej strony, nieunikniony postęp techniczny prowadzący do alienacji, izolacji i tendencji instrumentalnego traktowania. Pomimo programów równościowych rośnie asymetria pomiędzy pozycją kadry inżynierskiej i pracodawcami a pracownikami najemnymi. Dlatego Müller-Armack widzi potrzebę zmian organizacyjnych w kierunku dalszego wzrostu współdecydowania w zarządzaniu przez pracowników i tworzenia podstaw do dialogu wewnątrz przedsiębiorstw [Müller-Armack, 1981d, s. 193].

Dialog stanowi wartość często podkreślaną w rozważaniach o drugiej fazie. W tym sensie również chodzi o osiągnięcie pokoju socjalnego w ramach organizacji i społecznego przez dochodzenie na forum debaty publicznej do kompromisowych rozwiązań realizujących wartości postulowane przez SGR.

Negatywne skutki postępu technicznego prowadzące do stopniowego zaniku wielu branż i zawodów powinny być łagodzone przez wsparcie programów reorientacji zawodowej i oddłużenia.

Oczywiste jest, że w pierwszych latach wprowadzania koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej, gdy społeczeństwo było na dorobku, podejmowano się

pracy w każdych warunkach i ze zdwojoną intensywnością. Natomiast w drugiej fazie należy – wedle Müllera-Armacka – nie tylko zadbać o warunki pracy, ale i starać się, by praca przez swą intensywność nie naruszała zdrowia i bezpieczeństwa pracowników. Chodzi zatem o zapewnienie odpowiednich warunków pracy, ale i stosunków w pracy. Już w 1952 roku, a więc jeszcze przed ogłoszeniem tez o drugiej fazie SGR, Müller-Armack zdawał sobie sprawę z niebezpiecznego antypersonalistycznego trendu rozwoju organizacyjno-gospodarczego. Dlatego, jak pisze, „istnieje potrzeba prowadzenia polityki społecznej, która skierowana jest nie do człowieka jako producenta czy też konsumenta, ale ma dotyczyć umacniania osobowej egzystencji” [Müller-Armack, 1976c, s. 235]. Chodzi zatem, by – jak dalej wskazuje – odzyskać osobowy wymiar w porządku wolnościowym, leżącym u podstaw wprowadzenia SGR. Wedle Müllera-Armacka stałej uwadze ma podlegać kwestia, jak polityka społeczna ma umacniać godnościowy charakter samego ustroju społeczno-gospodarczego w drugiej fazie SGR [Müller-Armack, 1976b].

Poczucie „ludzkiego” traktowania przez firmę rodzi skłonność do przyjęcia współodpowiedzialności za podejmowane decyzje zamiast zdawania się na instrukcje. Propozycje Müllera-Armacka idą w kierunku dopersonalizowania stosunków pracy. Jak wskazuje: „przedsiębiorstwo [powinno być] nie tylko techniczną i biznesową organizacją, ale przede wszystkim wspólnotą osobową” [Müller-Armack, 1981c, s. 118]. Należy jednocześnie podjąć się pracy nad stworzeniem nowej koncepcji odpowiedzialności przedsiębiorstwa i odpowiedzialności personalistyczno-społecznej, aby uniknąć dalszego rozwoju procesów depersonalizacji w obrębie organizacji.

Wraz ze wzrostem dobrobytu jednostek i funkcjonowaniem w wielkich organizacjach przemysłowych rodzi się niebezpieczna tendencja do prywatyzacji życia, jak i rozumienia sprawiedliwości jedynie jako zaspokajania jednostkowych roszczeń, a nie wypełniania postulatów sprawiedliwości społecznej⁶ [Müller-Armack, 1981c]. Drugą niebezpieczną tendencją staje się wzrastające poczucie anonimowości i zatracenia ducha wspólnotowego na rzecz dyscypliny w ramach zespołów pracowniczych realizujących konkretne zadania. Wartości osobowe

6 A. Müller-Armack w roku 1950 zostaje przewodniczącym kręgu dyskusyjnego *Odpowiedzialne społeczeństwo*. Wtedy też publikuje pracę wskazującą na narastające problemy personalistyczne w ramach drugiej fazy SGR, zob.: Müller-Armack [1981c].

takie jak: autonomia, indywidualny rozwój, tożsamość osobowa są zagrożone. Prowadzi do utraty odpowiedzialności za całość spraw społecznych.

Utrata więzi wspólnotowych rodzi niebezpieczeństwo ulegania wpływowi demagogów. Zamiast wspólnot będących depozytariuszem wspólnej tradycji i obyczajów społeczeństwo staje się masą, czyli zbiorem niepowiązanych ze sobą jednakowych jednostek podatnych na manipulację czy to ze strony polityków, czy władzy gospodarczej. Dlatego w drugiej fazie realizacji koncepcji SGR wzrasta też rola państwa w ochronie wolności politycznej obywateli.

Również w drugiej fazie SGR państwo powinno ze zdwojoną energią zabiegać o kształtowanie ładu przestrzennego i wspierać politykę miejską, aby nie powstały gorsze dzielnice z wysokim odsetkiem przestępczości i biedy.

Wartością, która nabrała znaczenia, staje się również środowisko i jego ochrona. Dlatego wedle Müllera-Armacka należy starać się propagować wśród przedsiębiorców świadomość proekologiczną. Państwo powinno też bardziej zdecydowanie działać na rzecz polepszania warunków pracy. Chodzi zatem o jakość życia i satysfakcję pracowników oraz obywateli.

Szczególnie postulat ochrony środowiska czy zwrócenia uwagi na ład przestrzenny i problemy rozwoju aglomeracji, rzadkie w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, świadczą o tym, jak ważny jest główny postulat Müllera-Armacka tworzenia całościowego ładu życiowego. Za jego sprawą mają być wykorzystane wszelkie drżące w społeczeństwie możliwości życiowe. Ich realizacja stanowi uzasadnienie wprowadzania porządków, ale o charakterze wolnościowym we wszelkich dziedzinach. Dlatego też Müller-Armack wskazuje, by stale zwracać uwagę na potrzebę rozwijania i doskonalenia instytucji strzegących porządku gospodarczo-społecznego [Müller-Armack, 1981d, s. 193].

Müller-Armack stara się zwrócić uwagę na te problemy społeczne w trakcie realizacji idei SGR, zdając sobie sprawę, że ich nierozwiązanie doprowadzi do utraty legitymizacji programu SGR w oczach sytych i trochę już egoistycznych obywateli. Dlatego wedle niego zagrożeniem może się stać sama retoryka partii pragnących zdobyć władzę, gdyż wyborcy skłonni są do preferowania rozwiązań przynoszących im szybkie korzyści bez nakładów pracy. Z tego powodu wolą raczej głosować za programem interwencjonizmu państwowego i wygórowanych świadczeń socjalnych. Dlatego, by nie doszło do zmniejszenia poparcia społecznego, należy zdobyć uznanie większości obywateli przez wskazanie zalet długofalowej polityki wprowadzania idei SGR [Müller-Armack, 1981b, s. 317].

Jest on przeświadczony, że w tej drugiej fazie SGR chodzi o pewien styl w ustalaniu prawa, w relacjach i działaniach gospodarczych czy w polityce społecznej i społecznej. Określa go dewiza: to nie rynek determinuje życie społeczne, a przeciwnie społeczeństwo wyznacza taki kształt i obszar działania rynku, by było to z największą korzyścią dla społeczeństwa, czyli realizowało jego wartości [Müller-Armack, 1976c, s. 223]. W tym względzie, jak stale podkreśla, jego poglądy różnią się od poglądów późnego Hayeka i neoliberalistów, którzy biernie chcą przyjmować rezultaty działania nieuregulowanego rynku, nie bacząc na kwestię wolności (działania zasady konkurencji) i sprawiedliwości społecznej [Müller-Armack, 1976c, s. 234].

Podsumowując, w przypadku Müllera-Armacka zataczamy krąg: z inspiracji filozoficznej (refleksja nad kryzysem duchowym) podjęte zostały badania w ramach ekonomii, one doprowadziły do stworzenia w zakresie teorii polityki gospodarczej koncepcji SGR. Jej realizacja zakończyła się sukcesem. Müller-Armack miał więc swój wkład w nastanie w Niemczech „cudu gospodarczego”. To skutkowało jednak powstaniem nowych problemów, dlatego głosił potrzebę drugiej fazy rozwoju SGR. Przy czym owe problemy widoczne są na płaszczyźnie rozważań filozoficznych z zakresu etyki personalistycznej i filozofii społecznej. I właśnie w ostatniej fazie twórczości wysiłki Müllera-Armacka koncentrują się na ukazaniu możliwości korekty negatywnych procesów społeczno-gospodarczych, po dziesięciu latach wprowadzania w życie idei SGR opartej na filozoficznych rozważaniach.

„POMIESZANIE PORZĄDKÓW” – PROBLEM ŁADU GOSPODARCZEGO W PERSPEKTYWIE KONCEPCJI SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ I ORDOLIBERALIZMU JAKO JEJ TEORETYCZNEJ PODSTAWY

1. Wprowadzenie – w kwestii rozumienia „ładu i porządku”

Inaczej niż w przyrodzie: w polityce i gospodarce żaden system nie jest czysty. Zawsze mamy do czynienia z jakąś „realną jego mieszanką” – swoistym „pomieszaniem porządków”. Nie inaczej mamy i dzisiaj, w dobie procesów globalizacyjnych i nie do końca dających się przewidzieć ich konsekwencji. Stąd też sformułowanie w tytule opracowania „pomieszanie porządków”(?) – jest i pozostaje pytaniem otwartym, a więc i problemem do dalszej pogłębionej analizy oraz dyskusji.

Na wstępie podejmijmy próbę postawienia i dookreślenia rozumienia „ładu i porządku”. Czynimy to m.in. poprzez pojmowanie ich jako (przeciwstawienie) synonimu zjawiska „bezładu i chaosu” – tj. w ich konfrontacyjnej relacji aksjologicznej, przyjmującej, że całościowe, holistyczne „uporządkowanie” (elementów, wartości, zasad itp.) jest procesem pozytywnym i postępowym, zaś ich „chaoty-zacja” – zjawiskiem negatywnym i regresywnym.

Zjawisko „ładu gospodarczego” w kontekście ustrojowego ujęcia i ordoliberalnej koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) traktujemy jako punkt

* Dr Ludwik Hejny zmarł 11 listopada 2017 r. Był pracownikiem naukowym Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, Katedry Nauk Społecznych i Ekonomicznych; członkiem i prezesem oddziału PTE w Bielsku Białej, aktywnym działaczem politycznym i społecznym w mieście, organizatorem konferencji o społecznych aspektach gospodarowania w ATH w Bielsku-Białej, wielokrotnym uczestnikiem współorganizowanych przez PTE seminariów dotyczących Społecznej Gospodarki Rynkowej we Vlotho (Nadrenia-Westfalia) oraz w Ełku [przyyp. red.].

odniesienia, „nominalny” obraz modelowy wraz z właściwym mu „wzorcowym porządkiem” i jego konstytuującymi ramami. „Porządek” zaś – „realnie” występującym „stanem” ładu i jego nominalnego porządku, w danym czasie i miejscu (np. obecnie..., kraju, Unii Europejskiej (UE),...). A pod „pomieszaniem” – rozumiemy „realny stan”, swoistej „anomii”¹ ładu i porządku, tj. jako przejściową sytuację, w której mamy trochę elementów „nominalnego dobra i porządku”, i trochę elementów niepożądaných, burzących ład i jego ramy.

W powyższym kontekście pytamy: czy realizowane są w rzeczywistości współczesnego świata założone w koncepcji SGR rozumienie „ładu społeczno-gospodarczego” i właściwych dla niego „ram” (procesu zmian)?

I tak, jeżeli przyjrzymy się temu, co dzieje się dzisiaj we współczesnym świecie, to stwierdzamy, że:

- 1) podlega on radykalnym wielowymiarowym zmianom, a obserwowane w nim zjawiska i tendencje pokazują, że chociaż są obiektywnie nieuniknione i negatywne, to często należy na nie aktywnie wpływać i oddziaływać;
- 2) obserwowane zmiany doprowadzają często do przesilen społecznie, politycznie i gospodarczo krytycznych, tj. momentów w których pojawia się także przemoc i zniewolenie ludzi (...co oznacza po);
- 3) należy dokonać diagnozy zaistniałej realnie sytuacji kryzysowej w odniesieniu do konkretnych uwarunkowań Polski, świata, UE itd., dla oceny sytuacji i dokonania pożądaných zmian.

Można powiedzieć, że powyższe stwierdzone i obserwowane fakty to w zasadzie nic nowego i odkrywczego. Wystarczy prześledzić losy świata. Co jakiś czas dochodzi w nim do erupcji czegoś potwornego, co tli się pod jego powierzchnią. ...Stwierdzamy, iż „Świat się chwieje...”, najwyraźniej „wypadł z rozwojowych ram...”, widzimy, że brak „światowego kierowcy...”, a w efekcie pojawia się współcześnie „dryf cywilizacyjny” i stan „nieładu globalnego”! A więc, że w świecie obserwowane jest zjawisko „entropii”² jako miary stopnia nieuporządkowania układu

1 „Anomia” jako pojęcie jest równoznaczna z brakiem norm społecznych lub ich zaniku. Anomia to stan świadomości jednostki, polegający na odrzuceniu pewnych przyjętych wartości oraz zastąpieniu ich poprzez chaotycznie skonstruowane popędy. Jednostka taka cechuje się całkowitym wyzbyciem się poczucia wspólnoty z grupą społeczną oraz wykluczeniem, obowiązywania jakichkolwiek zobowiązań w stosunku do niej. Głównym uczuciem, przejawiającym się w procesie myślowym jednostki, jest egoizm, objawiający się przede wszystkim na własnej osobie oraz przeświadczeniem o nieistnieniu konieczności odpowiadania przed kimkolwiek. Por.: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_\(stan_spoeczny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_(stan_spoeczny)).

2 „Entropia” jest miarą stopnia nieuporządkowania układu i rozproszenia energii. Jest wielkością ekstensywną. Zgodnie z drugą zasadą termodynamiki, jeżeli układ termodynamiczny przechodzi od

i rozproszenia energii. Zjawisko to – jako funkcja stanu – w przyrodzie może jedynie wzrastać, tzn. że „jeśli maleje lokalnie, to nie ma siły – w tym samym czasie gdzieś musi wzrosnąć, aby sumarycznie entropia nie malała”³.

Jak już stwierdzono, w możliwej interpretacji statystycznej, „entropia” określa stopień nieuporządkowania układu, albo inaczej mówiąc, stopień jego wyjątkowości⁴. W tym znaczeniu może być – obok statystycznego wymiaru – także stosowana do jakościowej oceny i opisu stopnia nieuporządkowania realnego ładu, którego stan (stopień jego wyjątkowości) może oznaczać stan realnego „pomieszania porządku”.

W tym sensie „wzrastający poziom entropii” jest zjawiskiem niepożądanym: „Ludzie dążą do niskiej entropii, czyli do porządku, a entropia stale rośnie. Chcemy rozwikłania łamigłówek, odpowiedzi, tabelki. Świat tymczasem robi wszystko, żeby nam poplątać szyki, przywrócić chaos” [GW, 2017]. Aby do tego stanu nie doprowadzić, należy wprowadzić więc czynniki zewnętrzne – stanowione i sprawcze, wówczas jego entropia spadnie, zaś poziom porządku wzrośnie!

Zdaje się, że właśnie podobne zjawiskom na wzór „entropii” widzimy współcześnie w gospodarce i jej systemach społecznych. Wzrost i rozprzestrzenianie się zła, któremu często towarzyszą zjawiska „pomieszania porządków”(?) – zwłaszcza w sferze uznawanych wartości, idei i zasad. W szczególności – wydawałoby się – ukształtowanych i ogólnie uznawanych zasad i ładu w wielu jego wymiarach i sferach: społecznej, technologicznej, gospodarczo-instytucjonalnej, czy politycznej. Co określamy właśnie stanem „anomalii społecznej”⁵, rozumianej jako „zlepek i pomieszanie” tego co pozytywne i negatywne, społecznie dobre i złe, akceptowane i nie, ... itp.

Zjawisko „anomalii społecznej” obserwujemy zwłaszcza w polityce, gdzie zjawisko „pomieszania porządków” widoczne jest „gołym okiem”, przyjmując często patologiczną postać braku norm społecznych lub ich zaniku. Ta często wynika z ewidentnych kłamstw, celem których jest zasianie wątpliwości, podkopanie autorytetów, pokazanie, że „druga strona” również jest skażona i nikomu nie wolno ufać, to zarządzanie przez chaos, bez pozytywnego celu. Koncepcja „Państwa wartości”

jednego stanu równowagi do drugiego, bez udziału czynników zewnętrznych (a więc spontanicznie), to jego entropia zawsze rośnie. Por.: <http://www.faq.jakubw.pl/fizyka/node84.html>.

3 Ibidem.

4 Ibidem.

5 „Anomia” jest rozumiana jako niespójność wewnątrz systemu aksjonormatywnego, poczucie niepewności i bezcelowości w społeczeństwie w wyniku nagłych zmian społecznych i załamania się porządku społecznego. W takiej sytuacji nie ma pewności, jakie reguły powinny być przestrzegane, ponieważ dotychczas obowiązujące normy nie pasują do nowej rzeczywistości, a nowe nie są jeszcze ukształtowane. Por.: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_\(stan_spoeczny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_(stan_spoeczny)).

jako ich demokratycznej i liberalnej wspólnoty opartej na poszanowaniu prawa – ulega rozkładowi [Oleś, 2017]⁶. Dla świata biznesu zaś – wobec skutków „dryfu transformacyjnego”, naruszenia norm etycznych, nierespektowanie reguł i norm społecznej odpowiedzialności biznesu – oznacza pojawienie się nieokreślonego stanu w postaci tzw. „biznesu oszukańczego”, a widocznych najwyraźniej w sferze świata finansów („piramidy finansowe”, „wyłudzenia podatkowe” itp.).

2. Zjawisko „pomieszania porządków”(?) – możliwe postawy metodologiczne

Zjawisko „pomieszania porządków społeczno-gospodarczych” – w sensie poznawczym, ontologicznym i genetycznym, a także doświadczalno-sprawczym – oznacza wprowadzenie elementów chaosu, a więc tego, co jest uznawane w nim (w danych warunkach i okolicznościach) za negatywne. Chociaż są przypadki – jak współczesnej odmiany ustroju społeczno-gospodarczego Chin – gdzie panuje taki stan „pomieszania porządków”, w którym totalitarny w swym charakterze urząd politycznego państwa, z powodzeniem koegzystuje z rynkowo zorientowaną gospodarką. Jego ocena pozwala np. prof. G.W. Kołodce na hipotetyczne stwierdzenie, że „może i Chińczycy świata nie zbawią, ale pomoc w tym, by się nie wyrócił, mogą jak nikt inny” [Kołodko, 2016].

Nie sposób nie zauważyć, że przyjęte rozumienie „porządku i bezładu” może być uznane za wyraźnie stronnice, ponieważ m.in. oparte jest na metodologicznych zasadach funkcjonalno-pragmatycznych, wyprowadzonych z określonych kierunków filozofii⁷. Mają one zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Niezależnie od różnic, to co je łączy: to charakterystyczna wspólna ich cecha – „antropizm”⁸ społeczno-pragmatyczny, wg którego, – co do zasady – „wszystko, co możemy obserwować i wiedzieć, jest ograniczone przez warunki celowości naszego doświadczenia komunikatywno-przedmiotowego”⁹. A tym rozpatrywanym

6 P. Oleś, psycholog, stwierdza m.in.: „Na krótką metę można ludzi oszukać, a nawet zniewolić. Na dłuższą prowadzi to natomiast do erozji społecznego zaufania, do cynizmu, egoizmu, nihilizmu lub wewnętrznej emigracji” [Oleś, 2017].

7 U podstaw tej metodologii leży transcendentalizm krytyczny I. Kanta oraz pragmatyzm epistemologiczny W. Jamesa [por.: Okołowski, 2011].

8 „Antropizmem” określamy postawę ontoepistemologiczną, zakładającą podmiotowo – ludzki punkt widzenia świata, który jako taki tradycyjnie jest/są obciążone konotacjami subiektywistycznymi.

9 Zasady metodologii funkcjonalno-pragmatycznej – por.: materiały dostępne w wersji elektronicznej na stronie internetowej www.pu.kielce.pl/O.Leszczak.

przedmiotem, obiektem analizy w opracowaniu jest gospodarka Polski, UE, świata: w zakresie oceny ładu społeczno-gospodarczego z perspektywy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) i jej teoretycznej podstawy – ordoliberalizmu.

W odniesieniu do kwestii stopnia uporządkowania obiektu – jakim jest system społeczno-gospodarczy – możliwe są najróżniejsze postawy metodologiczne, które z kolei mogą dotyczyć różnych aspektów problemu. Można wyodrębnić co najmniej trzy jego wymiary – dla swoistej konfrontacji typologicznej: aspekt ontologiczny, aspekt genetyczny oraz aspekt aksjologiczny.

Aspekt aksjologiczny jest najbardziej popularny wśród badaczy „porządku – bezładu”. Chodzi w nim mianowicie o ocenę zjawisk pod względem ich ontologicznym lub tendencji wynikających ze źródeł genetycznego rozwoju, tj. ich „pierwotnego pochodzenia”. Najbardziej rozpowszechnione w tym aspekcie jest zdanie głoszące, że uporządkowanie i strukturyzacja są procesami jednoznacznie pozytywnymi i postępowymi. Zaś chaotyzacja – zjawiskiem regresywnym i negatywnym! Aspekt ten wymaga niewątpliwie rozwinięcia, co pozostawiamy specjalistom z dziedziny nauk humanistycznych, zwłaszcza filozofii i socjologii.

Jak już wspomniano, u podstaw możliwej do przyjęcia metodologii ujęcia problemu ładu i porządku, oceny jego stanu i stopnia „pomieszania” leży [Okołowski, 2011]:

- 1) transcendentalizm krytyczny I. Kanta, w sferze rozumienia przez niego roli i funkcji imperatywu pragmatycznego, a w jego ramach podejścia do ładu i wartości, w tym m.in. oceny roli wolności jednostki i jej sprawczej aktywności działania, oraz
- 2) pragmatyzm epistemologiczny W. Jamesa, dla oceny stopnia uporządkowania wartości, ich spójności/braku spójności i hierarchii/braku hierarchii itp., w relacji do modelu – wzorca realnego odniesienia.

A tym wzorcem – modelem dla podejmowanej próby każdorazowego realnego odniesienia jest „porządek konstytuujący i jego ustrojowe ramy”, pod którym rozumiemy „ład społeczno-gospodarczy” wg W. Euckena, przedstawiony w całościowej koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej i jego teoretycznej podstawy – ordoliberalizmu. Nie rozwijamy w tym miejscu jego całościowej konstrukcji. Podkreślamy tylko, że model ten opisuje występujące w gospodarce współzależności, cechą których jest „porządek w relacjach”. Te z kolei tworzą „system współzależnych ładów w ramach określonego aksjologicznego porządku i warunków historycznych”. Współzależności te mogą być rozpatrywane wg zróżnicowanych przekrojów i poziomów, przy użyciu różnych kryteriów/narzędzi ich

selekcji: np. etycznych, politycznych, gospodarczych – racjonalności itd. A ich źródłem jest ordoliberalizm – teoretyczna podstawa koncepcji SGR.

I tak, na najwyższym poziomie ogólności występujących w gospodarce współzależności – modelem tym jest „ład społeczno-gospodarczy w koncepcji SGR”, jako system wartości, idei, zasad..., rozpatrywanych w określonych historycznie „ramach porządku – ustroju ORDO”.

Zdefiniowane „ramy ładu – ustroju ORDO” stanowią więc wyjściowy punkt do rozważenia i ustalenia możliwych relacji i ocen do „realnie istniejących porządków” lub ich braku – tj. zjawiska „anomalii”. Ogólne ramy ładu gospodarczego pozwalają na dokonanie swoistej „redukcji ogólnego porządku” na „oddzielne porządki”, będących genetyczną „domeną ogólnego ładu i jego porządku”, o względnej autonomii. Takiej redukcji dokonujemy m.in. dla potrzeb analizy szczegółowej sfery SGR lub celowego wyodrębnienia jej istotnego obszaru/problemu. W tym przypadku nie mamy bowiem do czynienia z „pomieszaniem porządków”, gdyż wszystkie one są niejako „zanurzone” w szerszym ładzie społeczno-gospodarczym SGR, zakreślającym swoimi ramami wzajemną współzależność i stan równowagi – stanu symetrii/asymetrii. Brak stwierdzenia o „zanurzeniu” będzie oznaczać „złamanie porządku” jako jego realne „pomieszanie”, wynikające ze zerwania genetycznego związku z wartościami uznanymi za społecznie cenne wg koncepcji SGR.

W proponowanym ujęciu, – jak widać – kwestią istotną jest oparcie ładu społeczno-gospodarczego na fundamentalnych aksjologicznych wartościach SGR, które określają „reguły gry i jej ramy”, wyrażone w zasadach ich stanowienia i regulacji, przestrzegania w skutecznej egzekucji przez Instytucję Państwa/Unii Europejskiej. Zasady SGR to jak wiadomo ich pogrupowanie na: A – 7 zasad konstytuujących, B – 4 zasady regulujące. One stanowią warunek sprawnego przebiegu realnego procesu gospodarczego, a ten – z kolei – określa zdolność (Instytucji Państwa/UE) do realizacji postawionych celów i zadań uznawanych w koncepcji SGR za społecznie ważne, z naczelnym celem – *Dobrobytu dla wszystkich* (L. Erhard)!

Proponowane wyżej ujęcie pozwala na stwierdzenie także realnego stanu/sytuacji zjawiska/zjawisk „pomieszania porządków”: A – na poziomie „ogólnego ładu społeczno-gospodarczego”, ich „egzemplifikacji” poprzez pokazanie charakteru niezgodności fundamentalnych wartości z zasadami SGR, wyznaczającymi jego ramy, oraz B – na poziomie „realnego procesu gospodarowania”, ich „egzemplifikacji” poprzez pokazanie niezgodności z będącymi realnie do dyspozycji środkami gospodarki rynkowej.

Jak widać z powyższego, w kwestii ustalenia „naruszenia porządków” istotną sprawą jest zdefiniowanie roli fundamentalnych wartości i zasad „pierwotnej” koncepcji SGR. To one stanowią bowiem „wyściowy” punkt odniesienia i „klucz”/kryterium dla stwierdzenia przypadku/ów realnego „pomieszania porządków”.

Kwestia ta dotyczy zwłaszcza oceny pozycji i stanu „wolności jednostki ludzkiej” – zarówno w jej wymiarze „wolności od czegoś”, jak i „wolności do czegoś” potwierdzającej jej „organiczne zespolenie” i przyjęcie na siebie odpowiedzialności „za siebie i za innych”! I wreszcie pozwalających na zdefiniowanie istoty „rynkowego ładu konkurencyjnego wg koncepcji SGR” – uwarunkowań jego „stanowienia” oraz mechanizmu realnego funkcjonowania. Co ma z kolei istotne znaczenie dla wyznaczenia i ustalenia „ram prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej przez Państwo/UE”, definiowania jej celów i kierunków, wyboru narzędzi i metod realizacji.

3. Zakończenie

W konkluzji można zapytać: dlaczego skierowanie naszej uwagi na problem „pomieszania porządków”(?) jest teoretycznie istotne i praktycznie ważne?

Odpowiedź w naszym przypadku¹⁰ jest prosta:

- A. Otwieramy w ten sposób nowe pola badawcze nad kwestiami ustrojowymi dla gospodarki Polski/UE, np. w sferze zjawisk możliwego „pomieszania porządków” i jego stanu zarówno na poziomie wysokiego stopnia ich ogólności, jak i wniosków oraz rekomendacji wynikających ze szczegółowych analizy i ocen, a dot. m.in.:
 - a) „Społecznej Odpowiedzialności Biznesu” vs koncepcja SGR;
 - b) „Inżynierii biznesu” vs „Społeczna inżynieria biznesu” vs koncepcja SGR.
- B. Zwracamy także uwagę na nowe obszary badawcze, które pokazują na problem możliwego „pomieszania porządków”(?) w warunkach gospodarki Polski/UE/Świata.

10 Autor jest współredaktorem naukowym, będącej w opracowaniu monografii nt. „Pomieszanie porządków”(?) – współczesne problemy ładu społeczno-gospodarczego z perspektywy koncepcji SGR i jej podstawy – ordoliberalizmu”, w Wydawnictwie Naukowym Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, przewidzianej do druku w październiku 2017 roku. Bazą dla opracowania są „wnioski i rekomendacje” opublikowanych wcześniej monografii [Dzień i in., 2014; Bieńkowska i in., 2015].

I tak, na najwyższym poziomie ogólności (A) – to np. możliwość oceny i stwierdzenia „hybrydowości ustrojowego zapisu” dot. SGR w Konstytucji RP z 1997 roku (art. 20) jako przykładu „ustrojowego pomieszania porządków”.

Na poziomie (A – a), wynikającym z oceny ustrojowego i etycznego wymiaru relacji „Społecznej Odpowiedzialności Biznesu” (SOB) i SGR – są to możliwe oceny dot. stwierdzenia niekorzystnych perspektyw podjęcia kierunków możliwej poprawy ładu ustroju społeczno-gospodarczego w Polsce/UE. Między SOB i SGR w Polsce najwyraźniej brak harmonii, co może skutkować zagrożeniem osłabienia dynamiki gospodarki i konfliktami społecznymi w bliższej i dalszej perspektywie. A budowaniu takiej harmonii sprzyja ustrojowy model równowagi rozwoju społeczno-gospodarczego, jakim jest koncepcja SGR.

Na poziomie (A – b), wynikającym z oceny relacji „SOB” do „Społecznej inżynierii biznesu” rozpatrywanej z perspektywy koncepcji SGR i ordoliberalizmu – jako jej podstawy teoretycznej, można skonstatować m.in., iż: widać zasadniczą różnicę pomiędzy zjawiskiem „inżynierii społecznej biznesu”, a „społecznej inżynierii biznesu”. Pierwsza najwyraźniej pozostaje poza koncepcyjnymi ramami SGR, druga – funkcjonuje w ramach ogólnego porządku koncepcji SGR. Jest bowiem w nim „ustrojowo zanurzona”, z możliwymi realnymi „stanami naruszenia” w praktyce.

Jeżeli chodzi o poziom analizy B: definiowania nowych obszarów badawczych – pozwala on m.in. na odniesienie się – z perspektywy koncepcji SGR – do sfery rozwijającej się dynamicznie w Polsce „Ekonomii Społecznej” i jej podmiotów (tzw. Podmiotów Ekonomii Społecznej – PES). A w ich grupie można dokonać np. oceny „Spółdzielni Socjalnych” i problemów związanych z ich funkcjonowaniem, a wynikających ze specyficznego „pomieszania porządków – tego co w nich społeczne, z tym co rynkowe”. To ustalenie może być ważne także dla oceny i określenia warunków funkcjonowania innych form spółdzielczości w warunkach współczesnej gospodarki Polski/UE.

*Piotr Pysz**

*Anna Jurczuk**

ŁAD GOSPODARCZY JAKO KATEGORIA NAUK SPOŁECZNYCH

1. Wprowadzenie

Na konieczność myślenia w kategoriach ładu gospodarczego zarówno w sferze praktycznej realizacji założeń polityki gospodarczej, jak i teoretycznych rozważań można przytoczyć wiele argumentów. Do najważniejszych należą wnioski z badań nad uwarunkowaniami i konsekwencjami światowego kryzysu finansowego i gospodarczego zainaugurowanego w USA w 2007 roku. Jak wynika z literatury przedmiotu, kryzys ten tym razem nie ma charakteru koniunkturalnego [Kołodko, 2010; Mączyńska, 2011; Blanchard, 2008; Bogle, 2009; Bootle, 2009; Stiglitz, 2010], a jest konsekwencją kryzysu ładu, w tym przede wszystkim ładu społeczno-gospodarczego.

W publicznej i naukowej dyskusji po światowym kryzysie finansowym i gospodarczym, który rozpoczął się w latach 2007–2008, pojawiały się tematy uznane za szczególnie ważne. Były to w pierwszej kolejności uruchamiające bezpośrednio światowy kryzys głębokie dysfunkcje i załamanie funkcjonowania międzynarodowych rynków finansowych. Dyskutowano na temat nadmiernego zadłużenia się sfery publicznej wielu krajów wysoko rozwiniętych, zwłaszcza Japonii, Stanów Zjednoczonych i niektórych krajów Unii Europejskiej. Wyłoniła się kwestia drastycznie narastających różnic dochodowych i majątkowych we współczesnym świecie i wynikających z tego podziałów oraz konfliktów. Współwystępuje z tym aktualnie występująca w Europie i Ameryce fala destruktywnego populizmu

* Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Hochschule für Wirtschaft und Technik in Vechta, Diepholz.

** Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny.

i nacjonalizmu. Prawie równolegle z wymienionymi tematami toczy się debata nt. ekologicznych zagrożeniach dalszego bytu ludzkości w duchu hamletowskiego pytania „być albo nie być”. Dyskusje te, prowadzone w mniejszym lub większym stopniu zgodnie z metodą „izolującej abstrakcji”, na ogół skupiają uwagę tylko na jednym wyselekcjonowanym aspekcie problematyki funkcjonowania gospodarki światowej.

Podyktowana zamiarem redukcji kompleksowości koncentracja wysiłków badawczych tylko na jednym wybranym aspekcie podjętej problematyki zupełnie nie odpowiada intelektualnym wymaganiom stwarzanym przez burzliwe, dynamiczne i wysoce kompleksowe wydarzenia ostatnich dziesięciu lat. Aktualny kryzysowy stan gospodarki światowej ma bowiem w istocie rzeczy trzy współzależne wymiary – ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Inaczej tę myśl formułując, można mówić o trzech wzajemnie nakładających się na siebie kryzysach. Mamy więc do czynienia z nader skomplikowanym splotem kryzysu ekonomicznego, społecznego i ekologicznego, wobec którego stoimy bezradni. Podstawowym problemem jest w istocie rzeczy znalezienie odpowiedzi na pytanie, dokąd zmierza świat? Ludzkości grozi spełnienie się ponurej wizji filozofa Petera Sloterdijka. Współczesny świat „nowych czasów” wywołuje jego zdaniem zaniepokojenie, bo przeszłość, dotychczasowa kulturowa i historyczna „ścieżka rozwoju”, stabilizowała świat i zapewniała poszczególnym społeczeństwom równowagę. Ale na przełomie wieków XX i XXI prawie wszystko stało się wysoce dynamiczne i niestabilne. Sloterdijk dla ilustracji używa sugestywnego przykładu. Świat współczesny przypomina mu samolot lecący na wysokości 12 tys. metrów bez widoku na lądowanie. Jego pasażerowie to cała ludzkość, zaś wśród pasażerów są grupy gangsterów, pomiędzy którymi na pokładzie wybucha strzelanina. Do czego może to doprowadzić?! [Sloterdijk, 2014].

W związku z tym egzystencjalnym znakiem zapytania wyłaniają się konkretne pytania pod adresem ekonomistów (ale także i innych przedstawicieli nauk społecznych), czy i na ile nauka ekonomii dysponuje zakresem badań i metodami badawczymi pozwalającymi na trafną diagnozę obecnej sytuacji oraz czy istnieje skuteczna terapia pozwalająca na przecięcie współczesnego „gordyjskiego węzła” nawzajem nakładających się na siebie kryzysów? Odpowiedź na nie może być niestety jednoznaczna. Dlatego w naukach ekonomicznych konieczne są poszukiwania adekwatnej bazy teoretycznej dla koncepcji polityki społeczno-gospodarczej budzących nadzieje i stwarzających szanse na rozwiązywanie powstałych trudnych i niebezpiecznych dla dalszego istnienia ludzkości problemów

i dysfunkcji. We współczesnym świecie dryfującym od czasów kryzysu światowego 2007–2008 w kierunku postępującego nieładu i chaosu autorzy widzą szansę na poprawę sytuacji w teorii ładu społeczno-gospodarczego. Teoria ta mogłaby dostarczyć wskazówek dla polityki próbującej opanować i zniwelować wspomniane destruktywne tendencje i natchnąć społeczeństwa gospodarujące Europy i innych kontynentów duchem pokojowej kooperacji i wzajemnie korzystnej szeroko rozumianej międzynarodowej wymiany. Byłoby pożądane wyparcie przez nauki Davida Ricardo, Johna Stuarta Milla i Waltera Euckena pojawiających się w wielu krajach wysoko i średnio rozwiniętych egoistycznych zaściankowych tendencji uprawiania polityki w naśladownictwie hasła Donalda Trumpa „America first”.

W odpowiedzi na wskazaną potrzebę myślenia w kategoriach ładu społeczno-gospodarczego, jako cel niniejszego rozdziału przyjęto przedstawienie interpretacji pojęcia ładu społeczno-gospodarczego oraz struktury i dynamiki rozwoju badań nad tą kategorią. W ramach rozważań teoretycznych nad interpretacją pojęcia ładu przedstawiono przyjęte w literaturze przedmiotu definicje odgórnie stanowionego przez organa władzy politycznej ładu stanowionego w ujęciu Waltera Euckena oraz rynkowego ładu spontanicznego według Friedricha Augusta von Hayeka. Z kolei w części rozdziału prezentującego strukturę i dynamikę badań nad koncepcją ładu gospodarczego przedstawiono analizę bibliometryczną artykułów opublikowanych w latach 1999–2017 znajdujących się w bazach Scopus i EBSCO, których słowa kluczowe i abstrakty zawierały hasło „ład” oraz słowa z nim powiązane. W końcowej podsumowującej części rozdziału sprecyzowano wnioski dotyczące przemian stopnia zainteresowania ekonomistów ładem społeczno-gospodarczym i związanej z tą problematyką „skrzynki” instrumentów kategoryalnych.

2. Ład gospodarczy w teorii ekonomii

Dorobek historii myśli ekonomicznej w obszarze teorii ładu gospodarczego jest stosunkowo obszerny. Idea ładu stanowiła przedmiot zainteresowania już starożytnej filozofii rzymskiej. Przedstawiano ją wówczas jako stan rzeczy charakterystyczny dla cywilizowanego społeczeństwa, w którym wolne jednostki ludzkie mogą w sposób niezakłócony dokonywać transakcji w ramach ogólnie obowiązujących reguł prawnych. Europejska myśl średniowieczna zdefiniowała ład jako połączenie różnorodnych elementów, rzeczy i struktur w jedną sensowną całość. Z kolei zakres badań prowadzonych w późniejszym okresie,

zarówno w europejskiej, jak i wschodnioazjatyckiej myśli społecznej wskazuje na przeciwstawianie idei ładu anarchii i chaosowi [Pysz, 2008, s. 35]. Naukowa dyskusja dotycząca teorii ładu społeczno-gospodarczego zdominowana została przez poglądy Friedricha Augusta von Hayeka i Waltera Euckena. Można przyjąć, że współczesne poszukiwania teoretyczne i metodologiczne w zakresie teorii ładu mają raczej charakter kontynuacji i modyfikacji, niż poszukiwania nowego paradygmatu.

Eucken i Hayek są twórcami teorii ładu społeczno-gospodarczego mającymi charakter typu idealnego. Pierwszy, ładu odgórnie stanowionego przez organa władzy politycznej, natomiast drugi – ładu oddolnie samokształtującego się na rynku w sposób spontaniczny. W stosunku do koncepcji konkurencyjnego ładu gospodarczego Euckena z jej „dekalogiem” zasad konstytuujących i regulujących często formułuje się w literaturze zarzut, iż jest ona zbyt statyczna, że czynnik rozwoju nie znajduje w niej odzwierciedlenia [Heuß, 1989, s. 21–30]. Jest to w zasadzie *common sense* w myśleniu wielu ekonomistów teoretyków. Dość powszechnie w literaturze przyjmuje się, że uwzględnienie dorobku Hayeka umożliwi dopiero dynamiczne ujęcie problematyki ładu gospodarczego [Goldschmidt, 2012, s. 1]. Nie podejmując próby dyskusowania tej kontrowersji, godne podkreślenia wydaje się to, że pojęcia ładu stanowionego i spontanicznego wskazują na odmienny sposób ich powstawania. Ta istotna różnica genezy nie oznacza jednak tego, aby te koncepcje ładu gospodarczego nawzajem się wykluczały [Vanberg, 2002, s. 7–9]. Obserwacja rzeczywistego przebiegu procesu transformacji systemowej wskazuje na ich uzupełnianie się. Skłania to do przyjęcia hipotezy, że reguły gry gospodarczej ustanowione odgórnie przez władze polityczne, poprzez oddziaływanie na zachowania podmiotów gospodarczych i ich rynkowe interakcje, determinują ewolucyjne samokształtowanie się reguł ładu spontanicznego. I odwrotnie, reguły gry gospodarczej zaliczane do ładu spontanicznego przez wpływ na zachowania i interakcje podmiotów gospodarczych oddziałują na odgórne ukształtowanie reguł ładu stanowionego. Sprzężenie zwrotne tego rodzaju jest interesujące z perspektywy badania kształtowania się formalnych i nieformalnych reguł gry gospodarczej zaliczanych do stanowionego i spontanicznego ładu gospodarczego w rzeczywistym życiu gospodarczym. Implikuje to dynamiczne ujęcie problematyki stanowionego i spontanicznego ładu gospodarczego na przestrzeni wielu lat, a nawet wielu dziesięcioleci.

Sformułowane na wysokim szczeblu abstrakcji typy idealne koncepcji ładu stanowionego Euckena oraz ładu spontanicznego von Hayeka wymagają empirycznej

weryfikacji w celu ich dalszego rozwoju i operacjonalizacji. Wyeksponowanie pojęcia ładu gospodarczego i jego wpływu na przebieg procesu gospodarowania jest klamrą spinającą poglądy tych uczonych. Eucken reprezentuje pogląd o konieczności świadomego kształtowania ładu społeczno-gospodarczego przez organa władzy politycznej, natomiast von Hayek stoi na stanowisku, że ład ten kształtuje się spontanicznie na przestrzeni życia kolejnych generacji społeczeństw gospodarujących. Do empirycznej weryfikacji wymienionych teorii ładu gospodarczego swoistym „laboratorium” był i jest przebieg procesu kształtowania (się) rynkowego ładu gospodarczego w postsocjalistycznych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Intuicja, jak i wyniki wstępnych badań przeprowadzonych na przykładzie Polski i byłej NRD wskazują, że w latach 1990–2010 występowały tam jednocześnie zarówno elementy ładu stanowionego, jak i ładu spontanicznego [Grabska, 2012, s. 118–140; Grabska i in., 2014, s. 197–326; Moszyński, 2011, s. 253–268]. Przeprowadzenie szeroko zakrojonych empirycznych badań kształtowania się ładu gospodarczego w dotychczasowym przebiegu procesu urynkwienia gospodarki europejskich krajów postsocjalistycznych w długim kilkudziesięcioletnim okresie mogłoby wnieść twórczy wkład do rozwoju teorii ładu gospodarczego. Można się spodziewać, że uzyskano by postęp polegający przede wszystkim na jej konkretyzacji. Stwarzałoby to realną szansę zoperacjonalizowania teorii ładu gospodarczego do poziomu programów polityki gospodarczej, czyli do euckenowskiego „historycznego momentu”. Nauki wyciągnięte przez współczesne pokolenie ekonomistów teoretyków z myśli ordoliberalnej nie ograniczałyby się do dalszego wzbogacenia nauki ekonomii o dotychczas słabo dostrzeganą w jej głównym neoklasycznym nurcie teorię ładu gospodarczego. Poprzez postęp uzyskany w zakresie jej operacjonalizacji, nauki te mogłyby być wykorzystane do uprawiania polityki kształtowania ładu gospodarczego w celu uporania się z wielkimi wyzwaniami, z którymi aktualnie jesteśmy i w przyszłości będziemy skonfrontowani. Do tego zobowiązuje ekonomię i ekonomistów, zgodnie ze znanym sformułowaniem starożytnego chińskiego mędrca Konfucjusza, „kosmiczne prawo przetrwania” ludzkości [Habermann, 2002].

Podjęcie badań ładu społeczno-gospodarczego i jego przemian w celu stworzenia intelektualnych przesłanek dla ograniczania występowania i przeciwdziałania kompleksowym kryzysom ekonomicznym, społecznym i ekologicznym w skali światowej wymaga spełnienia kilku zasadniczych warunków. Konieczna jest bowiem radykalna zmiana dotychczasowego paradygmatu neoklasycznej teorii ekonomii skupiającej uwagę badaczy wokół bieżącego przebiegu procesu

gospodarowania odwzorowanego w sformalizowanych wysoce abstrakcyjnych modelach. Punktem wyjścia nowego paradygmatu powinna stać się teza o primacie ładu społeczno-gospodarczego w stosunku do bieżącego przebiegu procesu gospodarowania. Badania ładu społeczno-gospodarczego wychodzące z założenia o primacie ładu powinny uwzględniać trzy współzależne wymiary polityki jego kształtowania. Po pierwsze, jego wymiar ogólnoświatowy, a co najmniej międzynarodowy. Po wtóre, wymiar poszczególnych gospodarek narodowych czy też ich ugrupowań w postaci np. Unii Europejskiej. Po trzecie, w badaniach powinny być ujmowane jednostki ludzkie jako decydujący o ładzie społeczno-gospodarczym i przebiegu procesu gospodarowania jego socjologiczno-antropologiczny fundament. Wymienione wymiary ładu i polityki jego kształtowania należałoby analizować w ich wzajemnych współzależnościach. Gdyby jednak miało się okazać, iż zadanie to przekracza możliwości badaczy, ekonomistów i innych przedstawicieli nauk społecznych, to konieczne jest przynajmniej przybliżenie się do urzeczywistnienia tego nader ambitnego, jak i jednocześnie bardzo koniecznego celu.

Ponadto niezbędne jest zasadnicze rozszerzenie przedmiotu badań nauki ekonomii. Obok bieżącego przebiegu procesu gospodarowania w jego ramach powinna się znaleźć cała siatka instytucjonalnych formalnych i nieformalnych reguł gry gospodarczej składających się na ład społeczno-gospodarczy. Do przedmiotu badań ekonomii powinny należeć – oprócz materialnego zadania gospodarki – nadrzędne wartości społeczne: wolność i odpowiedzialność jednostki ludzkiej oraz sprawiedliwość społeczna także w jej wymiarze międzypokoleniowym i globalnym. Warto podkreślić, że postulowane rozszerzenie przedmiotu badań ekonomii otworzyłoby przed badaczami rozległe i fascynujące pola badawcze o wielkiej doniosłości teoretycznej, a także i praktycznej dla programowania polityki gospodarczej. Rozszerzenie zakresu przedmiotu badań ekonomii będzie wymagało radykalnego rozszerzenia spektrum dotychczas stosowanych metod badawczych. W przyszłości niezbędne będzie co najmniej równouprawnione stosowanie w ekonomii oprócz dotychczas dominujących analiz ilościowych, badań o charakterze jakościowym. Od „ekonomii matematycznej” powinna ona ewoluować w kierunku znajdującej się o wiele bliżej realnego życia gospodarczego i społecznego „ekonomii społecznej”. Uzasadnia to celowość podejścia interdyscyplinarnego, tj. skorzystania z dorobku innych nauk społecznych, w tym przede wszystkim historii (ścieżki rozwoju). Według Euckena: „Ekonomia musi rozwinąć metody badawcze, które pozwoliłyby połączyć doświadczenia historyczne oraz statystyczne z myśleniem teoretycznym w jedną całość. Ekonomia musi być zarówno nauką teoretyczną,

jak i historyczną” [Eucken 2004, s. 30]. Niezbędne będzie połączenie dotychczas dominującego w teorii ekonomii indywidualizmu metodologicznego z holizmem metodologicznym [Mączyńska, 2009, s. 150–151]. Ten ostatni powinien dotyczyć nie tylko określonej gospodarki czy społeczeństwa i jego członków, ale przede wszystkim podlegającego metamorfozie współczesnego świata [Beck, 2017].

Rozwój teorii ekonomii w wyżej zasygnalizowanych kierunkach byłby naukową rewolucją sprzyjającą podniesieniu jej zdolności aplikacyjnych i predykcyjnych. Pozwoliłoby to na opracowanie bardziej realistycznych i skuteczniejszych niż dotychczas koncepcji polityki społeczno-gospodarczej. Ich teoretyczne założenia nadawałyby się w o wiele wyższym stopniu do przetransformowania na skuteczne programy polityki i jej konkretne działania realizacyjne niż charakteryzujące się według słów Johna Kennetha Galbraitha „techniczną ucieczką” od realnego świata abstrakcyjne modele głównego nurtu neoklasycznej teorii ekonomii [Galbraith, 2011].

3. Struktura i dynamika badań nad kategorią ładu gospodarczego

W ramach realizacji empirycznego celu przyjętego w tym rozdziale, w pierwszej kolejności analizie poddano ilościowe dane na temat publikacji naukowych dostępnych w bazie EBSCOhost, w których pojawiały się słowa związane z tematyką ładu. W celu wyodrębnienia publikacji przedstawiających problematykę ładu rozumianego, jako zespół reguł, w ramach których przebiega proces gospodarowania, analizie poddano wyłącznie publikacje zawierające słowa: ład gospodarczy, ordoliberalizm i Hayek.

Opierając się na powyższym kryterium wyodrębniono 323 publikacje opublikowane od stycznia 1999 roku. Rozkład w czasie intensywności publikacji podejmujących tematykę ładu, a także jego teoretycznych uwarunkowań jest istotnie zróżnicowany. Od roku 1999 do 2004 roku liczba takich publikacji udostępnionych w EBSCOhost wynosiła jedynie 16, zaś w latach 2005–2009 już 19, wobec aż 264 w latach 2010–2014. W ostatnich dwóch latach liczba opublikowanych tekstów z zakresu ładu gospodarczego wynosi 24. W analizowanym okresie teksty dostępne w bazie EBSCOhost o tematyce ładu gospodarczego relatywnie częściej odwołują się do dorobku Hayeka. Aktualnie jest 1648 takich publikacji, wobec 486, w których jednocześnie podjęto temat ładu gospodarczego i euckenowskiej teorii ładu.

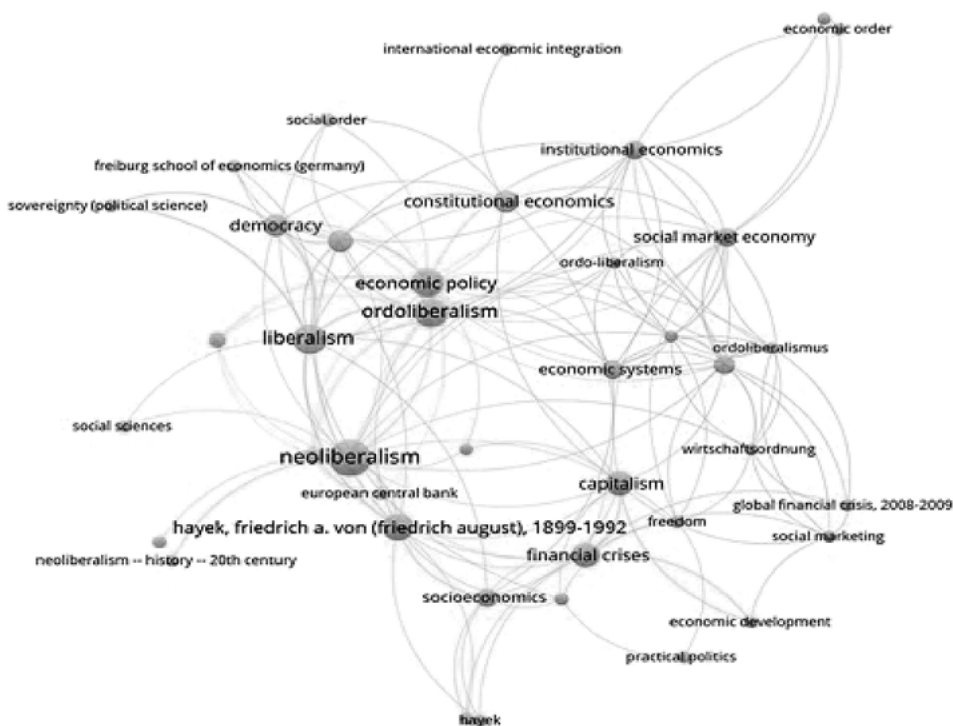
Analiza treści dostępnych od 1999 roku publikacji z zakresu ładu gospodarczego pozwala wskazać obszary tematyczne dominujące w poszczególnych latach. Do roku 2009 są to publikacje najczęściej z zakresu historii myśli ekonomicznej, teorii ekonomii i polityki gospodarczej. Kolejne lata to okres stosunkowo dużej aktywności naukowców zainteresowanych teorią ładu w kontekście nie tylko historii myśli ekonomicznej, ale również takich kategorii jak kryzys fiskalny, integracja europejska, globalny kryzys finansowy.

Relatywnie większą skalę oddziaływania, mierzoną liczbą cytowań dostępnych w bazie SCOPUS, mają publikacje z zakresu ładu gospodarczego odwołujące się do dorobku Hayeka. Na przestrzeni lat 1999–2017 wszystkie z 96 dostępnych publikacji z analizowanej tematyki zostały zacytowane 495 razy, zaś ich wartość h-index wynosiła 13. Te same wskaźniki dla 15 dostępnych publikacji odwołujących się do kategorii ładu gospodarczego i ordoliberalizmu wynoszą odpowiednio 23 i 3.

Na podstawie tej stosunkowo pobieżnej analizy ilościowej wskazującej na rosnącą liczbę publikacji z zakresu teorii ładu gospodarczego można sformułować wniosek, że kategoria ta odgrywa coraz większe znaczenie w naukach społecznych. Dlatego w dalszej części rozdziału podjęto temat realizacji badań umożliwiających wyznaczenie trendów badawczych w obszarze problematyki ładu gospodarczego. Do realizacji tak sformułowanego tematu wykorzystane zostaną mapy bibliometryczne, które m.in. umożliwiają przedstawienie kontekstu, w jakim używany jest dany termin, a tym samym identyfikację obszarów badawczych powiązanych z tym terminem. Wizualizację danych opracowano za pomocą programu VOSviewer.

Na potrzeby rozdziału analizie poddano współwystępowanie słów kluczowych: Walter Eucken i Friedrich A. von Hayek, w recenzowanych tekstach czasopism naukowych dostępnych w bazie SCOPUS. Wybór słów kluczowych (Eucken, Hayek) jest odpowiedzią na wieloznaczność pojęcia ład gospodarczy, które bardzo często używane jest do przedstawienia układu siły wpływu podmiotów w gospodarce światowej. Dlatego w celu wyodrębnienia wyłącznie publikacji z zakresu ładu gospodarczego rozumianego jako zespół reguł, w ramach których przebiega proces gospodarowania, skorzystano ze słów utożsamianych z głównymi teoriami tak rozumianego ładu gospodarczego. Wizualizację wyników współwystępowania słów Eucken i Hayek przedstawiono na rysunku 1. Zaprezentowana mapa bibliometryczna ma dwa wymiar: częstotliwość i odległość. Częstotliwość występowania określonego słowa reprezentuje wielkość etykiety i węzła, zaś odległość między dwoma hasłami można interpretować, jako liczbę współwystąpienia terminów w analizowanych tekstach.

Rysunek 1. Mapa bibliometryczna współwystępowania słów

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych bazy SCOPUS.

Na podstawie wizualizacji otrzymanych wyników można wyodrębnić 5 klastrów (obszarów badawczych) związanych z kategoriami dwóch głównych teorii ładu gospodarczego (ładu spontanicznego i ładu stanowionego):

- klaster związany z liberalizmem i zagadnieniami takimi jak: ekonomia konstytucyjna, czyli ekonomia polityczna ładu gospodarczego, demokracja, suwerenność, freiburska szkoła myślenia ekonomicznego, międzynarodowa integracja gospodarcza, kryzys finansowy;
- klaster związany z neoliberalizmem i zagadnieniami takimi jak: Hayek, europejski bank centralny, kapitalizm, kryzys finansowy;
- klaster związany z ordoliberalizmem i zagadnieniem polityki gospodarczej;
- klaster związany ze Społeczną Gospodarką Rynkową i zagadnieniami takimi jak: ład gospodarczy, ekonomia instytucjonalna;
- klaster związany z systemami gospodarczymi i zagadnieniami takimi jak: ład gospodarczy, ordoliberalizm, światowy kryzys finansowy 2008–2009, wolność.

Ocena współwystępowania słów w przedstawionych klastrach pozwala stwierdzić, że analizowany obszar badawczy ładu gospodarczego jest przedmiotem analizy nie tylko w typowym kontekście historii myśli ekonomicznej, ale coraz częściej wspólnie z problematyką kryzysu gospodarczego. Ten dodatkowy obszar badawczy w badaniach nad ładem gospodarczym, rozwijany przede wszystkim po 2009 roku, może wskazywać na upatrywanie w regułach powszechnie obowiązujących uczestników procesu gospodarowania recepty na negatywne konsekwencje kryzysu gospodarczego.

4. Zakończenie

W świecie dryfującym w kierunku nieładu, chaosu i rosnących napięć oraz konfliktów podjęcie próby posłużenia się teorią ładu gospodarczego jako fundamentem dla polityki gospodarczej i społecznej wydaje się w zdroworozsądkowym myśleniu sprawą oczywistą. Jednocześnie musi zadziwiać fakt, że naukowe dyskusje na ten temat podejmowane są tak późno i nadal jeszcze w zbyt ograniczonym zakresie. Znane powiedzenie, którego autorstwo przypisywane jest Michaiłowi Gorbaczowowi, przestrzega przecież, że „kto za późno przychodzi, tego ukarze życie”. Czy nie jesteśmy już w sytuacji przysłowiowych pięciu minut przed dwunastą i czekającą ludzkość karą?

Jakie mogą być przyczyny tej zwłoki? Najważniejszą z nich wydaje się być fakt, że współczesne społeczeństwo jako obiekt badań ekonomii i nauk społecznych okazuje się być nadzwyczaj skomplikowane, podlegając jednocześnie zmianom niezwykle głębokim i budzącym swą dynamiką uzasadnione obawy. W kwestii skomplikowania współczesnego świata Friedrich A. von Hayek stwierdził, iż jest ono w ostatniej instancji konsekwencją ludzkiego dążenia do poznania ciągle czegoś nowego, czegoś dotychczas nieznanego. Człowiek jednak musi za to zapłacić wysoką cenę, gdyż nie będzie on w coraz bardziej skomplikowanym i nieprzejrzystym świecie już nigdy panem własnego losu [Hayek, 2003, s. 483–484]. Z kolei radykalizm i dynamika dokonujących się w świecie zmian zainspirowały Ulricha Becka do sformułowania rewolucyjnej tezy, iż współczesny świat nie przeżywa już znanych z przeszłości stopniowych odcinkowych przemian, tylko prawdziwą metamorfozę prowadzącą właściwie nie wiadomo dokąd, ale na pewno do zupełnie nowej jakości, czyli zupełnie innego niż dotychczas społeczeństwa i gospodarki [Beck, 2017].

W związku z tym wyłania się kolejne pytanie, czy ludzkość ma poddać się temu, co Karol Marks nazwał kiedyś determinizmem historycznym. Czy powinniśmy pogodzić się z tym, że rozwój gospodarczy i społeczny nieuchronnie prowadzi w kierunku, na który nie mamy wpływu i którego rezultatu nie jesteśmy w stanie przewidzieć. Z reprezentowanej przez autorów pozycji myśli ordoliberalnej nie sposób pogodzić się zarówno z historycznym determinizmem, jak i nawiązującym do niego historycznym fatalizmem. Według wiedeńsko-brytyjskiego filozofa Karla R. Poppera i ordoliberalnych myślicieli wolne społeczeństwo wolnych ludzi ma zawsze szansę samodzielnego decydowania o własnym rozwoju i własnym losie: „historia sama w sobie (...) nie ma celu ani też sensu. Ale my możemy się zdecydować zapewnić jej zarówno jedno, jak i drugie” [Popper, 1992, s. 326–328]. Według żony Waltera Euckena niezbędna jest jednak w tym celu niełatwa „odwaga do rzeczywistości” (Mut zur Wirklichkeit). Gdyby ekonomiści i inni przedstawiciele nauk społecznych potrafili wykazać się postulowaną przez Edith Eucken „odwagą do rzeczywistości”, to lecący na oślep samolot z uprzednio wspomnianej metafory Sloterdijka może miałby jeszcze szansę na łagodne lądowanie.

*Maciej Miszewski**

EKONOMIA PRZYSZŁOŚCI — JEJ POTRZEBA

I ZARYS ZAŁOŻEŃ

1. Wprowadzenie

Hasło „ekonomia przyszłości” pojawiło się w literaturze polskojęzycznej względnie niedawno, w tytule zbioru esejów inspirowanych koncepcją nowego pragmatyzmu, głoszoną przez G.W. Kołodkę [Kołodko, 2014]. Wyraża ono przeświadczenie, że nasilająca się od dawna, a po kryzysie 2008–2009 roku niemal powszechna krytyka głównego nurtu ekonomii powinna zaowocować nowym paradygmatem tej nauki, przekładającym się na nowy, zasadniczo odmienny od dotychczasowego, kanon polityki gospodarczej. Do rzucenia owego hasła skłania też poczucie jałowości sporów prowadzonych przez większą część teoretyków ekonomii, zwłaszcza tych, w których adwersarzami nurtu neoliberalnego byli przedstawiciele neokeynesizmu, czy tzw. nowej ekonomii instytucjonalnej. Polemiki te nie prowadziły do niczego istotnego, gdyż żadna ze stron nie odważała się, czy też nie potrafiła zakwestionować paradygmatycznych podstaw mainstreamu. James K. Galbraith, komentując te spory, pisze: „Pozostawano na orbicie idealnego modelu konkurencji doskonałej, powszechnie dostępnej informacji i racjonalnych podmiotów gospodarczych. Była to forma naukowego regresu, ponieważ od czasów Karola Darwina i Thorstena Veblena wiemy, że zmiana ma znaczenie, a typ idealny jest bezużyteczną abstrakcją” [Galbraith, 2016, s. 59–60].

Nowy paradygmat musi zatem oznaczać odejście od ortodoksji obejmującej wymienione nurty, choć autorzy podejmujący próby jego stworzenia rozmaicie rozkładają akcenty i skupiają swoją krytykę na różnych założeniach neoklasycznej

* Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Wydział Finansów i Ubezpieczeń, Katedra Inwestycji i Nieruchomości.

ekonomii, w zależności od tego, które z nich wydają się im fundamentalne. Podejście, jakie zostanie przyjęte w tym rozdziale, sytuuje się na gruncie ekonomii instytucjonalnej w jej postveblenowskiej, w pewnym sensie tradycyjnej wersji, określanej niekiedy jako ekonomia ewolucyjno-instytucjonalna. Podejście to nakazuje poszukiwać przyczyn ułomności ekonomii głównego nurtu w tych w jej założeniach, które przyjmowane są nie tylko bezdyskusyjnie, ale przede wszystkim – bezrefleksyjnie. Skoro zmiana systemu teoretycznego ma służyć odejściu od dotychczasowej praktyki polityki gospodarczej, to punktem wyjścia powinno być podważenie takiego założenia, które w możliwie dużym stopniu determinuje kształt współczesnej gospodarki.

Prezentowane tu stanowisko idzie dalej niż typowe podejście ordoliberalne. Chodzi tu o nową teorię, dającą szansę dokonania istotnej przebudowy całej rzeczywistości gospodarczej, a przynajmniej – odwrócenia trendu grożącego regresem cywilizacyjnym [Miszewski, 2016 s. 81–82]. Podstawą gmachu mainstreamowej ekonomii, na który skierowana jest krytyka, jest zasada racjonalnego gospodarowania i wynikający z niej sposób rozumienia racjonalności działań gospodarujących jednostek.

2. Zasada racjonalnego gospodarowania, jej instytucjonalna geneza i wpływ na postrzeganie gospodarowania w teorii ekonomii

Podejmując kwestię zasady racjonalnego gospodarowania trzeba od razu zastrzec się, iż nie chodzi tu o – ważką skądinąd – kwestię racjonalności postępowania podmiotów gospodarczych, będącą przedmiotem dyskusji od czasów H. Simona. We wszystkich tego typu dociekaniach przyjmowano a priori, że wiemy, czym jest racjonalność, a problemem pozostawało jedynie przyrównanie owej abstrakcyjnej kategorii do praktyki ludzkich działań gospodarczych. W rozdziale tym autor chciałby podważyć to przekonanie. Za tradycyjnie rozumianą racjonalnością stoi wielowiekowa praktyka działań gospodarczych i ewolucja instytucjonalna uzasadniona warunkami, w których odbywał się proces gospodarowania. Jednak współcześnie warunki tego procesu zmieniły się, co zostało wprawdzie odnotowane w teorii i publicystyce ekonomicznej, ale czego – jak dotąd – nikt nie wiązał z pojęciem racjonalności. Przypomnijmy więc, że zasadę

racjonalnego gospodarowania interpretuje się zazwyczaj jako sprzęgnięte ze sobą dwie formuły:

- zasadę maksymalizacji efektu przy danym nakładzie,
- zasadę minimalizacji nakładu dla osiągnięcia danego efektu.

Symetria obu członów rozważanej zasady jest jedynie pozorna. W przypadku pierwszego z nich rozmiary „danego nakładu” określane są arbitralnie przez podmiot gospodarujący. W takim ujęciu rozmiary nakładów nie wiążą się z oceną racjonalności podejmowanego przedsięwzięcia. Milcząco zakłada się tylko, iż nakłady, które miałyby zostać użyte, są dostępne. Drugi człon zasady racjonalnego gospodarowania nie zakłada swobodnej dostępności nakładów. Przeciwnie, wyraża on postawę wyrażającą się w możliwie powściągliwym ich użyciu. Jeśli uprzytomnimy sobie, że w ostatecznym rachunku nakłady dają sprowadzić się do zasobów przyrody i zasobów siły roboczej, które zresztą też są pewną postacią zasobów przyrody i że współcześnie dostrzegamy wyczerpywanie się tych zasobów, to zasada racjonalnego gospodarowania zaczyna budzić wątpliwości.

Podjęcie, w ramach którego zasoby przyrody traktuje się jako nieograniczone, a ściślej – niewyczerpywalne, jest historycznie uzasadnione. Przez tysiąclecia istnienia ludzkiej cywilizacji gospodarowanie polegało na sukcesywnym zawłaszczaniu zasobów naturalnych i eksploatacji zasobów ludzkich. W porównaniu do możliwości ich wykorzystywania, wydawały się one, w odczuciu współczesnych, niewyczerpywalne. Powtarzalność działań składających się na eksploatację przyrody spowodowała powstanie i utrwalenie się swoistej instytucji – instytucji zawłaszczania. „Czyńcie ziemię sobie poddaną” – ta biblijna formuła była usankcjonowaniem postawy, która wydawała się oczywista. Ekologiczne konsekwencje powszechnego funkcjonowania owej instytucji są od dawna przedmiotem analiz i są dostrzegane w teorii ekonomii, leżąc np. u podłoża koncepcji zrównoważonego rozwoju. Rozwija się również krytyka antropologicznej wizji człowieka, jaką zakłada ekonomia głównego nurtu. G. Rist pisze w tym kontekście o „paradygmacie wojny”, stanowiącym podstawę teorii ekonomicznych. „Przy założeniu pierwotnego niedoboru, trzeba nękać przyrodę, eksploatując wszystkie jej zasoby” [Rist, 2015, s. 28–29]. Radykalne podejście, oskarżające cywilizację o oparcie się na przemoc w relacji z przyrodą, nie jest bezzasadne, ale nasycone jest silnymi emocjami, co niekoniecznie służy pogłębionej analizie. Dlatego dla wytłumaczenia, dlaczego rozwój gospodarki i sankcjonujące go teorie ekonomiczne przybrały taki charakter, bezpieczniejsze wydaje się wykorzystanie analizy instytucjonalnej.

Zauważmy przede wszystkim, że zawłaszczanie jako zjawisko ekonomiczne spełnia definicyjne warunki pojęcia „instytucja”. Jest ono konstruktem myślowym (postawą) manifestującym się zbiorowo i powoduje powtarzalność szeregu ludzkich zachowań. Zawłaszczanie jest w istocie instytucją nieformalną o wielkiej trwałości, olbrzymim zasięgu działania i – co bardzo ważne – owocującą powstawaniem wielkiej liczby instytucji pochodnych. Instytucje pochodne mogą mieć w tym przypadku zarówno charakter instytucji nieformalnych (nawyków postępowania, przeświadczeń, wierzeń), jak i formalnych (reguł prawnych z prawem własności i jego dalszymi pochodnymi na czele).

Wśród instytucji nieformalnych, wywodzących się z instytucji zawłaszczania, w rozpatrywanym kontekście kluczową rolę odgrywają idee, nieredukujące się do pojedynczych norm, a określające sposób interpretowania rzeczywistości. Przykładem takich idei może być własność prywatna wraz ze swoimi rozwinięciami i uszczegółowieniami, takimi jak własność środków wytwarzania czy własność pracy ludzkiej (przybierająca różne formy prawne). Z instytucji zawłaszczania wywodzą się też inne, utrwalone w teoriach nauk społecznych idee, takie jak użyteczność, którą utożsamia się z posiadaniem dóbr i pozyskiwaniem usług, przy milczącym założeniu, że owo posiadanie przekłada się w naturalny sposób na osiąganą satysfakcję. Wreszcie z instytucji zawłaszczania wywodzi się zasada maksymalizacji efektu, od której zaczęliśmy ten wywód. Zauważmy, że w praktyce życia gospodarczego zasada ta funkcjonuje w bardziej trywialnej wersji, jako przeświadczenie, iż „więcej” musi zawsze oznaczać „lepiej”.

Zasada maksymalizacji efektu jest anachronizmem. Współcześnie nie da się podtrzymywać założenia o nieograniczoności zasobów materialnych, ludzkich i przestrzennych. Najbardziej istotne, przeczące temu założeniu argumenty to obiektywne wyczerpywanie się zasobów oraz ich rosnąca ekonomiczna niedostępność.

W pierwszym przypadku chodzi tu o rozróżnienie dwóch typów zasobów, przetwarzanych na strumień nowych dóbr i usług. Wedle ujęcia G. Rista podstawowym kryterium ich rozróżniania jest związek ich konsumpcji z czasem. Używa on w tym kontekście określeń „zapas” zasobów oraz „baza”. Czerpanie z zapasu może odbywać się niezależnie od czasu, tzn. tempo eksploatacji zapasu jest przedmiotem arbitralnej decyzji eksploatującego podmiotu. Przykładem dóbr przynależnych do zapasu mogą być surowce naturalne, pod warunkiem ich fizycznej dostępności. Zużycie elementów pochodzących z zapasu jest nieodwracalne. Żaden proces gospodarowania nie jest w stanie doprowadzić do ich odtworzenia.

Natomiast zasoby tworzone przez bazę są odtwarzalne pod warunkiem, że podmiot eksploatujący dostosuje tempo ich czerpania do obiektywnych możliwości ich powstawania. Baza (pole uprawne, siła robocza, pokój hotelowy), wytwarza strumienie (zboża, pracy, dochodu z wynajmu) tylko zgodnie ze specyficznym dla siebie rytmem. Żniwo zbiera się tylko raz w roku, nie można pracować 24 godziny na dobę, nie można dwa razy wynająć tego samego pokoju na tę samą noc. Ponadto, w przeciwieństwie do zapasu, baza musi być dodatkowo utrzymywana i przygotowywana, aby zachowała swoją produktywność [Rist, 2015, s. 121–122]. Jeśli przyjmiemy rozumienie racjonalności zgodne z zasadą maksymalizacji efektu, to eksploatacja obu rodzajów zasobów może być uznana za racjonalną, jeśli tylko dochód przynoszony przez strumień dóbr pokrywa bieżące koszty ich pozyskiwania. Zauważmy, że w obu przypadkach działa tu znane z fizyki, a niewzglądiane przez głównonurtową ekonomię zjawisko entropii. W pierwszym przypadku przejawia się ono przez nieodwracalne zużycie danych zasobów, w drugim przez stopniową degenerację bazy, jeśli relacja koszt – dochód wymusza jej eksploatację w tempie wyższym, niż jej naturalne możliwości.

Natomiast ekonomiczna niedostępność zasobów jest zjawiskiem towarzyszącym postępującej eksploatacji. Koszty pozyskiwania danych zasobów mogą wzrastać tak, że uzyskane efekty nie będą w stanie już ich pokryć. Z punktu widzenia tradycyjnie rozumianej racjonalności oznacza to brak zasobów, mimo ich fizycznego istnienia. W przypadku zasobów surowcowych zjawisko to wyraża się jedynie w ich zmniejszającej się dostępności. Bardziej złożony przypadek przedstawiają zasoby siły roboczej ze względu na swoją heterogeniczność. Wijsze społeczeństw przyszłości prezentują coraz częściej stan, w którym istnieje relatywnie wąska grupa ludzi zdolnych do kreowania strumieni dochodów pokrywających koszty ich zatrudnienia oraz olbrzymie masy ludzi, których wedle tego samego rachunku „nie opłaca się” zatrudniać. Problem w tym, że zasoby naturalne, których się nie eksploatuje nie są źródłem niemal żadnych kosztów, natomiast zasoby „nieprzydatnej” – z rynkowego punktu widzenia – siły roboczej przyczyniają się do powstawania kosztów olbrzymiej skali, począwszy od utrzymania tych mas ludzi, poprzez koszty związane z różnorodnymi naruszeniami systemów społecznych (migracje, buntury społeczne, militaryzacja społeczeństw) aż po – trudniej przekładalne na bieżące koszty – konsekwencje marnotrawstwa wielkich zasobów potencjału i kreatywności ludzi pozbawionych szans samorealizacji. Jeszcze bardziej złożony jest przypadek niezagospodarowanej (ze względu na generalną „nieopłacalność”) przestrzeni. Istnienie ogromnych

połaci nieobjętych procesami gospodarczymi (Syberia, Pn. Kanada, Antarktyka i obszary denne oceanów, zwłaszcza Arktycznego) stwarza pokusę zastępowania procesu zagospodarowywania doraźną, rabunkową eksploatacją tych zasobów, których dostępność w trybie rabunkowym jest relatywnie większa. Analogiczny przykład stanowią zasoby fauny i flory oceanów i mórz, które właśnie takiej rabunkowej eksploatacji podlegają.

Zawłaszczanie, będące wspólnym mianownikiem wskazanych tu problemów, jako instytucja ma pewne cechy szczegółowe. Może ono w wielu przypadkach determinować działania ludzkie bez świadomego udziału działającego podmiotu. Jeśli pewien tryb postępowania, czy określona postawa odczuwane są jako oczywiste, zachowania zgodne z nimi podejmuje się bezrefleksyjnie. Zawłaszczanie jest przy tym instytucją długiego trwania, głęboko zakorzenioną w mentalności niemal wszystkich społeczeństw. Idea odrzucenia tej instytucji w pierwszym momencie będzie powszechnie odbierana jako absurdalna. Instytucje o takich właściwościach zalicza się do matrycy instytucjonalnej, stanowiącej niezmiernie powoli ewoluującą podstawę konstrukcji systemu instytucji społecznych.

Opisane tu właściwości instytucji przekładają się na instytucje pochodne, a w szczególności na – będąca tu przedmiotem rozważań – zasadę maksymalizacji efektu. Zakorzenienie tej zasady w matrycy instytucjonalnej sprawia, że istnienie przesłanek, które niegdyś spowodowały pojawienie się tej instytucji, a później sprzyjały jej utrwaleniu, nie ma wpływu na jej status. Zakwestionowanie podstaw i konsekwencji tej zasady ma miejsce niejako w izolacji, bez związku z samą zasadą, która nadal postrzegana jest jako oczywista.

Wolno sądzić, że wszelkie próby zmiany paradygmatu teoretycznego ekonomii, jak też kanonu polityki gospodarczej realizowanej podobnie przez niemal wszystkie gospodarki świata [Miszewski, 2016 s. 434–450] mogą powieść się dopiero wtedy, gdy dokona się odrzucenie owej „oczywistej” reguły. Zabieg ten nie przesądza wszakże ani kształtu nowego paradygmatu ani wizji nowego modelu polityki gospodarczej. W tym zakresie możliwe jest jedynie formułowanie autorskich propozycji, które muszą być poddane krytycznej weryfikacji w ramach dyskusji naukowej. Jednak, aby dyskusja taka mogła się rozpocząć, niezbędne jest pojawienie się takich propozycji nie tylko na gruncie ekonomii, ale i na gruncie innych nauk społecznych (socjologii, teorii prawa, politologii). Doceniając pionierską rolę, jaką w tym względzie odegrała zaprezentowana przez G.W Kołodkę idea „nowego pragmatyzmu”, trzeba stwierdzić, że ma ona jak dotąd dość ogólny charakter [Kołodko, 2014, s. 19–38]. Przedstawiane tu

rozważania są próbą nieco bardziej szczegółowego ujęcia analogicznej koncepcji, której filiacji z wspomnianym „nowym pragmatyzmem” autor rozdziału nie zamierza ukrywać.

3. Punkt wyjścia dla rozważań o ekonomii przyszłości

Spróbujemy przełożyć na język postulatów główne składowe idei ekonomii przyszłości, której najogólniejszy zarys był już prezentowany [Miszewski, 2016, s. 235–248]. Rozmiary rozdziału wykluczają szersze rozwijanie pojawiających się tu wątków. Należy potraktować je zatem jako potencjalną inspirację dla badaczy, którzy chcieliby wieść dociekania dotyczące podniesionych tu kwestii, niekoniecznie zresztą dochodząc do konkluzji i rozwiązań, jakie jawią się autorowi tej propozycji.

Całość przedstawianych założeń przyjmuje – zgodnie z tym samym podejściem, jakie zostało zastosowane wobec zasady maksymalizacji efektu – kwestionowanie tzw. prawd oczywistych. Autor rozdziału jest przekonany, iż stereotypy myślowe, podobnie jak stereotypy zachowań, chociaż są niezbędne w codziennym funkcjonowaniu, stanowią czynnik hamujący rozwój myśli ludzkiej. W tym też duchu sformułowany został pierwszy z postulatów koncepcji ekonomii przyszłości. Ekonomia powinna mianowicie odejść od pozorów neutralności aksjologicznej. Filozofia pozytywizmu – często dość powierzchownie rozumiana – obciążała nauki społeczne mitem „obiektywizmu naukowego”. Słowo „mit” jest tu użyte świadomie, gdyż większość badaczy reprezentujących nauki społeczne jest świadoma niemożności osiągnięcia owego idealnego obiektywizmu. Dążenie do niego jest ślepą uliczką rozwoju myśli. Sądy naukowe nie tylko służą zawsze określonym interesom, niekoniecznie zgodnym z intencjami ich autorów, ale przede wszystkim zawsze zakładają pewien partykularny punkt widzenia. Na przykład olbrzymia liczba twierdzeń ekonomii wyprowadzana jest z milczącego założenia, że wzrost gospodarczy jest zjawiskiem pozytywnym. Łatwo jednak wskazać grupy odnoszące korzyści z tego zjawiska, jak też grupy, których kosztem wzrost ten się odbywa. Partykularny charakter sposobu myślenia, który nakazuje pozytywny stosunek do idei wzrostu, wydaje się oczywisty. Podobny charakter ujawnia kwestia wszelkiego wytwarzania dóbr, niewątpliwie niezbędnego dla wytwarzającej je cywilizacji, ale nieuchronnie wiążącego się z niszczeniem zasobów przyrody. Rzecz nie w tym, czy korzyści czerpane przez beneficjentów tych zjawisk są uprawnione, ale w tym, że nie da się tu być bezstronnym – przyjmuje się zawsze jakiś, jednostronny punkt widzenia.

Sądy w takich kwestiach zdeterminowane są w istocie przez przyjmowaną, a przeważnie nieartykułowaną koncepcję celów gospodarowania. Określenie tych celów wymaga oparcia się na pewnym systemie wartości, co samo przez się wyklucza neutralność aksjologiczną danej koncepcji teoretycznej [Dilthey, 1982, s. 59]. Przyjęcie takiego podejścia stwarza szansę nadania gospodarowaniu nie tylko w pełni celowościowego charakteru, ale również głębszego sensu cywilizacyjnego.

Na tym tle można sformułować kolejne założenia ekonomii przyszłości. Głównym celem gospodarowania jawi się przetrwanie cywilizacji ludzkiej, które w świetle przemian, jakich doznaje współczesna gospodarka globalna, nie jest wcale czymś oczywistym. Dopiero jako cel pochodny (cel II stopnia) można uznać usankcjonowaną przez dotychczasową teorię, ale nie traktowaną przez nią nazbyt serio, formułę o „dążeniu do jak najbardziej pełnego zaspokojenia potrzeb ludzkich”. Możliwość praktycznej realizacji tej formuły wypada poddać w wątpliwość, jeżeli uwzględnimy globalny charakter gospodarki, złożonej z części charakteryzujących się nie tylko zróżnicowanym stopniem rozwoju gospodarczego, ale i odmiennymi systemami kulturowymi oraz olbrzymią i rosnącą wciąż skalą nierówności w zakresie poziomu zaspokojenia większości potrzeb. Opisany cel powinien operacjonalizować się w dwu kierunkach.

Po pierwsze, niezbędne są konsekwentne działania zmierzające do ograniczenia rozwarstwienia dochodowego, ale również rozwarstwienia w zakresie dostępu do istotnych społecznie dóbr i usług (ochrony zdrowia, edukacji, bezpieczeństwa i usług prawnych). Rozwarstwienie, o którym mowa, występuje zarówno w przekroju poszczególnych gospodarek czy państw, jak i – gdzie znacznie trudniej je ograniczać – w przekroju międzynarodowym. Po drugie, urzeczywistnienie sformułowanego tu celu gospodarowania wymaga zmian struktury podaży dóbr i usług, a w dalszym horyzoncie – również zmian struktury potrzeb jednostkowych i społecznych. Nie rozwijając szerzej, ograniczmy się do stwierdzenia, że konieczne jest stopniowe wypieranie, jako środków zaspokajania potrzeb, dóbr materialnych przez usługi oraz działania przekierowujące tę strukturę w stronę potrzeb o duchowym (niematerialnym) charakterze. Zmiana struktury potrzeb w różnych kontekstach kulturowych będzie musiała zachodzić różnorodnymi drogami, ale we wszystkich przypadkach chodzi o zmniejszenie intensywności eksploatacji zasobów przyrody.

Zwróćmy uwagę, że postulat zmiany struktury potrzeb w istocie swojej polega na odrzuceniu (w stopniu, w jakim jest to w danym momencie możliwe) omawianej wcześniej instytucji zawłaszczania. Na pierwszym etapie zmian ważne jest

podważenie tożsamości pojęć „posiadanie” i „konsumpcja”. Uprzymiśnienie, że dla zaspokojenia danych potrzeb nie jest potrzebne posiadanie (rozumiane jako własność prywatna) określonych dóbr, rozszerzanie zakresu tzw. gospodarki współdzielenia (*sharing economy*) wydaje się relatywnie łatwym do realizacji kierunkiem działań. Zmiany w zakresie konsumpcji powinny być wsparte równocześnie przez zmiany spojrzenia na to, na czym ma polegać racjonalność w polityce gospodarczej. Obowiązuje tu dotychczas schemat, wedle którego racjonalne z natury swojej jest uleganie przymusowi rynkowemu. Odrzucenie owego przymusu nie w każdej sytuacji jest równie łatwe, a zawsze wiąże się z pojawieniem się dodatkowych kosztów, powinno być jednak rozważane we wszystkich przypadkach jako alternatywa dla konwencjonalnej polityki.

4. Metodologiczne założenia ekonomii przyszłości

Status metodologiczny poszczególnych nurtów teorii ekonomicznych nie jest zbyt częstym tematem naukowych dyskusji. Ekonomia głównego nurtu ugruntowała przekonanie o indywidualizmie metodologicznym jako jedynie akceptowalnym stanowisku na tyle mocno, że nie spotyka się raczej dociekań rozróżniających skrajny indywidualizm metodologiczny i indywidualizm ograniczony, mimo że istnieją nurty, którym takie założenia metodologiczne daje się przypisać. Ekonomia głównego nurtu nie eksponuje zresztą zbytnio swojego stanowiska w tym względzie, uznając kwestię tę za ostatecznie rozstrzygniętą. Pojawiający się w literaturze wątek ograniczonej racjonalności podmiotów gospodarujących nie pociąga za sobą głębszej refleksji w kwestii indywidualizmu metodologicznego. Teoretycy tego nurtu stronią od analizy społeczno-kulturowych przyczyn ograniczeń racjonalności, co ułatwia trwanie przy założeniu pełnego indywidualizmu. Stan ten krytykuje m.in. znany historyk myśli ekonomicznej, M. Blaug, wskazując, że nie da się go dłużej utrzymywać. „Po wielu latach zadowolenia z naukowego statusu swego zajęcia, coraz więcej ekonomistów zaczyna zadawać sobie podstawowe pytania o to, czym się właściwie zajmują. W każdym razie rośnie liczba tych, którzy podejrzewają, że nie wszystko jest w porządku w gmachu, który wznosili” [Blaug, 1995, s. 15].

Blaug trafnie konstatuje pewien przełom, zapoczątkowujący zwrot w kierunku ekonomii heterodoksyjnej. Różnorodne nurty odcinające się od mainstreamu złożonego z ekonomii neoklasycznej i keynesizmu (wraz ze swymi kontynuacjami)

zaczęły zyskiwać na znaczeniu zwłaszcza po kryzysie lat 2008–2009, który dość powszechnie uznano za dowód zasadniczej ułomności dominujących rozwiązań teoretycznych. Wśród nich ordoliberalizm przyjmuje zazwyczaj założenie umiarkowanego indywidualizmu metodologicznego. Stanowisko to dałoby się ująć w stwierdzeniu, iż proces gospodarowania jest wprawdzie inicjowany przez indywidualne decyzje jednostek, ale odbywa się w określonym kontekście historycznym i społecznym, który wywiera na nie wpływ [Chmielewski, 2011, s. 408]. Wątpliwości w tym względzie budzi pozycja tzw. nowej ekonomii instytucjonalnej, która jedynie pozornie odchodzi od pełnego indywidualizmu metodologicznego. Jasno ocenia tę kwestię B. Fiedor, podkreślając, że nowa ekonomia instytucjonalna przejmuje z ekonomii neoklasycznej tak rozumienie racjonalności, jak i indywidualizm metodologiczny, podczas gdy instytucjonalizm postveblenowski zasadza się na krytyce tych założeń [Fiedor, 2006, s. 11–13]. Przedstawiciele tego ostatniego nurtu, nazywanego też (niezbyt precyzyjnie) neoinstytucjonalizmem lub ekonomią ewolucyjno-instytucjonalną, prezentują w kwestii założeń metodologicznych szersze spektrum stanowisk, określając je jako umiarkowany holizm [Myrdal, 1982, s. 147]. Pojęcia tego Myrdal używa dla odróżnienia od pełnego (konsekwentnego) holizmu metodologicznego, przypisywanego marksizmowi. Nie redukuje on przyczyn zjawisk gospodarczych do oddziaływania całych systemów ustrojowych, a jedynie podważa abstrakcyjny, oderwany od rzeczywistości postulat wyizolowanej społecznie jednostki inicjującej procesy gospodarcze. Szerzej rzecz ujmując, można powiedzieć, że wprawdzie decyzje gospodarcze są podejmowane przez jednostki, ale ich kształt jest zdeterminowany przez otoczenie instytucjonalne, w którym te jednostki funkcjonują. Formuła taka pozostawia otwartą kwestię stopnia tej determinacji, jak i struktury otoczenia instytucjonalnego. Zbliżone podejście metodologiczne prezentuje A. Abbot [2004, s. 78], określając je jako kontekstualizm. Pojawiają się też propozycje eklektycznego podejścia do kwestii metodologicznych [Kołodko, 2010, s. 40], formułowane również przez E. Mączyńską.

Daleko idące zróżnicowanie poglądów w omawianej kwestii nasuwa wątpliwość co do samego sposobu postawienia problemu statusu metodologicznego teorii ekonomicznych. Należałoby zastanowić się, czy wszystkie poziomy dociekań ekonomicznych wymagają tego samego podejścia metodologicznego. Założenie spójności metodologicznej wywodzi się, jak wolno sądzić, ze zmatematyzowanego nurtu ekonomii neoklasycznej. Dla prawidłowości matematycznego dowodzenia wydaje się ono niezbędne. Wiemy jednak, że rzeczywistość nie przystaje w coraz większym stopniu do takiego jej oglądu. Alternatywą jest zatem wyodrębnienie

poziomów dociekań, na których mogłyby obowiązywać odmienne podejścia metodologiczne.

Proponuje się zatem wyodrębnienie następujących poziomów dociekań:

- refleksja nad celami gospodarowania,
- określenie instytucjonalnych (endogenicznych) uwarunkowań realizacji tych celów,
- rozpoznanie koincydencji uwarunkowań realizacji celów gospodarowania,
- analiza przyczynowo-skutkowa (jak rozpoznane wcześniej uwarunkowania determinują realizację celów gospodarowania),
- wykrywanie ilościowych zależności i związków pomiędzy mierzalnymi elementami rozpoznanych uwarunkowań i ich skutków.

Dla każdego z tych poziomów właściwy jest specyficzny sposób dociekania. W przypadku celów gospodarowania istota podejścia powinna polegać na postrzeganiu gospodarowania w kontekście całości procesów cywilizacyjnych. Inspiracją w tym względzie może być stanowisko W. Dilthey'a podkreślające, iż gospodarka jako element świata, w którym ludzie żyją, winna być rozpatrywana jako konstytutywny element systemu kulturowego. „Każda strona kultury jest ogniwem łańcucha stanowiącego związek celowy. Sztuka, nauka, filozofia, nauki pozytywne, gospodarka tworzą system kulturowy, który jest łańcuchem celowo powiązanych ogniw” [Dilthey, 1990, s. 218]. Opowiadając się w pełni za celowym charakterem wspomnianych tu powiązań, z czego wyprowadzić daje się postulat poszukiwania sensu (a nie jedynie związków) w obrębie systemu gospodarczego, trzeba zastrzec się, że metafora „łańcucha” nie jest współcześnie (w kontekście globalnej perspektywy cywilizacyjnej) najbardziej trafna. Lepiej byłoby chyba mówić o sieci powiązań, nieprzypadkowych, ale niedających się zredukować jedynie do łańcucha związków przyczynowo-skutkowych. A. Müller-Armack określił w swoim czasie podobne stanowisko jako nową, zintegrowaną antropologię. „Filozoficzna antropologia przewycięża wszelkie partykularne teorie o człowieku, które potrafią tylko w wypaczony sposób dotknąć jakiegoś częściowego obszaru. Nauka o człowieku ukazała błędy, które wiążą się z ograniczaniem człowieka do jakiegoś odseparowanego obszaru. Żądania XIX wieku, aby człowieka rozpatrywać, dajmy na to, z historycznego, ekonomicznego czy politycznego punktu widzenia i lawirowanie pomiędzy wyborem pośród tych alternatyw, stają się bezzasadne, ponieważ wszystkie te tezy bazują na fałszywym myśleniu” [Müller-Armack, 1948].

Przytoczona wypowiedź jest sformułowana radykalnie, niemniej oddaje w pełni istotę umiarkowanego holizmu metodologicznego. W świetle koncepcji

rozdzielającej wskazane wcześniej poziomy dociekań ekonomicznych tak rozumiany holizm może znaleźć zastosowanie jedynie na dwu najwyższych (najbardziej ogólnych) poziomach.

Określenie instytucjonalnych uwarunkowań realizacji celów opiera się na tym samym podejściu (poczynania jednostki zdeterminowane przez oddziaływania całego otoczenia), ale w świetle praktyki współczesnego instytucjonalizmu wymaga pewnego doprecyzowania. Chodzi mianowicie o sposób rozumienia kategorii instytucji. Zapomina się wielokrotnie, iż w rzeczywistości mamy najczęściej do czynienia nie z pojedynczymi instytucjami (choć istnieją one, i tak jak zawłaszczanie, podległość, kooperacja itp. odgrywają kluczowe role), ale z agregatami instytucjonalnymi. To, że np. państwo jest agregatem złożonym z wielu powiązanych ze sobą, ale niekoniecznie logicznie do siebie pasujących instytucji niższego rzędu nie jest odkryciem, ale sprawę komplikuje fakt, że państwo jako całość też jest instytucją. Analiza instytucjonalna powinna zatem uwzględniać, iż instytucje mogą być wieloszczeblowe, a wzajemne relacje ich części składowych wywierają istotny wpływ na sposób ich funkcjonowania. Nie należy zatem w żadnym przypadku traktować większości instytucji (zwłaszcza organizacji) jako „czarnych skrzynek”, których wewnętrzna architektura może być w rozważaniach pominięta.

Kwestia koincydencji zjawisk warunkujących gospodarowanie została szerzej podjęta w polskim piśmiennictwie przez G.W. Kołodkę [Kołodko, 2008, s. 287]. W ramach przedstawianej przez niego koncepcji „nowego pragmatyzmu” autor ten pisał: „Rzeczy dzieją się tak, jak się dzieją, ponieważ wiele dzieje się naraz. Wychodząc z opisu, analizy i interpretacji tego, co stało się w przeszłości i co zachodzi w teraźniejszości dochodzimy do wartościowania i postulowania działań, które mają w przyszłości stworzyć taką wiązkę zjawisk i procesów, aby ich wypadkowa skutkowała pożądanym kierunkiem i tempem rozwoju gospodarczego. Zadecyduje zbieżność, nakładanie się i przenikanie rozmaitych czynników” [Kołodko, 2014, s. 36].

Podobną rolę przypisują koincydencji zjawisk D. Acemoglu i J.A. Robinson, uważając, że możliwości zmiany rzeczywistości gospodarczej zależą od pojawienia się punktów zwrotnych dziejów, w których zachodzi taka koincydencja zjawisk i procesów, która w innych warunkach mogłaby się wcale nie pojawić [Acemoglu, Robinson, 2014, s. 133].

Na szczeblu analizy przyczynowo-skutkowej, jeśli przyjmiemy, że wcześniejsze etapy rozważań zostały przeprowadzone rzetelnie, wystarczające jest przyjęcie umiarkowanego indywidualizmu metodologicznego. Typowym problemem w tym

obszarze jest poszukiwanie sił sprawczych uruchamiających wcześniej rozpoznane już mechanizmy, zależności i uwarunkowania. Wreszcie wykrywanie zależności ilościowych może obejść się bez uwzględniania okoliczności, w których pojawia się mierzone zjawisko lub relacja. Niemniej ekonomia przyszłości nawet na tym szczeblu rozważań prezentuje odmienny niż ekonomia głównego nurtu stosunek do badania ilościowych aspektów rzeczywistości gospodarczej. Akceptuje ona to, że analiza deskryptywna może ujawniać owe aspekty ilościowe, jako że wiele zjawisk i procesów jest mierzalnych, ale sugeruje, aby przed dokonaniem pomiaru badacz odpowiedział sam sobie na pytanie, do czego potrzebne będą jego wyniki. Mierzenie zjawisk tylko dlatego, że są mierzalne jest zajęciem jałowym. Na tej samej zasadzie ekonomia przyszłości dystansuje się od rozwijanych przez ekonomię matematyczną prób opracowywania metod mierzenia zjawisk zasadniczo niemierzalnych.

5. Konkluzja – aksjomaty ekonomii przyszłości

Od tradycji ekonomii ekonomię przyszłości odróżnia, niezależnie od przyjętego na danym szczeblu dociekań podejścia metodologicznego, stosunek do kategorii efektywności. Wskazano na związek tej kategorii z instytucją zawłaszczania, z czego powinien wynikać dystans wobec traktowania jej jako miary jakości działań gospodarczych. Efektywność jest użyteczną miarą oszczędności nakładów, ale inne jej zastosowania wydają się uprawnione tylko tam, gdzie przyrost produkcji materialnej łagodzi dysproporcje rozwojowe, a więc w odniesieniu do krajów słabo rozwiniętych (będących obiektem wyzysku ze strony korporacji transnarodowych, ale i – siłą rzeczy – ze strony ogółu konsumentów w krajach wysoko rozwiniętych). Jeśli, co niełatwo uznać za prawdopodobne, wspomniany proceder i jego hamujące rozwój krajów słabo rozwiniętych konsekwencje uda się ograniczyć, szersze zastosowanie kategorii efektywności straci rację bytu. Rzecz jasna, odejście od fetysza efektywności oznacza zasadnicze zmiany w sposobie myślenia, tak ekonomistów i polityków, jak i miliardowej rzeszy konsumentów.

Zmiana paradygmatu jawi się więc nie tylko jako zabieg w obrębie gmachu nauki, ale jako zmiana cywilizacyjna. Dlatego też niezbędne wydaje się nasycenie teorii ekonomii wartościami humanistycznymi. Są one potrzebne nie tylko ze względu na ich walory etyczne, lecz przede wszystkim dlatego, że służą przetrwaniu cywilizacji, co jest szczególnie istotne wobec sytuacji, w której napędzany

mechanizmem neoliberalnego rynku postęp techniczny wymyka się coraz częściej spod ludzkiej kontroli.

Ład gospodarczy, do ustanowienia którego zmierzałaby zmiana paradygmatu ekonomii winien opierać się na wartościach etycznych. Widział to już W. Eucken: „Zadania, jakie stawiają dzieje powszechnie, są jasne i klarowne: stworzenie możliwie niezakłóconego ustroju gospodarczego, a przez to zapewnienie wystarczającego ogólnego zaopatrzenia i rozsądnej dystrybucji, rozwijanie sił, które dążą do realizacji w każdym człowieku oraz włączenie tych sił w globalny proces, a z tym maksymalne urzeczywistnienie sprawiedliwości, bezpieczeństwa i wolności we wspólnym życiu między ludźmi” [Eucken, 2005, s. 211].

Podsumowując przedstawione tu rozważania, można wskazać podstawowe aksjomaty będące podstawą idei ekonomii przyszłości. Odrzucenie któregoś z tych twierdzeń uniemożliwiłoby przełożenie tworzonej teorii na rekomendacje dla polityków gospodarczych, bez których wszelka konstrukcja teoretyczna byłaby tylko sztuką dla sztuki.

Po pierwsze, należy konsekwentnie przyjmować, że podmiotami w procesie gospodarowania są jednak zbiorowości ludzkie, począwszy od gospodarstw domowych, poprzez przedsiębiorstwa i społeczności lokalne, narody i grupy etniczne aż do cywilizacji ludzkiej jako całości.

Po drugie, celem gospodarowania jest przetrwanie ludzkości jako gatunku i jako cywilizacji, czyli zdolnej do rozwoju struktury globalnej. Zaspokajanie potrzeb jest celem koniecznym, ale podporządkowanym poprzedniemu. Celem dalszego rzędu jest osiągnięcie dobrostanu wszelkich społeczności, w stopniu zdeterminowanym przez rozmiary i dostępność zasobów, uwzględniającego też odmienności kulturowe.

Po trzecie wreszcie, pożądanym kierunkiem modyfikowania procesów gospodarczych jest ograniczanie i przewyżczanie asymetrii przenikających byt cywilizacyjny. Przykładami takiego dążenia są: wyrównywanie różnic rozwojowych i dochodowych pomiędzy krajami świata, podporządkowanie intensywności i tempa eksploatacji zasobów przyrody temu niwelowaniu różnic, ograniczanie nierówności w poziomie życia w ramach poszczególnych krajów, działania na rzecz przywracania równowagi ekologicznej, likwidacja ekonomicznych przyczyn wielkich migracji, konfliktów międzynarodowych i społecznych. W sferze teorii oznacza to odrzucenie konstrukcji teoretycznych podtrzymujących mit równowagi ekonomicznej i społecznej jako stanu wyjściowego.

ROLA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W SPOŁECZNEJ GOSPODARCE RYNKOWEJ (WZORCE ERHARDA I EUCKENA)

1. Wprowadzenie

Przedsiębiorczość stanowiąc istotę i przejaw rozwoju jest najważniejszym wyzwaniem nauki i praktyki gospodarczej. Ekonomiści ciągle poszukują jej wykorzystania w trafnych modelach i strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego. Podstawy teoretyczne zmierzają w głównej mierze do wyjaśnienia mechanizmu przedsiębiorczości w tworzeniu dobrobytu społeczeństw, granic wolności gospodarczej i rynku oraz ingerencji państwa w podejmowaniu i realizacji przedsiębiorczych działań w gospodarce. Nie ma zgodnych poglądów ekonomistów co do roli państwa i rynku w gospodarce. Poznanie poglądów wybitniejszych ekonomistów, dawnych i współczesnych, stanowi jeden z najważniejszych kluczy zrozumienia ekonomii, w tym także umiejętności omijania najczęściej spotykanych pułapek metodologicznych w interpretacji teorii i dokumentów ekonomicznych [Brémond, Salort, 1994, s. 19]. Do takich niemieckich ekonomistów, żyjących na przełomie wieków XIX i XX, należą Ludwig Erhard i Walter Eucken.

Ekonomista Ludwig Erhard wypracował autorską politykę gospodarczą i wykorzystał ją w odbudowie kraju i zniszczonej gospodarki niemieckiej po II wojnie światowej. U podstaw tej polityki leży ordoliberalny ład gospodarczy, wypracowany m.in. przez Waltera Euckena. Doświadczenia Ludwiga Erharda i dorobek naukowy oraz sformułowane zasady polityki gospodarczej Waltera Euckena, okazały się skuteczne dla gospodarki niemieckiej i to w trudnych czasach. Teżą rozdziału jest

* Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Polityki Przemysłowej i Ekologicznej.

uznanie przedsiębiorczości w polityce Erharda i w teoretycznych zasadach polityki gospodarczej Euckena za siłę sprawczą rozwoju, skuteczną nie tylko w okresie powojennym, ale i w obecnych pokryzysowych gospodarkach.

2. Uwarunkowania społeczne i makroekonomiczne przedsiębiorczości

Fundamentalna teoria przedsiębiorczości została rozwinięta przez Ludwiga von Misesa, Friedricha Hayeka i Israela M. Kirznera. Przedsiębiorca to każdy ludzki podmiot, który inteligentnie podejmuje wszystkie swoje działania, reaguje na pojawiające się w jego otoczeniu szanse osiągnięcia subiektywnego zysku i czyni wszystko, aby je wykorzystać [Huerta de Soto, 2009, s. 318]. Spośród wielu funkcji przedsiębiorczości szczególne znaczenie przypisuje się koordynacji. Zdolność do przedsiębiorczego działania, to wrodzona cecha istot ludzkich, prowadzi do ciągłego tworzenia nowych informacji, o własnych celach i środkach, a także spontanicznie uruchamia proces upowszechniania informacji w całym społeczeństwie, czemu towarzyszy spontaniczna koordynacja rozmaitych ludzkich zachowań. Efekty tych działań są tym lepsze, im słabszy jest interwencjonizm państwa i mniej jest w nim socjalizmu. Przedsiębiorcy nie muszą działać wówczas w warunkach łamania norm prawnych i tradycyjnych zasad społecznych, bowiem rządy nie przyznają przywilejów pewnym grupom społecznym.

Szczególnym obszarem pogwałcenia zasad prawnych i zaburzeń w koordynacji społecznej przedsiębiorczości jest polityka pieniężna, w tym sztuczna ekspansja kredytu i inwestycji, stosowana zwłaszcza przez banki centralne. Zazwyczaj kończy się ona głębokim kryzysem. Szkodliwość sztucznej ekspansji kredytu polega na tym, że nie opiera się ona na dobrowolnych oszczędnościach gospodarstw domowych, lecz na nowo tworzonych na rynkach pożyczkach, udzielanych przy bardzo niskich stopach procentowych (w ujęciu realnym nawet ujemnych). Wywołuje to działania spekulacyjne, zwłaszcza znaczny wzrost cen dóbr kapitałowych, nieruchomości i reprezentujących je papierów wartościowych, wymienianych na giełdach, których indeksy mocno wzrastają. Następuje szokowy wzrost ilości pieniądza w obiegu, nieuzasadniony wzrostem produktywności, nowych technologii oraz ważnych innowacji w obszarze przedsiębiorczości. Zatem to impulsy pieniężno-kredytowe mają zasadniczy wpływ na redukcję cen dóbr i usług konsumpcyjnych, a nie wzrost produktywności.

Szoki pieniężne zakłócają zatem proces rozwoju gospodarki [Huerta de Soto, 2009, s. XV, XVI].

Zwraca się także uwagę na towarzyszące sztucznej ekspansji kredytu porzucanie tradycyjnych od wieków zasad rachunkowości, w tym wyceny wartości aktywów bilansowych, tradycyjnej zasady ostrożności, na rzecz zasady wartości godziwej. Wartość godziwa zaś, z nazwy atrakcyjna i bardziej obiektywna niż koszt historyczny, pod wpływem euforii i presji na wzrost wartości księgowych do wartości giełdowych (nieortodoksyjnych przypuszczeń i subiektywnych standardów inwestorów), powoduje dalsze sztuczne wzrosty cen aktywów finansowych notowanych na giełdzie. Coraz częściej zachowania te nazywa się „grzechem twórczej rachunkowości wartości godziwej”. Kreowany jest w ten sposób sztuczny „efekt bogactwa”, który prowadzi do błędnej alokacji papierowych zysków, rozkładu ryzyka i błędnych decyzji przedsiębiorców z punktu widzenia ich długofalowego rozwoju [Huerta de Soto, 2009, s. XIX, XX].

Warto przypomnieć za Hayekiem, że celem rachunkowości nie jest odzwierciedlanie realnych wartości, które w każdym przypadku są subiektywne, ale roztropne zarządzanie przedsiębiorstwem i zapobieganie konsumpcji kapitału, poprzez [Hayek, 1979, s. 130–132]:

- stosowanie standardów ostrożności księgowej, wykorzystujących koszt historyczny lub wartość rynkową, w zależności od tego, która z tych wartości jest mniejsza;
- zapewnienie zysku do podziału zawsze z bezpiecznej nadwyżki, którą można rozdzielić bez zagrożenia dla kontynuacji działalności oraz wzrostu kapitalizacji przedsiębiorcy.

Warto dodać, że na rynku nie ma żadnych cen równowagi, które byłyby ustalane przez stronę trzecią. Wartości rynkowe wynikają z subiektywnych ocen i ulegają gwałtownym fluktuacjom. Ich wykorzystanie w rachunkowości obniża czytelność, rzetelność i treść informacyjną dawnych bilansów. Przedsiębiorcy popełniają stale błędy korzystając z takich niezrozumiałych i bezużytecznych rachunków, źle reagują na zjawiska kryzysowe, angażując się w działania przysparzające papierowe, a nie realne zyski¹.

Kryzysy finansowe i bankowe stanowią najpoważniejsze zagrożenia dla przedsiębiorczości. Wpisują się one w cykle koniunkturalne, które są ważnym przedmiotem

1 Takie błędy uznaje się za podstawową przyczynę najpoważniejszego z kryzysów finansowych, rozwijającego się od 1929 roku [Huerta de Soto, 2009, s. XXI].

analizy teoretycznej w ekonomii. Analiza taka zmierza do rozpoznania przyczyn i etapów cykli koniunkturalnych, sposobów radzenia sobie z nimi i możliwości zapobiegania im. Wciąż jeszcze nie rozumiano rzeczywistych przyczyn tych zjawisk, ale one się powtarzają i są wykorzystywane przez teoretyków ekonomii, polityków, filozofów, teoretyków interwencjonizmu jako pretekst do negocjowania gospodarki rynkowej oraz usprawiedliwiania daleko idącej ingerencji państwa w gospodarke, w przedsiębiorczość oraz w życie społeczeństwa. Naukowa analiza źródeł cykli koniunkturalnych współcześnie zmierza do określenia idealnego modelu systemu finansowego prawdziwie wolnego społeczeństwa, a w nim zasad i granic wspierania stabilności przedsiębiorców w fazach kryzysu gospodarczego i ich uczestniczenia w wolnym systemie finansowym. Badania takie muszą mieć charakter multidyscyplinarnej, wymagają integracji różnych dyscyplin i gałęzi wiedzy i rozpatrzenia każdego zjawiska społecznego z trzech punktów widzenia: z perspektywy historyczno-ewolucyjnej, teoretycznej i etycznej [Huerta de Soto, 2009, s. 10, XXXII].

Rozpatrując uwarunkowania przedsiębiorczości w perspektywie historyczno-ewolucyjnej należy się odwołać do twierdzenia ekonomistów austriackich, Ludwiga von Misesa i Friedricha A. Hayeka, z którego wynika, że nie da się zorganizować przedsiębiorczego społeczeństwa na podstawie wiążących poleceń, nakazów i ingerencji instytucji planistycznych, w tym rządu, banków centralnych, ponieważ nie dysponują one informacjami niezbędnymi do nadania ich nakazom, instrumentom charakteru koordynującego. Co więcej, instytucje te od dawna uchylają się od odpowiedzialności finansowej, dopuszczają do recesji, leczą zwłaszcza system finansowymi subsydiami pochodzącymi z podatków. A przecież te przedsiębiorstwa tworzą przedsiębiorcy, jak i gospodarstwa domowe działające w gospodarce realnej i to w okresie dla nich najtrudniejszym (kryzysowym). Polityka taniego kredytu może wprawdzie zapewnić niektórym inwestorom dostęp do źródeł finansowania, ale decyzje inwestycyjne podejmowane są wówczas pod wpływem chciwości (pazerności) i szans łatwego zysku, kosztem innych kredytów produktywnych, społecznie niezbędnych, ale mniej rentownych, niechronionych w sieciach, czy też w monopolistycznych grupach kapitałowych. W nieskończoność wydłuża to recesję i rodzi sytuację „schizofrenii finansowej”. Jej źródłem są dwa sprzeczne ze sobą cele polityki pieniężnej rządów i banków centralnych wykorzystujących metody ekonomii keynesowskiej. Z jednej strony muszą one kontrolować inflację, a z drugiej – utrzymywać płynność systemu finansowego i nie dopuszczać do jego załamania się.

W poszukiwaniu skutecznej recepty dla polityki gospodarczej i rozwoju przedsiębiorczości J.M. Keynes proponował kierować wysiłki w kierunku kreowania

przez państwo dodatkowego globalnego popytu, a ordoliberalni myśliciele skupiali swoje wysiłki badawcze wokół kształtowania przez państwo ładu gospodarczego. Do nich należy zaliczyć zwłaszcza dwóch przedstawicieli niemieckiego ordoliberalizmu: Ludwiga Erharda, ekonomistę i polityka (urodzonego w 1897 r.) i Waltera Euckena, ekonomistę i naukowca (urodzonego w 1891 r.).

3. Przedsiębiorczość fundamentem społecznej gospodarki rynkowej Ludwiga Erharda

Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej (SGR), wzorowana na ordoliberalnej teorii ładu gospodarczego, jest uznanym wzorcem społecznej polityki gospodarczej, wykorzystującym różne nurty teoretyczne ekonomii i innych nauk społecznych oraz humanistycznych. której powojenne, zniszczone Niemcy zawdzięczają tzw. cud gospodarczy. Przypisuje się go autorskiej i historycznej koncepcji SGR ekonomisty i polityka – Ludwiga Erharda. Pełnił on wiele funkcji w powojennych Niemczech, m.in. był ministrem federalnym ds. gospodarki (od 20.09.1949 r.) i kanclerzem Niemieckiej Republiki Federalnej (od 16.10.1963 r.), z którego to urzędu zrezygnował 1.12.1966 roku. Dzięki Erhardowi w Niemczech nastąpiło płynne przejście od wprowadzonej w 1936 roku, i potem stale uzupełnianej, urzędowej kontroli produkcji i dystrybucji, do naturalnych warunków rynkowych, kształtowanych przez sprzedających i kupujących.

Istotą SGR jest kompromis równości społecznej i zasady wolności na rynku. Ludwig Erhard był ekonomistą i socjologiem, ale przede wszystkim politykiem. Swoją, uwieńczoną sukcesem politykę gospodarczą i społeczną, kształtował według własnych przemyśleń. Erhard badał, jak jego idealny wzorzec (obraz) społeczeństwa może urzeczywistniać się w każdym indywidualum, żyjącym w wolności i społecznym bezpieczeństwie, bez wtrącania się władzy.

Erhard wypracował ducha polityki, nazywając go „oryginalną wolnością” („originäre Freiheit”). Chodziło mu o to, aby wolność nie tylko formalnie zdefiniować, lecz praktycznie móc ją przeżywać. Uważał za niemożliwe ograniczanie wolności przez władzę. Wolność powinna być zapewniona w tzw. naturalnym porządku.

W myśleniu o wolności w SGR istotne znaczenie ma rozróżnianie (podobnie jak u Hegla) „wolności od czegoś” i „wolności do czegoś”. Ta pierwsza oznacza wolność negatywną, rozumianą jako brak zewnętrznego przymusu, ta druga oznacza wolność pozytywną, w której akcentuje się moment wyboru i możliwość jego

zaistnienia – „wolność do”, czy też „prawo do” czegoś. W opisie wolności „do czegoś” skupiał się Erhard na odpowiedzialności jednostki za sposób wykorzystania „wolności od czegoś”. Według Erharda tylko ład gospodarczy jest w stanie połączyć te dwie warunkujące się wolności z odpowiedzialnością jednostki za korzystanie z wolności – ze swobód, co ma miejsce także na rynku pracy.

Uzasadnione pragnienie jednostki wolności, większego bezpieczeństwa materialnego i socjalnego może być wypełnione – zdaniem Erharda – jedynie poprzez wzrost powszechnego dobrobytu. Z kolei wzrost powszechnego dobrobytu może zapewnić poczucie godności, a poprzez to pewności i niezależności od wszelkich władz. Stąd na rynku pracy pożądane są reformy związane z rozwojem przedsiębiorczości. Warto dodać, że wysoki wzrost gospodarczy – dla Erharda – nie powinien być uznawany za sukces rynkowych zasad. Ta maksyma Erharda, mocno zbliżona do zasad ładu stanowionego Euckena (rozwijanego w kolejnym podrozdziale), ale także bliska idei wolności Hayeka [Hayek, 2006, s. 25–26], stanowi istotę jego modelu analitycznego rynku pracy [Moszyński, 2016].

Koncepcja SGR ani wówczas, ani współcześnie nie doczekała się należnego jej uznania z powodu błędnych interpretacji. Teoretyczną analizę przyczyn, przejawów, skutków, możliwości korekty nieporozumień dotyczących modelu SGR oraz roli Ludwiga Erharda w niemieckim cudzie gospodarczym zawiera książka Horsta Friedricha Wünsche wydana w 2015 roku [Wünsche, 2015]. Erhard szukał wskazówek dla rozwiązania ważnego dla niego problemu ze studiów i z osobistych doświadczeń z hiperinflacją – ideału autonomicznego zabezpieczenia społecznego wszystkich mieszkańców.

Warunki społecznych zabezpieczeń były osiągalne – według Erharda – tylko przez odpowiednią politykę gospodarczą. Społeczne zabezpieczenia nie oznaczają przy tym tylko socjalnych zabezpieczeń dla wszystkich. Erhard poszukiwał podstaw społecznego zabezpieczenia w psychologiczno-etycznym podejściu szkoły historycznej z połowy XIX wieku.

Erhard był przekonany, że państwowe działania w redystrybucji dochodów tylko pogłębiają społeczne konflikty i napięcia. Pełne zatrudnienie dla Erharda to sytuacja, w której każdy poszukujący pracy znajduje ją i ta praca pozwala mu osiągać przychody zaspokajające jego potrzeby życiowe. System społeczny według Erharda składa się z dwóch komplementarnych elementów:

- z polityki gospodarczej zorientowanej społecznie, która zabezpiecza socjalnie większą część społeczeństwa;

- z socjalnej opieki państwa dla potrzebujących, niemogących pracować, finansowanej z dochodów podatkowych państwa.

Erhard skonkretyzował i zmaterializował tę koncepcję. Znalazł model, w którym wolność i społeczne zabezpieczenie wymagają określonego poziomu dobrobytu, w którym wszyscy mają swój udział [Erhard, 2012].

Osiągnięcie dobrobytu dla wszystkich i pełnego zatrudnienia podporządkowane zostało trzem głównym zasadom polityki przedsiębiorczości Erharda:

- 1) Polityka nie powinna być adresowana do osób fizycznych. Państwo w ramach liberalnej polityki nie może stanowić celów wzrostowych. Byłby to etatyzm, gdyby indywidualna osoba była motywowana do inwestowania, eksportowania, pracy – więcej niż sama od siebie chce. Wykluczona jest także państwowa promocja prywatnej gospodarki.
- 2) Publiczne przedsięwzięcia regionów albo całej gospodarki nie mogą odbywać się bez państwowej pomocy. Projekty infrastrukturalne są zadaniem państwa. Przy ich planowaniu trzeba uważać na to, aby były one finansowane sprawiedliwie ze społecznego punktu widzenia. Nie jest wykluczone, że taki projekt realizuje się na koszt interesariusza, ale wymaga się, aby nie miała miejsca względna dyskryminacja. Kto osiąga korzyści powinien ponosić koszty. Jeśli wszyscy osiągają korzyści, wszyscy muszą ponosić koszty. Projektów, które służą obecnym generacjom, stanowią publiczną konsumpcję, nie można realizować ze środków pochodzących z kredytów. Powinny one być finansowane z bieżących dochodów podatkowych stosownych władz.
- 3) Erhard twierdził, że rynek nie posiada mocy, aby gwarantować sprawną wymianę towarów. Erhard nie polegał na działaniu sił rynkowych, ale na niewytłumaczalnej idei i zaprojektował politykę, którą mogą urzeczywistniać cele jego modelu dobrobytu dla wszystkich, pełne zatrudnienie, wynagrodzenie według efektów pracy, stabilność cen, stały rozwój gospodarczy.

4. Zasady przedsiębiorczości w ustroju ładu gospodarczego Waltera Euckena

W okresie hiperinflacji i wielkiego kryzysu finansowego w latach międzywojennych potrzebna była prosta koncepcja i określenie roli ekonomii wobec innych nauk oraz relacji między naukową sferą i innymi sferami życia. Próby takiej podjął

się m.in. Walter Eucken, niemiecki ekonomista. Należał on do twórców ordoliberalizmu, którym zainteresowanie w nauce wzrasta w Niemczech i w Polsce [Szulczewski, 2012, s. 107]. Ze szkoły historycznej przyswoił sobie dążenie do przedstawienia rzeczywistości, a w sporze z nią przekonał się, że analizowanie rzeczywistości polega na przykładaniu teorii do konkretnych zjawisk. Eucken zawsze stawiał ekonomii zadanie wyjaśnienia rzeczywistości gospodarczej, ale wiedział, że zadania tego nie da się wykonać bez poparcia w teorii. Zajmował się więc sam najpierw teorią, którą postanowił rozbudować do obszernego aparatu, który byłby przydatny do abstrakcyjnego badania gospodarczej równowagi, do analizy sposobu powstawania równowagi z uwzględnieniem wszelkich możliwych zmian parametrów.

Eucken wybrał trudną i rzetelną drogę do tego objaśniania – obserwował konkretne zjawiska gospodarcze i formułował teorię, której punktem centralnym stała się idea ustroju gospodarczego, podejmując na nowo problem teorii i historii. W tych poszukiwaniach pomogła mu kooperacja z dwoma innymi badaczami – członkami tzw. *szkoły freiburskiej*. Byli to: Franz Böhm i Hans Großmann-Doerth, którzy także zajmowali się zagadnieniami ustroju gospodarczego, z początku niezależnie od Euckena. Ci trzej uczeni podjęli współpracę, której efektem była wspólnie wydana seria pt. *Ordnung der Wirtschaft (Ustrój gospodarki)*. Doświadczenie badawcze skutkowało u Euckena zamiarem stworzenia teorii (morfologii) form gospodarki i współzależności różnych porządków życia – gospodarczego, prawnego i politycznego.

W centrum zainteresowań Euckena były zagadnienia władzy, niewoli i nędzy. Poszukiwał ustroju gospodarczego, który pozwalałby zarówno na maksymalną wolność, jak i na racjonalne kierowanie gospodarką. Ustrój równowagi jest kategorią dynamiczną, stąd też przejściowe stany nierównowagi i destrukcji twórczej nie wykluczają trwałości rozwoju społeczno-gospodarczego. Ustrój taki nie ma na celu osiągnięcia równowagi, ale zmierzanie do niej, czyli dobór instrumentów i sposobów jej równoważenia, za pomocą polityki gospodarczej. Kształtowanie polityki może odbywać się przez ład stanowiony (dla Euckena – proces odgórny, konkretyzujący reguły życia gospodarczego²) oraz przez ład spontaniczny (według Hayeka – proces oddolny, tworzący niesformalizowane reguły gry, normy

2 Rozwija je Eucken w publikacji uznanej za wyjątkową pt. *Grundsätze der Wirtschaftspolitik* (Zasady polityki gospodarczej), wydanej po śmierci autora, w 1952 roku [Eucken, 2004; 2005]. Sformułowane w niej zasady noszą miano *konkurencyjnego ładu gospodarczego*, określającego ustrój wolnościowy godny człowieka.

i zachowania). Łądy te wzajemnie się określają, a tworzenie ustroju gospodarczego musi brać pod uwagę fakt, że gospodarka nie istnieje sama dla siebie, lecz jest powiązana z wieloma innymi dziedzinami.

Wielostronne współzależności w gospodarce i ich wzajemne oddziaływanie na siebie oraz na cały proces gospodarczy stanowią podstawową tezę polityki gospodarczej Euckena (tzw. *Interdependenzthese*). Większość historycznych ustrojów gospodarczych miały charakter porządków naturalnych, które powstały bez uprzedniego planu. Uprawiając politykę ustrojową opartą na konkurencji, państwo nie narzuca ustroju gospodarczego, lecz nadaje znaczenie temu, co inaczej zostałoby wyparte przez inne tendencje. Eucken rozwijał ustrój oparty na konkurencji jako instytucję służącą minimalizowaniu władzy ekonomicznej, aby stworzyć jednostce szanse ekonomicznej i politycznej wolności. Dalsza koncentracja władzy ekonomicznej w ręku państwa, bezpośrednie sterowanie procesem gospodarczym przez państwowe ośrodki centralne coraz bardziej ograniczają sferę wolności. Eucken obala przekonanie, że ubóstwo wymaga centralnego sterowania, a dobrobyt daje wolność. Niedostatek zmusza ludzi do proporcjonalnego, a więc zrównoważonego rozdziału dochodów, siły roboczej, środków produkcji. Zasady ustroju gospodarczego należy z góry uzgadniać z zasadami obowiązującymi w innych ustrojach. Własność zbiorowa daje okazję do powstawania o wiele większej i ostrzejszej nierówności społecznej niż to czyni własność prywatna. Własność kolektywna aparatu produkcyjnego jest instrumentem dominacji. Pogląd, że własność zbiorowa przynosi rozwiązanie kwestii społecznych, jest skuteczną bronią ideologiczną w walce o władzę. Z teorii Euckena wynika wiedza ważna dla kształtowania polityki przedsiębiorczości:

- należy odróżniać konkretne ustroje gospodarcze od dążenia do ustroju gospodarczego,
- polityka ustrojowa oparta na konkurencji ogranicza władzę gospodarczą opartą na przywilejach,
- tworzenie ustroju gospodarczego musi brać pod uwagę współzależności w całym systemie gospodarki i społeczeństwa.

Teoria ładu gospodarczego, opracowana przez Euckena, stanowi ponadczasowe osiągnięcie naukowe, bowiem udało mu się – zdaniem P. Pysza – przewyciężenie istniejącego dualizmu pomiędzy historyczną szkołą myślenia ekonomicznego i teorią neoklasyczną [Pysz, 2008, s. 52]. Zgodnie z myślą szkoły historycznej, ekonomia – według Euckena – powinna służyć posiadanej wiedzy gospodarującemu społeczeństwu.

Polityka gospodarcza musi się liczyć z tym, że jeśli państwo włącza do własności prywatnej dużą część aparatu produkcyjnego, to jest ono tym samym zmuszone do centralnego sterowania procesem gospodarczym. Państwo nie jest więc wtedy wolne.

Własność zbiorowa daje okazję do powstawania o wiele większej i ostrzejszej nierówności społecznej niż to czyni własność prywatna. Własność kolektywna aparatu produkcyjnego jest instrumentem dominacji. Pogląd, że własność zbiorowa przynosi rozwiązanie kwestii społecznych, jest skuteczną bronią ideologiczną w walce o władzę. Połączenie centralnego sterowania procesem gospodarczym opartym na własności zbiorowej stanowi – według Euckena – najbardziej niebezpieczny typ ustroju gospodarczego.

Ustanawianie ładu gospodarczego odbywa się poprzez wyodrębnianie zasad ustrojowych. Eucken sformułował dwie grupy zasad konkurencyjnego ustroju gospodarczego: zasady konstytuujące i zasady regulujące. Podstawą przedsiębiorczości opartej na ładzie są zasady konstytuujące (tab. 1).

Tabela 1. Zasady konstytuujące przedsiębiorczości Waltera Euckena

Zasady	Autorska interpretacja
1. Racjonalizacja mechanizmu cen	Niezbędne jest zapewnienie odpowiedniego sterowania procesem gospodarczym. Wszystkie ingerencje gospodarczo-polityczne wywierają wskutek swej powszechnej współzależności działanie na cały proces gospodarczy. Konieczne jest unikanie: ustanawiania państwowych monopolii, zamrażania cen, zakazu importu.
2. Prymat polityki walutowej	Niezbędna jest stabilność wartości pieniądza – to najważniejsze zadanie polityki gospodarczej. Należy unikać ekspansji kredytowej, polityki niskich stóp procentowych. Stabilizacji pieniądza powinny służyć: polityka dyskontowa, polityka otwartego rynku, stworzenie płynnych rezerw, państwowa polityka finansowa i ewentualnie państwowe inwestycje. W polityce przebudowy (restrukturyzacji) banków konieczna jest konsekwencja w zakresie przyznawania i odbierania bankom prawa kreowania pieniądza.
3. Rynki otwarte	Eliminacja zakazów, ceł, monopolii w handlu zagranicznym, kartelizacji cen. Unikanie wykluczania podmiotów i jednostek z udziału w kształtowaniu podaży i popytu na rynkach. Unikanie zakazu inwestowania przez państwo. Unikanie zamykania rynków przez prywatne grupy dominujące.

Zasady	Autorska interpretacja
4. Własność prywatna	<p>Własność prywatna jest jednym z warunków istnienia ustroju opartego na konkurencji.</p> <p>Przedsiębiorcy muszą mieć niezbędny zakres wolności, aby wyrażać spontanicznie działające siły.</p> <p>Indywidualne przedsiębiorstwa mogą pozostawać zarówno w rękach państwowych, jak i prywatnych.</p> <p>W sytuacji wolnej konkurencji między prywatnymi właścicielami przedsiębiorstw powinna istnieć równowaga w podziale władzy gospodarczej.</p> <p>Ład oparty na konkurencji jest warunkiem koniecznym, aby prywatna własność środków produkcji nie prowadziła do nadużyć gospodarczych i społecznych.</p>
5. Swoboda zawierania umów	<p>Umowy stanowią rynkowy porządek zastępujący nakazy, przydziały.</p> <p>Swoboda zawierania umów jest konieczna dla procesów sterowania procesem gospodarczym, realizacji zadań przedsiębiorców, podejmowania pracy przez pracowników.</p> <p>Swoboda zawierania umów powinna być zapewniona tylko tam, gdzie istnieje wolna konkurencja.</p> <p>Niezbędna jest kontrola umów przez urzędy antymonopolowe.</p>
6. Odpowiedzialność	<p>Odpowiedzialność zapobiega trwonieniu kapitału i zmusza do starannego badania rynków, przeciwdziała nadmiernej koncentracji władzy i kapitału.</p> <p>Odpowiedzialność wpływa na wzrost wydajności pracy, na unikanie pracy wadliwej, na unikanie upadłości i wykluczenia z grona odpowiedzialnych za produkcję.</p> <p>Odpowiedzialność zapobiega wyludzaniu dochodów, jak i niekaralności za pracę wadliwą.</p> <p>Każde ograniczenie odpowiedzialności budzi skłonność do centralnego sterowania gospodarką.</p>
7. Stałość polityki gospodarczej	<p>Oczekiwanie, aby państwo interweniowało w warunkach braku nowych inwestycji nie jest uzasadnione.</p> <p>Możliwości inwestowania istnieją tak długo, jak długo ludzie dotkliwie odczuwają niedobór dóbr.</p> <p>Skłonność do inwestowania określają relacje cenowe, zakłóca interwencja państwa.</p> <p>Skłonność do inwestowania warunkuje stałość danych oraz atmosfera zaufania do polityki państwa.</p>
8. Spójność zasad konstytuujących	<p>Zasady mają wynikać z logiki konkurencyjnego ustroju.</p> <p>Żadnej zasady nie może zabraknąć dla skutecznego mechanizmu sterowania procesem gospodarczym.</p> <p>Spójność zasad jest niezbędna a izolowanie choćby jednej z nich albo izolowane stosowanie tylko jednej z nich powoduje utratę sensu stosowania wszystkich innych.</p>

Źródło: opracowanie na podstawie: Eucken [2004, s. 254–291].

Zasady konstytuujące Euckena stanowią podstawę działania instytucji i uczą procesów koordynacji, niezbędnych w zapewnianiu równowagi opartej na ładzie. Pozwalają tworzyć strukturę gospodarki oraz strukturę społeczeństwa, w której o rozwoju decyduje nie tylko wzrost produkcji (mierzony PKB), ale także – albo

przede wszystkim – wykształca się godne społeczeństwo [Galbraith, 2012] tworzące poza dobrami rynkowymi dobra relacyjne, w tym poszanowanie ludzi i środowiska przyrodniczego, społeczeństwo odpowiedzialne za obecne i przyszłe pokolenia, społeczeństwo o dobrych intencjach, niechciwe, niepazerne, mądre i kooperujące ze sobą, nienarażone na efekt stadny. W tym zakresie zasady rozwoju i polityki gospodarczej Euckena mogą stanowić alternatywę dla oceny wzrostu, mierzonego tylko funkcją produkcji. Stanowią sposób do wykorzystania efektu koordynacji ekonomii postwalrasowskiej i ekonomii instytucjonalnej oraz do tworzenia relacji i dóbr relacyjnych między jednostkami i między podmiotami, na zasadzie ekonomii obywatelskiej.

5. Zakończenie

Wünsche, powołując się na doświadczenia w gospodarce niemieckiej, potwierdza, że teoretyczne przekonania Erharda nie mogły być fałszywe. Swoją rynkową polityką gospodarczą, w trudnych warunkach, osiągnął pełne zatrudnienie, które potem utrwalił. Stopa bezrobocia, która w 1949 roku wynosiła ponad 10%, spadała i w 1960 roku ustabilizowała się na poziomie 1%. Tymczasem po jego rezygnacji z funkcji Kanclerza, pomimo wielu działań gospodarczych i programów dotyczących zatrudnienia, stopa bezrobocia drastycznie wrosła. W połowie lat 90. znowu przekroczyła 10%. W 2016 roku podstawowy cel Erharda pełnego zatrudnienia, dobrobytu dla wszystkich nadal nie został osiągnięty [Wünsche, 2016, s. 76].

Bez Erharda Niemcy wyglądałyby inaczej – napisał Wolfram Langer [1996, s. 173–193]. Podkreśla przy tym, że Erhard jako Osobowość był inny niż politycy, którzy tworzyli obraz władzy w Bonn, inny niż jego koledzy ministrowie. Nikt inny tak jak Erhard nie wypracował tak wiele pouczających i konstruktywnych materiałów i źródeł do kształtowania nowoczesnej polityki gospodarczej i społecznej.

Teoria ładu gospodarczego Euckena wywarła znaczący wpływ na wykształcenie się sformułowanej przez Alfreda Müllera-Armacka w 1947 roku teorii, wykorzystanej i rozwiniętej w oryginalny sposób przez Ludwiga Erharda w jego polityce gospodarczej. Warto dodać, że Erhard sceptycznie traktował polityczne zalecenia wyprowadzane z doskonałego rynku, a zasady polityki gospodarczej Euckena uważał za niewykonalne.

Wzorce Erharda i Euckena są przydatne dla przedsiębiorców i dla państwa, które powinno stwarzać warunki do zapewnienia podstaw prawnych³, instytucjonalnych i koordynacyjnych przedsiębiorczości. W szczególności chodziłoby o warunki pełnego zatrudnienia, wolności jednostki, zapewnienie bezpieczeństwa materialnego i socjalnego postulowane przez Erharda oraz o zasady ustrojowe – ochronę własności, ochronę gospodarki przed monopolami, swobodę zawierania umów gospodarczych, których domagał się Eucken.

Koncepcja SGR Ludwiga Erharda oraz zasady ładu gospodarczego Waltera Euckena dostarczają także wielu inspiracji do metodologii nauki, zwłaszcza ekonomii. Wskazują na nowe kierunki poszukiwań i sporów teoretycznych, dostarczają wiedzy o źródłach frustracji i satysfakcji w uprawianiu ekonomii, wyjaśniają koncepcję człowieka jako fundamentu ekonomii. Wpisują się w nową, humanistyczną perspektywę ekonomii, rozwijaną przez uznanego współczesnego profesora, ekonomistę, badacza integracji europejskiej, ewolucji i transformacji systemów społeczno-ekonomicznych, Jerzego Wilkina [Wilkin, 2016].

3 Uchwalane prawo przedsiębiorcy z dnia 6 marca 2018 roku odwołując się do konstytucyjnej zasady wolności działalności gospodarczej uznaje m.in., że ochrona i wspieranie wolności działalności gospodarczej przyczyniają się do rozwoju gospodarki oraz do wzrostu dobrobytu gospodarczego [Ustawa z dnia 6 marca 2018]. Takie zapisy sugerują podobieństwo uchwalanych zasad z kategoriami zasad Erharda i Euckena. Niezbędna byłaby solidna analiza teoretyczna i prawna regulacji nazywanych polską konstytucją przedsiębiorczości.

UWARUNKOWANIA WDRAŻANIA SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ WE WSPÓŁCZESNYCH PAŃSTWACH

1. Wprowadzenie

Przyczyn współczesnej popularności idei SGR należy zapewne upatrywać w obserwowanej anomii społecznej sprzężonej z procesami o podłożu ekonomicznym, a zarazem dezorganizującym te procesy. Ekonomia neoliberalna okazała się wobec tych zjawisk nieskuteczna. Poszukiwanie skutecznej koncepcji rozwiązań, które przeciwdziałałby istniejącemu chaosowi i niepewności rozbudziło nostalgię za ładem i porządkiem instytucjonalnym. Każdy system gospodarczy wymaga bowiem ram, które wyznaczane są przez dokładnie zdefiniowany i koncepcyjnie kompleksowy ład. Ramy te pełnią funkcję swego rodzaju drogowskazu w kształtowaniu polityki gospodarczej [Mączyńska, 2008, s. 133]. Jego brak zwiększa ryzyko wszelkiej działalności podmiotów. Tęsknota za ładem i bezpieczeństwem zwiększa podatność społeczeństw do akceptacji formalnie obowiązującego porządku, w skrajnej postaci nawet do akceptacji porządku właściwego ustrojom autorytarnym.

Nieskuteczność rozwiązań systemowych współczesnych gospodarek poszczególnych państw skłoniła badaczy i praktyków gospodarczych do przyjrzenia się modelowi SGR, którego skuteczność została zweryfikowana empirycznie. Skutkowało to dużą liczbą opracowań poruszających kwestie regulacji gospodarki zgodnie z regułami modelu. Do poświęcenia uwagi myśli ordoliberalnej skłaniało

* Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Ekonomii Politycznej.

też uznanie modelu SGR za przyczynę „cudu gospodarczego” którego doświadczyły powojenne Niemcy Zachodnie [Juszczak, 2010, s. 1–148].

Analiza możliwości zaadaptowania modelu do warunków współczesności wymaga zaprezentowania podstawowych jego założeń oraz refleksji co do jego aktualności w związku z dynamiką zmian relacji i charakteru powiązań podmiotów w gospodarce globalnej, poszerzeniem skali rynków, na których działają korporacje transnarodowe, zmiany roli sektora finansowego oraz niekontrolowanego przepływu kapitału, w tym kapitału ludzkiego. W opracowaniu podjęte będą tylko niektóre z wątków uwarunkowań możliwej adaptacji modelu. Złożoność i wielopłaszczyznowość zmian wymaga bowiem znacznie szerszego potraktowania wszystkich wymienionych kwestii.

2. Koncepcja Społecznej Gospodarki Rynkowej

Koncepcja SGR przypisuje państwu rolę regulatora tworzącego zasady ładu i stojącego na straży porządku gospodarczego niewkraczającego jednak bezpośrednio w procesy gospodarcze i mechanizmy gospodarki rynkowej. Uznaje, że to państwo, a nie rynek odpowiada za długookresowe strategie rozwoju gospodarczego i społecznego oraz przestrzeganie podstawowych zasad etycznych i moralnych towarzyszących działalności ludzi. Kluczowy myśliciel ordoliberalizmu W. Eucken uznaje, że państwo odpowiada za reguły ładu, które są stanowione (pierwotne), a siły rynku „mają wystarczającą moc”, by dokonać niezbędnych dostosowań o charakterze spontanicznym [Moszyński, 2016, s. 96].

Osią koncepcji SGR jest koncepcja ładu gospodarczego. Ład ma być efektywny wg kryteriów ekonomicznych i godny człowieka. Aspekty etyczne wg Euckena powinny stanowić kryterium selekcji możliwych porządków gospodarowania [Pysz, 2008, s. 52–90]. Według ordoliberalistów pod pojęciem ładu rozumie się wszystkie zasady konstytuujące i regulujące zachowania podmiotów gospodarczych, a ich skuteczność jest uwarunkowana wzajemnymi powiązaniem [Eucken, 2005, s. 345].

„Ordo” miało opierać się na wykorzystaniu mechanizmu rynkowego dla zapewnienia właściwej efektywności gospodarowania, jednak u jego podstaw pozostawała realizacja wartości moralnych. Państwo jako podmiot regulujący gospodarkę przyjmując model SGR rezygnowało z uznawania za zasadniczy

cel polityki gospodarczej wzrostu gospodarczego. Cele gospodarowania, aby miały sens, musiały być wyprowadzone z przyjętego systemu wartości. Erhard wyraźnie mówił o wykorzystaniu gospodarki dla rozwoju społecznego, który to rozwój rozumiał znacznie szerzej niż tylko jako warunek bytu. Zaznaczał, że „Zadaniem polityki i społeczeństwa jest nadanie gospodarce sensu duchowego i materialnego” [Erhard, 2011, s. 175]. W modelu tym, choć miał on charakter liberalny, przypisywano bardzo wysoką rangę celom społecznym, etyce, moralności i odpowiedzialności. Eucken sprzeciwiał się prymitywnemu ekonomizmowi traktującemu wszelkie podmioty rynkowe jako zaprogramowane logiką mechanizmu rynkowego.

W koncepcji ordoliberalnej można doszukiwać się wielu walorów, wśród których istotne miejsce zajmują:

- walory proefektywnościowe,
- oparcie istoty koncepcji ładu gospodarczego na wartościach etycznych, a nie tylko na wartościach czysto ekonomicznych,
- upodmiotowienie jednostki,
- stosowanie zasady pomocniczości zarówno wobec podmiotów gospodarczych (polityka przemysłowa), jak i członków społeczeństwa (polityka socjalna).

W modelu SGR państwo zajmuje szczególne miejsce. Warunkiem sine qua non pełnienia przez niego roli twórcy i strażnika „ordo” są nie tylko formalna, ale i faktyczna suwerenność gospodarcza oraz możliwości oddziaływania regulacyjnego na podmioty lokalne i ponadlokalne działające na terenie państwa.

3. Zmiany regulacyjnej roli państwa

Ład gospodarczy jest uwarunkowany historycznie, tworzy ramy, w których przebiegają konkretne procesy gospodarowania [Eucken, 1989, s. 25]. Wszelkie analizy dotyczące ładu i państwa jako regulatora gospodarki muszą być osadzone w konkretnych kontekstach historycznych i kulturowych [Galbraith, 2011, s. 15]. Sposób funkcjonowania państwa jest bowiem zakorzeniony w różnych kulturach i tradycjach, czemu odpowiada wielość typów państwa i relacji władzy ze społeczeństwem. „Państwo jest przede wszystkim wspólnotą polityczną a jego agendy instytucjonalizacją władzy na ściśle określonym terytorium” [Wnuk-Lipiński, 2004, s. 37]. Idealizacja roli państwa we współczesnym świecie może prowadzić

do dysonansu poznawczego. Rola państwa w gospodarce jest ściśle związana ze ścieżką rozwoju skutkującą konkretnym ustrojem społeczno-gospodarczym każdego kraju.

Państwo zdolne do realizacji funkcji regulatora gospodarki musi posiadać podstawowe cechy podmiotu charakteryzującego się suwerennością:

- wewnętrzną polegającą na przywileju stanowienia i egzekwowania prawa w kraju oraz
- terytorialną (zgodnie z „modelem westfalskim”) w stosunkach międzynarodowych [Worthington, 2000, s. 8].

One też stanowią podstawę podziału funkcji państwa na wewnętrzne i zewnętrzne. Pierwsza oznacza odpowiedzialność państwa za kształtowanie i ochronę ładu związanego z przyjętym w kraju ustrojem, druga – na reprezentowaniu kraju na zewnątrz. Można zatem uznać, że funkcje wewnętrzne wynikają z powinności państwa wobec społeczeństwa zaś funkcje zewnętrzne wynikają z usytuowania państwa w strukturach międzynarodowych.

W dobie zintegrowanej i zglobalizowanej gospodarki kwestią dyskusyjną staje się wspomniana suwerenność. Tradycyjnie rozumiane państwo staje się anachronizmem. Wynika to nie tylko z przynależności większości państw do różnych ugrupowań integracyjnych, ale i zmiany usytuowania państw w gospodarce globalnej. Obserwowane spontaniczne procesy globalizacyjne obejmują wszystkie kraje i wszystkie podmioty gospodarcze. Ekspansja gospodarki światowej i narzucanie jej reguł na wszystkie sfery życia społecznego zakłócają dotychczasowy porządek i wynikające z niego prerogatywy państwa. Skala rynków wymusza dominację globalnego ładu rynkowego wobec państwa jako regulatora, co ogranicza skuteczność ładu stanowionego lokalnie. Stawia to pod znakiem zapytania realne możliwości tworzenia ładu gospodarczego i prowadzenia w pełni samodzielnej polityki gospodarczej. Państwo na rynku globalnym jest nieskuteczne jako regulator gospodarki. Nie zapobiega, lub zapobiega w ograniczonym zakresie asymetriom, kosztom zewnętrznym, zredukowane zostaje znaczenie prowadzonej przez nie polityki makroekonomicznej. Równocześnie system globalny jest niezdolny do sterowania własną zmiennością. Nieskuteczne regulacyjne instytucje (endogeniczne) nie zostały zastąpione instytucjami regulacyjnymi o charakterze globalnym. „Poszerzanie zakresu oddziaływania mechanizmu rynkowego na sferę gospodarki państwa sprawia, że istotę gospodarowania coraz częściej redukuje się do jej wymiaru ekonomicznego” [Polanyi, 1977, s. 5–16]. Dotyka to w większym

bądź mniejszym stopniu wszystkich krajów. A. Kukliński mówi wręcz o quasi-religii, której bóstwami są wolny rynek, prywatyzacja, świat finansów i korporacji transnarodowych, a która przyczyniła się do osłabienia instytucji państwa, poczucia racjonalnego działania gospodarczego w sferze publicznej, racjonalności myślenia długookresowego oraz planowania strategicznego [Kukliński, 2010, s. 40]. W zglobalizowanej gospodarce nie ma miejsca na tak ważne w modelu SGR etykę i wybory moralne, jako kryterium celu polityki gospodarczej. Aspekty etyczne przestały stanowić kryterium selekcji możliwych porządków gospodarowania. Globalizacja i związane z nią umiędzynarodowienie wszystkich aspektów życia społecznego i gospodarczego redefiniuje i różnicuje kontekst funkcjonowania państwa. Refleksja nad celami gospodarowania została zastąpiona ekonomizmem i powielaniem wzorów dominujących gospodarek. Wykrywanie ilościowych zależności i związków pomiędzy mierzalnymi elementami rozpoznanych zjawisk i ich skutków bywa podstawą oceny kondycji gospodarczej państw, którą rozciąga się też na sferę społeczną. Często zafałszowuje to obraz rzeczywistości. Wspomniane uwarunkowania skutkują zmianami polityki gospodarczej państw, których wyrazem jest zmiana horyzontu czasowego, adresatów, celów, a także sposobu pomiaru realizacji celów.

Tabela 1. Polityka gospodarcza w okresie powojennym i współcześnie

Parametr porównawczy	Okres	
	powojenny	współczesny
Adresaci	wewnętrzni – rodzime podmioty gospodarcze (przedsiębiorstwa, obywatele, instytucje)	wewnętrzni i zewnętrzni – rodzime i zewnętrzne podmioty gospodarcze (podmioty ponadnarodowe, korporacje, rynki finansowe)
Główne cele	wzrost dobrobytu i pełne zatrudnienie, korygowanie zawodności rynku, łagodzenie skutków wahań koniunkturalnych, autonomiczne ścieżki rozwojowe	wzrost PKB, pochodzące z zewnątrz wzorce rozwojowe, korygowanie zawodności rynku (w związku ze zmianą skali rynków nieskuteczne), polityka antycykliczna
Miary i wskaźniki	proste wskaźniki ekonomiczne (stopa bezrobocia, płaca realna, wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku)	wskaźniki syntetyczne PKB całkowite i per capita, Human Development Index, ratingi wykorzystujące wskaźniki porównawcze
Horyzont czasu	długi	krótki

Źródło: opracowanie własne.

4. Państwa – miejsce w systemie gospodarki światowej i uwarunkowania wewnętrzne

Globalizacja i związane z nią umiędzynarodowienie wszystkich aspektów życia społecznego i gospodarczego zredefiniowało rolę kontekst funkcjonowania państwa. Możliwości państwa w zakresie adaptowania reguł modelu SGR zależą nie tylko od zainteresowania instytucji państwa jego wdrażaniem (co wcale nie jest oczywiste, gdyż ogranicza etatyzm), ale także od jego usytuowania w międzynarodowym systemie politycznym i gospodarczym. Miejsce państwa w gospodarce globalnej nie jest jego wyborem a wypadkową wielu okoliczności. Zależy w dużej mierze od potencjału związanego z czynnikami naturalnymi takimi jak zasoby czy położenie geograficzne, jak i od czynników politycznych, czy historycznych takich jak wojny, zniszczenia, przynależność do różnych sojuszy. Ważna jest także rola, jaką może państwo odegrać w realizacji interesów innych państw, czy też interesów korporacji transnarodowych. Równocześnie realizowane przez państwo funkcje wewnętrzne w coraz mniejszym stopniu podlegają uwarunkowaniom wynikającym z historycznych ścieżek rozwoju a raczej stają się pochodną stanu i aspiracji społeczeństwa (często naśladowczych) dotyczących warunków bytu, a także odczuwanej wolności i poczucia bezpieczeństwa.

Bez względu na zakres i ocenę skuteczności realizowanych przez państwo funkcji (politycznych, ekonomicznych i kulturowych) zauważmy, że podlegają one ewolucji zwykle w zgodzie ze zmianami w dalszym i bliższym otoczeniu. Państwa mają jednak zróżnicowaną zdolność dostosowywania się do dynamiki otoczenia. Różnice te wynikają z ich własnego potencjału politycznego, społecznego i gospodarczego, a także relacji między instytucjami własnymi i zewnętrznymi. Akceptacja reguł respektowanych przez znaczącą część uczestników gospodarki światowej nie jest tylko kwestią dobrej woli państw, ale i matrycy instytucjonalnej poszczególnych społeczeństw. Od tego zależy gotowość i zdolność elit politycznych do reagowania na wyzwania wynikające z otoczenia, a także w znacznej mierze zależy zakres i charakter realizowanych przez państwo funkcji.

Bliska problemom współczesnych państw i opisująca uwarunkowania suwerennych wyborów dotyczących ustroju i koncepcji prowadzenia polityki gospodarczej wydaje się diagnoza selekcyjna je na trzy grupy: państwa kreatywne/katalizatory, przechwycone i upadłe [Szlachta-Jarmużek, 2013]. Różnią się one:

- miejscem w systemie gospodarki światowej,

- celami, możliwościami i metodami kształtowania własnych relacji z innymi państwami i innymi podmiotami gospodarki światowej,
- stopniem przestrzegania prawa własności i przeciwdziałania bezprawnym przejęciom czynników wytwórczych,
- metodami sprawowania władzy gospodarczej,
- zdolnościami i skłonnością do realizacji uniwersalnych funkcji państwa związanymi z powinnościami państwa wobec obywateli.

Państwa kreatywne to te kraje (wysoko rozwinięte kraje należące do OECD także Chiny i Indie), które wykorzystują swą dominującą pozycję w koalicjach zawieranych z innymi podmiotami gospodarki światowej. Aktywnie oddziałują one na przebieg zmian i umacniają własną rolę w zachodzących procesach. Umiejętnie angażują inne podmioty do uczestnictwa w korzystnym dla siebie rozwiązywaniu pojawiających się problemów. Wykorzystują udział w sojuszach dla zapewnienia sobie niezbędnych zasobów bez rezygnacji z własnej niezależności. Budują struktury gospodarcze, w których oprócz różnorodnych korzyści słabsi, zależni od nich partnerzy ponoszą „koszty zewnętrzne” ich działań. Opisywany typ państw charakteryzuje:

- wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego,
- wysoka niezależność na arenie międzynarodowej, suwerenność decyzji dotyczących kierunków i sposobów realizacji celów gospodarczych,
- szeroki zakres realizacji funkcji wewnętrznych,
- duża rola sektora publicznego zwłaszcza w gospodarowaniu dobrami publicznymi,
- szeroki zakres realizacji potrzeb społecznych.

Do drugiej grupy państw należą państwa przechwycone. Typową ich cechą jest zawłaszczenie państwa przez niewielkie grupy jednostek osiągające z tego tytułu rozmaite korzyści kosztem całego społeczeństwa. Grupy te mogą być ciałami wewnętrznymi względem państwa, czego dobrym przykładem mogą być Rosja i Ukraina. Mogą też, co jest przypadkiem częstszym, być agendami podmiotów zewnętrznych – wielkich grup kapitałowych i niekiedy państw-katalizatorów. Trzeba zaznaczyć, że zjawisko przechwytywania państwa (ograniczania jego suwerennych kompetencji decyzyjnych) może mieć miejsce również w państwach-katalizatorach. Czurę między tymi grupami państw wyznacza zdolność do realizowania własnych niezależnych strategii politycznych. W państwach-katalizatorach podmioty przechwytyjące ograniczają decydom swobodę wyboru, ale jej nie unicestwiają. W państwach przechwyconych swoboda ta jest już tylko iluzją, a realizowane

strategie wynikają zwykle z interesów „wielkich graczy globalnych” i/lub silnych wewnętrznych grup interesów. Przechwycenie państwa może polegać na „wplataniu” nieformalnych sieci powiązań w legalne struktury państwa. Dzięki temu sieci formalnych i nieformalnych struktur i powiązań stają się z biegiem czasu „niewidzialne dla społeczeństwa”. Nieautentyczność podejmowanych przez takie państwa poczynań prowadzi do pogłębienia alienacji społeczeństwa wobec struktur państwa. Państwo jest postrzegane nie tylko jako „nie moje”, ale i jako nieistotne, bo na jego działanie nie można mieć wpływu. Nabiera ono w odczuciu obywateli charakteru obiektywnego uwarunkowania bytu (podobnego do zjawisk atmosferycznych). Z punktu widzenia architektury instytucjonalnej staje się więc „niewidzialne”. Charakteryzuje je:

- niższy niż państwa-katalizatory rozwój gospodarczy i społeczny,
- ograniczona suwerenność na arenie międzynarodowej,
- ograniczona suwerenność dotycząca wyboru ścieżki rozwojowej,
- ograniczony zakres realizacji potrzeb społecznych,
- przeplatanie się sektora publicznego z państwowym, ograniczenie roli sektora publicznego,
- zakres i metody realizacji funkcji wewnętrznych uzależnione od silnych grup, które zawłaszczyły państwo,
- klientyzm, daleko posunięta uznaniowość, zawłaszczanie praw jednostki.

Do trzeciej grupy państw należą państwa upadłe. Ich struktury polityczne i społeczne są niekompletne i bezładne. Instytucje publiczne rzadko realizują funkcje przynależne państwu. Interesy jednostek i ich potrzeby nie są objęte ochroną państwa. Do państw tych należą wg Indeksu Upadłych Państw¹: Sudan, Irak, Somalia, Zimbabwe, Czad, Wybrzeże Kości Słoniowej, Kongo, Afganistan, Gwinea, Haiti. Zestawienie uwzględnia takie cechy jak: korupcję, przestępczość, niezdolność do poboru podatków, przymusowe przesiedlanie obywateli, kryzys gospodarczy, nierówności społeczne, nierealizowanie zadań publicznych, zniszczenie środowiska i drenaż mózgów, a także łamanie praw człowieka i konflikty zbrojne. Administracja państwowa nie jest tu zdolna do wypełniania funkcji przynależnych państwu, nie panuje nad podległym mu obszarem.

Przedstawiony podział ukazuje nam jeden z aspektów złożoności uwarunkowań wyboru ustroju gospodarczego i koncepcji prowadzenia polityki gospodarczej.

1 Por. indeks opracowano: Foreign Policy oraz The Fund for Peace <https://genius.com/The-fund-for-peace-2013-failed-states-index-annotated> (2.07.2017).

Wśród wymienionych grup państw jedynie państwa pierwszej grupy mają pewną swobodę w adaptacji SGR do współczesnych warunków. Oznacza to potraktowanie koncepcji SGR jako kontrpropozycji wobec modeli neoliberalnych. Pozostaje jednak pytanie, czy wobec zorientowania państw tej grupy przede wszystkim na efekty ekonomiczne i uwikłania w rozmaite relacje o charakterze politycznym i gospodarczym pozostaje miejsce dla realizacji celów etycznych i moralnych. Można zakładać, że jest to możliwe w ograniczonym zakresie, na płaszczyznach niekolidujących z interesami wielkich koncernów i innych „wielkich graczy”. Taką płaszczyzną jest ekologia. Państwa te nakierowane są na politykę zewnętrzną, korzystają ze swej dominującej pozycji dla realizacji celów ekonomicznych. Korzyści ekonomiczne związane z ich udziałem w gospodarce światowej zapewniają rozwój społeczno-gospodarczy oraz realizację celów wewnętrznych. Można zatem domniemywać, że instytucje państwa mogą uznać za ryzykowne wprowadzenie zasad modelu SGR, które wprowadziłyby czynnik niepewności. W przypadku pozostałych grup państw, trudno sobie wyobrazić możliwości i zdeterminowanie jakichkolwiek znaczących grup interesów do wprowadzenia choćby wycinkowo zasad SGR. Zasady te mogłyby w przypadku drugiej grupy państw zagrozić „wielkim graczom globalnym” i/lub silnym wewnętrznym grupom interesów. W przypadku państw trzeciej grupy moc sprawcza państwa jest iluzoryczna, a pozostałe grupy interesów nie są zainteresowane, bądź nie mają możliwości wpływania na zmiany o charakterze ustrojowym.

5. Zakończenie

Koncepcja SGR zawiera wiele walorów. Znajduje też akceptację (czasem tylko deklaratywną) wśród polityków. Wątpliwości budzi jednak możliwość wdrożenia koncepcji jako dającej się zrealizować koncepcji ustrojowej. Możliwość ta jest ściśle związana z realną pozycją państwa w systemie gospodarki światowej, ale też w postrzeganiu zasad modelu przez sprawujących władzę jako korzystnych z punktu widzenia efektów ekonomicznych i politycznych:

- przynoszących efekty ekonomiczne (tu istnieje niepewność związana ze skutecznością polityki antymonopolowej i możliwością zrealizowania zasady wolnego rynku),
- akceptowanych przez społeczeństwo, a więc przynoszących potencjalne korzyści wyborcze,

- akceptowanych jako przynoszących korzyści warstwie biurokratycznej, która nie jest warstwą jednolitą (wzrost kompetencji i zatrudnienia na etapie wdrażania zasad SGR),
- niosących ze sobą zagrożenia związane z realizacją zasady subsydiarności ograniczającej uprawnienia (i etaty) warstwy biurokratycznej i stawiającej jej członkom wysokie wymagania fachowe.

Koncepcja SGR stanowi ważny krok w poszukiwaniu ładu gospodarczego godzącego aspekty ekonomiczne i społeczne. Wskazane wyżej uwarunkowania stanowią istotne bariery jej wdrożenia. Czynnikiem, który również powinien być brany pod uwagę jest kwestia podmiotów zainteresowanych wsparciem tej koncepcji oraz możliwością jej przełożenia na gospodarkę światową, która w znacznej mierze zdominowała układ ośrodków władzy gospodarczej.

CZEŚĆ II.

SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA –
DYSKUSJE I KONTROWERSJE

Anna Ząbkowicz*

DOBROBYT I POKÓJ SPOŁECZNY A REPREZENTACJE INTERESÓW W UNII EUROPEJSKIEJ

1. Uwagi wprowadzające

Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR) to *modus vivendi*, który wykształcił się po II wojnie światowej w Niemczech. Powszechnie uważa się, że grunt intelektualny dla jego rozwoju stworzyła myśl ordoliberalna, a między zespołem wartości propagowanych przez ordoliberalizm i praktyką współżycia społecznego można odnaleźć analogie. W opracowaniu skupimy się na dwóch wartościach, które wydają się integralną częścią SGR. Tym wyborem kieruje przesłanka, że w sposób widoczny zostały one przejęte jako aksjologiczne podstawy Unii Europejskiej¹. Opracowanie jest próbą udzielenia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób odnośne wartości, mianowicie dobrobyt i pokój społeczny, są realizowane w Unii.

Na wstępie wypada pokazać, że obie wartości stanowiły integralną część określonej wizji społeczeństwa gospodarującego. Zgodnie z wizją ordoliberalną fundamentem gospodarki jest zasada wolnej konkurencji, ściśle powiązana z samoodповідzialnością². Tę ostatnią należy rozumieć jako odpowiedzialność za swój los. Od liberalnego indywidualizmu tę koncepcję ładu odróżniają dodatkowe komponenty, przede wszystkim zasada pomocniczości państwa. Głosi ona nakaz

* Polska Akademia Nauk, Instytut Nauk Ekonomicznych, Forum Myśli Instytucjonalnej.

1 Inna tego typu próba została podjęta w artykule [Pysz, Ząbkowicz, 2018], który podejmuje problematykę relacji pomiędzy fundamentalnymi europejskimi wartościami wolności, równości i sprawiedliwości oraz nawiązującą do nich koncepcją SGR.

2 Powiązanie to było podkreślane zwłaszcza przez Waltera Euckena i Ludwiga Erharda.

niewtrącania się państwa tam, gdzie samoorganizacja społeczeństwa daje dobre rezultaty, zarazem jednak – obowiązek pomocy w sytuacjach, kiedy samoorganizacja zawodzi. Jak to trafnie interpretuje Grzegorz Szulczewski, zasada pomocniczości (subsydiarności) zakotwiczona jest nie tylko w dwóch wartościach solidarności i wolności, ale i równości, na przykład w sensie równych szans dostępu do rynku mniejszych podmiotów gospodarczych czy równych szans startu osób niemających środków na edukację.

Referowany zespół przekonań z jednej strony preferuje zatem rywalizację, z drugiej strony dostrzega potrzebę ochrony słabszych. W tym pierwszym aspekcie ma znaczenie konkurencja równoprawnych przedsiębiorców, czyli ludzi, którzy ryzykując swoim majątkiem podjęli wysiłek prowadzący do społecznego dobrobytu. Bowiem „konkurencja osiągnięć”, jak tę ideę nazywał Walter Eucken, nie tylko zapewnia dochód i bezpieczeństwo ekonomiczne rodzinom przedsiębiorców, ale daje pracę i dochody tym, którzy własnego majątku nie mają. Z tych względów państwo nie powinno ingerować w bezpośrednią działalność przedsiębiorcy, oczywiście jeśli jest ona zgodna z prawem, natomiast powinno ją chronić wówczas, gdy rywalizacja równych jest zagrożona. Zagrożeniem jest nieuczciwa konkurencja ze strony silniejszych podmiotów gospodarczych – „konkurencja przeszkadzania”, jak nazwał Eucken strategię karteli i oligopolu.

Ten drugi aspekt ochrony odnosi się także do osób, które nie z własnej winy nie mogą uczestniczyć w działalności gospodarczej. Bezpieczeństwo socjalne osiąga się na zasadzie solidarności, polegającej na zgodzie na świadczenia podatników na rzecz potrzebujących lub na zgodzie na oskładkowanie w celu ubezpieczeń społecznych. Z perspektywy historycznej widać, że w Niemczech świadczenia społeczne służyły nie tylko osobom bezrobotnym i nieprodukcyjnym grupom wiekowym, lecz spełniały również funkcję amortyzatora niezadowolenia, którego wyrazicielem były głównie zorganizowane reprezentacje pracowników najemnych, czyli związki zawodowe [Manow, 2001; Streeck, 2009]. Taka praktyka może skłaniać do wniosku, że generalnie potrzeba ochrony, która przybrała postać państwa socjalnego, wynikała z dążenia do łagodzenia i unikania społecznych napięć i konfliktów, jakie rodzi kapitalistyczna konkurencja. Podobnie, praktyka taryfowych układów zbiorowych interpretowana jest jako rozwiązanie, które w latach powojennego niedostatku i nasilenia bojowości robotników przemysłowych przysłużyło się pokojowi społecznemu w Niemczech.

Ze względu na tę funkcję niemiecki model stosunków zbiorowych wymaga omówienia. Taryfowe układy zbiorowe są częścią systemu negocjacji, wprawdzie

zinstytucjonalizowanych, ale odbywających się poza parlamentem, które w swoim powojennym wydaniu nazwane zostały neokorporatyzmem. Umożliwił on włączenie do procesu formułowania polityki gospodarczej – głównie polityki płac i zatrudnienia – oprócz agend publicznych także reprezentacji biznesu i pracowników najemnych. Reprezentacje te były zorganizowane w związki zawodowe i stowarzyszenia pracodawców oraz stowarzyszenia przemysłu i handlu, dysponowały własnymi zasobami i działały na różnych szczeblach. W ramach przedsiębiorstwa stronami byli reprezentanci właścicieli i rady pracownicze. Na poziomie branż tak zwane umowy taryfowe negocjowały zrzeszenia pracodawców i związki zawodowe. Na szczeblu centralnym trzy strony, mianowicie federacje zrzeszeń pracodawców, federacje związkowe i państwo, zawierały przymierza i pakt [Moszyński, 2018]. Z jednej strony scentralizowane reprezentacje interesów zyskiwały dostęp do państwa i polityków gospodarczych; z drugiej strony neokorporatyzm funkcjonował jako instytucjonalne narzędzie inkluzji. Odwołujemy się tu do poglądu, że po II wojnie światowej korporatyzm został odkryty na nowo, jako sposób na utrzymywanie pokoju społecznego dzięki temu, że umożliwił ruchowi robotniczemu udział w rozstrzygnięciu problemów związanych z warunkami pracy i poziomem płac [Ottaway, 2001, s. 5; Molina, Rhodes, 2002, s. 307].

Jak wiadomo, Niemcy podaje się za wzorcowy przykład Społecznej Gospodarki Rynkowej, który znalazł kontynuację w Unii Europejskiej, a także jest naśladowany w wielu krajach, między innymi w Polsce. Czy lektura podstawowych zapisów konstytucyjnych budzi skojarzenia odpowiadające powyższemu systemowi wartości? Przyjrzymy się pokrótce odnośnym artykułom.

Artykuł 22 niemieckiej ustawy zasadniczej określa Niemcy jako „socjalne państwo prawa”, przy czym interpretację słowa „socjalne” pozostawia w gestii polityków [Kamińska, 2013]. Nie pozostawia natomiast wątpliwości, że istotną rolę do odegrania ma państwo, gwarantując socjalne zabezpieczenia. Państwo niemieckie również, jak wynika z opisu powyżej, aprobowało neokorporatystyczne praktyki na wszystkich szczeblach, a czasami inicjowało trójstronne pakt na szczeblu centralnym. W zgodzie z interpretacją funkcji dialogu społecznego i zabezpieczeń socjalnych jak wyżej można zatem stwierdzić, że utrzymanie pokoju społecznego było podstawowym celem polityki społecznej państwa w Niemczech. Dostyc wcześniej, choć „tylko” na poziomie ustawy, państwo niemieckie określiło swoją aktywną rolę w kwestii ochrony konkurencji. Podstawy prawne dobrobytu dzięki konkurencji stworzyła ustawa antymonopolowa (*Gesetz gegen Wettbewerbschraenkungen*) z 1957 roku [szerzej Kamińska, 2013].

Traktat ustanawiający konstytucję dla Europy głosi: „Unia ustanawia rynek wewnętrzny. Działa na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest (...) społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności...” (art. 3 (3)). Tutaj „trwały rozwój” lub budowa dobrobytu pojawia się w kontekście konkurencji („rynek”) oraz konkurencyjności. W tym samym Traktacie (*the Treaty on European Union*) wyrażona została wola prowadzenia szerokich konsultacji z udziałem zainteresowanych stron, co ma zagwarantować spójność i przejrzystość działań Komisji Europejskiej (art. 11.3). Tym samym pierwotne prawo Unii narzuca kulturę konsultacji i dialogu. W rezultacie „uwaga” (*prudence*) i otwartość jest ciągle demonstrowana w dokumentach takich jak komunikaty Komisji Europejskiej, Białe Księgi, Zielone Księgi itp. W konstytucji dla Europy pojawiają się zatem oba interesujące nas komponenty.

Kontekst przywołanych zapisów zdaje się potwierdzać, że filary porządku konstytucyjnego stanowią między innymi: obietnica dobrobytu dzięki wspieraniu konkurencji oraz zachowanie pokoju społecznego za pomocą instytucji dialogu. Ten sposób myślenia potwierdzają zapisy w polskiej konstytucji przyjętej w 1997 roku. Z jednej strony, artykuł 20 zawiera fragment dotyczący wolności gospodarczej i własności prywatnej, odwołuje się zatem do podstaw konkurencji. Z drugiej strony odnosi się do solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych. Platformę umożliwiającą wspólne poszukiwania rozwiązań miała stanowić trójstronna komisja, złożona z przedstawicieli pracodawców, pracobiorców i rządu, obecnie nazywana Komisją Społeczno-Ekonomiczną.

Obie deklarowane zasady (konkurencji i dialogu) implikują grę interesów. Konkurencja w gruncie rzeczy oznacza dążenie, aby zrealizować własne preferencje, nawet gdyby miało się to ziścić kosztem cudzych. Dialog ma miejsce, kiedy preferencje są zgodne, ale nabiera szczególnej wagi, kiedy zaistniałe rozbieżności wymagają uzgodnienia. Jeżeli przyjmujemy historyczne podejście w analizie procesów społecznych (to jest inne niż na przykład w teoriach ekonomicznych głównego nurtu), to aktorami w grze są interesy grupowe. To ostatnie pojęcie występuje dość często w niniejszym tekście, zatem jeszcze ono wymaga zdefiniowania. Jego istotą jest wspólnota interesów (ekonomicznych, ideologicznych, intelektualnych itp.) zdolna wyłonić swoich reprezentantów oraz sformułować postulaty pod adresem władz publicznych (legislatura, rząd, organizacja ponadnarodowa). Postulaty te służą zmianie lub ochronie reguł gry w sferze gospodarczej bądź publicznej.

2. Dialog społeczny i konkurencja ekonomiczna w UE

Konsekwencją przyjęcia zasady konsultacji w Unii Europejskiej była instytucjonalizacja dialogu między stronami zainteresowanymi różnymi aspektami unijnej polityki gospodarczej. Owe cechy europejskiej integracji służą między innymi legitymizacji decyzji ponadnarodowych organów, zwłaszcza neutralizacji konfliktów wywołanych ewentualnym sprzeciwem wobec działań technokratycznej Komisji Europejskiej.

Jak UE formuje dialog i kooptuje grupy społeczne? Jest oczywiste, że neokorporatyzm w państwach członkowskich miał znaczenie dla form integracji europejskiej. Trójstronny układ znalazł odzwierciedlenie w strukturach Unii jako sposób na włączenie zorganizowanych interesów, między innymi w problemy europejskiej polityki konkurencji. W klasycznym ujęciu narodowym korporatyzm to trójstronne negocjacje między scentralizowanymi reprezentacjami interesów „społecznych” (związki zawodowe), „prywatnych” (stowarzyszenia sektorowe i zawodowe) oraz władzą publiczną (rząd). Unikatowy charakter Unii powoduje, iż sieć aktorów uległa modyfikacji i rozszerzeniu w stosunku do wariantów narodowych znanych przykładowo z Niemiec czy z Holandii. W Unii Europejskiej stroną publiczną, oprócz rządów państw członkowskich, reprezentują ponadnarodowe organy UE (na przykład Komisja Europejska). Czynnikiem prywatny to międzynarodowe zrzeszenia pracodawców, ale ogromną wagę zyskują transnarodowe firmy. Czynnikiem społeczny to nie tylko „europejskie” federacje związków zawodowych, ale także bardzo aktywne na szczeblu ponadnarodowym organizacje pozarządowe (NGOs).

Jednak już na początku lat 90. zwracano uwagę, że ten hybrydowy korporatyzm na samym starcie nie miał szans się utrzymać [Streeck, Schmitter, 1991]. W czasie, kiedy integracja europejska przyspieszała, czyli na przełomie lat 80. i 90. XX w., niskie tempo wzrostu europejskich gospodarek i wysokie bezrobocie stały się przyczyną trwałej nierównowagi sił pomiędzy pracodawcami i reprezentacjami pracowników. Wspomagała ten proces odgórna deregulacja rynków pracy. Ponadto w UE nie istnieje autorytatywne centrum na wzór państwa narodowego stanowiącego istotny element układu. Pozycja Komisji Europejskiej w negocjacjach jest słabsza w porównaniu z państwem narodowym – również dlatego, że nie dysponuje ona władzą fiskalną. Natomiast utrzymywanie przez KE licznych punktów dostępu zachęcało do mniej scentralizowanego działania. Z tych względów działanie poprzez scentralizowane, „dachowe” stowarzyszenia reprezentacji interesów traciło na znaczeniu [Kohler-Koch, 1997, s. 4–5].

W procesie integracji w ramach Unii Europejskiej poprzednie formy dialogu podlegają erozji. Potężne federacje krajowych reprezentacji interesów tracą znaczenie i jest to najbardziej widoczne w „społecznym” segmencie. Maleje też znaczenie sformalizowanych negocjacji w porównaniu z montowanymi *ad hoc* sieciowymi porozumieniami i indywidualnym lobbingsiem. Postępuje defragmentacja z powodu sektorowych interesów. Z jednej strony współpraca w organizacyjnych ramach tradycyjnych korporatystycznych ugrupowań staje się luźna, z drugiej strony obserwuje się mnogość wąskich interesów, pączkowanie przedstawicielstw wielkich firm i masę komercyjnych lobbystów [Koch-Kohler, 1997, s. 4; Hassel, 2010].

Zarazem wypaczeniu ulegają funkcje inkluzji i uzgadniania interesów, związane z zasadą konsultacji. Głównym powodem, jak wspomniano, jest relatywnie słaba pozycja strony społecznej. Przede wszystkim chodzi o organizacje reprezentujące pracobiorców, ale znaczenie organizacji pozarządowych także słabnie w konfrontacji z brukselską biurokracją czy w porównaniu z reprezentacjami dysponentów znacznych aktywów ekonomicznych, którzy prowadzą interesy na skalę międzynarodową. Problematyczna staje się asymetria siły na korzyść tych uczestników procesu, którzy dysponują przewagą w sensie zasobów. Asymetria w rozkładzie siły ekonomicznej przyczynia się do pogłębienia nierówności dostępu do instytucji unijnych. Różnorodne wskaźniki potwierdzają nadreprezentację biznesu w strukturach Unii, zwłaszcza w otoczeniu Komisji Europejskiej, w porównaniu w innymi grupami interesu. Zdolność ekonomicznych interesów do mobilizacji wydaje się znacząco wyższa. Aktywność potężnych transnarodowych korporacji w tym środowisku czyni nierówność dostępu jeszcze bardziej prawdopodobną. Układ, który zrodziła idea harmonizacji, przekształca się w strukturę, którą rządzi zasada „głos mają ci z zasobami” (*voice for those with assets*) i która zdaje się sprzyjać dominacji transnarodowych ugrupowań firm.

O nadzwyczajnej roli sfery biznesu i finansów trzeba mówić także wtedy, kiedy pytamy, kto jest zaangażowany w europejską politykę konkurencji? Jak zaznaczono na wstępie, konkurencja ma fundamentalne znaczenie w projekcie europejskim. Celem, który postawiła przed sobą jednocząca się Europa od czasu traktatu rzymskiego jest jednolity wspólny rynek, a Unia Europejska wydaje się najbliższej tego celu. Nie może dziwić, że milowe kroki na tej drodze, takie jak akt o jednolitym rynku europejskim z 1986 roku czy traktaty i paktety związane z europejską unią gospodarczą i monetarną z lat 90., spotkały się z poparciem różnych sektorów biznesu, tj. handlu, przemysłu i bankowości. Ponieważ istotą

tych projektów jest usuwanie barier dla handlu, dla bezpośrednich inwestycji zagranicznych i dla przepływu kapitału finansowego, szczególnie zaangażowały się w ten proces wielkie ugrupowania prowadzące gospodarczą działalność ponad granicami krajów członkowskich.

Komisję Europejską postawiono na straży równego dostępu do wspólnego rynku. W rezultacie interesy ekonomiczne po 1986 roku są skłonne bardziej niż kiedykolwiek szukać do niej dostępu. Komisja Europejska przyciąga lobbystów również dlatego, że inne projektu integracyjne takie jak dyrektywa usługowa, regulacja opłat roamingowych czy ujednolicenia zasad płatności mogą być postrzegane jako ograniczające zyskowność. Generalnie KE jest atrakcyjna dla grup interesów, gdyż dysponuje monopolem na inicjatywy legislacyjne i pełni funkcje wykonawcze. Co więcej, Komisja wyróżnia się spośród instytucji unijnych otwartą postawą na rzecz transnarodowej współpracy grup interesów, inicjatywnością w tworzeniu paneuropejskich sieci i gotowością do stwarzania preferencyjnych warunków dostępu, a nawet do udzielania wsparcia finansowego [Kohler-Koch, 1997, s. 2]. Struktura Komisji w dużym stopniu odpowiada sektorowej lub funkcjonalnej logice, według której ustrukturyzowane są organizacje biznesu, co czyni wzajemne kontakty łatwiejszymi [Cini, 2007, s. 209]. Zaangażowanie interesów ekonomicznych w proces formowania polityki i reguł jest powszechnie akceptowane, a ich wpływ uznawany w zasadzie za pozytywny. Nierzadko można spotkać się z opinią, że argumentem na rzecz otwarcia KE na konsultacje jest specjalistyczna wiedza, którą oferują zorganizowane interesy.

W sumie KE najczęściej podlega lobbingsowi ze strony biznesu i finansów, bowiem ta właśnie kategoria uczestników konsultacji jest naturalnie zainteresowana barierami wejścia na rynek oraz kwestiami pomocy publicznej, czyli polityką konkurencji. Spośród europejskich instytucji KE ma najwięcej powodów, aby utrzymywać stosunki z reprezentacjami biznesu [Cini, 2007, s. 276–277; Kohler-Koch, 1997].

Reguły dostępu zainteresowanych stron do KE są określane słowem „miękkie”. Mianowicie, od grup interesu oczekuje się „samoregulacji” w zamian za prawo do wysłuchania. Samoregulacja, zgodnie z definicją przyjętą przez KE w 2002 roku oznacza nieformalne zasady (to jest praktyki, akceptowane reguły i wzorce zachowań), które porządkują działalność uczestników procesu konsultacji; są one przyjmowane przez odnośne grupy z inicjatywy samych zainteresowanych i dobrowolnie oraz nie wymagają aktów legislacyjnych. To oznacza, iż strony szukające dostępu tworzą własne kodeksy bez obowiązku ich uzgadniania z KE.

Nie ma też obowiązku rejestrowania się przez lobbystów, ani Komisja nie prowadzi takiego rejestru³, który informowałby, jakie kategorie interesariuszy i w jakim celu szukają dostępu. Komisja ze swej strony emituje tak zwane miękkie prawo, tj. komunikaty, wytyczne, interpretacje prawne, które nie mają mocy obowiązującej, choć mają znaczenie normujące. Inaczej mówiąc, nie ma „twardych” powodów, aby rozliczać chętnych do kontaktu bądź ograniczać dostęp.

Ten stan rzeczy do obaw o równość dostępu dodaje nowe. „Samoregulacja” i „miękkie prawo” tworzą w sumie mało przejrzyste środowisko, w którym spotykają się szerokie kompetencje ponadnarodowej instytucji odnośnie do regulacji konkurencji z interesami potężnych uczestników rynku. Rodzą się obawy, że takie środowisko tworzy dodatkowe zachęty do poszukiwania dochodów rentowych (*rent seeking*), czyli korzyści osiąganych dzięki decyzjom instytucji regulującej lub władczej, których źródłem nie jest bynajmniej „konkurencja osiągnięć”. W nietransparentnym środowisku przewaga dysponujących „zasobami” może okazać się tym większa. Reprezentacje biznesu w Unii Europejskiej ocenia się powszechnie jako najbardziej liczne i najbardziej politycznie wpływowe [Cini, 2007, s. 286]. Przy miękkim prawie dostępu łatwiej może dochodzić do arbitralnej selekcji reprezentacji interesów, które zostaną wysłuchane [Chabanet, 2011, s. 7–8]. Widoczna ostrożność UE w narzucaniu reguł uczestnikom integracji może, paradoksalnie, zagrażać idei równoprawnej konkurencji.

W dostępie uprzywilejowane okazują się zwłaszcza wielkie transnarodowe firmy [Coen, 2007]. Przyczyn szczególnie widocznej aktywności właśnie interesów ekonomicznych upatruje się w swoistych możliwościach wielopodmiotowych transnarodowych korporacji, które – oprócz dobrych kontaktów politycznych – mają środki wywierania nacisku oraz zdolność operowania na wielu szczeblach. To one zdają się najsprawniej poruszać w środowisku miękkich reguł i wielopoziomowego procesu decyzyjnego.

3. Zakończenie

W konstytucji Unii Europejskiej można stosunkowo łatwo dostrzec pokrewieństwa z ideą Społecznej Gospodarki Rynkowej. W tej analizie prowadziły nas dwie zasady: zasada dialogu i zasada konkurencji. Fakt, że obie znalazły swoje

3 Inaczej postąpił Parlament Europejski, wprowadzając obowiązkowe rejestry lobbystów.

miejsce w konstytucji niemieckiej, polskiej i w konstytucji dla Unii Europejskiej, przypisujemy temu, iż są ściśle związane z najwyższymi wartościami cywilizacyjnymi, mianowicie z potrzebą pokoju społecznego i pragnieniem dobrobytu. Stawiając pytanie, w jaki sposób odnośne wartości są realizowane w Unii Europejskiej, przyjęliśmy przesłankę, że zarówno zasada dialogu, jak i zasada konkurencji implikują grę grupowych i indywidualnych interesów.

Traktatowe zasady konkurencji i dialogu realizowane są w UE w sposób ułomny z powodu asymetrii siły i nadreprezentacji interesów wielkiego biznesu. Wiele wskazuje na to, że wypaczeniu ulegają funkcje inkluzji i uzgadniania interesów, związane z zasadą konsultacji. Wyrażna przewaga biznesu w sensie kontaktów, nacisków i dostępu skłania do pytania, czy „europejska” polityka nie faworyzuje tych interesów ze szkodą innych, na przykład konsumentów czy proekologicznych organizacji pozarządowych [Nugent, 2012, s. 320]. Ponadto widoczna ostrożność UE w narzucaniu reguł uczestnikom integracji może, paradoksalnie, zagrażać idei równoprawnej konkurencji. Miękkie regulacje tworzą bowiem dodatkowe zachęty do poszukiwania korzyści, których źródłem nie jest bynajmniej „konkurencja osiągnąć”. W mało przejrzystym środowisku regulacji przewaga dysponujących „zasobami” może okazać się tym większa.

W opracowaniu przedstawiono te obawy, nie stawiając sobie zadania analizy historycznych uwarunkowań i podyktowanych polityczną potrzebą powodów takiego stanu rzeczy. Zakończeniem tej pracy może być zaobserwowanie pewnego paradoksu. Mianowicie, projekt jednolitego rynku europejskiego jest zagrożony ze strony samych przedsiębiorstw, szukających za pomocą swoich indywidualnych reprezentantów i zorganizowanych reprezentacji korzystnych dla siebie rozstrzygnięć. Mowa tu o wielopodmiotowych organizacjach gospodarczych, dysponujących ogromnymi zasobami i prowadzących działalność transgraniczną, które mają atuty ułatwiające dostęp do unijnych decydentów. Nierównowaga sił, pogłębiająca się na korzyść tych uczestników procesu konsultacji, powoduje też, że idea „pokojuowego” rozstrzygnięcia konfliktów interesów za pomocą dialogu stron stopniowo odchodzi do lamusa historii.

*Katarzyna Kamińska**

*Małgorzata Trybuchowicz***

RELACJE POMIĘDZY NIEMIECKĄ POLITYKĄ OCHRONY KONKURENCJI A POLITYKĄ OCHRONY KONSUMENTA – KONFLIKT CZY SYNERGIA?

1. Wprowadzenie

Teoria ekonomii, a także przykłady pochodzące z praktyki gospodarczej związane ze sferą instytucji wpływających na zachowanie podmiotów gospodarujących¹, wskazują na istnienie korzyści wynikających z funkcjonowania na rynku wolnej konkurencji. Efektywne funkcjonowanie rynków wymaga jednak nie tylko zagwarantowania przedsiębiorstwom uczestnictwa w wolnej konkurencji, ale także ochrony konsumentów przed nieuczciwymi praktykami przedsiębiorców. Szczególną rolę odgrywa w tym zakresie prawo ochrony konkurencji oraz prawo ochrony konsumentów. Obie dyscypliny prawa powinny w praktyce służyć zwiększaniu korzyści osiąganych przez konsumentów oraz być w stosunku do siebie komplementarne. Powoduje to pojawienie się sytuacji, w której działania wspierające efektywną konkurencję byłyby również działaniami chroniącymi konsumentów i odwrotnie. Rozdział ma na celu próbę odpowiedzi na pytanie, jakie relacje występują pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a niemiecką

* Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Instytut Gospodarki Światowej, Zakład Badań nad Gospodarką Niemiecką.

** Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Oddział w Warszawie.

1 W tym rozdziale zostaną wzięte pod uwagę instytucje związane z ochroną konkurencji i konsumentów, do których można zaliczyć przede wszystkim regulacje prawne ze szczególnym uwzględnieniem prawa ochrony konkurencji i konsumenta, państwowe urzędy nadzorcze i kontrolne oraz organizacje konsumenckie.

polityką ochrony konsumenta. Wybór akurat przypadku Niemiec spowodowany został rolą i znaczeniem niemieckiego prawodawstwa w kształtowaniu unijnych regulacji z zakresu ochrony wolnej konkurencji oraz pionierskiego, w stosunku do reszty świata, charakteru wypracowanych tam rozwiązań².

2. Ochrona konkurencji i konsumenta w teorii ekonomii

Teoria ekonomii, zwłaszcza ekonomia neoklasyczna, nie dostarcza przekonujących argumentów za koniecznością instytucjonalnej ochrony konkurencji i konsumenta³. Wynika to bezpośrednio z przyjętych przez nią założeń, które można podzielić na trzy grupy [Varian, 2011].

Pierwsza grupa założeń wskazuje na racjonalny charakter decyzji konsumenta, a także wprowadza pojęcia związane z dobrobytem i jego suwerennością. Racjonalność decyzji konsumenta oznacza, że wybory dokonywane przez niego maksymalizują jego użyteczność. Szczególnie istotne są decyzje kształtujące dochód konsumenta, a więc decyzje o wyborze między czasem wolnym i pracą, o podziale dochodu między konsumpcję i oszczędności oraz decyzje o wyborze konkretnego koszyka dóbr, który jest uważany za najlepszy, biorąc pod uwagę preferencje i ograniczenia. Dobrobyt konsumenta sprowadza się do korzyści osiągniętych przez niego dzięki niskim cenom odpowiadającym kosztom krańcowym. Natomiast idea suwerenności rynkowej konsumenta wskazuje na fakt, że poprzez swoje preferencje wyrażane za pomocą wydatków pieniężnych, ma on bezpośredni wpływ na to, jakie towary i w jakich ilościach będą wytwarzane na rynku⁴. Jeżeli producent wytworzy towary, które nie znajdują swoich nabywców lub

2 W Unii Europejskiej dominującym modelem ładu gospodarczego jest, inspirowana niemiecką teorią ordoliberalną, Społeczna Gospodarka Rynkowa. Pewne elementy teorii ordoliberalnej znalazły swoje zastosowanie przy konstruowaniu powojennej niemieckiej polityki gospodarczej, a w późniejszym okresie miały wpływ na rozwój prawodawstwa Unii Europejskiej – zwłaszcza w zakresie polityki konkurencji. Założenia ładu wolnokonkurencyjnego najwybitniejszego przedstawiciela tego kierunku – Waltera Euckena legły u podstaw unijnego zakazu nadużycia pozycji dominującej – art. 81 i art. 82 traktatów rzymskich. Niektórzy badacze twierdzą, że wskutek wzrostu międzynarodowej konkurencji napędzanej chęcią wzmocnienia władzy rynkowej i promowania euro championów, ordoliberalny charakter unijnej polityki konkurencji zostawał stopniowo rozważniany [Buch-Hansen, Wigger, 2011, s. 28].

3 Do tej grupy można zaliczyć również ekonomię behawioralną, ekonomię informacji i nową ekonomię instytucjonalną.

4 Suwerenność konsumentów pojawia się w sytuacji spełnienia przez rynek trzech fundamentalnych warunków – konsument musi działać w sposób autonomiczny, musi mieć do dyspozycji

wytworzy je w zbyt wielkich ilościach, to zgodnie z logiką działania rynku ich ceny będą się obniżać. Z tego wynika, że zachowania konsumentów powodują ruchy cenowe towarów. Działania przedsiębiorstw i ich decyzje produkcyjne powinny zatem kierować się w stronę tych grup towarów, których ceny wzrastają, a nie maleją [Jurczyk, Majewska-Jurczyk, 2015, s. 454].

Druga grupa założeń wskazuje na kompletność wiedzy konsumenta o produktach i informacji o warunkach transakcji. Przyjmuje się założenie, że konsument zna lub może poznać wszystkie możliwości rynkowe, w tym różnorodność cenową i specyfikę użytkową poszczególnych towarów, dóbr i usług. Jego dostęp do informacji nie pociąga za sobą kosztów, co oznacza, że nie wymaga ani nakładów czasu, ani energii umysłowej, a także innych zasobów, które utrudniałyby sytuację decyzyjną konsumenta.

Trzecia grupa założeń wskazuje, że funkcjonujące rynki przypominają model konkurencji doskonałej, gdzie konkurencja eliminuje zyski monopolowe zaburzające konkurencyjny podział dochodów. Jeżeli wystąpi sytuacja koncentracji produkcji to kontestowalny charakter rynków spowoduje, że zachowanie przedsiębiorstw nie odbiegnie znacząco od modelu konkurencji doskonałej czy monopolistycznej [Graczyk, 2006, s. 94].

Przez dziesiątki lat w literaturze przedmiotu mechanizm suwerenności konsumenta uważano za najlepsze zabezpieczenie interesów konsumenta [Jurczyk, Majewska-Jurczyk, 2015, s. 454]. Zagrożenie dla tej suwerenności stanowiły jedynie procesy koncentracji gospodarczej i monopolizacji na rynkach, które w krajach rozwiniętych od lat 70. XX wieku zaczęły przybierać na sile. Dlatego też uważano, że prawo antymonopolowe jest najlepszym zabezpieczeniem suwerenności i interesów konsumentów.

Tak przyjęte założenia ekonomii neoklasycznej zawężyły interesy konsumentów jedynie do problemu niskich cen na rynku oraz suwerenności konsumentów, co okazało się zbyt daleko posuniętym uproszczeniem kwestii postrzegania praw konsumentów. Należy zauważyć, że w rzeczywistości rynek, na którym funkcjonuje wolna konkurencja dopuszcza do istnienia przewag i dysproporcji pomiędzy konsumentami a przedsiębiorcami w zakresie chociażby dysponowania przez nich informacjami rynkowymi, a także ich interpretacjami. Powoduje to pojawienie się sytuacji, w której instrumenty marketingowe oraz złożone kontrakty prawne

szerokie spektrum opcji co do decyzji i zachowań oraz w ramach tych opcji powinien dokonywać efektywnych wyborów [Baumol, Binder 1988].

ograniczają zdolność konsumentów do oceny, jakie wybory są najlepsze z punktu widzenia realizacji ich interesów. Ponadto warto podkreślić, że sam mechanizm konkurencji nie jest w stanie naprawić szkód, które są wynikiem wprowadzenia w błąd konsumenta lub narzucenia mu niekorzystnych zapisów umów. Mogą pojawić się również sytuacje, w których konsument nie będzie dostatecznie chroniony przed produktami niebezpiecznymi dla zdrowia i życia, a producenci nie będą ponosili za to żadnej odpowiedzialności. Pozwala to sformułować wniosek, że ekonomia neoklasyczna nie poświęca zbyt wiele uwagi pozycji i prawom konsumenta na rynku. Konsument jest tu przede wszystkim widziany jako nabywca towarów, dobór i usług. W centrum zainteresowania stoi natomiast przedsiębiorstwo oraz rozpoznanie przez nie czynników, które mają bezpośredni wpływ na zachowanie i decyzje konsumentów na rynku. Zdobyta przez przedsiębiorstwo wiedza pozwala na zainteresowanie konsumenta swoim produktem, a następnie nakłonienie go do jego zakupu. Wszystkie interesy, dylematy, prawa konsumentów w okresie poprzedzającym dokonanie zakupu, w trakcie realizacji tej transakcji oraz po jej dokonaniu nie stanowią przedmiotu analizy tej teorii [Jurczyk, Majewska-Jurczyk, 2015, s. 454–455]⁵.

Inne spojrzenie na warunki efektywnego funkcjonowania wolnej konkurencji i ochrony konsumentów odnajdujemy w ekonomii niemieckiej, zwłaszcza w teorii ordoliberalnej oraz wizji funkcjonowania gospodarki pierwszego powojennego ministra gospodarki RFN – Ludwiga Erharda.

Niemiecka koncepcja Społecznej Gospodarki Rynkowej przyjmuje, że wolny rynek, oparty na mechanizmie wolnej konkurencji, może zostać wykorzystany do osiągnięcia celów społecznych. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje społeczna sprawiedliwość, rozumiana jako równość szans gwarantowana poprzez reguły funkcjonowania konkurencji oraz zasady umożliwiające uczestnictwo w konkurencji każdemu. Drugi cel to dobrobyt dla wszystkich. Pod tym pojęciem można rozumieć taki wzrost gospodarczy, który nie będzie prowadził do coraz głębszego rozwarstwienia dochodów. Zasadniczym filarem Społecznej Gospodarki Rynkowej jest funkcjonowanie wolnej konkurencji.

Najbardziej istotny wkład w rozwój teorii ordoliberalnej, z punktu widzenia teorii ekonomii, miał Walter Eucken. Jego największym osiągnięciem było przezwyciężenie antynomii w naukach ekonomicznych oraz sformułowanie teorii

⁵ Krytyka neoklasycznej teorii wyboru konsumenta stała się istotnym tematem pojawiającym się w pracach ekonomistów związanych z nurtem neoinstytucjonalnym, postkeynesowskim i nurtem psychologii ekonomicznej [Graczyk, 2006, s. 96].

ładu wolnokonkurencyjnego. Teoria ta koncentrowała się zasadniczo wokół ochrony konkurencji. Eucken uważał, że urzeczywistnienie w praktyce ładu wolnokonkurencyjnego zapewniałoby indywidualną wolność wszystkim podmiotom gospodarczym poprzez swobodę konkurencji na rynkach i ostatecznie powinno doprowadzić do efektywności w sensie ekonomicznym. Uczestnicy gry rynkowej nie powinni mieć żadnego wpływu na reguły rządzące rynkiem, a ustalony porządek gospodarczy nie powinien zagrażać demokracji i istniejącemu prawu. Punktem odniesienia dla ordoliberalizmu jest w tym zakresie model konkurencji doskonałej, pełnej, której funkcjonowanie wymaga prawnej ochrony ze strony instytucji państwa. Konkurencja ta powinna podlegać ochronie nie ze względu na swoją efektywność ekonomiczną, ale ze względu na wiążącą się z nią wolność, wartość tak ważną dla ordoliberalistów. Wolność jest dla nich dobrem samym w sobie, czego przykładem na gruncie polityki konkurencji jest ochrona konkurentów przed dominantami rynkowymi, czy też ochrona małych i średnich przedsiębiorstw bez względu na to, jaki będzie to miało wpływ na efektywność ekonomiczną tak prowadzonej polityki.

W pracy zatytułowanej *Grundsätze der Wirtschaftspolitik* Eucken Eucken stwierdza, że zasadniczą siłą porządkującą w gospodarce jest państwo, które powinno w ramach prowadzonej polityki w pierwszej kolejności rozbijać grupy dominujące w gospodarce, bądź ograniczyć ich funkcje. Grupy te mogą przybierać formę karteli, trustów, koncernów, związków zawodowych pracowników i pracodawców i nie tylko mają one tendencje do ograniczania konkurencji, lecz również próbują wpływać na politykę gospodarczą w celu realizacji własnych korzyści. Eucken zauważa, że grupy lobbystów dążą do zmiany ram procesu gospodarowania m.in. poprzez państwowe ustalanie cen, ograniczenie zezwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej, czy zakazów importu [Eucken, 1989, s. 158]. Lekceważenie przez państwo swojej funkcji prowadzi do nierównowagi i zakłóceń w kierowaniu gospodarką, a ostatecznie do jego osłabienia. Nie chodzi tutaj jednak o zupełną likwidację tych grup w sytuacji, gdy osiągnęły one już silną pozycję i zostały wyposażone w państwowe przywileje, ale o zdecydowaną, konfrontującą politykę państwa oraz o świadome powstrzymywanie się przez nie od rozdzielania dalszych przywilejów [Eucken, 2004, s. 334–336]. Mechanizm rynkowy nie poddany żadnej kontroli prowadzi według Euckena do samozniszczenia gospodarki rynkowej wskutek rozwoju monopolu. Rynek pozostawiony bez nadzoru ze strony państwa staje się zatem instytucją rodzącą anarchię, gdyż podmioty na nim działające zaczynają dążyć do możliwie największej nad nim

kontroli, sięgając nawet po władzę nad państwem. Eucken w swoich pracach przestrzega, że konsekwencją bezpośredniej ingerencji państwa w proces gospodarczy będzie sytuacja, w której wiele grup nacisku, w tym grupy należące do przemysłu, rzemiosła, rolnictwa, górnictwa, czy gospodarki komunalnej, zacznie dążyć do zaspokojenia swoich potrzeb. Jeżeli jednak państwo ograniczy swoją działalność jedynie do uprawiania konsekwentnej polityki konkurencyjnego ładu gospodarczego, nadając zdarzeniom gospodarczym określone ramy prawne i nie ingerując w procesy gospodarcze, działalność grup nacisku będzie ograniczona do minimum. Warunkiem urzeczywistnienia ładu wolnokonkurencyjnego według Euckena byłaby realizacja przez państwo w polityce gospodarczej siedmiu zasad konstytuujących i czterech regulujących. W skład zasad konstytuujących wchodziły: sprawny system cen konkurencji doskonałej, stabilizacja walutowa, zagwarantowanie dla wszystkich otwartości rynków, istnienie własności prywatnej, swoboda zawierania umów, materialna odpowiedzialność za skutki swoich działań i stabilna polityka gospodarcza. Natomiast zasady regulujące akcentowały konieczność kontroli i nadzoru monopoli przez państwo, prowadzenie polityki dochodowej, racjonalnego rachunku ekonomicznego i zapobieganie anormalnym zachowaniom podaży.

Instytucja państwa w myśli ordoliberalnej odgrywa w praktyce rolę instytucji, która ma za zadanie kontrolować przestrzeganie prawa antymonopolowego. Problematyka związana z kontrolowaniem monopoli, według samego Euckena jest dość różnorodna i trudna. Krytykował on nieskuteczność metod kontroli monopolu, którymi posługują się państwa uprzemysłowione, polegające na upaństwowieniu monopoli i kontroli pracowniczej [Eucken, 2004, s. 292–293]. Upaństwowienie monopoli nie ogranicza polityki monopolistycznej, a nawet zwiększa skłonność monopolisty do pełnego wykorzystania swojej pozycji i nadużywania władzy z racji tego, że dochody wpływają do kasy państwowej, a nie prywatnej. Kontrola pracownicza również jest nieskuteczna, gdyż zwykle pracownicy uczestniczą w zysku z monopolu i są zainteresowani polityką monopolistyczną w takim samym stopniu, jak przedsiębiorcy. Nadzór nad monopolami powinien, według Euckena, pozostawać w ręku urzędu antymonopolowego, który, aby uchronić od nacisków zewnętrznych grup interesów, podlegałby ustawie. Znaczenie jego istnienia i funkcjonowania porównuje on do znaczenia funkcjonowania sądu najwyższego [Eucken, 2004, s. 294]. Wśród zadań, jakie przewiduje Eucken dla urzędu antymonopolowego można wyróżnić m.in. możliwość kontroli warunków zawieranych umów handlowych, wszelkich form zniekształcających konkurencję (jak chociażby blokady, czy

rabaty dla stałych klientów), kontrolę i zapobieganie różnicowaniu cen na te same towary i usługi, czy monitorowanie nadużyć władzy przez przedsiębiorców oraz związki zawodowe [Eucken, 2004, s. 294–297]. Nadzór nad monopolem w ustroju opartym na konkurencji powinien być tak zdecydowany, by miał charakter profilaktyczny. Eucken zaznacza, że nie wszystkie monopole da się kontrolować za pomocą urzędu antymonopolowego. Właściwa kontrola monopoli ograniczać się będzie do stosunkowo niewielu faktycznie istniejących.

W swoich rozważaniach Eucken dochodzi do konkluzji, że problem nadzorowania i kontroli monopoli można rozwiązywać tylko wtedy, gdy w polityce gospodarczej przestrzegać się będzie innych zasad konstytuujących i regulujących ład oparty na wolnej konkurencji, gdy powstawanie monopoli zostanie ograniczone do minimum, a nadzór nad monopolami będzie działał według prostej i realistycznej analogii w stosunku do konkurencji [Eucken, 2004, s. 297].

Uzupełnieniem ordoliberalnych rozważań o roli konkurencji w gospodarce mogą być poglądy Ludwiga Erharda, który uważał, że kryterium oceny funkcjonowania gospodarki należy do nabywcy i to on jest jedynym sędzią rozstrzygającym o tym, co jest dobre, a co złe w gospodarce, co jest użyteczne, a co nie. W książce pt. *Dobrobyt dla wszystkich*, będącej zbiorem przemówień wygłoszonych przez Erharda, możemy przeczytać następujące stwierdzenie – *Tylko konkurencja prowadzi do tego, że postęp gospodarczy umożliwia osiągnięcie korzyści wszystkim ludziom, szczególnie jako konsumentom, a ponadto konkurencja eliminuje wszystkie przywileje, które nie wynikają bezpośrednio z wyższej produktywności pracy* [Erhard, 2012, s. 19]. Pozwala ono przyjąć tezę, że Erhard w swoim myśleniu o funkcjonowaniu gospodarki to właśnie suwerennemu konsumentowi nadaje centralne miejsce w gospodarce. Jego zdaniem nie państwo musi decydować o tym, kto powinien dominować na rynku, nie musi o tym decydować także kartel, ale tylko i wyłącznie konsument. W jego rozumieniu ochrona konkurencji i konsumenta są ze sobą ściśle powiązane.

3. Ewolucja niemieckiego ustawodawstwa w zakresie ochrony konkurencji i konsumentów

Rola państwa w obszarze ochrony konkurencji i konsumentów w RFN wymagała z jednej strony wsparcia prawnego poprzez tworzenie regulacji prawnych, a z drugiej strony instytucji, które przejęłyby część zadań z zakresu ochrony

konkurencji i konsumentów. Kluczową rolę odegrała w tym zakresie ustawa antykartelowa *Gesetz gegen Wettbewerbschränkungen* (GWB).

Prace nad prawem antykartelowym odbywały się w ramach specjalnej komisji pod przewodnictwem prawników Paula Jostena i Franza Böhma, a ich efekt został przedłożony Erhardowi 5 lipca 1949 roku. Był to, napisany w duchu ordoliberalnym, projekt ustawy o zapewnieniu konkurencji i o urzędzie antymonopolowym – *Entwurf zu einem Gesetz zur Sicherung des Leistungswettbewerbs und zu einem Gesetz über das Monopolamt*. Tekst tego projektu wywołał jednak wiele kontrowersji, głównie z tego powodu, że zalecał wprowadzenie zakazu karteli i nadawał bardzo szerokie kompetencje Urzędowi Antymonopolowemu. Instytucja ta miała być niezależna od Ministerstwa Gospodarki, a jej zadania miały sprowadzać się do śledzenia, oraz karania tych, którzy przekraczali prawo. Projekt ten ze względu na restrykcyjność swoich propozycji nigdy nie został uchwalony [Murach-Brand, 2004, s. 107], a pod naciskiem m.in. Adenauera i Związku Przemysłu Niemieckiego (Bundesverband der deutschen Industrie, BDI) Erhard musiał nieco go złagodzić.

Debata na temat prawa antykartelowego ujawniła duże różnice zdań występujące pomiędzy zaangażowanymi stronami. Do roku 1957, w którym *Bundestag* uchwalił erhardowską ustawę o ochronie wolnej konkurencji i został powołany Federalny Urząd ds. Karteli (Budeskartellamt), Erhard spotykał się z ostrą opozycją ze strony przemysłu ciężkiego, szczególnie landu Nadrenii Północnej Westfalii, który nie chciał zrezygnować z karteli i syndykatów. Nie tylko wśród przedstawicieli przemysłu pojawiali się oponenci wprowadzenia wolnokonkurencyjnego ładu gospodarczego. Minister gospodarki miał przeciwników również wśród swoich kolegów z rządu, pojawiały się również opinie, że sam kanclerz Adenauer nie traktował jego działań poważnie [Berghahn, 2010, s. 10–11].

Ustawa antykartelowa weszła w życie 1 stycznia 1958 roku. Zawierała ona ogólny zakaz tworzenia karteli, wraz z precyzyjnie określonymi wyjątkami (§ § 2–8 GWB). Ponadto wyłączała spod niego w całości lub częściowo pewne sektory gospodarki (§ § 99–103a GWB)⁶. Pojawienie się listy wyjątków było wynikiem kompromisu, jaki rząd RFN zawarł z niemieckim przemysłem. Jego główną przyczyną była obawa, że wprowadzenie zakazu kartelowego może obniżyć konkurencyjność niemieckich przedsiębiorstw na rynkach międzynarodowych.

6 Stan na rok 1998.

Warto w tym miejscu nadmienić, że w latach 50. XX wieku ustawa ta była postrzegana jako pierwszy nowoczesny, najbardziej zaawansowany intelektualnie tego typu akt prawny w powojennej Europie. Konieczność harmonizacji prawa niemieckiego z antymonopolowym prawem Unii Europejskiej spowodowała usunięcie z ustawy z dnia 1.06.2005 r. listy wyjątków z § § 4–8. W praktyce zmniejszyło to liczbę typów karteli niepodlegających zakazowi. W roku 2007 uchylono wyjątek dla instytucji kredytowych i ubezpieczeniowych, przemysłu sportowego i zbiorowego zarządzania prawami autorskimi. W chwili obecnej istnieje możliwość tworzenia karteli w sektorze rolnictwa i na rynku prasowym⁷.

4. Niemieckie instytucje ochrony konkurencji i konsumenta

Niemieckie instytucje ochrony konkurencji i konsumentów należą do najbardziej rozwiniętych w Unii Europejskiej. W zakresie ochrony konkurencji funkcję nadzorczą nad rynkiem sprawuje Urząd Antymonopolowy (Bundeskartellamt), kontrolujący poszczególne branże pod kątem uczciwości i transparentności działań w stosunku do innych uczestników gry rynkowej. Powołany do życia w 1958 r. urząd – z niewielkimi modyfikacjami, dotyczącymi zakresu działalności i sposobu nadzoru – funkcjonuje do dziś i jest jedną z instytucji obdarzonych największym zaufaniem społecznym z uwagi na niezależność polityczną oraz skuteczność i przejrzystość działania.

Głównym zadaniem Urzędu Antymonopolowego jest ochrona konkurencji w Niemczech, przejawiająca się następującymi aktywnościami, które ewoluowały w czasie:

- 1) zwalczanie karteli, ze szczególnym uwzględnieniem poważnego zaburzenia konkurencji poprzez zmywy cenowe pomiędzy przedsiębiorstwami; mogą być to zarówno zmywy ilościowe lub dotyczące udziału w rynku, o ile zmiany te wpływają na wzrost cen i mają negatywny wpływ na konsumentów,
- 2) kontrola fuzji (od 1973 r.),
- 3) nadzór nad nadużyciami przedsiębiorstw dominujących na rynku,
- 4) kontrola zamówień publicznych (od 1999 r.).

⁷ Informacje pochodzą ze strony Bundeskartellamt, http://www.bundeskartellamt.de/wDeutsch/bundeskartellamt/Bundeskartellamt_3.php (16.04.2013).

Urząd jest uprawniony do nakładania kar pieniężnych na osoby fizyczne i przedsiębiorstwa, które biorą udział w nielegalnych kartelach. Wysokość kar, które może nakładać Urząd, są znaczące – w przypadku osób fizycznych – maksymalnie do kwoty 1 mln EUR, w odniesieniu do firm – do 10% obrotów za poprzedni rok.

Urząd Antymonopolowy zajmuje się zwalczaniem jakichkolwiek ograniczeń konkurencji – dotyczy to zachowań płynących zarówno z rynku wewnętrznego, jak i z zagranicy. Podstawą prawną działania Urzędu Antymonopolowego jest ustawa o przeciwdziałaniu ograniczeniom konkurencji (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*, GWB). Pozostałe regulacje prawne odnoszące się do funkcjonowania Urzędu Antymonopolowego są następujące:

- rozporządzenie o kosztach Urzędu Antymonopolowego (*Verordnung über die Kosten der Kartellbehörden* (KartKostV) z 16.11.1970 r.),
- wytyczne dotyczące nakładanych kar (*Bußgeldleitlinien* wprowadzone w 2006 r.; aktualizacja z 25.06.2013 r.),
- regulacja dotycząca obniżek kar (*Bonusregelung*; ogłoszenie nr 9/2006 o obniżkach i redukcji kar pieniężnych w sprawach dotyczących karteli z 7 marca 2006 r.),
- Standardy ekspertyz (*Gutachtenstandards* – standardy dla ekspertyz ekonomicznych z 20 października 2010 r.).

Paralelnie do regulacji, odnoszących się do ochrony konkurencji, rozwijało się ustawodawstwo oraz instytucje ochrony konsumentów. Ranga ochrony konsumentów wyraża się m.in. poprzez to, że przepisy o ochronie konsumentów uwzględniono w 2002 r. w kodeksie cywilnym (BGB). § 13 i 14 oraz 355 i następne kodeksu cywilnego zawierają podstawowe przepisy, dotyczące ochrony konsumentów w zakresie zawierania umów⁸. Pozostałe przepisy chroniące konsumentów zostały włączone do regulacji branżowych, uwzględniających także prawodawstwo Unii Europejskiej (np. regulacje ubezpieczeniowe i bankowe w zakresie obowiązków informacyjnych, ochrony danych osobowych, jasnego i zrozumiałego formułowania wzorców umownych). Ponadto od 2013 r. Ministerstwo Sprawiedliwości zostało przekształcone w Ministerstwo Sprawiedliwości i Ochrony Konsumentów, co wyraźnie wskazuje na zwiększenie wagi

8 Wcześniej obowiązywała ustawa z 9 grudnia 1976 r. regulująca Ogólne Warunki Handlowe (*Gesetz zur Regelung des Rechts der Allgemeinen Geschäftsbedingungen*).

ochrony konsumentów oraz wsparcia instytucjonalnego⁹. Na poziomie landów działają organizacje konsumenckie, zrzeszone w Verbraucherzentrale (Centrala Konsumentenka), stowarzyszeniu o zasięgu ogólnokrajowym, które powstało w 2000 r. w celu ochrony praw konsumentów w różnych obszarach i rodzajach aktywności (ochrona klientów banków, użytkowników energii, ubezpieczonych, pacjentów itd.). Centrala łączy 50 organizacji, działających na poziomie landów i reprezentujących interesy konsumentów.

Oprócz ustawodawstwa, na szczególną uwagę w dziedzinie ochrony konsumentów zasługują instytucje i organizacje ochrony konsumentów. Organizacją o niezwykle dużej sile oddziaływania na opinie i preferencje konsumentów jest organizacja Stiftung Warentest, która sprawdza jakość oferowanych przez przedsiębiorców produktów i usług. Wydawany przez fundację periodyk, trafia do setek tysięcy odbiorców w całych Niemczech, a wyniki testów mają ogromny wpływ na wybory dokonywane przez konsumentów. Fundacja została powołana do życia w 1964 r. na wniosek parlamentu, aby oferować obiektywne i niezależne porównanie jakości towarów i usług. O znaczeniu instytucji może świadczyć fakt, że 98% ją zna, a zaufaniem obdarza 82%¹⁰. Podstawowe zasady działania tej instytucji to niezależność, transparentność oraz odporność na działanie wpływów zewnętrznych. W Niemczech działa także cały szereg organizacji konsumenckich, o różnych profilach i zakresach działalności. Instytucje te funkcjonują jako zrzeszenia, fundacje, związki czy kluby.

5. Zakończenie

Biorąc pod uwagę regulacje prawne oraz podstawowe założenia funkcjonowania rynku w warunkach Społecznej Gospodarki Rynkowej w Niemczech, relacje pomiędzy ochroną konkurencji a ochroną konsumenta jawią się jako synergiczne i wciąż rozwijające się. Duży wpływ na rozwój tych relacji i ich obecny kształt miały dokonania ordoliberalnych prawników i ekonomistów. Instytucjonalna ochrona

9 Do 2012 r. ochrona konsumentów przypisana była Ministerstwu Żywności i Rolnictwa (Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, BMEL). Instytucją odpowiedzialną za ochronę konsumentów był Urząd ds. ochrony konsumentów i bezpieczeństwa żywności (Bundesamt für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit, BVL), podlegający ww. ministerstwu.

10 *Überblick: Die Stiftung Warentest stellt sich vor*, Stiftung Warentest, <https://www.test.de/unternehmen/ueberblick-5017075-0/> (10.01.2018).

konkurencji rozwinęła się w RFN nieco wcześniej jako element porządkujący funkcjonowanie wolnego rynku niż ochrona konsumentów, co nie zmienia faktu, iż ochrona konsumentów stała się w ostatnich latach zagadnieniem niezwykle aktualnym i ewoluującym, zwłaszcza w regulacjach unijnych, a także dzięki aktywnym działaniom niemieckich organizacji konsumenckich.

*Andrzej Szplit**

KWANTYFIKACJA POTENCJAŁÓW PRZEDSIĘBIORSTW, CZYLI MIARA EUCKENOWSKIEGO MODELU ŁADU

Dyscyplina jest początkiem wolności

Leonardo da Vinci

1. Wprowadzenie

Nauki o zarządzaniu dysponują własnym oryginalnym sposobem badania rzeczy i zjawisk oraz prezentacji efektów tych badań. Jednak uważa się, że pewnym niedostatkim dyskusji naukowej jest brak posługiwania się aparatem pojęciowym, który mógłby być zaczerpnięty z innych nauk. Zarządzanie potrzebuje filozofii, nowej ekonomii instytucjonalnej, prawa, teorii ordo. Niniejszy rozdział jest próbą takiego ujęcia. Ma on na celu identyfikację możliwości mierzenia stopnia osiągniętego ładu konkurencyjnego, ładu rozumianego według koncepcji W. Euckena (ład stanowiony). Autor przedstawia aksjologiczne ujęcie badanej koncepcji i na tym tle proponuje zastosowanie miary oceny metodą zbliżoną do stosowanych w Niemczech metod list kontrolnych.

2. Paradygmat ładu gospodarowania wobec zjawiska zmian jakościowych

Inspiracją tego rozdziału były refleksje wynikające z seminariów w niemieckim Vlotho, organizowanych przez Fundację Ludwiga Erharda i Polskie Towarzystwo Ekonomiczne oraz prace specjalistów z nauk o zarządzaniu, w tym referat

* Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Zarządzania.

C. Suszyńskiego wygłoszony na konferencji naukowej organizowanej przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [Suszyński, 2012, s. 14].

Seminaria w niemieckim Vlotho poświęcone były refleksjom nad poszukiwaniem koncepcji gospodarowania w myśl społecznej gospodarki rynkowej.

Były też inspiracją do napisania *Leksykonu społecznej gospodarki rynkowej* (autorami byli głównie uczestnicy tego seminarium) oraz do opublikowania monografii pt. *Rady nadzorcze. Wykładnia przepisów i efekty ich stosowania* [Szplit i in., 2016]. Szczególnie cenne dla autorów tej książki były odniesienia do funkcjonowania rad nadzorczych oraz doświadczenia wynikające ze stosowania kodeksów dobrych praktyk.

C. Suszyński zastanawia się, czy dotychczasowy paradygmat zarządzania przedsiębiorstwem, którego historyczne zręby zostały naznaczone tradycją poznania i wykute jeszcze na gruncie teorii neoklasycznej (A. Marshall) oraz praktycznych zaleceń protoplastów naukowego zarządzania (F. Taylor, H. Fayol, M. Weber), wytrzymuje zderzenie ze współczesnymi realiami, czy też stoimy przed koniecznością sformułowania nowego paradygmatu przedsiębiorstwa [Suszyński, 2012, s. 15]. Suszyński uważa, że XXI wiek i zmiany, które ze sobą niesie są tak znaczne, że wpływają na wcześniej sformułowane wzorce. Wymienia tu zmianę orientacji: od przedsiębiorstwa zorientowanego „ku sobie” do idei systemu otwartego. Jako przykład tego podaje rozwój technologii masowej komunikacji (IT), czego rezultatem jest nowy model biznesu, w którym dzisiejsze przedsiębiorstwo jawi się coraz częściej jako jednostka z zacierającymi się, trudnymi do jednoznacznej identyfikacji granicami, mogąca poszukiwać niezbędnych jej środków i kompetencji w praktycznie nieograniczonej, globalnej cyberprzestrzeni. Następstwem tego jest tendencja zmiany funkcjonowania przedsiębiorstwa fizycznie wyodrębnionego do przedsiębiorstwa wirtualnego. W takim przedsiębiorstwie wiodącą rolę aktywów materialnych będą zastępować kapitał intelektualny i wiedza. Suszyński dowodzi dalej, że w erze wspólnego kształtowania wartości i modeli biznesowych wokół Internetu zmieniają się też zasady kształtowania struktur organizacyjnych, jak i same struktury przedsiębiorstwa. Skutkuje to, co już przewidywał P. Drucker, że nadmiernie rozbudowane struktury organizacyjne hierarchiczne są zastępowane przez bardziej płaskie, elastyczne architektury biznesu zorientowane na zarządzanie wiedzą. Taka architektura koncentruje się raczej na ekonomii zakresu (*economy of scope*), aniżeli na ekonomii skali (*economy of scale*). Te bardziej płaskie struktury bez organizacyjnej hierarchii, bardziej odpowiednie

w warunkach usieciowienia przedsiębiorstw, tworzą wyższy stopień organizacji systemu, zwany heterarchią. W tych strukturach według Suszyńskiego akcenty zarządzania przesuwane są od rozkazodawstwa i kontroli do „miękkiego” zarządzania i otwartego przywództwa. Suszyński jest zdania, że należy odchodzić od wąsko ujętego interesu właścicieli-akcjonariuszy do przedsiębiorstwa zrównoważonego rozwoju i perspektywy interesariuszy-internautów. To bardzo ważne spostrzeżenie, gdyż jest to próba wiązania rozwoju przedsiębiorstw z dążeniem do uwzględnienia kompleksowości zarządzania. Towarzyszy temu presja społeczna i oczekiwania wiązane ze zrównoważonym (trwałym) rozwojem przedsiębiorstw, w równej mierze uwzględniającym komponenty: ekonomiczny, społeczny i środowiskowy (ekologiczny). Suszyński stawia więc pytanie: czy podstawowe wartości współczesnej organizacji, jeśli kiedykolwiek zostaną rozwinięte, uwzględnią ideę zrównoważonego wzrostu? Te i podobne pytania są kolejnym odzwierciedleniem i zarazem potwierdzeniem głębokich przeobrażeń dotychczasowego paradygmatu zarządzania. Ta konstatacja nasuwa szereg odniesień do teorii w naukach społecznych preferujących zrównoważony porządek. Jednym z takich kierunków są koncepcje teorii ordo – ładu gospodarowania.

3. Czego można się nauczyć od nowej ekonomii instytucjonalnej i teorii ordo?

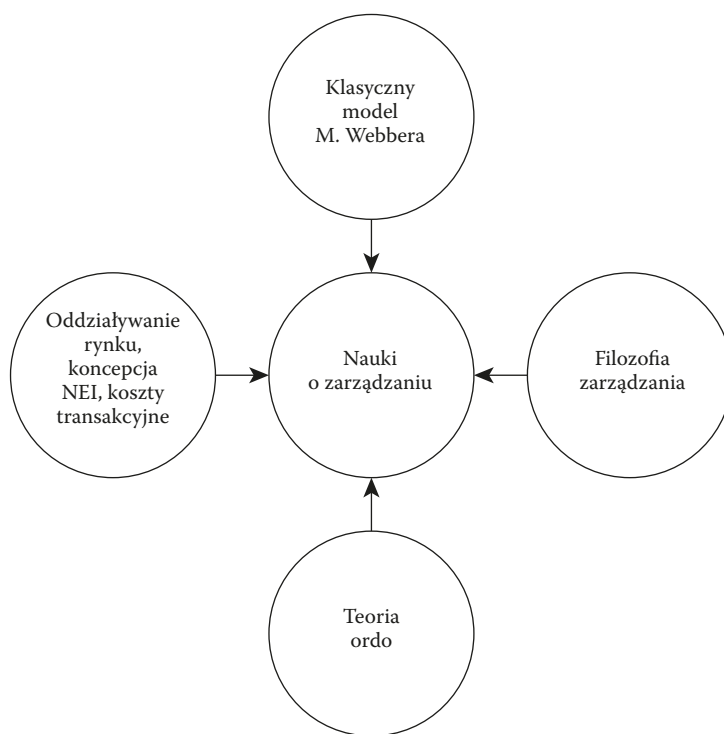
Zapoczątkowany w latach 2007–2008 i w niektórych elementach do dzisiaj trwający kryzys gospodarczy ma trzy współzależne wymiary – ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Kryzys gospodarki światowej znajduje swój odpowiednik w kryzysie nauki ekonomii, ale i w nauce o zarządzaniu. Kryzys gospodarki światowej spleta się z kryzysem myślenia ekonomicznego w głęboki trudny do przewyciężenia syndrom kryzysowy. Naukom o zarządzaniu potrzebne jest radykalne przejście od monizmu podejścia myślenia do pluralizmu oraz konkurencji idei wielu różnych kierunków myśli o gospodarce i zarządzaniu. Tym można tłumaczyć popularność nowej ekonomii instytucjonalnej w jej możliwości wpływania na rozwój nauk o zarządzaniu. Są nawet twierdzenia, że nowa ekonomia instytucjonalna zdominuje nasze myślenie o zarządzaniu w XXI wieku. W ekonomicznej teorii zachowań jednostek gospodarujących istnieje zdolny do samodzielnego rozwoju program badawczy. W badaniach działań kolektywnych rosnącym zainteresowaniem cieszyła się ekonomia konstytucyjna, czy też ekonomia polityczna. Te programy badawcze

wraz z blisko spokrewnionymi programami szeroko rozumianej nowej ekonomii instytucjonalnej staną się, prawie na pewno, bardziej dominujące w następnym stuleciu [Buchanan, 1992]. Nowa ekonomia instytucjonalna próbuje uwzględnić zjawiska i problemy, które niesie ze sobą rozwój gospodarczy. Dostrzega potrzebę redukcji kosztów transakcyjnych, których narastanie w ostatnim czasie spowodowane zostało większą złożonością procesów gospodarczych. Nowa ekonomia instytucjonalna poświęca szczególnie wiele uwagi przedsiębiorstwu i tutaj proponowane zmiany są największe. Spowodowała ona bowiem przesunięcia punktu ciężkości badanej problematyki z analizy generowania i alokacji zasobów na koordynację działań wewnątrz firmy, oraz na jej relacje z otoczeniem. Istotę realizowanych zmian w przedsiębiorstwie trafnie określił O.E. Williamson, którego zdaniem nowa ekonomia instytucjonalna koncepcję firmy jako funkcji produkcji zastąpiła lub rozszerzyła koncepcją firmy jako struktury zarządzania [Williamson, 1998]. Wskazuje się na pozytywny wpływ nowej ekonomii instytucjonalnej na rozwój nauk o zarządzaniu. S. Rudolf twierdzi, że trudno przecenić wpływ nowej ekonomii instytucjonalnej na rozwój nauk o zarządzaniu. Spowodowała ona otwieranie się firmy na prowadzenie badań empirycznych, na tworzenie koncepcji zarządzania, uwzględniających takie zjawiska jak ograniczona racjonalność, niepewność i asymetria informacji, oportunizm itp. [Rudolf, 2009].

W rozdziale poszukuje się odpowiedzi na pytanie, czego można nauczyć się w celu sprostania ogromnym wyzwaniom stojących przed nauką o zarządzaniu od teorii ordo, zaliczanych przez główny nurt teorii neoklasycznej do grupy tzw. heterodoksyjnych szkół myślenia ekonomicznego. Dalej przedstawiono graficzne ujęcie czterostronnego modelu ładu (porządku) stanowiącego w funkcjonowaniu i rozwoju przedsiębiorstwa.

Skuteczność przedstawionego modelu powinna być weryfikowana poprzez przeprowadzanie empirycznych badań rzeczywistego ładu gospodarowania przedsiębiorstw i procesów. Ważnym elementem tego modelu wieńczącym proces jest kontrola instytucjonalna. Element ten jest przydatny zwłaszcza dla rad nadzorczych. W tym kontekście wskazuję na przydatność do tego książki pt. *Audyt wewnętrzny w doskonaleniu instytucji* [Lisiński, 2011]. Szczególnie cenne w tej publikacji są przykłady wykorzystania audytu wewnętrznego w rozwiązywaniu problemów praktycznych. Autorzy tej książki wskazują procedury realizacji funkcji kontrolnej, ale i doradczej w podstawowych obszarach przedsiębiorstwa: w strategii, w działalności operacyjnej, badając strukturę organizacyjną, personalną, marketingową i logistyczną.

Rysunek 1. Czterostronny model ładu (porządku) stanowiącego funkcjonowania i rozwoju zarządzania organizacją

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 1 podano za P. Pyszem kierunki myślenia neoliberalizmu, gdzie jest miejsce na teorię ordo, przydatną do realizacji modelu ładu gospodarowania.

Tabela 1. Kierunki myślenia neoliberalizmu

Nazwa kierunku	Główne zadania	Przedstawiciele
Tradycyjny neoliberalizm	Odnowa klasycznego liberalizmu Spontaniczny rozwój ładu konkurencyjnego	Friedrich August von Hayek Ludwig von Mises
Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa	Ukształtowanie przez państwo ładu konkurencyjnego oraz w razie konieczności zgodne z logiką rynku interwencje w przebieg procesu gospodarczego	Franz Böhm Walter Eucken Ludwig Erhard Wilhelm Röpke Aleksander Rüstow
Neoliberalna ekonomia podażowa	Wzmocnienie strony podaży w gospodarce	Milton Friedman Arthur Laufer Ronald Reagan Margaret Thatcher

Źródło: Pysz [2005].

Dominującą w klasycznym liberalizmie destrukcja i likwidacja występujących w społeczeństwach gospodarujących różnorodnych ograniczeń wolności gospodarczej uzupełniona zostaje w teorii ordo o program pozytywny. Jest to program budowy ładu gospodarczego sprzyjającego racjonalnemu wykorzystaniu wolności i odpowiedzialności jednostek zarówno w ich własnym interesie, jak i w interesie podmiotów gospodarujących.

Wartością dodaną wniesioną przez perspektywę instytucjonalną (w tym ekonomię kosztów transakcyjnych) jest koncepcja przedsiębiorstwa odmienna od neoklasycznej. W tym ujęciu przedsiębiorstwo jest określane jako struktura zarządzania, kontrakty zawierane wewnątrz i z podmiotami zewnętrznymi. Słabością perspektywy instytucjonalnej jest problem kwantyfikowania kosztów transakcyjnych, które najczęściej są niemierzalne. Zasługą perspektywy instytucjonalnej jest włączenie do modelu podejmowania decyzji czynnika behawioralnego, jakim jest założenie o nielojalności stron. Oportunizm przyczynia się do zwiększenia kosztów transakcyjnych polegających na podejmowaniu działań i środków zabezpieczających przed niepewnością.

Te wartości wniesione przez perspektywę instytucjonalną mogą być wspomaganie przez koncepcje podkreślające możliwości tworzenia ładu gospodarowania uwzględniającego społeczną odpowiedzialność biznesu.

W wielu opiniach można odnaleźć słowa krytyki wobec realizacji społecznej odpowiedzialności biznesu. Według niektórych ekspertów należy wręcz zastąpić „starą” koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu CSR 1.0, która bazowała na niesystemowych, odcinkowych działaniach na rzecz ogółu, związanych z prowadzeniem strategii public relations na rzecz nowej koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu CSR dotyczącej kompleksowego, holistycznego ujęcia na działalność przedsiębiorstwa ukierunkowaną na szerokie grono interesariuszy, tzw. CSR 2.0 [Visser, 2011]. Można więc zadać pytanie, czy to doskonalenie koncepcji stawi czoła wyzwaniom współczesnego zglobalizowanego świata? Czy też pod nową szatą będzie można tolerować nadal nieetyczne zachowania? A. Jabłoński nawiązuje do bestsellera amerykańskiej literatury zatytułowanego *Wolność*, Jonathana Franzena, który pokazał w tej książce ludzi, którzy zostali oszukani, wierząc w szczytne ideały, a pod przykrywką etycznych zachowań realizowali niemoralne cele korporacji. W tym ujęciu społeczna odpowiedzialność biznesu jest traktowana, tylko i wyłącznie, jako instrumentarium mające na celu wzbogacenie się akcjonariuszy [Jabłoński, 2013]. Nie brak też głosów, że stosowanie zasad społecznej odpowiedzialności biznesu może być przeszkodą

dla efektywnego rozwoju, czy też może utrudniać podejmowanie racjonalnych decyzji. Wypaczanie koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu może się też wyrażać w postawach filantropijnych, co już często prowadzi do nieroztropności, czy wręcz do bankructw. W sytuacji procesów globalizacji i idących z nimi w parze faktów zbliżania się jednostek całego świata nabiera innego, większego znaczenia aktywność osobista. Wiele na to wskazuje, że społeczna inżynieria biznesu wchłaniając zasady społecznej gospodarki rynkowej może być swoistą odmianą społecznej odpowiedzialności biznesu CSR 3.0. Stosowanie mechanizmów społecznej inżynierii biznesu może się więc stać elementem naturalnego rozwoju przedsiębiorstw.

To właśnie zasady ładu gospodarowania odgrywają bardzo ważną rolę w funkcjonowaniu społecznej inżynierii biznesu. Odgrywają podobną rolę jak kodeksy (karty) dobrych praktyk funkcjonujące w wielu krajach. Zasady dobrych praktyk krajów OECD należą do rozwiązań zaliczanych do tzw. prawa miękkiego. Oznacza to, że przedsiębiorstwa nie mają obowiązku ich stosowania, ale ze względu na negatywny odbiór społeczny w razie odmowy, zwykle je wprowadzają. Polska znajduje się w okresie dalszego przyjmowania tych kodeksów i dotychczasowe doświadczenia można uznać za zachęcające. Należy zaznaczyć, że wspomniane kodeksy doprowadziły do uchwalenia przez Unię Europejską w 2001 r. dyrektywy na temat statutu spółki europejskiej, a dokładnie jej suplementu dotyczącego udziału przedstawicieli załogi w organach spółki. Jedną z najważniejszych spraw funkcjonowania przedsiębiorstwa jest pomiar jego wyników. Problem ten zresztą występuje na wszystkich szczeblach gospodarki – od makroekonomicznych dysfunkcji pomiaru produktu krajowego brutto. Dysfunkcje te uwidaczniają się w przedsiębiorstwach, m.in. w formie tzw. toksycznych aktywów. Nieprawidłowości pomiaru spektakularnie wyeksponował kryzys globalny w latach 2007–2008. Nieprawidłowości w systemie pomiaru działalności gospodarczej i niekorzystne tego następstwa wskazują na konieczność poszukiwania nowych miar i rozwiązań ukierunkowanych na symbiozę obszaru ekonomicznego i społecznego. Z polskiej perspektywy istotne jest, że wzorcem takiego podejścia są idee społecznej gospodarki rynkowej, na której opiera się konstytucyjny model ustroju społeczno-ekonomicznego w Polsce i Unii Europejskiej. Idee te nie są nowe, ale współczesność potwierdza zasadność ich stosowania. Stąd waga i użyteczność koncepcji ukierunkowanych na łagodzenie dysfunkcji społeczno-ekonomicznych. To duże wyzwanie dla polskich przedsiębiorstw związane też z poszukiwaniem ładu gospodarowania. Nie jest to łatwa droga wobec następstw kryzysu gospodarki

światowej mającego trzy wymiary – ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Kryzys gospodarki światowej, co w dużym stopniu może obecnie być łączone z perturbacjami gospodarczymi w Chinach, spleta się z kryzysem myślenia ekonomicznego w głęboki i trudny do przezwyciężenia syndrom kryzysowy. Pomocne w tym są ujęcia, które traktują o zagadnieniach ładu gospodarowania. Ład jest atrybutem życia społecznego i gospodarczego. Jest różnorodnie definiowany i realizowany. Wspólną cechą jego różnorodnego interpretowania jest dopasowanie elementów i struktury różnych systemów zapewniających osiąganie celów przez te systemy. W przedsiębiorstwach chodzi o ukształtowanie ładu, który pozwala łączyć różnorodne elementy i procesy w spójną całość. Ład jest podstawowym kryterium oceny skuteczności polityki przedsiębiorstwa. Pojęcie ładu i jego naruszenie, czyli nietrwałość, są powszechnie używane w celu opisu różnych zjawisk oraz czynników wpływających korzystnie lub niekorzystnie na jakikolwiek układ czy system w przedsiębiorstwie. Niekiedy konieczna jest interwencja zewnętrznych czynników dla przetrwania systemu. W naukach o przedsiębiorstwie ład (trwałość) analizowany jest z reguły przez porównywanie rozmiarów popytu i podaży określonych dóbr (ład rynkowy). Ład może występować w skali mikroekonomicznej, makroekonomicznej, może dotyczyć gospodarki wewnętrznej, gospodarki ponadnarodowej czy wreszcie globalnej.

W tym kontekście wydają się interesujące koncepcje dwóch uczonych wyopowiadających się na temat ładu gospodarowania, mianowicie Hayeka i Euckena. Czas Heyeka to lata 80., kiedy Margaret Thatcher cytowała jego klasyczne dzieło *Drogę do zniewolenia* z 1944 r. będące atakiem na centralne planowanie. To wtedy Hayek sformułował koncepcję ładu spontanicznego, podczas gdy Eucken stawiał na zasady ładu stanowionego [Pysz, 2005, s. 60]. Obie koncepcje „przykryła” chicagowska teoria racjonalnych oczekiwań. Światowy kryzys lat 2007–2008 obalił teorię racjonalnych oczekiwań i odnowił spór między koncepcjami Hayeka i Euckena. Wiele jednak na to wskazuje, że w 2009 r. kolejnemu wielkiemu kryzysowi zapobiegła skoordynowana globalna interwencja. Mimo więc zasług na polu filozofii wolności Hayek jako propagator koncepcji ładu spontanicznego przegrał z euckenowską teorią ładu stanowionego w latach 30. XX wieku, jak i obecnie. Ten fakt potwierdza też zasadność uwzględniania w procesach optymalizacyjnych wymienionych we wstępie perspektyw rynkowej instytucjonalnej i ordo.

Na wymóg nowego podejścia do nauk o zarządzaniu zwracają też uwagę przedstawiciele Open Eyes Economy [Hausner, 2016]. Mamy poczucie, twierdzi Hausner, że świat, który dotychczas znaliśmy i uważaliśmy za bezpieczny zmienia

się. Nie działa już to, co działało dotychczas. J. Hausner twierdzi, że musimy wyjść poza schematy i zastanowić się, jaka powinna być przyszła długofalowa ścieżka rozwoju, zwracając przy tym uwagę na problem braku równowagi sił. Ten brak wywołał tzw. quarterly capitalism, czyli kapitalizm kwartalny, w którym liczy się krótkookresowy wynik, a nikt nie martwi się o solidne podstawy czy uczciwość w biznesie. Jednak bez nich nie da się nic stabilnego zbudować i osiągnąć zrównoważonego rozwoju, zaznacza J. Hausner. Rozwiązaniem jest powrót do gospodarki opartej na wartościach i zaufaniu oraz na nowej filozofii zarządzania firmą i jej marką. Ta nowa filozofia to koncepcja „open eyes economy” i firmy idei, której twórcami są J. Hausner i M. Zmyślony – ekspert komunikacji społecznej. Koncepcja jest refleksją na temat kryzysu idei, który dławi współczesne gospodarki. Sposobem na wyjście z tego kryzysu jest firma idea, która stawia na wartości etyczne i społeczną odpowiedzialność, a w zamian dostaje zaufanie konsumentów [Hausner, 2016].

Wydaje się, że punktem wyjścia do tych rozważań mogłaby być tabela 2 z analizą porównawczą zawierającą dane tradycyjnego zarządzania i określanego przez autora tego rozdziału pojęcia ordozarządzanie, a więc zarządzania nastawionego na realizację ładu (porządku) gospodarowania.

Tabela 2. Zarządzanie tradycyjne vs ordozarządzanie

	Zarządzanie tradycyjne	Ordozarządzanie
Równowaga	Zamknięte systemy w stanie równowagi	Zrównoważone otoczenie przedsiębiorstw i elastyczność ładu gospodarczego
Synergia	Presja na identyfikowanie synergii	Identyfikowanie synergii oraz „antysynergii”
Sieci	Interakcje między przedsiębiorstwami tylko poprzez rynek	Organizowanie organizacji wirtualnych, sieci relacji ulegają z czasem zmianie, przemysł 4.0 (w Niemczech jako Industrie 4.0, w USA jako Smart Manufacturing Leadership Consortium)
Ewolucja	Brak wewnętrznych zdolności kreacji	Logiczny inkrementalizm, ewolucjonizm, zdolność podejmowania podwyższonego ryzyka

Źródło: opracowanie własne.

4. Ład (porządek) stanowiący w teorii ordo i polskie rozwiązania

Teoria ordo, powstała w krajach niemieckojęzycznych wyraźnie stwierdza, że w przedsiębiorstwach wyczerpują się proste metody zapewnienia efektywności ich funkcjonowania. Największe przedsiębiorstwa niemieckie uruchamiają inicjatywy mające na celu zapewnienie wzrostu i ciągłej optymalizacji funkcjonowania poprzez gromadzenie i przetwarzanie detalicznych informacji w czasie rzeczywistym. Niemcy tę inicjatywę nazwali Industrie 4.0 określaną jako czwartą rewolucję gospodarczą, powodującą zaprzęgnięcie informatyki do dokonania zmian w przedsiębiorstwach w celu stworzenia inteligentnej fabryki.

Współczesne spółki zdobywają przewagę konkurencyjną poprzez działania gospodarcze, ale i wyróżnianie się odpowiedzialnością wobec społeczeństwa oraz interesariuszy. Wyróżnianie się poprzez realizację odpowiedzialności to czynienie więcej, aniżeli wymagają przepisy prawno-organizacyjne. Rady nadzorcze są predestynowane do takiej aktywności. Znajduje to odzwierciedlenie w budowie modeli biznesu, wykorzystywane przy tym są: etyka, koncepcja CSR, teorie ordo itp. Koncepcją ściśle wiążącą się z nimi jest tworzona w niektórych spółkach koncepcja ładu gospodarowania, prowadząca do ciągłego wkładu spółki do stanu trwałości sustainability [Chen, Roberts, 2010].

Wobec dużej turbulencji otoczenia widzimy nierzadko odchylenie od racjonalnego modelu podejmowania decyzji rad nadzorczych. Wpływ na podejmowane decyzje ma profil etyczny menedżera, związany z wyznawanymi przez niego wartościami, ale także indywidualne preferencje etyczne. Według A. Jabłońskiego należy przy tym brać pod uwagę koncepcję sustainability, a więc zarządzanie, oparte na ciągłości biznesu, a w dłuższym czasie z uwzględnieniem zdolności do reagowania na szybkie zmiany. Wiąże się to z permanentnym doprowadzaniem do stanu równowagi i zrównoważeniem w modelu biznesu, co pozwala realizować wyznaczone cele biznesowe spółki [Jabłoński, 2013].

Prezentowane procedury mają na celu powstrzymanie niekontrolowanego tempa działalności, wprowadzając odpowiednie procedury ładu gospodarowania. Nie jest to łatwe zadanie, przecież „guru” zarządzania przekonywali i nadal przekonują do stawiania przed spółkami nieosiągalnych celów. A budowa napiętych zbyt ambitnych celów oznacza podejmowanie ogromnego ryzyka, wpędzającego często do

upadłości. Jak twierdzi K. Obłój, zmalało znaczenie pojęć: motywacja, zaangażowanie, kooperacja i zaufanie – język zarządzania stał się bliższy językowi ekonomii, a motywację i zaangażowanie pracowników postanowiono kupić [Obłój, 2013]. Powstała praktyczna rekomendacja, aby wiązać interes menedżerów, a także pracowników z interesem spółki przez program opcji na akcje. Miało to rozwiązać potencjalny konflikt pomiędzy pryncypałem (akcjonariuszem) i agentem (pracownikiem), ale stworzony mechanizm był czysto instrumentalny – drogą wzrostu wartości giełdowej spółki, w której partycypują pracownicy i z czego uzyskują największe korzyści [Obłój, 2013, s. 56]. To wartość spółki miała być wspólnym mianownikiem wszystkich uczestników działalności, której podporządkowano tradycyjne cele, jak: udział w rynku, innowacyjność, reputację. Do tego dochodzi wieczny dylemat w sferze wskaźników ekonomicznych: zysk czy wzrost? Znany ekspert rynków kapitałowych, profesor London Business School H. Simon jest zdania, że nie ma ogólnej zasady równoważącej te cele przy tworzeniu strategii. Leży to raczej w gestii szefów spółki i stanowi decyzję o fundamentalnym znaczeniu [Simon, 2014]. Oprócz zysku i wzrostu mogą pojawić się inne zmienne, takie jak: wielkość rynku, stabilność czy bariery handlowe. Podanie liczbowych proporcji ujawnia właściwe kierownictwu podejście strategiczne. Pozwala też na stworzenie rankingu i porównanie rynków lub kandydatów do przejęcia. Na plan dalszy schodzi alternatywa, pomiędzy zyskiem i wzrostem. Można dążyć do jednego i drugiego. Wyzwaniem dla strategii jest osiągnięcie pożądanego proporcji obydwu celów [Simon, 2014, s. 200].

Wiele trudności niesie ze sobą problem badania oraz mierzenia skuteczności implementowanych systemów ładu, w tym ładu konkurencyjnego według W. Euckena, uważanego za zwolennika ładu (porządku) stanowionego. Udaną próbę tego przedsięwzięcia zaprezentowali P. Pysz i A. Jurczuk podczas seminarium organizowanego przez Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Fundację K. Adenauera i Wyższą Szkołę Finansów i Zarządzania w Białymstoku [Pysz, Jurczuk, 2017]. Autorzy proponują stosowanie metody porządkowania liniowego – metodę Z. Hellwiga i metodę TOPSIS – Technique for order preference by similarity to ideal solution.

Podczas tego samego seminarium autor tego rozdziału przedstawił metodę oceny ładu konkurencyjnego W. Euckena. Ocena ta dotyczyła wybranych przedsiębiorstw. W tym miejscu autor proponuje zastosowanie metody obliczania stopnia adekwatności odpowiedzi w procedurze wybranych 10 kryteriów oceniających zmienną syntetyczną w badanych przedsiębiorstwach. Te wybrane kryteria to:

- strategia przedsiębiorstw,
- kapitał i przepływy pieniężne,
- kadra kierownicza i pracownicy, przedsiębiorstwo turkusowe,
- rynek, ograniczenia rynku,
- prawne uregulowania, sądownictwo gospodarcze, priorytety własności,
- optymalizacja i jakość produkcji (usług), modele biznesowe,
- reguły relacji międzyorganizacyjnych,
- transparentność polityki fiskalnej,
- ranga i zakres społecznej odpowiedzialności biznesu,
- determinanty instytucjonalizacji otoczenia biznesu.

Proponowana metoda zbliżona jest do stosowanej w Niemczech metody list kontrolnych [Machaczka, 2001]. Stopień adekwatności odpowiedzi oznaczono jako $\mathbb{L}p$ i zdefiniowano w postaci wzoru (1). Indeks p oznacza, że jest on wyznaczony do stopnia ładu (porządku) procedury gospodarowania. Proponuje się zastosowanie 3 stopni osiągniętego ładu (porządku) w procesie gospodarowania:

- 1) stopień niezadowolający,
- 2) stopień umiarkowany,
- 3) stopień odpowiedni.

Wykorzystując statystykę matematyczną, stwierdza się, że stopień adekwatności odpowiedzi jest wartością średnią odpowiedzi w poszczególnych kryteriach syntetycznych. Druga miara określa stopień rozrzutu odpowiedzi na poszczególne szczegółowe kryteria i jest zdefiniowana w postaci zależności (2). Jest ona odchyleniem standardowym odpowiedzi na poszczególne kryteria szczegółowe od wartości średniej $\mathbb{L}p$. Ustala się następane dane do wyliczenia stopnia ładu (porządku) procesu gospodarowania:

p – indeks badanego stopnia ładu (porządku), $p = 1, \dots, 3$,

s – stopień adekwatności, w badanym przypadku, $s = 1, \dots, 4$,

r – indeks kryterium szczegółowego, $r = 1, \dots, 40$,

Z_{sp} – liczba odpowiedzi o stopniu adekwatności r dla p badanego stopnia ładu (porządku) procesu gospodarowania.

$$\mathbb{L}p = \frac{1}{40} \sum_{s=1}^4 Z_{sp} * s \quad (1)$$

$$O_d = \sqrt{\frac{1}{40} \sum_{s=1}^4 Z_{sp} * (\mathbb{L}p - s)^2} \quad (2)$$

Badanie sprowadza się do oceny i analizy otrzymanych wyników. Ocenę tę należy uzupełnić o jakościowy opis przeprowadzonego badania. Opierając się na tej ocenie, można opracować szereg zaleceń, których realizacja powinna usprawnić zarządzanie organizacją. W następnych publikacjach zostaną zaprezentowane wyniki badań.

5. Zakończenie

Prezentowane modele od Maxa Webera do ładu gospodarowania są prezentacją możliwych metod proponowanych do zastosowania w praktyce gospodarczej. W rozdziale podnoszono zasadność uzyskania stopnia adekwatności sytuacji przedsiębiorstw do opisywanego modelu ładu (porządku) konkurencyjnego według W. Euckena. Propozycje te nie mają ambicji paradygmatu, ale można by przypomnieć stwierdzenie T.S. Kuhna, że aby teoria mogła być uznana za paradygmat, musi wydawać się lepsza od konkurencyjnych, ale nie musi tłumaczyć i faktycznie nigdy nie tłumaczy wszystkich faktów, do których można ją odnieść [Kuhn, 2001].

CATHOLIC TEACHING ON THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

1. Introduction

The basis of the modern Catholic teaching on social responsibility of business and the wealthy, in addition to the New Testament and patristic ideas, was formed by the writings of the Catholic saint Thomas Aquinas, by his idea of the common good. The modern Catholic doctrine is the most developed Christian teaching in this area. It is revealed in many works dedicated to the Christian view of social responsibility of business. This question is a subject matter of studies at several Catholic universities in the United States and Europe.

The Christian ministry of the strong may be effected also by creating a possibility for the weaker to secure their wealth through labor. Social responsibility in the Christian sense is the responsibility of everyone to all and, in the first place, of those who are given more to those who are given less.

The Catholic doctrine of the socially responsible business is largely based on Thomas Aquinas' teaching on the priority for a Christian of the common good over the private one. According to the author of "Summa Theologiae", "the common good of many is more Godlike than the good of an individual" [Aquinas, 2006, Part II-II, Question 31, Article 3]. According to his thought, man is in error in wanting a particular good if he does not see the common good as the ultimate goal [Aquinas, 2006, Part II-II, Question 19, Article 10]. Backing up his point with the arguments of reason, Thomas Aquinas points out that, firstly, the benefit of the individual is impossible without a common good of his family, community,

* School of Economics, Head of the Department of International Management, Belarusian State University, Minsk, Karl Marx st. 31,118. Phone: +375297051582; lukin@bsu.by.

country as a whole. He quotes the ancient Roman thinker Valerius Maximus that it is better to be poor in a rich country than rich in a poor country. Secondly, according to Thomas Aquinas, since man is a part of the family and society, he must consider his own good as deriving from the good of the many. Favorable condition of parts is often dependent on their relationships to the whole. In support of this argument, Thomas quotes St. Augustine that any part that is not harmonized with the whole is disgusting [Aquinas, 2006, Part II-II, Question 19, Article 10].

The basis of the modern Catholic social doctrines is made up of a number of encyclicals beginning with *Rerum Novarum* by Pope Leo XIII published in 1891. Here Thomas Aquinas' idea of the priority of the common good is further developed when considering a company's activity, the interaction of an individual, corporation and society a whole. In addition to the idea of the common good, the ideas of subsidiarity and solidarity are at the basis of the modern Catholic social teaching as well. It is no coincidence, therefore, that when considering the social responsibility of an individual, a corporation and the state the focus is on the first two. Here the Catholic doctrine of social responsibility substantially differs from the modern Orthodox view and is fundamentally different from the Communist views.

According to the Catholic social doctrine, the existence of private property gives rise to the owner's responsibility for its pious management. At the same time, this institution creates a possibility of such management. Private ownership allows people to do good to others selflessly helping them. Cardinal Joseph Höffner, referring to St. Basil the Great, Gregory of Nyssa, John Chrysostom, Ambrose and Thomas Aquinas, says that "without the Fall a communist community of goods might have been realized in paradise, since in paradise the negative spirit of discord and greed would have been lacking". In the era after the Fall, an economy based on the common property can only lead to disastrous consequences and transform into a kind of a concentration camp [Höffner, 1997, Part 2, Section 3, Chapter 2, § 3, 1a]. Thomas Aquinas makes two statements: man is first of all justified in taking earthly goods into his possession in order to procure and dispense them – a right which man would have possessed even in the paradisiacal state. Second, in the fallen age, that right becomes a necessity and an obligation because otherwise the disinclination to work, disorder, and unrest would frustrate the attainment of the material end of the economy. Thus, according to Thomas Aquinas, with respect to the realm of consumption, man should consider earthly goods not as his own, but as common, so that, to wit, he is ready to communicate them to others in their

need. The accumulation of consumer goods by the owner, therefore, cannot be regarded as a virtue. As for investment goods, their accumulation and productive use by the owner contributes to the economic development and public welfare, and therefore should not be equated to the accumulation of consumer amenities [Höffner, 1997, Part 2, Section 3, Chapter 2, § 4, 2a].

As noted above, one of the fundamental principles of Catholic social teaching is the principle of subsidiarity. Cardinal Höffner emphasizes that “state welfare is cold and impersonal” [Höffner, 1997, Part 2, Section 3, Chapter 2, § 3, 2a]. It is no accident, therefore, that Catholic authors warn of the dangers of excessive transmission of social protection functions to the state. Catholic authors note that in the modern world, even in countries where the market economy is dominant, negative trends began to emerge. Workers not having a significant, first of all, capital, property expect economic security not from the property but from the salary and the social security system. This is contrary to the principle of subsidiarity. Ownership of investment resources in the modern world, in turn, passes more and more to institutional investors and legal entities. Among the forms of private property, the role of current consumption goods, durable goods, and rights to social security is strengthening and the role of savings and participation in the productive capital is declining. The way for overcoming the crisis is seen by Catholic authors in the widest possible “participation [of citizens] in capital formation” [Höffner, 1997, Part 2, Section 3, Chapter 2, § 6, 2f]. Two forms of such participation are identified: employees’ ownership of the company shares; participation in capital formation of workers, civil servants and other categories of citizens through the ownership of shares of investment funds and of other institutional investors. The idea of capital property, ownership of the means of production as the basis of social protection of families is rooted as back as in the Old Testament, as discussed above. Catholic social teaching takes this idea and appreciates not only direct but also indirect participation of citizens in capital formation. Such participation, according to this doctrine, conforms to the principle of subsidiarity and is a solid foundation of social self-protection of families and individuals. Corporate social responsibility (CSR) and the governmental social policy complete this ‘social protection pyramid’.

Corporations, organizations and private companies, according to the Catholic doctrine, should also be part of a social protection system. A corporation complying with the Christian principle is regarded as a Community of Work focused on the achievement of the common good [Naughton, 2006, pp. 33–75].

A separate company or organization is harmonized as part of the whole (society) not only as a subject which produces goods and services for the society, but also as a socially responsible entity. The maximum responsibility arises in relation to the 'neighbors' of an organization: its customers, suppliers, shareholders, local community and employees. In turn, the employees are also harmonized with the company as a part with the whole, and not just as a part with the whole. According to Michael Naughton, «a person becomes a person within a community not simply as a part to a whole, but as a whole to a whole; a community is a true community only if it is made up of responsible persons who give of themselves by serving those outside the community, which is the basis of developing those within it» [Naughton, 2006, pp. 45].

Modern Catholic scholars conduct both normative and positive research in the field of CSR¹. And the findings of researchers who use these different approaches are, in many respects, very close. Normative views on the responsible behavior of entrepreneurs and managers prevailing in the society influence their actions. Rival corporations, small and medium-sized firms are seeking to meet public expectations regarding their socially responsible behavior. During the Fall semester 2014, the author of this article studied the theory and practice of socially responsible business at the University of St. Thomas, St. Paul, Minnesota. Among other things, he interviewed several representatives of top management of American corporations with headquarters in Minnesota, including Eric S. Rangen, Vice President of UnitedHealth Group (# 14, Fortune 500, at the time of study), Paul W. Johnson, Vice President of Ameriprise Financial, and others. These corporations pay much attention to CSR. On the question of why the management of these corporations attaches such great importance to this, all the interviewees gave similar responses. The subject of their concern is a good corporate reputation. To a large extent, socially responsible behavior contributes to that.

Normative ideas, including the social doctrines of different Christian denominations, may have a significant impact on public expectations for CSR. In turn, social expectations influence the behavior of companies' management taking care of the good reputation of their firms. At the same time, personal views of managers

1 One of the best normative studies by Catholic authors on corporate social responsibility is the work by Michael Naughton and Helen Alford „Managing As If Faith Mattered” [Alford, Naughton, 2001]. By the same token, one of most extensive and fundamental positive studies of CSR experience of American corporations is the book: *Corporate Responsibility: The American Experience* [Carroll et al., 2012].

and shareholders affect companies' activities in the field of CSR in a much lesser degree. Comparing CSR reports of corporations included in the Fortune 500, we can see that they are fundamentally similar and differ only in the details.

2. Conclusion

The Catholic doctrine of the socially responsible business is largely based on Thomas Aquinas' teaching on the priority for a Christian of the common good over the private one. According to this author, the Christian norm is the perception by the owner of its consumer goods as intended not only for its own consumption, but also for helping those in need. The accumulation of consumer goods by the owner cannot, therefore, be regarded as a virtue. As for investment goods, their accumulation and productive use by the owner contributes to the economic development and public welfare, and therefore should not be equated to the accumulation of consumer goods. Corporations, organizations and private companies, according to the Catholic doctrine, should also be part of a social protection system. A corporation complying with the Christian principle is regarded as a Community of Work focused on the achievement of the common good. According to the Catholic social doctrine, the existence of private property gives rise to the owner's responsibility for its pious management. At the same time, this institution creates a possibility of such management. Private ownership allows people to do good to others selflessly helping them. One of the fundamental principles of the Catholic social teaching is the principle of subsidiarity. The Catholic social doctrine appreciates not only direct but also indirect participation of citizens in the capital formation. Such participation, according to this doctrine, is a solid foundation of social self-protection of families and individuals. Corporate social responsibility (CSR) and the governmental social policy complete this 'social protection pyramid'. A separate company or organization is harmonized as part of the whole (society) not only as a subject which produces goods and services for the society, but also as a socially responsible entity. The maximum responsibility arises in relation to the 'neighbors' of an organization: its customers, suppliers, shareholders, local community and employees.

*Andreas Bielig**

QUO VADIS POLEN? ZUM VERHÄLTNIS DER POLNISCHEN WIRTSCHAFTSPOLITIK ZUR EUROPÄISCHEN INTEGRATION AM BEISPIEL DER DEUTSCHEN INVESTITIONEN IN POLEN

1. Einführung

Die polnische Volkswirtschaft erfuhr seit dem Beginn der Transformation eine erhebliche Entwicklung seiner wirtschaftlichen Leistung. Diese wurde zu einem großen Teil durch die zunehmende außenwirtschaftliche Verflechtung der inländischen Wirtschaftssubjekte begleitet und vorangetrieben. Einen großen Anteil an dieser Erfolgsgeschichte hat die europäische Integration Polens und hier insbesondere die Einbindung der polnischen Volkswirtschaft in die Europäische Union und in den Gemeinsamen Europäischen Binnenmarkt. Im Rahmen dieser wirtschaftlichen Zusammenarbeit mit Blick auf Europa aber auch aufgrund der intensiven Pflege der historisch gewachsenen direkten nachbarschaftlichen Beziehungen zu Deutschland nimmt der wirtschaftliche Austausch mit Deutschland für Polen eine Schlüsselrolle ein, welcher durch bilaterale nachbarschaftliche Verträge wiederholt institutionell fundamentiert wurde und auf der Ebene der Mitglieder beider Gesellschaften fortwährend weiter ausgebaut und intensiviert wird. Zwei Hauptsäulen dieser wirtschaftlichen Zusammenarbeit werden dabei

* Research Centre for German Economy/World Economy Research Institute, Warsaw School of Economics.

von den Bereichen des Außenhandels und der Investitionen gebildet, weitere Bereiche umfassen u.a. das Gebiet des Humankapitalaustauschs über wechselseitige Migrationsprozesse oder die Zusammenarbeit zwischen verschiedenen Regionen beider Länder.

Der Beitrag analysiert den erreichten Stand in der europäischen Integration Polens im Hinblick auf die deutsch-polnische wirtschaftliche Zusammenarbeit, indem er die umfangreiche gegenwärtige Investitionsentwicklung von deutschen Investoren in der polnischen Volkswirtschaft in den Vordergrund stellt und danach fragt, ob die jetzige Wirtschaftspolitik in Polen die zukünftige Investitionstätigkeit von ausländischen Wirtschaftssubjekten im Allgemeinen und deutschen Investoren im Besonderen tendenziell positiv beeinflussen wird. Im Mittelpunkt des Interesses stehen dabei die Rolle der Wirtschaftspolitik unter der seit dem Jahr 2015 von der Partei PiS geführten Regierung sowie des nach ihrem amtierenden Wirtschaftsminister benannten Morawiecki-Plans. Der Beitrag stellt wesentliche für die Investitionsentwicklung relevante Elemente des Morawiecki-Plans respektive relevante Entwicklungen in der polnischen Wirtschaftspolitik vor und nimmt darauf aufbauend eine Ableitung von Implikationen der polnischen Wirtschaftspolitik für die zukünftige deutsche Investitionsentwicklung und die weitere europäische Integration Polens vor.

2. Der Morawiecki-Plan als Spiegel der polnischen Wirtschaftspolitik

Am 16. Februar 2016 wurde vom polnischen Ministerrat per Beschluß ein Plan zur Realisierung angenommen, welcher in der Öffentlichkeit nach seinem Spiritus Rector, dem stellvertretenden Ministerpräsidenten sowie Minister für wirtschaftliche Entwicklung und Finanzminister in Personalunion, Herrn Mateusz Morawiecki benannt wurde [Rada Ministrow, 2016]. Mit der Koordinierung der Umsetzung des Plans unter dem Titel „Plan für eine verantwortungsvolle Entwicklung“ wurde der Minister selbst betraut, eine Arbeitsgruppe stellt jährlich Ende März den gegenwärtigen Stand der Planrealisierung vor. Das Konzept des Plans ist konzeptionell auf eine langfristige Perspektive hin ausgerichtet und basiert auf einer strukturellen Diagnose der Situation der polnischen Volkswirtschaft. Das Hauptziel des Plans besteht in einer Verbesserung des wirtschaftlichen Potentials des Landes, welches durch die Verwirklichung von adäquaten Maßnahmen in fünf

Aktivitätsbereichen erreicht werden soll. Diese umfassen die Reindustrialisierung des Landes, die Entwicklung von innovativen Unternehmen, die Bereitstellung von Entwicklungskapital, eine Unterstützung der Auslandsaktivitäten der polnischen Unternehmen sowie eine nachhaltige gesellschaftliche und regionale Entwicklung [Rada Ministrow, 2016, S. 6]. Der Plan sieht für die Konkretisierung der Maßnahmen aus diesen Bereichen 15 sich teilweise in ihren Aktivitätsfeldern inhaltlich überlagernde Vorhaben vor, deren Kernelemente in der folgenden Tabelle 1 aufgeführt werden.

Tabelle 1. Kernelemente des Plans für eine verantwortungsvolle Entwicklung

Planelement	Inhalt
Polnischer Entwicklungsfond	aus den Ressourcen bisheriger Entwicklungsinstitutionen gespeister Fond zur Förderung von KMU's, Investitionen, Infrastruktur, Exporten, Werbung und Innovationen mit dem Ziel der Effizienzsteigerung des Instrumenteneinsatzes
Exportförderung und Reform der Wirtschaftsdiplomatie	Unterstützung von polnischen Exporten und Auslandsaktivitäten, Werbung für polnische Güter im Ausland
Entwicklungsprogramme für Wirtschaftssektoren	Förderung von Pioniertechnologiesektoren durch Intelligente Spezialisierungsprogramme und Entwicklungsprogramme für Luftfahrt, Rüstungsindustrie, Schiffbau, Lebensmittel, Transportwesen und IT
Unternehmerpaket	Lösungen für KMU's
Innovationspaket	Ziel der Vergrößerung der F&E-Ausgaben von 0,8% des BIP's auf 2,0% in 2020 durch Novellierung des Innovationsgesetzes, StartInPoland-Programm zur Kommerzialisierung innovativer Start up-Lösungen, Reform des Wissenschaftsbereichs hin zu Servicefunktion für Wirtschaft
Intelligente öffentliche Beschaffung	Ziel der Verbindung von effektiver Nutzung der öffentlichen Mittel mit Nutzen für die Unternehmen
Reform der Berufsausbildung	Ziel der Erhöhung der Personenzahl mit Berufsausbildung durch Anpassung der Ausbildung an Arbeitsmarkterfordernisse
Qualitätserhöhung der EU-Fondsmittel	Ziel der Effizienzerhöhung des Mitteleinsatzes und Beschleunigung der Maßnahmenumsetzung durch Reduzierung des Verwaltungsaufwands und Zielkontrollen

Quelle: Ministry of Economic Development [2016, S. 2 f].

Im Weiteren benennt der Plan die durch die geplanten Maßnahmen anzuvisierenden in operationaler Form spezifizierten sechs Teilziele der Regierung für die wirtschaftliche Entwicklung Polens im Jahr 2020: Vergrößerung der Investitionen auf mehr als 20 Prozent des BIP's (Stromgröße), Erhöhung des F&E-Ausgabenanteils auf 2 Prozent des BIP's, Erhöhung der Zahl der mittelgroßen und großen Unternehmen auf mehr als 22.000, Vergrößerung der polnischen

Auslandsdirektinvestitionen um 70% gegenüber 2016, größeres Wachstum der industriellen Produktion als des BIP's, Pro Kopf-BIP auf 79 Prozent des EU-Durchschnittswertes.

Obwohl der Plan die seit dem Beginn der Transformation erfolgreich verlaufende wirtschaftliche Entwicklung Polens mit einem Verweis auf die mit durchschnittlich 3,8 Prozent in der letzten Dekade ein europäisches Spitzenniveau erreichenden Wachstumsraten des BIP's anerkennt, konstatiert er im Kontrast zu diesem exzellenten quantitativen Wachstum eine gegenwärtige Situation von nur geringer Wachstumsqualität (Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 4). Diese macht er für ein aus der Sicht der Autoren gegenwärtig unterhalb des vermuteten „Potentials Polens“ getätigten Niveaus von Bruttoanlageinvestitionen in Relation zum BIP verantwortlich. Die Feststellung bezieht sich auf eine Reduzierung des Anteils seit dem Beginn der Wirtschaftskrise 2008. Sie lässt dabei jedoch außer Acht, dass sich der Anteil infolge der zunehmenden Investitionsaktivitäten nach dem EU-Beitritt im Jahr 2004 in einem starken temporären Wachstum im Rahmen eines Aufholprozesses vergrößerte. Dieser wurde in Polen, ähnlich wie auch in anderen EU-Beitrittsländern, durch die Wirtschaftskrise abrupt beendet. Im Jahr 2014 lag der Anteil der Bruttoanlageinvestitionen in der polnischen Volkswirtschaft dennoch auf einem mit Deutschland (20,1 Prozent) (eigene Berechnung auf Grundlage IW Köln [2016, S. 23 und 28]) vergleichbaren Niveau und damit noch knapp oberhalb des EU 28-Durchschnittswertes. Zu der Größe des hypothetischen Investitionspotentials und seiner ökonomischen Fundierung trifft der Plan keine Aussage. Der konstatierte Investitionsrückgang soll jedoch in einem abnehmenden Maße zu dem polnischen Wachstum beigetragen und damit die Defizite des staatlichen und privaten Haushaltssektors vergrößert haben. Wird die gegenwärtige empirische Entwicklung der ausländischen Direktinvestitionen in Polen betrachtet, erscheint diese Behauptung als nicht zutreffend, wie die bisherige Analyse zeigt (siehe insbesondere die Erläuterungen zu der Abbildung 1). Die durchschnittliche jährliche Wachstumsrate der ADI von 2009–2016 betrug 7,6%. Sie war 3,4%-Punkte kleiner als der Durchschnittswert im Zeitraum 1994–2016, was insbesondere auf das Sonderphänomen der großen ADI-Wachstumswerte in der ersten Phase der Transformation zurückzuführen ist. Empirisch lässt sich der reduzierte Anteil der Bruttoinvestitionen am polnischen BIP auf die geringe Bereitschaft der inländischen Wirtschaftssubjekte zur Vornahme von Investitionen zurückführen, was für solche im Inland gleichermaßen wie für diejenigen im Ausland gilt.

Der Verweis auf die Entwicklung des ausländischen Kapitals in Polen geht in diesem Zusammenhang fehl und lenkt damit bewusst oder auch unbewusst von den strukturellen ökonomischen Ursachen des Problems ab. Die konstatierten Defizite des staatlichen und privaten Haushaltssektors werden nach dem herrschenden ökonomischen Forschungsstand auch nicht durch eine sich reduzierende hypothetische Investitionsaktivität vergrößert, sondern kausal durch die geringe Sparaktivität in beiden Sektoren [Rübel, 2005, S. 31–33], wie ein Blick auf die Entwicklung der sektoralen Finanzierungssalden in Polen verdeutlicht. Diese wurden demnach seit dem Beginn der 1990er Jahre durch inländische Kapitalzuflüsse finanziert, deren Nachhaltigkeit von den aktuellen Zukunftserwartungen der ausländischen Investoren abhängt. Deren Stabilisierung ist ein wesentliches Kernelement der polnischen Wirtschaftspolitik, welches in letzter Zeit jedoch zunehmend unter den Druck der gegenwärtigen politischen Einflußsphäre gerät. In das Bild einer politischen Instrumentalisierung reiht sich dabei nahtlos ein, dass zur Belegung eines vermuteten Abflusses aus der polnischen Volkswirtschaft, hier stellt sich die Frage, welche inhaltlichen Merkmale dieser trägt, mit dem Brutto-sozialprodukt ein Indikator der Volkswirtschaftlichen Gesamtrechnung bemüht wird, welcher vor Jahrzehnten aus methodischen Gründen durch das Konzept des BIP's als Maß für die Wirtschaftleistung einer Volkswirtschaft ersetzt wurde [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 5].

Die sachliche Intention hinter den politischen Bemühungen des Morawiecki-Plans wird in dem folgenden Verweis auf die formal als Zinszahlungen quantifizierbaren Kosten der langfristigen Kapitalimporte Polens deutlich. Wenn das Positionspapier in diesem Zusammenhang feststellt, dass das bisherige polnische Wachstumsmodell nicht fortgesetzt werden kann, ist das, unabhängig von der zu klärenden Frage der Nachhaltigkeit der Staatsverschuldung, berechtigt, wenn auch die Gründe nach den Ergebnissen ökonomischer Analysen sich auf einem völlig anderen Gebiet verorten lassen: Der polnischen Volkswirtschaft fehlt es an einer hinreichenden Innovationskraft, welche ein nachhaltiges langfristiges Wachstum sichern kann [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 5]. Ausländische Direktinvestitionen wirken entgegen der Darstellung des Ministerialpapiers, welche die bestehenden Zinsverpflichtungen, ohne den empirischen und kausalen Zusammenhang zu berücksichtigen, in undifferenzierter Form unzutreffend als Verluste qualifiziert, über die Kanäle der Kapitalstärkung und des Technologie- und Wissenstransfers positiv auf die inländische Innovationsentwicklung. Dem nach Ministeriumsangaben 1,5 prozentigen Anteil der laufenden Zinsverpflichtungen am BIP im Jahr

2016 stand allein bei den ADI ein 50 Prozentanteil am BIP gegenüber, was einer durchschnittlichen hypothetischen Verzinsung von 3 Prozent (vor dem Steuerabzug) entsprach. Werden darüber hinaus die indirekten ausländischen Investitionen in die Berechnung einbezogen, reduziert sich die durchschnittliche Verzinsung auf einen Wert deutlich unterhalb dieses Niveaus. Auch politisch motivierte Anmerkungen, dass die Zinsverpflichtungen quantitativ mehr als 150 Prozent des Budgets der staatlichen Krankenversicherung betragen, erscheinen sachlich nicht als geeignet, dem zugrundeliegenden kausalen Zusammenhang zwischen den empfangenen Kapitalflüssen und ihrer Verzinsung gerecht zu werden.

Ein Verweis auf die sich aus den Investorenaktivitäten für die polnische Gesellschaft ergebenden Wohlfahrtsgewinne wird demgegenüber in dem Papier ausgespart bzw. sogar als vermeintliche Nachteile interpretiert, etwa die Beiträge der ausländischen Investitionen zu den polnischen Exporten (67 Prozent), zur industriellen Produktion (50 Prozent) oder zum Bankwesen (65 Prozent) [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 12]. Droht die gegenwärtige polnische Wirtschaftspolitik demnach auf einem Auge zu erblinden? Einen Hinweis darauf gibt der Verweis auf die Unternehmensstruktur der polnischen Wirtschaft, welche traditionell durch KMU's geprägt ist, sowie der Rekurs auf das Konzept der nationalen Champions [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 12 f]. Unabhängig von der Frage nach dem Realitätsgehalt einer politischen Vision, welche in einem zentralistisch gesteuerten Ansatz den international vielfach gescheiterten Versuch wiederholt, mit begrenzten Steuergeldern nationale Champions aufzubauen, interessiert an dieser Stelle vor allem die durch die Politik auf ausländische Investoren ausgeübte Signalwirkung, insbesondere auf die deutsche Investitionsentwicklung in Polen. Diesbezüglich nimmt das Credo des Morawiecki-Plans ein deutlich nationalistisch gefärbtes Bild an, wenn ein Ideal des „Mehr polnische Wirtschaft in der polnischen Volkswirtschaft“ postuliert wird, welches sichtbare kameralistische Merkmale trägt [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 17]. Die erkennbare deutliche Abgrenzung der polnischen Wirtschaftspolitik von in Polen engagierten ausländischen Unternehmen, in dem Papier in der Form eines politischen Tabubruchs inszeniert, scheint gewollt und trägt in ihrer konzeptionellen Argumentation inhärent systematisch protektionistische Züge. Sie ist darüber hinaus, wenn davon gesprochen wird, dass der Staat den polnischen Unternehmen einen aktiven Ansporn für Wachstum und Beschäftigung geben soll [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 17], von einem mit einem marktwirtschaftlichen System unvereinbaren Verständnis des Staats

als einer zentralen Lenkungsinstanz in den wirtschaftlichen Prozessen geprägt. Demnach versteht sich dieser als ein wohlmeinender und allinformierter übergeordneter Akteur, welcher die dezentralen Handlungen der privaten Wirtschaftssubjekte im Interesse einer maximalen gesellschaftlichen Wohlfahrt zu steuern in der Lage ist.

Es ist nicht ohne Ironie, dass ausgerechnet in Polen, welches seit dem Beginn der Transformation eine sehr erfolgreiche Entwicklung seiner eigenen Form der Sozialen Marktwirtschaft im Rahmen der Europäischen Integration und der Partizipation an Globalisierungsprozessen praktiziert hat, ein von Interventionen geprägter ökonomischer Steuerungsansatz in der politischen Sphäre hoffähig zu werden scheint. Dessen Ansatzpunkte sind zum Einen, wie bei vielen internationalen Vorläufern, die politische Disposition über sich in der staatlichen Einflußsphäre befindliche Großunternehmen, welche prospektiv zu nationalen Champions entwickelt werden sollen [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 32]. Das Papier interpretiert ungeachtet anderslautender Ergebnisse ökonomischer Innovationsanalysen die kleinteilige Struktur der polnischen Unternehmenslandschaft einseitig als ein Innovationshemmnis, welches es zu überwinden gilt [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 13]. Das ist nicht nur unzutreffend, da gerade KMU's in vielen Ländern als Innovationstreiber in dynamischen Branchen gelten, sondern es wird dabei gleichzeitig außer Acht gelassen, daß der beabsichtigte Aufbau von nationalen Großunternehmen mit einer staatlichen Unterstützung durch den Steuerzahler ein erhebliches Risiko einer wirtschaftlichen Fehlsteuerung mit großen Allokationsverlusten birgt, wie ein Blick auf die einschlägig negativen internationalen Erfahrungen verdeutlicht.

Der Morawiecki-Plan sieht zur Finanzierung seiner Vorhaben ein erhebliches Volumen von 75 bis 150 Milliarden PLN aus den Mitteln von staatlichen Unternehmen vor, weitere bis zu 230 Milliarden PLN sollen von den Konten privater Unternehmen für seine Realisierung aktiviert werden, was jedoch mit großen Unsicherheiten behaftet ist [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 37]. Den Kernbereich der Investitionssteuerung bilden daher letztlich die instrumentalisierbaren Staatsunternehmen, deren obere Managementebenen gegenwärtig unter einem erheblichen Druck aus der politischen Sphäre stehen, was einen Widerspruch zu ihrer Zielstellung eines effizienten Wirtschaftens darstellt. Der im Rahmen des Morawiecki-Plans neu geschaffene Polnische Entwicklungsfonds speist sein vorgesehenes Volumen von 75 bis 120 Milliarden PLN weitgehend aus

den finanziellen Ressourcen von vorhandenen Institutionen, welche reformiert oder aufgelöst wurden, wie die im Dienste der Wirtschaftsdiplomatie stehende ehemalige PAIZ.

Von welcher traditionellen Eigenperspektive die gegenwärtige polnische Wirtschaftspolitik geprägt ist, verdeutlicht die Behauptung, dass polnische Unternehmen international lediglich über bestehende Arbeitskostenvorteile konkurrieren können und nicht über Qualität und Innovation [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 13]. Tatsächlich hat die polnische Wirtschaft demgegenüber in den letzten Jahren im Zuge der zunehmenden wirtschaftlichen Verflechtungen und nicht zuletzt auch durch ausländische Investitionen ermöglicht, eine strukturelle Veränderung ihrer Außenhandelsstruktur erfahren, die zu einer erheblichen Aufwärtsbewegung der gehandelten Güter in Richtung höherer Qualitätssegmente geführt hat. So ist z. B. der beiderseitige polnisch-deutsche Handel vor allem durch drei große Güterkategorien hochwertiger Technologien geprägt, nämlich Maschinen, Apparate und mechanische Geräte; elektrotechnische Erzeugnisse sowie Kraftfahrzeuge und Landfahrzeuge [Bielig, 2017]. Die sukzessive Anhebung der polnischen Exportstruktur in das mittel-hohe Qualitätssegment erfolgte hierbei im Rahmen der wirtschaftlichen Kooperation zwischen den beiden Nachbarländern. Eine verbal erfolgende oder auch sich materialisierende Abgrenzung der polnischen Politik gegenüber ausländischen Investoren in Polen würde diesbezüglich kontraproduktiv für eine Weiterentwicklung der polnischen Wirtschaftsstruktur wirken und damit auch die Ziele der polnischen Wirtschaftspolitik konterkarieren.

Vor diesem Hintergrund scheint es jedoch kein Zufall zu sein, dass ausländischen Investitionen in der politischen Strategie für eine Reindustrialisierung des Morawiecki-Plans nunmehr lediglich ein letzter Platz zugeordnet wurde, unter der Voraussetzung, dass sie bestimmte von der Regierung zu definierende Prämissen erfüllen [Ministerstwo Rozwoju, 2016, S. 19 und 30]. Ungeachtet des empirischen Realitätsgehaltes einer solchen Verortung angesichts des dominierenden 50 Prozentanteils der ausländischen Direktinvestitionen am polnischen BIP muss auch nach den möglichen realen Wirkungen einer solchen nationalen Symbolpolitik gefragt werden. Dass es die polnische Wirtschaftspolitik nicht bei Symbolik zu belassen gedenkt, zeigt das Beispiel der beabsichtigten auf internationale Konzerne zielenden Einzelhandelssteuer in Polen, welche von der EU-Kommission als ein Verstoß gegen das Europäische Beihilferecht gewertet wurde [EU Kommission, 2017]. Aufgrund der augenscheinlichen Diskriminierungswirkung der geplanten

Steuerkonzeption kann ihre Vorlage als ein Vorstoß der polnischen Wirtschaftspolitik interpretiert werden, um zu prüfen, wieweit der rechtliche Gestaltungsspielraum bei der Verfolgung der eigenen politischen Ziele ausgedehnt werden kann, ohne mit der EU in einen ernsthaften Konflikt zu treten. Dass die polnische Regierung Konflikte jedoch nicht scheut, hat sie seit ihrem Amtsantritt auf vielen Feldern in der Innenpolitik gezeigt.

3. Implikationen der polnischen Wirtschaftspolitik für die deutsche Investitionsentwicklung und die zukünftige europäische Integration Polens

Die Wirtschaftspolitik Polens steht in der Tradition einer marktgesteuerten freiheitlich orientierten Wirtschaftsordnung, welche seit dem Beginn der Transformationsphase ihr eigenes Modell einer Sozialen Marktwirtschaft auszubilden suchte. Die große Reputation Polens unter den ausländischen Investoren ist ein Ausfluss der erfolgreichen Bemühungen in den fast drei Jahrzehnten eine Integration in die Europäische Union zu erreichen und gleichzeitig an den Globalisierungsprozessen in der Weltwirtschaft teilzuhaben. Beides ist gelungen und Polen gilt heute international als ein Musterbeispiel für eine erfolgreiche und eigenständige Entwicklung ehemaliger sozialistischer Planwirtschaften. Dennoch steht auch die polnische Gesellschaft vor großen ökonomischen und sozialen Herausforderungen auf welche eine Wirtschaftspolitik geeignete Antworten finden muss: Eine zukünftig erwartete, sich abschwächende Wachstumsdynamik erfordert mehr Innovationskraft der Wirtschaftssubjekte und soziale Unterschiede führen periodisch wiederkehrend zu gesellschaftlichen Spannungen. Die gegenwärtige Wirtschaftspolitik, welche hier am Beispiel des Morawiecki-Plans erläutert wurde, versucht, die vorliegenden Aufgaben über einen zentralistisch orientierten Ansatz zu lösen, bei welchem dem Staat eine Schlüsselrolle in der Wirtschaftssteuerung zugewiesen wird. Neben der Frage, ob dieses Konzept mit einer Sozialen Marktwirtschaft kompatibel ist, fallen vor allem die nationalistisch geprägten Nuancen der neuen Wirtschaftspolitikkonzeption ins Auge, welche nicht nur die Gefahr einer potentiellen Diskriminierung ausländischer Investoren sichtbar werden lassen, sondern tendenziell auch die bisherigen Erfolge Polens bei der wirtschaftlichen Integration in Europa in Frage stellen können.

4. Fazit

Die Schaffung von gleichen Wettbewerbsbedingungen durch die polnische Wirtschaftspolitik ist und sollte aus einer ökonomischen Perspektive die verwendete normative Konzeption für die Gestaltung der geltenden Rahmenbedingungen sein, wohingegen eine Förderung der Diskriminierung zwischen inländischen und ausländischen Wirtschaftssubjekten sich langfristig als ein wirtschaftspolitischer Bumerang erweisen dürfte. Unabhängig von der EU-rechtlichen Fragwürdigkeit solcher Vorhaben sind insbesondere die realen wirtschaftlichen Folgen gravierend und für die polnische Volkswirtschaft und Gesellschaft a priori im gesamten Land in transparenter Weise evident. Zum Abschluß des Beitrags soll daher ausnahmsweise auf eine Form der anekdotischen Evidenz zurückgegriffen werden. In einem Gespräch des Autors im Jahr 2016 mit einem Vorstandsmanager eines in den polnisch-deutschen Wirtschaftsbeziehungen seit dem Beginn der Transformation in Polen tätigen Unternehmens über die wirtschaftspolitische Entwicklung wurde dieser gefragt: Wie würde die Situation in Polen heute ohne die ausländischen Investitionen aussehen? Eine Frage, welche sich auch die polnische Wirtschaftspolitik in der Gegenwart stellen sollte.

Łukasz Kaczmarczyk*

ELEMENTY SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ W PROGRAMACH POLSKICH PARTII OPOZYCYJNYCH W ŚWIETLE ZASAD KONKURENCYJNEGO ŁADU GOSPODARCZEGO WALTERA EUCKENA

1. Wprowadzenie

Koncepcja Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) zajmuje istotne miejsce w refleksji nad wyznaczaniem optymalnej relacji pomiędzy sprawiedliwością społeczną a efektywnością gospodarczą, podkreślając, że jej optymalizacja warunkowana jest ustanowieniem ładu gospodarczego, w którym państwo świadome konieczności samoograniczenia [Pysz, 2003, s. 23] wyznacza instytucjonalne i funkcjonalne ramy rynkowej gry wolnych podmiotów w taki sposób, by ich dążenia do samorealizacji skutkowały automatycznie „dobrobytem dla wszystkich”¹. Postulaty te znalazły odzwierciedlenie w art. 20 Konstytucji RP z 1997 r., w którym zawarto stwierdzenie, że „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Politologii.

1 Zgodnie z tytułem klasycznego już dzieła Ludwiga Erharda z 1964 r. *Wohlstand für alle*, w którym „autor niemieckiego cudu gospodarczego” zapisał, że „Społeczny sens gospodarki rynkowej polega na tym, że każdy sukces gospodarczy, niezależnie od tego, gdzie został osiągnięty, każda poprawa efektywności, każde podwyższenie produktywności pracy służy dobru społeczeństwa jako całości i przyczynia się do lepszego zaspokojenia jego potrzeb konsumpcyjnych” [Erhard, 1964, s. 169]. Co warto podkreślić, model SGR jednoznacznie odrzuca pokusę bezpośredniego zaangażowania władz publicznych w procesy gospodarowania, w przeciwieństwie zarówno do ekonomii podażowej, jak i monetaryzmu, a także upowszechniającego się w reakcji na globalny kryzys gospodarczy keynesizmu.

wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”². Mimo wątpliwości co do kierunków konkretyzacji powyższych pojęć³, można oczekiwać, że tak sformułowane ogólne pryncypia SGR (jako swoisty kompas w polityce gospodarczej [Mączyńska, Pysz, 2003, s. 12]) będą stanowić istotny element diagnoz oraz propozycji reform gospodarczych przedstawianych przez środowiska odpowiedzialne za kształtowanie polityki gospodarczej i ładu gospodarczego w Polsce.

W związku z powyższym, w niniejszym rozdziale analizie poddano poglądy polskich partii opozycyjnych posiadających reprezentację w Sejmie obecnej (VIII) kadencji, wyrażone w aktualnych, oficjalnych programach, statutach i deklaracjach ideowych (por. tab. 1). Warto podkreślić, że rozdział nie ma na celu kompleksowej prezentacji programów wyżej wymienionych partii, lecz jedynie uwypuklenie i krytyczne spojrzenie na postulaty bezpośrednio lub pośrednio nawiązujące do euckenowskich filarów konkurencyjnego ładu gospodarczego jako formy operacjonalizacji pojęcia SGR [Moszyński, 2012, s. 121–133].

Tabela 1. Polskie partie opozycyjne

Nazwa partii	Liczba miejsc w Sejmie	Profil ideowy	Program polityczny
Platforma Obywatelska (PO)	138 / 136	Chrześcijańska demokracja, socjalliberalizm	<i>Polska Samorządna Polska Obywatelska 2.0. Deklaracja programowa Platformy Obywatelskiej</i>
Kukiz'15	42 / 30	Demokracja bezpośrednia, narodowy konserwatyzm	<i>Strategia zmiany</i>
Nowoczesna (N)	28 / 26	Liberalizm demokratyczny	<i>Program. Nowoczesna Polska dla każdego. Wartości – cele – działania</i>
Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)	16 / 15	Centryzm, agraryzm, chrześcijańska demokracja	<i>Program PSL. Gospodarka. Rodzina</i>

Źródło: *Kluby i koła*, sejm.gov.pl; *Sondaże – Polska*, ewybory.eu. Stan na 5.12.2017.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Łódź 2005.

³ Chociażby z uwagi na fakt, że katalog konstytucyjnych zasad SGR tylko w pewnej mierze pokrywa się z elementami konstytuującymi konkurencyjny ład gospodarczy według Waltera Eucena.

Biorąc pod uwagę specyfikę i strukturę programów ww. partii, odnośne materiały źródłowe przeanalizowano z uwzględnieniem wybranych elementów postulowanego, ordoliberalnego modelu systemu społeczno-gospodarczego, tj.:

- wsparcia rozwoju polskiej przedsiębiorczości poprzez odpowiednio kształtowane ustawodawstwo w zakresie polityki konkurencji, stymulowanie przepływów kapitałowych oraz ochronę prywatnej własności środków produkcji,
- stabilnej wartości pieniądza w kontekście odpowiedzialnej polityki budżetowej,
- polityki społeczno-dochodowej o pomocniczym charakterze jako formy harmonizowania wymogów wolności, sprawiedliwości i równości (zwłaszcza równości szans dla wszystkich)⁴.

2. Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości

Ze względu na fakt, że optymalna alokacja dóbr i czynników produkcji w gospodarce jest wynikiem działania wolnokonkurencyjnego rynku, troska o „utrzymanie i stabilizowanie osiągniętego poziomu intensywności konkurencji” [Müller-Armack, 2003, s. 44] jest w świetle doktryny ordoliberalnej jednym z głównych zadań władz państwowych. Tak zdefiniowane priorytety polityki konkurencji tworzą „jądro polityki gospodarczej” skupione na przeciwdziałaniu nieuczciwym formom konkurowania i nadmiernej koncentracji kapitału, które może zostać osłabione wyłącznie w uzasadnionych przypadkach (monopol naturalny, przemysł raczkujący, interes publiczny) [Müller-Armack, 2003, s. 49–54; Röpke, 2003, s. 66 i nast.].

W świetle programu Nowoczesnej, nieskrępowane mechanizmy konkurencji, zbudowane na gruncie podstawowego prawa każdego obywatela do własności prywatnej, to fundament dobrobytu społeczeństw, sprzyjający otwartości rynków, a także wzmacniający kreatywność i innowacyjność oraz swobodny przepływ siły roboczej, kapitału, a także dóbr i usług [Nowoczesna, *Program...*, s. 24]. W celu wzmacniania podstaw wolnej konkurencji w polskiej gospodarce⁵ należy wprowa-

4 Do pozostałych, a uwzględnionych pośrednio lub pominiętych w opracowaniu, zasad polityki porządku konkurencyjnego według Waltera Euckena zalicza się otwartość rynków, wolność zawierania umów, odpowiedzialność za wyniki działalności gospodarczej oraz stabilność polityki gospodarczej [Pysz, 2008, s. 57–77].

5 Uwagę zwraca swoisty manifest gospodarczy partii, zgodnie z którym „Silna gospodarka jest podstawą zamożności każdego państwa. Rolą rządu i samorządu jest tworzenie dobrych warunków

dzić przede wszystkim daleko idące mechanizmy deregulacyjne oraz systematycznie osłabiające monopolistyczną pozycję przedsiębiorstw państwowych⁶. Postulaty te w programie skonkretyzowano w postaci zakazu finansowania nierentownych firm państwowych (zwłaszcza kopalni), dalszej prywatyzacji sektora węglowego i energetycznego oraz ograniczenia listy strategicznych (a tym samym uprzywilejowanych) przedsiębiorstw i branż, takich jak Lasy Państwowe, wodociągi, szpitale kliniczne, lecz także szkoły i uczelnie publiczne [Röpke, 2003, s. 74].

Dostrzegając znaczenie przedsiębiorczości dla dynamicznego rozwoju gospodarczego, Nowoczesna proponuje wprowadzenie uogólnionej zasady sprzeciwu wobec ograniczania wolności gospodarczej, zgodnie z dewizą „co nie jest zabronione, jest dozwolone”, która ma wynikać z fundamentalnego prawa każdego obywatela do prowadzenia działalności gospodarczej, limitowanego wyłącznie przez ewentualne naruszenie praw innych osób, np. interesu klienta lub interesu publicznego [Röpke, 2003, s. 24]. Dalej idące propozycje PSL wiążą się natomiast z koniecznością ustanowienia Rzecznika Praw Przedsiębiorców, który, reprezentując firmy przed organami państwa i sądami, będzie mógł jednocześnie zgłaszać własne inicjatywy wspomagające poprawę jakości otoczenia biznesu [Polskie Stronnictwo Ludowe, 2016].

Zgodnie z ideą ordoliberalną, aktywne wsparcie przedsiębiorców ze strony instytucji państwowych na rzecz poprawy jakości otoczenia prawno-administracyjnego dla biznesu, nie może ograniczać odpowiedzialności podmiotów gospodarczych za podjęte ryzyko⁷. Uwzględniając szereg barier prawnych, administracyjnych i finansowych, które stanowią swoisty gorset ograniczający rozwój polskiej przedsiębiorczości, wszystkie analizowane ugrupowania polityczne podkreślają konieczność zwiększenia zakresu wolności gospodarczej przede wszystkim przez

do rozwoju gospodarki i tworzenia miejsc pracy. Będziemy wzmocniać mechanizmy wolnego rynku i konkurencji, bo najlepiej służą dobrobytowi. Zarazem silna gospodarka ma cel – jest nim wyższa jakość życia Polaków oraz możliwość realizacji swoich aspiracji dla każdego, bez względu na pochodzenie, miejsce zamieszkania czy status finansowy” [Nowoczesna, *Program...*, s. 23].

6 Jak zauważa W. Röpke, „Każde przedsiębiorstwo-mamut, każdy monopol, każde milionowe zrzeszenie, każde milionowe miasto, co więcej, każda koncentracja władzy państwowej poprzez liczne przedsiębiorstwa państwowe, biurokrację, gospodarkę nakazową i nadmierne czerpanie dochodu narodowego przez budżet państwa, to groźne formy koncentracji, której polityka gospodarcza, inspirowana zasadami gospodarki rynkowej, musi przeciwstawić się z całą energią” [Röpke, 2003, s. 71].

7 Zdaniem C. Goerdelera, „dopiero wtedy, gdy leniwy odczuje skutki swego niepowodzenia, a pracowity – rezultaty sukcesu swego działania, stworzona zostaje motywacja dla wyższej wydajności” [Goerdeler, 2003, s. 33].

przeciwdziałanie postępującej niepewności prawnej i narastającemu brakowi zaufania pomiędzy przedsiębiorcami a instytucjami państwa, tak by „pozwolić ludziom działać i bogacić się bez przeszkód ze strony państwa” [Kukiz’15, *Strategia...*, s. 22]. Poprawa jakości otoczenia biznesu powinna dokonać się za sprawą „jasnego określenia pożądaných ze względów społecznych reguł gry w danym sektorze rynku i gospodarki” opartych na silnym i bezstronnym aparacie administracyjnym, co zmniejszy bariery biurokratyczne w zakresie tworzenia i prowadzenia firm, a także stanie się motorem „odbudowy zaufania inwestorów do polskiej gospodarki”, korzystnie wpływając na wolumen napływających inwestycji [Nowoczesna, *Program...*, s. 24].

Wśród przedstawionych w programach partii postulatów na rzecz eliminacji barier dla przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej obywateli wymienia się m.in.:

- sprawny przegląd i uproszczenie szeregu przepisów gospodarczych, w tym wprowadzenie Konstytucji podatkowej i jednolitej ustawy o swobodzie działalności gospodarczej⁸,
- systemową deregulację, powiązaną z likwidacją zbędnych licencji, zezwoleń i innych ograniczeń działalności gospodarczej tego typu [Kukiz’15, *Strategia...*, s. 22], zastępowanych w niektórych dziedzinach dobrowolną certyfikacją [Nowoczesna, *Program...*, s. 67],
- wprowadzenie przepisów umożliwiających rozstrzygnięcie niejasności prawnych na korzyść przedsiębiorcy [Platforma Obywatelska, 2016, s. 44],
- uporządkowanie zasad realizacji kontroli m.in. przez konsolidację instytucji kontrolnych [Platforma Obywatelska, 2016, s. 44] i ograniczenie liczby kontroli administracyjnych⁹ [Polskie Stronnictwo Ludowe, 2016].

Zarówno Nowoczesna, jak i Kukiz’15 zgodnie podkreślają imperatyw wzmocnienia pozycji polskich przedsiębiorców na rynkach zagranicznych jako motorów wzrostu gospodarczego [Kukiz’15, *Strategia...*, s. 18], w szczególności w branżach o najwyższej konkurencyjności. Nowoczesna zwraca przy tym uwagę na znaczenie aktywnej dyplomacji gospodarczej w zakresie know-how, porad prawnych i ekonomicznych oraz platform nawiązywania międzynarodowych kontaktów

8 Zdaniem Nowoczesnej, istotnych modyfikacji wymagają regulacje dotyczące działalności mikroprzedsiębiorstw, tak by wyeliminować przepisy zniechęcające je do dalszego wzrostu [Nowoczesna, *Program...*, s. 66].

9 Maksymalnie 1 kontrola w przypadku mikroprzedsiębiorstw, 2 – w przypadku małych firm, 3 – w średnich przedsiębiorstwach.

handlowych, zwłaszcza dla sektora MSP [Nowoczesna, *Program...*, s. 67]. Natomiast w programie Kukiz'15 zaakcentowano z jednej strony istotną rolę ochrony interesów polskich firm na rynkach międzynarodowych przed dyskryminacją, z drugiej zaś wyraźnie sprzeciwiono się prowadzonej dotychczas w Polsce „neokolonialnej polityce gospodarczej” (polski przemysł i handel zdominowane przez kapitał zagraniczny¹⁰), której kres ma stanowić wprowadzenie systemu opodatkowania zagranicznych korporacji transferujących dochody za granicę.

Szczególne miejsce w systemie wspierania działalności gospodarczej zajmują propozycje stymulowania przedsiębiorczości wśród ludzi młodych, zwłaszcza w branżach innowacyjnych, o wysokim poziomie ryzyka. Platforma Obywatelska proponuje w tym kontekście zwiększenie dostępności kredytów i gwarancji na spłatę kredytów obrotowych i inwestycyjnych, zarówno dla podmiotów sektora MSP, jak i start-upów [Platforma Obywatelska, 2016, s. 44 i nast.]. Dodatkowo, w zakresie wykorzystania instrumentów podatkowych, wskazano m.in. na odliczanie od opodatkowania określonego procentu przychodów ze sprzedaży/cesji praw do patentów i know-how, ulgi podatkowe na zakup nowych technologii oraz opracowanie i wdrożenie własnych rozwiązań, a także zniesienie opodatkowania aportu komercjalizowanej własności intelektualnej [Platforma Obywatelska, 2016, s. 28 i nast.]. Natomiast Polskie Stronnictwo Ludowe postuluje uruchomienie programu „Start bez ZUS”, w ramach którego momentem rozpoczęcia pobierania składek na ubezpieczenie społeczne od rozpoczynającego działalność przedsiębiorcy będzie przekroczenie progu dochodowego na poziomie 3 tys. zł netto¹¹. Co charakterystyczne, partia ta koncentruje się także na nadaniu nowej dynamiki branży spółdzielczej m.in. poprzez przyjęcie przygotowanego w porozumieniu ze środowiskami spółdzielczymi Kodeksu Prawa Spółdzielczego [Polskie Stronnictwo Ludowe, 2016].

Idea zmniejszenia obciążeń podatkowych nakładanych na przedsiębiorców przyjmuje w programach polskich partii rozmaite formy. Kukiz'15 wprawdzie ogranicza się do ogólnej deklaracji obniżenia podatków obciążających młodych

10 „Podczas gdy nasz rynek jest otwarty dla zagranicznych produktów, polskim firmom często różnymi oficjalnymi i nieoficjalnymi metodami blokuje się dostęp do zachodnich rynków zbytu. Nasz rząd musi, podobnie jak rząd brytyjski, niemiecki czy francuski wspierać polskich eksporterów, wymuszając na innych państwach równe zasady konkurencji dla polskich firm” [Kukiz'15, *Strategia...*, s. 17, 27].

11 Do tego momentu składki te pokrywane będą z budżetu państwa. Dodatkowo, zdaniem PSL, maksymalna kwota bezzwrotnej dotacji dla osób z pomysłem na rozwój biznesu wykorzystującego nowe technologie powinna zostać zwiększona do 50 tys. zł.

pracowników oraz małe i średnie przedsiębiorstwa zgodnie z modelem brytyjskim, np. poprzez likwidację zbędnych formularzy [Kukiz'15, 2017]¹², lecz jednocześnie wskazuje na uproszczenie systemu składek, proponując zastąpienie kilku składek ZUS i NFZ jedną płatnością na Fundusz Płac¹³. W tym kontekście postulaty PSL dotyczą z jednej strony konieczności obniżenia stawek ZUS do kwoty 500 zł miesięcznie dla firm z przychodami do 250 tys. zł rocznie oraz do 1000 zł dla pozostałych podmiotów, z drugiej natomiast – przejęcia przez ZUS obowiązku opłacania wynagrodzenia pracownika przebywającego na zwolnieniu lekarskim od pierwszego dnia choroby w przypadku zatrudnionych w małych i średnich podmiotach gospodarczych oraz mikroprzedsiębiorstwach. Ponadto, w świetle programu PSL, podmioty te powinny być zwolnione z podatku CIT [Polskie Stronnictwo Ludowe, 2016]¹⁴.

3. Odpowiedzialna polityka budżetowa a stabilność pieniądza

Problem stabilności pieniądza, ujmowany przez Waltera Euckena w kategoriach przeciwdziałania nadmiernym wzrostom inflacji i odpowiedzialnej polityki banku centralnego¹⁵, w programach polskich partii analizowany jest w kontekście efektywnie funkcjonujących finansów publicznych, które z jednej strony tworzą fundamenty stabilności systemu finansowego jako czynnika wzrostu gospodarczego, z drugiej natomiast służą dostarczaniu wysokiej jakości usług publicznych [Nowoczesna, *Program...*, s. 73].

12 W styczniu 2017 r. ugrupowanie Pawła Kukiza projekt nowelizacji ustawy o VAT, upraszczający zasady rozliczenia podatku przez polskie firmy na wzór rozwiązań brytyjskich i irlandzkich, przede wszystkim przez zastąpienie dotychczasowych deklaracji podatkowych nowym, jednostronnym drukiem. Podkreślano jednocześnie, że byłaby to najprostsza deklaracja VAT w UE.

13 Wśród szczegółowych propozycji ugrupowania w zakresie zmian podatkowych dotyczących przedsiębiorstw warto wymienić zastąpienie podatku CIT 1-procentowym podatkiem przychodowym oraz wprowadzenie niskiego ryczałtowego podatku dla mikroprzedsiębiorstw w kwocie 440 zł + 1% od przychodu. Dodatkowo zaproponowano wprowadzenie opłaty solidarnościowej od banków od wypłaty zysków i transakcji oraz zasilającej budżety samorządów specjalnej stawki podatku od nieruchomości dla supermarketów [Kukiz'15, *Strategia...*, s. 21].

14 Jak podkreślono w programie PSL, wysokie koszty pracy to główna przeszkoda w prowadzeniu działalności gospodarczej w Polsce.

15 Odnosząc się do antropologicznych źródeł koncepcji SGR, L. Erhard postulował, by uznać stabilizację wartości pieniądza za podstawowe prawo człowieka [Erhard, 1964, s. 16].

Zarówno Nowoczesna, jak i PO akcentują konieczność zreformowania polskiego systemu finansów publicznych w kierunku decentralizacji i zwiększenia partycypacji obywatelskiej. Finansowe wsparcie jednostek samorządu terytorialnego powinno opierać się na zasadzie ścisłego powiązania przekazywanych samorządom zadań publicznych z wyasygnowaniem proporcjonalnych środków na realizację tych celów¹⁶. By wzmocnić kanały oddziaływania mieszkańców i ruchów obywatelskich na budżety i strategie miast, gmin, dzielnic oraz osiedli, Nowoczesna postuluje przede wszystkim rozszerzenie stosowania budżetu obywatelskiego i paneli obywatelskich [Nowoczesna, *Program...*, s. 27].

Partie proponują zróżnicowane rozwiązania w zakresie ograniczania zadłużenia publicznego. Kukiz'15, wiążąc powstanie ogromnego długu publicznego w Polsce z koniunkturalizmem polityków, który prowadzi do stałego zwiększania wydatków budżetowych, postuluje zwiększenie kontroli publicznej nad tymi wydatkami i przeciwdziałanie kreatywnej księgowości w sektorze publicznym. Dodatkowo większa przejrzystość oraz jawność wydatków publicznych umożliwią skuteczniejsze rozliczanie władz w zakresie gospodarowania funduszami publicznymi [Kukiz'15, *Strategia...*, s. 10, 16]. Na konieczność systematycznego upubliczniania informacji o wydatkach państwa w sposób zrozumiały i dostępny dla obywateli wskazuje także partia Ryszarda Petru, proponując wprowadzenie kompleksowego przeglądu wydatków publicznych co 4 lata (w formie debaty sejmowej) pod kątem efektywności i celowości wydatków państwa oraz przestrzeni do ewentualnych oszczędności. W przekonaniu ugrupowania Pawła Kukiza oraz Nowoczesnej, dodatkowym czynnikiem dyscyplinującym, który może uchronić państwo przed spiralą niewypłacalności [Nowoczesna, *Program...*, s. 73 i nast.], powinien być konstytucyjny wymóg uchwalania zrównoważonych budżetów na szczeblu centralnym, a po okresie przejściowym – również w samorządach¹⁷.

Istotnego aspektu stabilności pieniądza dotyczy także opinia Andrzeja Rzońcy, głównego ekonomisty PO i byłego członka Rady Polityki Pieniężnej,

¹⁶ Jednocześnie w programie Nowoczesnej podkreśla się, że należy zwiększyć udział JST w podatku dochodowym od osób fizycznych (PIT) i prawnych (CIT) [Nowoczesna, *Program...*, s. 98].

¹⁷ Kukiz'15 odwołuje się bezpośrednio do niemieckich rozwiązań w tym zakresie, zgodnie z którymi już w 2009 r. wpisano do konstytucji Niemiec „hamulec długu”, tzn. zasadę zrównoważonego budżetu na szczeblu centralnym od 2016 r. (deficyt strukturalny nie wyższy niż 0,35% PKB), natomiast na szczeblu krajów związkowych – od 2020 r. Parlament może wprawdzie zdecydować o zawieszeniu „hamulca”, lecz jest to dopuszczalne wyłącznie w przypadku wystąpienia trudności gospodarczych lub politycznych, przy czym konieczne jest jednoczesne przedstawienie planu spłaty nadmiarowego długu [Kukiz'15, *Strategia...*, s. 16].

który krytycznie oceniając politykę budżetową rządu Prawa i Sprawiedliwości, podkreśla, że warunkiem uniknięcia napięć budżetowych w Polsce na wzór grecki jest wykorzystanie obserwowanego w 2017 r. ożywienia w gospodarce do budowy „poduszki finansowej, z której sfinansujemy ubytek dochodów obywateli, gdy pogorszy się światowa koniunktura gospodarcza (a kiedyś na pewno tak się stanie)” [Platforma Obywatelska, 2017a]. W konsekwencji proponuje on zaostrzenie reguły wydatkowej, zmieniając obecnie utrzymywany poziom deficytu budżetowego w ramach średnioterminowego celu budżetowego na wymóg równoważenia dochodów i wydatków publicznych¹⁸.

4. Subsydiarna polityka społeczno-dochodowa

Istotą postulowanego w ramach SGR ładu gospodarczego jest zakotwiczenie w europejskim systemie wartości, tzn. z jednej strony w wolności odnoszonej do sfer gospodarczej i społecznej, z drugiej zaś – sprawiedliwości społecznej, która konkretyzuje się w zapewnianiu wszystkim równości szans [Pysz, 2008, s. 42]. Dopiero tak skonstruowany system aksjologiczny skutkuje uznaniem mechanizmu rynkowego za wynik współdziałania wolnych i odpowiedzialnych jednostek ludzkich, aczkolwiek nie prowadzi to do zanegowania faktu, że w obliczu „braków konstrukcyjnych” rynku, wobec których on sam jest bezsilny, mechanizm ten muszą uzupełniać działania podejmowane w ramach interwencji publicznych [Müller-Armack, 2003, s. 49]. Czynnikiem delimitującym aktywność państwa w odnośnym zakresie powinna być jednak, zgodnie z postulatami Ludwiga Erharda, troska o podtrzymanie fundamentalnej dla rozwoju obywateli odpowiedzialności za własny los, tak by uniknąć masowego powstawania „socjalnych poddanych” [Erhard, 1964, s. 251–253]. W konsekwencji, ordoliberalizm staje się doktryną odrzucającą koncepcję „państwa dobrobytu” jako formy zniekształcenia efektywności procesów gospodarowania realizowanych według zasad rynkowych [Pysz, 2008, s. 8], a korektę rynkowego podziału dochodów akceptuje wyłącznie w sytuacjach wyjątkowych.

Biorąc pod uwagę dylematy przeciwdziałania wypieraniu słabszych jednostek z procesów gospodarowania przez syntezę wolności gospodarczej z celami

¹⁸ Jedną z form instytucjonalnego ograniczania możliwości zwiększania długu publicznego ma być większy nacisk w procedurze budżetowej położony na „Opinię do Ustawy Budżetowej” przygotowywaną przez Radę Polityki Pieniężnej [Platforma Obywatelska, 2017a].

zabezpieczenia społecznego, w omawianych w rozdziale programach partii wskazuje się, że ingerencja władz publicznych staje się koniecznością w takich obszarach życia społecznego, jak:

- problemy seniorów – m.in. w formie wsparcia aktywności zawodowej w ramach tzw. „srebrnej gospodarki” przez rozwój programów *life-long learning* [Platforma Obywatelska, 2016, s. 55],
- budownictwo socjalne – przez rozwój samorządowych programów wsparcia najbiedniejszych w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych (przy uwzględnieniu ograniczeń osób starszych i niepełnosprawnych) m.in. wskutek przekazania samorządom gruntów Skarbu Państwa pod budownictwo komunalne,
- wsparcie rozwoju obszarów wiejskich i dochodów ludności rolnej m.in. przez dynamizujące samoorganizację społeczną centra aktywności wiejskiej oraz utworzenie zarządzanego na szczeblu regionalnym Funduszu Rozwoju Polskiej Wsi [Platforma Obywatelska, 2017b, s. 58],
- integracja społeczna i wykorzystanie potencjału osób niepełnosprawnych poprzez rozwój placówek dziennego pobytu z dostępem do multimediiów oraz upowszechnienie usług asystenckich [Platforma Obywatelska, 2017b, s. 23 i nast.],
- aktywna polityka rodzinna – partie podkreślają m.in. konieczność korekty podstawowych (socjalnych) założeń programu Rodzina 500 plus, tak by nie wpływał on negatywnie na aktywność zawodową kobiet i osób o niskich dochodach, a jednocześnie „nie wypierał innych narzędzi realnie służących polityce rodzinnej państwa” [Platforma Obywatelska, 2016, s. 54],
- wyrównanie różnic dochodowych w wymiarze regionalnym – np. w postaci przedstawionej przez Nowoczesną nowej formuły wyznaczania wielkości płacy minimalnej na poziomie 50% średniego wynagrodzenia w powiecie, w którym pracownik jest zatrudniony, co ma stanowić zachętę dla przedsiębiorstw do inwestowania w regionach o wysokim bezrobociu i niskich dochodach [Nowoczesna, *Program...*, s. 41].

5. Podsumowanie

Fundamentem koncepcji SGR jest przekonanie, że swoboda działania prywatnych podmiotów gospodarczych na konkurencyjnym rynku oraz zapewnienie sprawiedliwości społecznej to cele komplementarne, jednak są one osiągalne tylko wtedy, gdy opierają się na kształtowanym przez państwo porządku

konkurencyjnym, który spaja dążenie do wysokiego poziomu zatrudnienia z efektywnym gospodarowaniem w warunkach dekoncentracji władzy gospodarczej w rękach dużej liczby podmiotów. Przeprowadzona analiza programów partii politycznych w kontekście wspierania powstawania i rozwoju krajowych przedsiębiorstw, odpowiedzialnej polityki budżetowej oraz aktywności w obszarze socjalno-dochodowym wskazuje, że o ile wizja ordoliberalna może być relatywnie atrakcyjna pod względem politycznym, to jej realizacja nie jest kojarzona z nurtem ordoliberalnym. W żadnym z analizowanych programów nie zawarto bowiem bezpośrednich odniesień do koncepcji SGR, a oficjalna deklaracja E. Kopacz, że „Społeczna Gospodarka Rynkowa powinna być sztyldem Platformy Obywatelskiej, ponieważ takie połączenie gwarantuje dziś tylko i wyłącznie PO”¹⁹, pozostaje wyłącznie w sferze postulatów. Można przy tym wskazać kilka czynników, które decydują o ograniczonym „wykorzystaniu” modelu SGR w programach i deklaracjach polskich partii:

- możliwość ambiwalentnej interpretacji podstawowych pojęć SGR, tzn. zarówno w nurcie ordoliberalnym, jak i neoliberalnym,
- kompleksowy charakter koncepcji ordoliberalnej, przeciwstawiany selektywnym programom wyborczym, często konstruowanym na podstawie bieżących, najistotniejszych z punktu widzenia wyniku wyborczego problemów społeczno-gospodarczych,
- długookresowa perspektywa wdrażania zasad SGR, nieadekwatna do krótkiego horyzontu działań partii w świetle cyklu politycznego.

W konsekwencji, za ciągle aktualne należy uznać pytanie, na ile koncepcja Społecznej Gospodarki Rynkowej, zwłaszcza interpretowana poprzez pryzmat zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena, stanowi nośny intelektualnie (i politycznie), docelowy model systemu społeczno-gospodarczego w Polsce.

19 Wypowiedź E. Kopacz podczas konwencji PO w Warszawie w styczniu 2016 r. [dziennik.pl, 2016].

Aneks. Przegląd elementów Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach głównych partii opozycyjnych

Dziedzina	Nazwa ugrupowania			Kukiz'15
	PO	Nowoczesna	PSL	
1. Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości				
Deregulacja i demonopolizacja gospodarki	Brak odniesień	<ul style="list-style-type: none"> Zakaz finansowania nierentownych przedsiębiorstw państwowych, zmniejszenie liczby strategicznych przedsiębiorstw państwowych (w tym prywatyzacja sektora węglowego i energetycznego) Zastąpienie licencji i zezwoleń dobrowolnymi certyfikatami 	Brak odniesień	<ul style="list-style-type: none"> Ograniczenie negatywnych skutków „neokolonialnej polityki przemysłowej” w formie uprzywilejowania zagranicznego kapitału Likwidacja szeregu zezwoleń i licencji
Wsparcie polskich przedsiębiorców na rynkach zagranicznych	Brak odniesień	<ul style="list-style-type: none"> Aktywna dyplomacja gospodarcza Rozwój platform umożliwiających nawiązywanie kontaktów handlowych 	Brak odniesień	Zwiększenie ochrony polskiego biznesu przed dyskryminacją na rynkach zagranicznych
Zachęty fiskalne	Ulgi podatkowe na zakup nowych technologii	Konstytucja podatkowa i jednolita ustawa o swobodzie działalności gospodarczej	<ul style="list-style-type: none"> Nizsze składki ZUS dla przedsiębiorstw o niskich dochodach Zwolnienie z podatku CIT podmiotów sektora MSP i mikroprzedsiębiorstw Program „Start bez ZUS” dla nowych przedsiębiorców 	<ul style="list-style-type: none"> Jednolita płatność na Fundusz Plac zamiast składek na ZUS i NFZ 1-procentowy podatek przychodowy zamiast CIT Niski podatek ryczałtowy dla mikroprzedsiębiorstw
Pozostałe formy wsparcia przedsiębiorczości	<ul style="list-style-type: none"> Rozstrzygnięcie niejasności prawnych na korzyść przedsiębiorcy Konsolidacja instytucji kontrolnych Większy dostęp do kredytów i gwarancji dla sektora MSP i start-upów 	Konsekwentne stosowanie zasady: „co nie jest zabronione, jest dozwolone” w imię ochrony własności prywatnej	<ul style="list-style-type: none"> Wzrost dotacji dla przedsiębiorców występujących nowe technologie Rzecznik Praw Przedsiębiorców Wsparcie polskiej spółdzielczości (Kodeks Prawa Spółdzielczego) Ograniczenie liczby kontroli administracyjnych 	Uproszczone deklaracje podatkowe (model brytyjski)

Dziedzina	Nazwa ugrupowania		
	PO	Nowoczesna	PSL
	Kukiz'15		
2. Odpowiedzialna polityka budżetowa i stabilność pieniądza			
Decentralizacja systemu budżetowego	Silniejsze powiązanie zadań samorządów ze środkami finansowymi	Szersze zastosowanie budżetu obywatelskiego i paneli obywatelskich	<ul style="list-style-type: none"> • Wzmocnienie roli samorządu wojewódzkiego w realizacji zadań publicznych • Przesuwanie zadań na samorządy z gwarancją finansowania
Ograniczenie zadłużenia publicznego	Tworzenie „poduszki finansowej” w okresie boomu gospodarczego na pokrycie zwiększonych wydatków w czasie recesji	<ul style="list-style-type: none"> • Kompleksowy przegląd wydatków publicznych co 4 lata w formie debaty sejmowej • Konstytucyjny wymóg równoważenia budżetu centralnego i budżetów samorządów 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak odniesień • Wzrost kontroli publicznej nad finansami sektora publicznego w celu zwiększenia przejrzystości i jawności wydatków publicznych • Konstytucyjny „hamulec długu”

Dziedzina	Nazwa ugrupowania			Kukiz'15
	PO	Nowoczesna	PSL	
3. Pomocnicza polityka społeczno-dochodowa				
Polityka senioralna	Wsparcie aktywności zawodowej seniorów przez programy life-long learning	<ul style="list-style-type: none"> Ochrona przed zwolnieniem w wieku przedemerytalnym Rozwój kompetencji cyfrowych seniorów zgodnie z potrzebami rynku pracy 	<ul style="list-style-type: none"> Zwolnienie emerytur z podatku Samorządowa Karta Seniora Tworzenie Domów Seniora na szczeblu gminnym Lokalne i regionalne Rady Seniorów 	Brak odniesień
Budownictwo społeczne	Samorządowe programy wsparcia na bazie gruntów Skarbu Państwa przekazanych pod budownictwo komunalne	Brak odniesień	Program „Tanie mieszkania na wynajem” w mniejszych miejscowościach	Brak odniesień
Aktywna polityka rodzinna	„Korekta” programu Rodzina 500 plus w kierunku osłabienia negatywnego wpływu na aktywizację zawodową kobiet i osób o niskich dochodach	<ul style="list-style-type: none"> Mechanizmy godzenia życia rodzinnego z aktywnością zawodową Program Rodzina 500 plus wyłącznie dla zatrudnionych 	<ul style="list-style-type: none"> Krótszy czas pracy rodziców dzieci do 10 roku życia Darmowa komunikacja dla dzieci Zwolnienie rodziców z opłat parkingowych Zasada „złotówka za złotówkę” w ramach programu Rodzina 500 plus Niższy wiek emerytalny dla matek (rok wcześniej za każde urodzone dziecko) Podatek rodzinny zastępujący podatek PIT 	Brak odniesień
Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich	<ul style="list-style-type: none"> Rozwój centrów aktywności wiejskiej Utworzenie Funduszu Rozwoju Wsi 	<ul style="list-style-type: none"> Aktywny Program Rozwoju Wsi Wsparcie grup producenckich Objęcie właścicieli dużych gospodarstw rolnych powszechnym systemem ubezpieczeń społecznych 	<ul style="list-style-type: none"> Zielone Targi w miastach powiatowych dla producentów żywności Podwyżka dopłat do paliwa rolniczego Przywrócenie emerytur rolniczych Utworzenie Funduszu Stabilizacji Dochodów Rolniczych Utworzenie Narodowego Programu Wspierania Sprzedaży Bezpośredniej 	Brak odniesień

Źródło: opracowanie własne.

CZĘŚĆ III.

SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA
A NOWE TRENDY W GOSPODARCE

*Elżbieta Mączyńska**

ORDOLIBERALIZM I SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA JAKO PODSTAWA INKLUZYWNEGO SYSTEMU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

1. Wprowadzenie

W opracowaniu tym wychodzi się z założenia, że występujące we współczesnej gospodarce globalnej przejawy nieładu społeczno-gospodarczego, w tym braku harmonii między postępowaniem gospodarczym a postępowaniem społecznym i ekologicznym, pozostają w związku ze strukturalnym kryzysem kapitalizmu. Obok przyczyn obiektywnych, związanych z przemianami technologicznymi oraz instytucjonalnymi, w tym erodującą konkurencją oligopolizowanie wielu dziedzin gospodarki przez rosnące w siłę korporacje globalne, ważnym czynnikiem tego kryzysu było ukorzenianie się począwszy od około lat 70. minionego wieku doktryny neoliberalnej w polityce ustrojowej większości krajów Zachodu, a także w krajach transformacji ustrojowej i innych. Ideowej dominacji doktryny neoliberalnej, ukierunkowanej na fundamentalizm wolnorynkowy i marginalizowanie roli państwa w gospodarce, towarzyszyło osłabienie wpływów zorientowanej na ład społeczno-gospodarczy teorii ordoliberalnej, stanowiącej podstawę ustrojowego modelu społecznej gospodarki rynkowej ukierunkowanej na trwały rozwój społeczno-gospodarczy, wzrost dobrobytu społecznego, poprawę jakości życia i harmonię ekologiczną. Znaczenie ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej zostało osłabione, mimo konstytucyjnego uznania tego modelu jako podstawy ustrojowej w krajach Unii Europejskiej. Kryzys z 2008

* Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie, Instytut Finansów Korporacji i Inwestycji.

roku negatywnie zweryfikował zasadność neoliberalizmu. Powstaje w związku z tym pytanie, czy tworzy to przestrzeń dla ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Powstaje ponadto pytanie, czy i w jakim stopniu ta – mająca teoretyczny rodowód w okresie międzywojennym i opracowana na miarę gospodarek narodowych, a nie gospodarek zglobalizowanych – koncepcja może być użyteczna w warunkach nowej gospodarki, jaką obecnie kreuje rewolucja cyfrowa. W opracowaniu tym podjęta została próba odpowiedzi na to pytanie, choć zważywszy na głębię współczesnych i złożoność przemian, pytanie to musi w znacznej mierze pozostać pytaniem otwartym.

2. Antyrozwojowa dychotomia: mityczny róg obfitości i obszary ubóstwa oraz wykluczenia społecznego

Współczesną gospodarke światową cechuje narastający dynamizm i przełomowy charakter przemian, kreowanych przede wszystkim przez rewolucję cyfrową, przez Internet. Świat doświadcza tzw. czwartej rewolucji przemysłowej (Przemysł 4.0). Dzięki Internetowi rozwija się gospodarka współdzielenia (*sharing economy*), sieci społecznościowe i Internet Rzeczy (*Internet of Things*). Towarzyszą temu opisywane przez znanego ekonomistę-futurologa Jeremy'ego Rifkina, spadające do niemal zerowego poziomu, koszty krańcowe. To tylko niektóre przejawy fundamentalnych zmian w funkcjonowaniu gospodarki i społeczeństwa [Rifkin, 2016].

Mimo niezaprzeczalnego, ciągłego materialnego i technologicznego postępu, jakiego doświadcza współczesny świat, zarazem coraz wyraźniejsze stają się przejawy występującego w skali globalnej nieładu, asymetrii i dysfunkcji w sferze gospodarczej, społecznej i ekologicznej. Wskazano na to m.in. w najnowszym raporcie Klubu Rzymskiego pod znamienym tytułem *Ejże! Kapitalizm, krótkowzroczność, populacja i zniszczenie planety* [Weizsäcker, Wijkman, 2018].

Jedną z podstawowych asymetrii współczesnego świata rynkowego są nierówności społeczne oraz będące ich następstwem niedostosowanie dynamiki i rozmiarów podaży towarów, a także usług do dynamiki i rozmiarów zapotrzebowania na nie. Niedostatek popytu zderza się z gwałtownie rosnącymi wskutek przemian technologicznych możliwościami wzrostu produkcji. Prowadzi to do nadprodukcji i związanych z nią rozległych negatywnych następstw, takich m.in. jak nieprawidłowości na rynku pracy, niska dynamika inwestycji, wyniszczająca

konkurencja, uprzykrzająca życie agresywna reklama towarów, konsumpcjonizm, negatywne następstwa dla naturalnego środowiska, w tym następstwa klimatyczne i inne. W wielu krajach coraz bardziej wyraźne są rozmaite przejawy syndromu gospodarki nadmiaru produktów i usług oraz wynikające z tego marnotrawstwo rozmaitych zasobów [Krugman, 2008]. Jednym z bardziej kompromitujących tego przykładów jest marnotrawstwo żywności w krajach bogatych, przy równoczesnym występowaniu obszarów głodu w niektórych częściach świata¹.

Choć pod wpływem globalnego wzrostu gospodarczego nierówności społeczne między krajami zmniejszają się nieco, to zarazem jednak w wielu krajach, w tym zwłaszcza bogatych, narastają nierówności wewnętrzne [Malinowski, 2016; Deaton, 2014; Piketty, 2015]. Zwraca na to uwagę m.in. brytyjski ekonomista Anthony Atkinson, analizujący „globalną nierówność”. Naukowiec ten wykazuje, że do lat 70. XX w. w bogatych krajach nierówności spadały, natomiast nierówności między krajami zwiększały się. Obecnie zaś jest odwrotnie, dysproporcje w bogatych krajach wzrastają, zaś między krajami zmniejszają się, choć bardzo powoli [Atkinson, 2016, s. 79–80].

Narastanie nierówności społecznych to proces występujący w wielu bogatych krajach, takich zwłaszcza jak USA, czy Wielka Brytania. Nieprzypadkowo też problem ten stał się głównym tematem debaty na dorocznym Światowym Forum Ekonomicznym w Davos w styczniu 2017 r. Przygotowany na tę okoliczność przez międzynarodową organizację humanitarną OXFAM raport wykazał, że ośmiu miliarderów posiada łączny majątek równy wielkości majątku 3,6 miliarda ludzi najuboższych. W dodatku tendencja do – i tak już ogromnej – koncentracji bogactwa nasila się [Chen i in., 2018; *Just 8 men...*, 2017; Kramers, 2017; Kleer, Prandecki, 2017; Deaton, 2014; Piketty, 2015]. Narastające nierówności społeczne są przejawem dychotomii rozwojowych współczesnego świata, sprawiających, że *postęp może cofać*. Wykazują to m.in. brytyjscy epidemiolodzy Richard Wilkinson i Kate Pickett, w głośnej książce pt. *Duch równości* [Wilkinson, Pickett, 2011]. Badacze ci dowodzą, że *nierówności mogą zabijać* i stanowią zagrożenie dla wszystkich – i bogatych, i biednych. Generują bowiem więcej niepewności co do miejsc pracy, pozycji zawodowej i przyszłości. Badania prowadzone przez

1 T. Stuart wskazuje, że choć liczba głodujących ludzi świata szacowana jest na ok. miliard osób, to w USA przedsiębiorstwa wytwarzające żywność oraz supermarkety i konsumenci wyrzucają na śmietnik ok. 30–50% żywności. Zarazem autor ten wskazuje na tkwiące w tym obszarze rezerwy. Na przykład w Korei Południowej 98% komunalnych odpadów spożywczych podlega recyklingowi, w USA zaś dotyczy to zaledwie 2,6% odpadów [Stuart, 2009].

Wilkinsona i Pickett potwierdzają przy tym, że im większe nierówności tym ludzie nawzajem postrzegają się gorzej, zmniejsza się wzajemne zaufanie, zwiększa się ryzyko przestępczości. Rosną rozmaite koszty transakcyjne związane z zapewnieniem bezpieczeństwa, rosną zarazem koszty przeciwdziałania patologiom społecznym generowanym przez nierówności. Wilkinson i Pickett wykazują m.in., że choć np. Amerykanie zarabiają więcej i wydają na zdrowie dużo więcej niż Francuzi czy Włosi, to żyją krócej i częściej chorują. Przy tym, bez względu na grupy dochodowe do których należą, są bardziej narażeni na rozmaite plagi społeczne. Badania i dane liczbowe potwierdzają, że w krajach o mniejszych nierównościach, przede wszystkim w krajach skandynawskich, ale także w Niemczech, Austrii i in. wyższa jest statystyczna długość życia i lepsza jest jego jakość. Wyższy jest poziom edukacji, mniej jest patologii społecznych (agresji, kradzieży, uciekania w narkotyki, samobójstw itp.). Natomiast narastanie nierówności sprzyja ekspansji „złych potrzeb” [Kołodko, 2010, s. 384; Wilkin, 2015]. Na to nakłada się anomia, czyli chaos w systemie wartości. Wybitny amerykański socjolog Michael Sandel konstatuje w związku z tym, że myślenie rynkowe na swój sposób odziera też życie publiczne z debaty moralnej. „Polityka triumfalizmu rynkowego zbiegła się w czasie ze zjawiskiem znacznego wypłukania z dyskursu publicznego treści duchowych i moralnych” [Sandel, 2012, s. 252]. Z kolei inny amerykański socjolog Richard Sennett stwierdza, że we współczesnym świecie w relacjach społecznych „relacje” wypierane są przez rynkowe „transakcje” [Sennett, 2010, s. 22]. Sennett wskazuje w związku z tym na trzy powszechne obecnie deficyty społeczne: deficyt lojalności, deficyt nieformalnego zaufania i deficyt wiedzy instytucjonalnej, co naukowiec ten łączy m.in. z oddzieleniem własności od władzy. Pozostaje to w związku z umacnianiem się fundamentalizmu rynkowego i z imperializmem teorii ekonomii, czyli kolonializowaniem przez nią innych dziedzin życia i nauki, co skutkuje przesiąkaniem komercją, utowarowieniem dziedzin, które wcześniej nie podlegały prawom wolnego rynku [Ratajczak, 2012]. Jak zauważa Sandel „kiedy dobre rzeczy w życiu przemieniamy w towar, to ulegają one wypaczeniu, degradacji” [Sandel, 2012]. Dlatego tak ważna jest debata i wiedza na temat moralnego, etycznego znaczenia dóbr, tym bardziej w warunkach ich nadmiaru. Jak stwierdza Sandel, „To jest właśnie debata, której zabrakło w czasach triumfalizmu rynkowego. W efekcie nawet nie zauważyliśmy, jak ze społeczeństwa, które wykorzystuje gospodarkę rynkową, sami bezwolnie staliśmy się rynkowym społeczeństwem” [Sandel, 2012, s. 23]. Znajduje to też potwierdzenie w publikacji noblistów George’a A. Akerlofa i Roberta J. Shillera w książce pod wielce

wymownym tytułem *Złović frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa* [Akerlof, Shiller, 2017]. Już sam tytuł wskazuje na etyczno-moralne podłoże rozważań. Autorzy deklarują się jako zwolennicy wolnego rynku, ale zarazem podkreślają, że w gospodarce prawdziwie wolnorynkowej istnieje nie tylko pełna swoboda wyboru oferty rynkowej, lecz także swoboda manipulacji i oszustw. Nobliści ci wskazują na codzienne przejawy rozmaitych oszustw, przekrętów i manipulacji rynkowych, co określają jako *phishing*.

Wielu badaczy, m.in. Wallerstein, Rifkin, Frase, Kelly (vide *Bibliografia*) upatruje w narastającym nieładzie gospodarki kapitalistycznej zaczątki końca tej formacji. Wiązą to zarazem z niebywałym potencjałem rewolucji cyfrowej, która poprzez robotyzację sprawia, że jednostkowe koszty produkcji spadają, co w wielu dziedzinach stopniowo prowadzi do Rifkinowskich „zerowych kosztów krańcowych” i zmniejszenia zapotrzebowania na pracę ludzką. Jeremy Rifkin (ale także wielu innych ekonomistów, socjologów i futurologów) wieszczy w związku z tym „zmarcz kapitalizmu”, wskazując na malejące znaczenie fundamentalnej dla kapitalizmu kategorii, jaką jest własność zasobów i kapitału, na rzecz rozstrzygającego znaczenia dostępu do nich. Choć pierwsze książki Rifkina na ten temat pt. *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrykowej*, oraz *Wiek dostępu. Nowa kultura hiperkapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę życia*, przyjmowane były krytycznie, to obecnie krytycyzm ten pod wpływem szybko zmieniającej się rzeczywistości maleje [Rifkin, 2003a; 2003b]. Rzeczywistość przynosi bowiem nowe, do niedawna nieznanne zjawiska, w tym formy działalności gospodarczej, które potwierdzają występowanie tego typu trendów.

Dzięki Internetowi i technologiom cyfrowym pojawiają się nowe formy działalności wytwórczej o cechach nietypowych dla klasycznej wytwórczości. Technologie i produkty coraz szybciej się starzeją, tracąc przydatność. Prowadzi to w stronę wzorca świata, w którym „nową normalnością staje się to, co nieprawdopodobne” [Kelly, 2018, s. 383]. Rewolucja cyfrowa wciąż kreuje nowe, wcześniej nieznanne zjawiska, kształtując nową gospodarkę i nowe jej podmioty, wcześniej zupełnie nieznanne. Ilustruje to obserwacja znawcy nowoczesnych technologii komunikacyjnych, T. Goodwina, który zauważa, że *największa na świecie firma taksówkowa, UBER, nie jest właścicielem taksówek, najpopularniejsza na świecie firma medialna, FACEBOOK, sama nie tworzy żadnych treści, światowy gigant handlu detalicznego, ALIBABA, nie ma zapasów towarów ani magazynów, zaś największy na świecie oferent zakwaterowania, AIRBNB, nie posiada hoteli. To najlepsze dowody, że w świecie coś wielkiego się dzieje* [Goodwin, 2015; Uberworld, 2016].

Nowe napiera w tempie dotychczas niespotykanym. Rewolucja cyfrowa sprawia, że tradycyjne, typowe dla industrialnego wzorca gospodarki rozwiązania stają się coraz bardziej nieprzystające do warunków nowej, cyfrowej gospodarki. Nadzwyczaj szybkie tempo pojawiania się nowych technologii coraz częściej wyprzedza możliwości wcześniejszego przygotowania się na zmiany.

Postępujące w wyniku rewolucji cyfrowej fundamentalne zmiany są przejawami przechodzenia od wzorca cywilizacji przemysłowej do nowego, poprzemysłowego modelu rozwoju, nowego modelu gospodarki. Sprawia to, że rozwiązania instytucjonalne, w tym regulacyjne i inne, stosowane w polityce społeczno-gospodarczej, coraz częściej okazują się nieprzystające do wymogów tego nowego modelu. Mamy bowiem do czynienia z przesileniem cywilizacyjnym [Kleer, 2016, s. 52, Bard, 2006]. W takich warunkach dochodzi do swego rodzaju regresji kulturowej, zjawiska kulturowego zakotwiczenia, blokady (*lock-in effect*), zamknięcia w dotychczasowych ramach systemowych oraz przyjmowanych w podejmowaniu decyzji priorytetach, rozwiązaniach i narzędziach [Hryniiewicz, 2012]. Praktyka wykazuje, że w warunkach nowej gospodarki tradycyjne rozwiązania i narzędzia okazują się nie tylko nieskuteczne, ale wręcz zwiększają ryzyko błędnych decyzji społeczno-gospodarczych, podejmowanych na różnych szczeblach instytucjonalnych. Skutkuje to brakiem harmonii między wzrostem gospodarczym a postępem społecznym oraz technologicznym. Potwierdzają to m.in. analizy dotyczące zjawiska uberyzacji oraz raczej nieudolne (przynajmniej dotychczas) próby jego efektywnego włączenia w tryby tradycyjnej gospodarki [Uberworld, 2016]. Charakterystyczna jest tu skłonność do uciekania się w polityce regulacyjnej do zakazów dla tego typu nowej formy działalności lub jej znacznego ograniczania. Ma to niekiedy symptomy swego rodzaju neoluddyzmu, czyli ruchu ukierunkowanego na zamknięcie się na nowe, na postęp, zamiast szukania rozwiązań umożliwiających efektywne wykorzystanie nowych technologii i nowych form działalności gospodarczej.

Choć technologie cyfrowe i robotyzacja stwarzają warunki tak wielkiej łatwości pomnażania produkcji towarów i usług, że przychodzi to niemal na myśl mityczny róg obfitości, samoczynnie napełniający się wszystkim, czego pragną dysponujące nim osoby, to jednak nie rozwiązuje to złożonych problemów współczesnego świata, świata strukturalnego kryzysu, narastających asymetrii. Paradoksalnie asymetrie te nasilają się. Amerykański socjolog Peter Frase uznający, że obecna faza kapitalizmu to faza schyłkowa, w dość dramatycznym tonie i to w pierwszym zdaniu swej głośnej książki pt. *Cztery przyszłości. Wizje świata po kapitalizmie*

stwierdza, że „Dwa widma krążą nad Ziemią w dwudziestym pierwszym wieku, widmo katastrofy ekologicznej i widmo automatyzacji” [Frase, 2018, s. 7]². Te dwa widma Frase określa jako dwa kryzysy i wiąże je z kryzysem kapitalizmu, w tym z narastającymi w skali światowej nierównościami. „O tym kto korzysta, a kto traci na automatyzacji, nie decydują ostatecznie roboty, ale ci, którzy je posiadają. Nie można zatem pojąć pogłębiania się kryzysu ekologicznego i rozwoju automatyzacji, bez zrozumienia trzeciego kryzysu, który pośredniczy przy obu wcześniejszych – kryzysu gospodarki kapitalistycznej” [Frase, 2018, s. 24]. Frase łączy dysfunkcje współczesnego świata z „dystrybucją niedoboru i dostatku”, nieprawidłowości, które z jednej strony skutkują syndromami marnotrawnej gospodarki nadmiaru, a z drugiej obszarami nędzy. „Nie da się pojmować zmiany klimatu ani automatyzacji jako problemów (lub rozwiązań) samych w sobie. Są one niebezpieczne przez sposoby, w jakie manifestują się w gospodarce poddanej maksymalizacji zysków i wzrostu wydajności, w której pieniądze i władza znajdują się w rękach niewielkiej elity” [Frase, 2018, s. 24]. Zarazem w opinii Frase’a istnieją rozwiązania, które mogą sprawić, że „automatyzacja przyniesie wszystkim materialny dobrobyt, a nie zubożenie i rozpacz większości” [Frase, 2018, s. 24]. Upatruje on te rozwiązania w zasadniczej zmianie społeczno-gospodarczego systemu, zmianie modelu polityki społeczno-gospodarczej. „Jednak te przyszłe możliwości będą wymagać zupełnie innego systemu gospodarczego niż ten, który stał się dominujący na świecie pod koniec XX wieku” [Frase, 2018, s. 24].

Abstrahując w tym miejscu od prognoz, czy raczej modelowych spekulacji Petera Frase’a na temat wizji po kapitalizmie, warto postawić pytanie o systemowe rozwiązania mogące sprzyjać bardziej efektywnemu wykorzystywaniu i optymalizowaniu dystrybucji potencjału rewolucji cyfrowej. Takie pytanie jest zasadne tym bardziej, że modele kapitalizmu są niejednorodne, zaś rozwiązania przyjmowane w poszczególnych krajach znacznie się od siebie różnią i przynoszą zróżnicowane efekty [Rapacki, 2018]. Przy tym doświadczenia historyczne związane z przechodzeniem od jednej formacji społeczno-ekonomicznej do innej, w tym przede wszystkim przechodzenie od feudalizmu do kapitalizmu, wskazują na ewolucyjny charakter takich przemian. I choć niewątpliwie ma rację Zbigniew Madej, że formacje społeczno-gospodarcze, megasystemy „są śmiertelne”, to trudno

2 Sformułowanie to można uznać za nawiązanie do ogłoszonego przez Karola Marka i Fryderyka Engelsa w 1848 r. w Londynie Manifestu komunistycznego, którego pierwsze zdane brzmi „Widmo krąży po Europie – widmo komunizmu” [Marks, Engels, 2006].

zakładać, że może być to śmierć nagła. „Historię bowiem piszą przyszłe pokolenia i one ustalą cezurę między kapitalizmem a jakąś formacją postkapitalistyczną. My współcześni możemy twierdzić, że wprowadzamy w życie kolejny model kapitalizmu, ale przyszli znawcy problemu mogą przecież zastanawiać się, czy miał on już jakieś cechy postkapitalistyczne, lub będą zdecydowanie twierdzić, że był właśnie taki. Podobnych zdarzeń było już niemało. Przecież dopiero w czasach nowożytnych ustalono cały łańcuch wielkich formacji ustrojowych nazywanych ostatnio megasystemami. Przez wieki całe ludzie żyli we wspólnotach rodowych, później w niewolnictwie i feudalizmie, nie stosując tych nazw i nie wbijając słupów granicznych” [Madej, 2013, s. 183].

W związku z ewolucyjnym charakterem przemian kapitalizmu wciąż aktualne, a nawet coraz bardziej aktualne, jest pytanie o optymalny jego model w nowych warunkach, warunkach rewolucji cyfrowej [Bałtowski, 2016; Kołodko, 2013; Sachs, 1996]. Doświadczenia kilku minionych dekad neoliberalnego kapitalizmu oraz jego kryzysowa spuścizna stanowią podstawę zanegowania tego modelu. Badania wykazują bowiem, że model neoliberalny to model niesprzyjający łagodzeniu wskazywanych już asymetrii w rozwoju społeczno-gospodarczym. Przeciwnie, prowadzi do wysoce asymetrycznej dystrybucji dochodów, zjawisk wykluczenia społecznego, co z kolei tworzy bariery popytu, skutkujące szkodliwymi symptomami gospodarki nadmiaru i pogłębianiem społeczno-gospodarczego nieładu. Stanowi to zagrożenie dla trwałości rozwoju społeczno-gospodarczego. Ujawniające się zagrożenia skłoniły liderów globalnego biznesu do zorganizowania w maju 2014 r. w Londynie pierwszej konferencji na temat inkluzywnego kapitalizmu – „Conference on Inclusive Capitalism: Building Value, Renewing Trust” (budowanie wartości, odbudowa zaufania). Na konferencji tej czołowymi mówcami byli m.in. Księżę Walii Karol, Bill Clinton, Dyrektor MFW Christine Lagarde i przedstawiciele firm globalnych, w tym banków. Konferencja ta stała się impulsem do stworzenia Coalition for Inclusive Capitalism, organizacji zorientowanej na promowanie idei inkluzywnego kapitalizmu. Konferencje na ten temat są corocznie powtarzane [Conference..., 2014; The Embankment..., 2014]. Może to być traktowane jako wyraz trwogi o losy świata. Zwraca na to uwagę wielu ekonomistów, m.in. Kornai, Kołodko i Stiglitz (*vide* Bibliografia). Wskazuje to zarazem na potrzebę rozwiązań ukierunkowanych na przeciwdziałanie współczesnym zagrożeniom. społeczno-gospodarczym.

W sytuacji narastających przejawów światowego nieładu, niezbędne są przede wszystkim rozwiązania sprzyjające kreowaniu i utrzymywaniu ładu społeczno-

-gospodarczego. Teoretyczne podstawy takiego ładu tworzy teoria ordoliberalizmu, której głównym twórcą jest Eucken [2004]. Teoria ta stała się podłożem koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Powstaje zatem pytanie o użyteczność tego modelu w warunkach nowej gospodarki, kształtowanej przez dokonający się w wyniku rewolucji cyfrowej przełom cywilizacyjny.

3. Ordoliberalny model społecznej gospodarki rynkowej (SGR)

Ordoliberalizm to koncepcja liberalna zorientowana na ład społeczno-gospodarczy. Na podłożu liberalizmu klasycznego jako fundamentu klasycznej, leseferystycznej teorii ekonomii Adama Smitha [Smith, 1989; Smith, 2007], ukształtowały się dwie nowe formy: neoliberalizm i ordoliberalizm [Eucken, 2004; Mirowski, Plehwe, 2009]. Nierzadko w publikacjach i dyskusjach wymienione odmiany liberalizmu (liberalizm klasyczny, ordoliberalizm i neoliberalizm) bezzasadnie traktowane są jako synonimy [Mączyńska, Pysz, 2014]. Nie pozostaje to bez negatywnych konsekwencji dla szlachetnej, wolnościowej idei, jaką jest liberalizm. Odróżnianie tych trzech form liberalizmu jest istotne tym bardziej, że doktryna neoliberalna oparta na fundamencie głównego nurtu neoklasycznej teorii ekonomii uznawana jest za jedną z głównych przyczyn niedawnego kryzysu gospodarczego. W jego następstwie ekonomiczna myśl liberalna poddana została (w mediach i częściowo także w literaturze fachowej) generalizującej, niekiedy miażdżącej krytyce. W sytuacji nieodróżniania wymienionych odmian liberalizmu, krytyka ta bezzasadnie rozszerza się na liberalizm w ogóle.

To co odróżnia te trzy nurty, to przede wszystkim podejście do kwestii systemu wartości, w tym etyczno-moralnych i podejście do roli państwa. Neoliberalizm cechuje w odróżnieniu od liberalizmu klasycznego i ordoliberalizmu „wypranie” z rozważań etyczno-moralnych, co było następstwem fundamentalizmu rynkowego, czyli założenia, że wolny rynek doskonale kwestie te rozwiązuje. Ponadto cechą neoliberalizmu jest koncepcja marginalizacji roli państwa na rzecz wszechogarniającej siły rynku. Stąd też neoliberalizm jest niekiedy postrzegany jako rodzaj karykatury liberalizmu klasycznego, gdzie liberalne troski o wolność jednostki, polityczne równouprawnienie i prawa człowieka zostały wypaczone poprzez sprowadzenie ich wyłącznie do gospodarczej doktryny [Mirowski, Plehwe, 2009, s. 447].

W przeciwieństwie do neoliberalizmu, ordoliberalizm ukierunkowany jest na stanowienie ładu społeczno-gospodarczego (*ordo* znaczy ład), aktywną rolę państwa w tym zakresie oraz na dbałość o kwestie etyki i sprawiedliwości społecznej. Teoria ordoliberalna dała podstawy do wykreowania przez wywodzącego się z freiburskiej szkoły ekonomii Alfreda Müllera-Armacka pojęcia „społecznej gospodarki rynkowej”, ukierunkowanej na harmonizowanie rozwoju gospodarczego z rozwojem społecznym [Müller-Armack, 1956]. Po II wojnie światowej, w latach 1948–1966 model ładu SGR był w Niemczech Zachodnich podstawą kształtowania polityki społeczno-gospodarczej realizowanej w czasie rządów Ludwiga Erharda [2012].

Ordoliberalizm urzeczywistnił się nie tylko w Niemczech, ale także, poprzez uwzględnianie jego elementów w praktyce innych krajów, w tym przede wszystkim w systemach społeczno-gospodarczych krajów skandynawskich. Natomiast począwszy od lat 70. minionego wieku w wielu krajach rozwiniętych, w tym głównie w USA i w Wielkiej Brytanii, zaczął triumfować neoliberalizm, co wyraźnie osłabiało znaczenie ordoliberalizmu i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, także w Niemczech [Moszyński, 2016]. Już wcześniej wskazywał na takie zagrożenie Erhard: „Niepohamowany skok do rzekomo wolnej, a w rzeczywistości do przesiąkniętej kartelami gospodarki, doprowadził w konsekwencji nie tylko do tego, że znaczna część ludności została pozbawiona majątku, i że nastąpiło silne rozwarstwienie społeczeństwa wywołujące liczne napięcia, ale również pociągnął za sobą drugie fatalne zjawisko polegające na tym, że skromny kapitał nie został skierowany do dziedzin najbardziej potrzebujących inwestycji. Prawdziwa treść pojęcia »społeczna gospodarka rynkowa« ulega z tego punktu widzenia dalszemu ograniczeniu” [Erhard, 2012, s. 154].

Ordoliberalny model społecznej gospodarki rynkowej jest modelem ustroju ładu i równowagi, ustroju ukierunkowanego na trwałą, harmonijny rozwój społeczno-gospodarczy, ustroju, w którym postępowi gospodarczemu towarzyszy postęp społeczny i ekologiczny. To model, w którym w odróżnieniu od neoliberalizmu, wzrost gospodarczy nie jest celem samym w sobie. W koncepcji tej eksponowane jest fundamentalne znaczenie wolnego rynku, ale zarazem podkreśla się, że wzrost gospodarczy jest środkiem do celu, jakim jest dobrobyt społeczny. Eksponował to m.in. Ludwig Erhard: „Nikt nie powinien być tak dogmatycznym, aby jedynie w postępującej ekspansji gospodarczej tzn. w kwestiach materialnych, dostrzegać lekarstwo na wszystko” [Erhard, 2012, s. 276].

Charakterystyczne dla neoliberalizmu marginalizowanie celów społecznych, co łączyło się z narastającymi nierównościami, stanowiącymi barierę popytu, stało się zaczynem zjawisk kryzysowych, których kulminacją stał się światowy kryzys finansowy z 2008 r.

Ordoliberalny model społecznej gospodarki rynkowej to model, który w krajach Unii Europejskiej, w tym i w Polsce, ma wymiar konstytucyjny. Traktat o Unii Europejskiej z 2007 r. stanowi bowiem, że jej ustrojową podstawą jest „społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego” [*Traktat o Unii Europejskiej*, 2008]. Także w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. (w art. 20), jest zapis, że: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej” [Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, 1997]. Mimo konstytucyjnej rangi tych zapisów, nie przekładają się one w dostatecznej mierze na rzeczywistość społeczno-gospodarczą, czego przejawem są, występujące zarówno w skali europejskiej, jak i globalnej, asymetrie społeczno-gospodarcze, oraz przejawy nieracjonalności, na co nakładają się tak niekorzystne zjawiska jak erozja zaufania i etyki, anomia, czyli chaos w systemie wartości i in. Wskazuje to na dysfunkcje systemu społeczno-gospodarczego, dysfunkcje ustrojowe, na nieład społeczno-gospodarczy. Powstaje zatem pytanie – czy i w jakim stopniu w dającej się przewidzieć perspektywie możliwe jest przeciwdziałanie takim nieprawidłowościom. Powstaje też pytanie o impulsy prorozwojowe, jakie mogą wynikać ze współczesnych przemian społeczno-gospodarczych. Z oczywistych względów pytania te dotyczą koncepcji ładu społeczno-gospodarczego i teoretycznych podstaw takiej koncepcji.

Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej (SGR) jest przedmiotem wielu publikacji, a także innych tekstów w niniejszej monografii, w tym cytowanych tu pozycji [por. m.in. Pysz i in., 2014; Mączyńska, Pysz, 2003; Pysz, 2008]. Dlatego też w tym miejscu rezygnuje się ze szczegółowych jej charakterystyk, na rzecz analiz dotyczących współczesnej jej użyteczności. W analizach tych wychodzi się z założenia, że SGR to model ładu ustrojowego, który może efektywnie służyć kształtowaniu podstaw harmonijnego trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego. Przekonują o tym powojenne doświadczenia i określane mianem „cudu gospodarczego” sukcesy Niemiec Zachodnich, w okresie, kiedy ministrem gospodarki

w pierwszym powojennym rządzie kanclerza Konrada Adenauera był Ludwig Erhard. Zarazem z wielu analiz wynika, że występujące obecnie wyraźne przejawy dysfunkcji gospodarki wolnorynkowej mogłyby być ograniczone, gdyby w polityce społeczno-gospodarczej respektowane były właśnie idee SGR, z uwzględnieniem przemian jakie przynosi rewolucja cyfrowa [Wünsche, 2013].

4. Społeczna gospodarka rynkowa w warunkach rewolucji cyfrowej i gospodarki prokrastynacyjnej

Na potrzebę ustroju ładu, jakim jest społeczna gospodarka, wskazują nie tylko charakteryzowane wcześniej dysfunkcje współczesnej gospodarki globalnej, ale i nowe zjawiska kreowane przez rewolucję cyfrową. Jednym z takich zjawisk, choć wciąż jeszcze mało rozpoznanych, są syndromy gospodarki prokrastynacyjnej. Niedostatek publikacji na temat ekonomicznych aspektów prokrastynacji przekłada się na niedostatek wiedzy na ten temat, począwszy zresztą od samego pojmowania kategorii prokrastynacji. Typowo encyklopedyczna definicja staje się niewystarczająca w sytuacji, gdy kategorię tę przenosi się na obszar gospodarki, nowych technologii, generalnie komercji i kreowania nowych sfer aktywności ludzi w życiu gospodarczym i społecznym. W encyklopedycznym ujęciu bowiem *prokrastynacja* (lub *zwlekkanie* – z łac. *procrastinatio* – odroczenie, zwłoka), choć jest kategorią będącą przedmiotem zainteresowania przede wszystkim psychologów, to – wskutek rozwoju nowych technologii, jakie oferuje rewolucja cyfrowa i Gospodarka/Przemysł 4.0. – coraz częściej staje się przedmiotem zainteresowania ekonomistów. Wpisuje się to zresztą w nasilające się tendencje interdyscyplinarnego podejścia w badaniach naukowych, co tworzy korzystne podłoże dla rozwoju nowych obszarów badawczych, m.in. opartych na łączeniu dorobku, metodologii oraz narzędzi typowych dla ekonomii i psychologii. Stąd rozwój psychoekonomii i wyraźnie kształtującego się na tej podstawie względnie nowego nurtu, jakim jest ekonomia behawioralna, koncentrująca się na analizie zachowań i sposobach postępowania ludzi oraz przyjmowanych przez nich kryteriach w dokonywanych wyborach ekonomicznych i w podejmowaniu decyzji w różnych sferach życia gospodarczego.

O znaczeniu wyłaniającej się prokrastynacyjnej gospodarki przekonuje m.in. tytuł książki amerykańskiego naukowca i medioznawcy Ethana Tussey'a *The Procrastination Economy, The Big Business of Downtime*, co można przetłumaczyć

jako wielki biznes czasu niewykorzystanego, czasu marnowanego, czy czasu przestoju lub międzyczasu [Tussey, 2017]. Rewolucja cyfrowa i oferowane przez nią nowe technologie, umożliwiające niebywały, *zwizualizowany* rozwój komunikacji społecznej, sprawiają, że coraz bardziej zacierają się granice między pracą a niepracą, między pracą a odpoczynkiem i życiem rodzinnym czy towarzyskim. Coraz częściej w czasie wolnym, korzystając z wirtualnej komunikacji medialnej, z Internetu Rzeczy, świadomie lub nieświadomie wpływamy na funkcjonowanie rozmaitych obszarów biznesowych. Wystarczy zainteresowanie się jakimś produktem, wystarczy wymiana opinii na jego temat w sieci społecznościowej, żeby biznes z tego korzystał. Sprawia to, że nierzadko zajmujemy się wszystkim, tylko nie tym co ważne. Ujawnia się to w niemal wszystkich dziedzinach życia. Firmy natomiast doskonale wiedzą, jak wypełnić nam każdą wolną chwilę, czas pomiędzy zadaniami. Wypełniają tę lukę i przez to inne zadania odsuwane są na później. Prokrastynator to zatem swego rodzaju pracownik darmowy, nieopłacany przez nikogo. Skwapliwie wykorzystuje to biznes. Przykładem może tu być chociażby *crowdsourcing*, umożliwiający biznesowi wykorzystywanie potencjału kreatywności. Przy tym ludzie dzięki nowym technologiom stają się prosumentami i to w różnym wymiarze, wyręczając biznes z wielu czynności, czego popularnym przejawem są m.in. bankowe płatności internetowe. To tylko nieliczne przejawy prokrastynacji i jej wykorzystywania w gospodarce. Zarazem jednak to nowe zjawisko może przynieść szereg złożonych następstw społecznych, w tym asymetryczny rozkład korzyści z gospodarki prokrastynacyjnej. Zmusza to do refleksji m.in. nad kwestią tygodniowego wymiaru czasu pracy i zasadnością jego skracania. Nieuchronne zmiany rynku pracy pod wpływem technologii cyfrowych, w tym zanikanie niektórych zawodów i tworzenie się nowych, przy równocześnie rosnącej, dzięki robotyzacji i Internetowi, łatwości wytwarzania oraz dystrybucji dóbr i usług, będą zmuszać do pogłębionych refleksji na temat kształtowania wynagrodzeń, podatków i innych dochodów. Nieprzypadkowo też w świecie intensyfikują się badania i dyskusje na temat wymiaru czasu pracy i koncepcji bezwarunkowego dochodu podstawowego. W 2017 roku koncepcję tę poddał analizie nawet Międzynarodowy Fundusz Walutowy. Choć z analizy wynika, że obecnie koncepcja ta na razie testowana jest w praktyce jedynie eksperymentalnie, to nie można wykluczyć, że szybciej niż można obecnie sądzić, może znaleźć szersze zastosowanie.

Procesy te wskazują, że wskutek rewolucji cyfrowej problem wytwórczości schodzi na dalszy plan, natomiast coraz bardziej złożoną kwestią stają się nowe

zjawiska społeczne [*International Monetary Fund*, 2017; Szlinder, 2018; World Economic Outlook, 2018; Moatsos i in., 2014; Loungani, Ostry, 2017; Lansing, Markiewicz, 2018].

W wyniku rewolucji cyfrowej przemiany dokonują się tak szybko, że coraz trudniej się do nich dostosować, coraz więcej czasu pochłania uczenie się, co skłania do innego spojrzenia na kwestię czasu pracy.

„Żyjemy w czasach »stawania się« i wszyscy stajemy się nowicjuszami” [Kelly, 2018, s. 23]. Do takiego wniosku dochodzi K. Kelly, znany futurolog, odznaczający się trafnością prognozowania. W najnowszej książce pod znamienym tytułem *Nieuniknione. Jak inteligentne technologie zmieniają naszą przyszłość*, Kelly podkreśla nieuchronność owego nowicjuszostwa. Wynika to z tempa i charakteru przemian technologicznych. Zdaniem Kelly’ego, większość technologii, które zdominują funkcjonowanie gospodarki i społeczeństwa za 30 lat, nie została jeszcze wynaleziona. W związku z tym prognozuje, że do końca wieku 70% dzisiejszych zawodów zostanie zastąpionych przez automatyzację/robotyzację [Kelly, 2018, s. 75]. Technologie i produkty coraz szybciej się starzeją, tracąc przydatność. Prowadzi to w stronę wzorca świata, w którym „nową normalnością staje się to, co nieprawdopodobne” [Kelly, 2018, s. 383].

W takich warunkach nie ma prostej odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu SGR może być użyteczna jako model ustroju społeczno-gospodarczego. Z pewnością jednak można uznać, że ze względu na jej ukierunkowanie na ład społeczno-gospodarczy i harmonizowanie celów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych, może przynajmniej stanowić ustrojowe ramy, swego rodzaju ustrojowy drogowskaz, jakże odmienny od koncepcji neoliberalnej. W owych ramach społecznej gospodarki rynkowej z pewnością mieści się koncepcja inkluzywnego modelu społeczno-gospodarczego zorientowanego na godzenie interesów ekonomicznych i społecznych oraz na łączenie zasad wolności rynkowej z odpowiedzialnością za podejmowane decyzje.

Ujawniające się dysfunkcje społeczno-gospodarcze w gospodarce globalnej wskazują, że w takich warunkach priorytetem rozwojowym powinna być szeroko rozumiana inkluzywność społeczna. Inkluzywność społeczna to sprzyjające społecznej spójności wielowymiarowe angażowanie wszystkich uczestników życia społeczno-gospodarczego na rzecz optymalnego kreowania oraz wykorzystywania potencjału rozwojowego i na rzecz przeciwdziałania jego marnotrawieniu. Przeciwnieństwem inkluzywności jest wykluczenie społeczne. Jednym z jego podstawowych przejawów są obszary ubóstwa i bezrobocie. Znaczenie inkluzywności

społecznej rośnie tym bardziej, że we współczesnej gospodarce podstawową barierą rozwojową jest bariera efektywnego popytu. Jego niedostatek zderza się z gwałtownie rosnącymi wskutek przemian technologicznych możliwościami wzrostu produkcji, co prowadzi do nadprodukcji i związanych z nią rozległych negatywnych następstw, jak zmniejszanie zatrudnienia, inwestycji, wyniszczającej konkurencji i innych zjawisk, mających syndromy błędnego koła. Jego przetrwanie wymaga nowej filozofii, nowego wzorca kształtowania rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Inkluzja jest wartością samą w sobie. System inkluzywny uwalnia i napędza kreatywność oraz przedsiębiorczość poprzez wzmacnianie pozytywnych więzi opartych na poczuciu bezpieczeństwa, zaufania i wspólnoty interesów. To system oparty na możliwie dużej liczbie, możliwie suwerennych i równoprawnych jego uczestników, połączonych bardziej więzami partnerstwa i świadomej współzależności niż hierarchii i podporządkowania w relacjach państwo – obywatel – biznes – grupy społeczne.

Inkluzywność systemu ma znaczenie tym bardziej, że każde wykluczenie jest hamulcem rozwoju, bo zawsze ogranicza społeczną zdolność do wykorzystywania wiedzy. W warunkach cywilizacji wiedzy zdolność do wytwarzania, akumulowania, przetwarzania, upowszechniania, rozumnego wykorzystywania wiedzy staje się głównym motorem rozwoju. Istnieje coraz więcej dowodów na to, że inkluzywność systemu społeczno-gospodarczego jest nieodzownym warunkiem harmonijnego rozwoju, podczas gdy wykluczenie społeczne (czyli nadmierna nierówność) i nieinkluzywność systemu hamują rozwój i są przyczyną kryzysów. Wykluczenie w decydującej mierze wynika ze słabości rozwiązań instytucjonalnych, w tym mechanizmów społecznych i ekonomicznych. Potwierdzają to liczne badania, m.in. wyniki analiz prowadzonych przez Daroną Acemoglu i Jamesa A. Robinsona. Autorzy ci analizują, dlaczego niektóre narody są bogate, a inne biedne. Badania te prowadzą do wniosku, że nie decyduje o tym ani kultura, ani klimat, ani położenie geograficzne, ani niewiedza, jak uprawiać politykę. Żaden z tych czynników nie jest – zdaniem tych autorów – determinantą wyznaczającą ścieżki rozwojowe krajów. Odpowiedź autorów na pytanie, co decyduje o bogactwie i wygranej brzmi: „Instytucje, instytucje, instytucje”. „Najczęstszą przyczyną tego, że narody dzisiaj przegrywają, jest funkcjonowanie w nich instytucji wyzyskujących” [Acemoglu, 2015]. „Wyzyskujące instytucje gospodarcze nie zachęcają ludzi do oszczędzania, inwestowania, wprowadzania innowacji. Wyzyskujące instytucje polityczne wspierają te instytucje gospodarcze, koncentrując władzę w rękach ludzi, którzy zyskują dzięki wyzyskowi” [Acemoglu, 2015, s. 446].

Fundamentalne elementy inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego to [*Reforma Kulturowa*, 2015, s. 117–134]:

- **Instytucje inkluzji społecznej**, rozumiane jako zdobycze cywilizacyjne, instytucje ukierunkowane na rozwój i umacnianie tych zdobyczy. Są tu pojmowane jako regulacje dotyczące m.in. takich kwestii jak powszechne zabezpieczenie społeczne i ochrona zdrowia, powszechny dostęp do edukacji, gwarantowana minimalna płaca, prawa związkowe, równościowe, dobra wspólne i in.
- **Inkluzywne przedsiębiorstwa**, tj. ukierunkowane na optymalną absorpcję wiedzy, innowacyjność oraz efektywne godzenie interesów pracodawców z interesami pracobiorców i z interesem społecznym.
- **Inkluzywny rynek**, tj. rynek charakteryzujący się optymalnymi, społecznie akceptowanymi regułami wejścia i wyjścia, rynek rozumiany, jako gwarant kultury kontraktu, symetrii, równości praw kontrahentów, w tym ochrony konkurencji i praw konsumenckich.
- **Inkluzywne państwo i prawo oraz instytucje samorządowe** – jako gwarancja sprawiedliwości i poszanowania prawa, gwarancja wsparcia dla kreatywności, innowacyjności, rozwoju instytucji proinkluzywnych oraz jako system zapobiegający kreowaniu instytucji wyzyskujących i niedopuszczający do nierówności w dostępie do prawa.

Ortodoksyjna teoria ekonomii i neoliberalizm nie sprzyjają tak pojmowanej inkluzywności, wręcz mają działanie przeciwstawne. Zamiast inkluzywności społecznej oferują skrajny indywidualizm, wręcz egoizm rynkowy i marginalizowanie sfery publicznej. Nie tworzą też teoretycznej przestrzeni dla wspierania rozwoju partycypacyjnego systemu w przedsiębiorstwach. Wolny rynek, choć z założenia ortodoksyjnej ekonomii jest inkluzywny, to w praktyce ma wobec niektórych, zwłaszcza mniejszych podmiotów, wykluczający charakter, szczególnie w warunkach narastającej siły korporacji ponadnarodowych i słabnięcia w związku z tym wolnej konkurencji. Towarzyszą temu słabnięcie państwa i dysfunkcje prawa, nader często nieskutecznie broniącego słabszych. Cechujący ekonomię ortodoksyjną fundamentalizm rynkowy jest przeciwstawny dla pozarynkowych działań obywatelskich, co nie sprzyja rozwojowi inkluzywnej samorządności, osłabiając motywacje do samorządnej aktywności obywatelskiej. Może się to też przekładać na obywatelską pasywność w korzystaniu z uprawnień wynikających z demokracji rynkowej, w tym uprawnień wyborczych.

Stopień nieinkluzywności czy inkluzywności systemu społeczno-gospodarczego w poszczególnych krajach jest zróżnicowany, co pozostaje w związku z prowadzoną

w tych krajach polityką ustrojową. Większa inkluzywność cechuje m.in. kraje skandynawskie, których rozwiązania ustrojowe bardziej pozostają pod wpływem ordoliberalizmu aniżeli neoliberalizmu. W przypadku Polski w każdym z wymienionych czterech obszarów inkluzywności występują strefy wymagające zdecydowanie proinkluzywnych rozwiązań. W każdym z tych czterech obszarów można też zidentyfikować rzeczony antyrozwojowe i antyinkluzywne „instytucje wyzyskujące”. Nieefektywność instytucjonalną w tych i innych obszarach potwierdzają też prowadzone badania [Balcerzak, 2015]. Zmiana systemu na rzecz rozwiązań proinkluzywnych łączy się z konieczną przemianą państwa, przedsiębiorstw, społeczeństwa i rynku. Państwo, społeczeństwo, przedsiębiorstwa i rynek stanowią bowiem system powiązanych ze sobą i wzajemnie zależnych od siebie instytucji. Rozwiązania w wymienionych czterech elementach systemu inkluzywnego muszą być dostosowane do specyfiki kraju. W Polsce są to rozwiązania takie m.in. jak wprowadzenie urzędowej normy wyznaczającej poziom minimalnej płacy godzinowej, rozwiązania dotyczące racjonalizacji rynku pracy, zwiększania zakresu uzwiązkowienia i partycypacji społecznej, w tym pracowniczej oraz rozwiązania ukierunkowane na umacnianie demokracji i obywatelskiej aktywności. Pełna enumeracja i szczegółowe charakterystyki rekomendowanych kierunków proinkluzywnych rozwiązań wykraczają poza ramy opracowania. Kierunkowe propozycje reform i przemian obejmujących te cztery obszary zostały przedstawione w raporcie „Reforma kulturowa 2020-2030-2040” [2015, s. 117–135 i nast.].

5. Zakończenie

W analizach ukierunkowanych na poszukiwanie optymalnego modelu ustrojowego trzeba uwzględnić fakt, że mimo podejmowanych w skali globalnej i lokalnej rozmaitych przedsięwzięć nastawionych na łagodzenie dysproporcji i wynaturzeń społeczno-gospodarczych w świecie oraz na harmonijny rozwój społeczno-gospodarczy, a także mimo różnorodności modeli kapitalizmu, dotychczas niemalże żaden kraj nie może poszczycić się w pełni satysfakcjonującymi, względnie trwałymi rozwiązaniami tych problemów. Powstaje zatem pytanie, dlaczego tak się dzieje. Może wobec tego zakładane w SGR godzenie interesów ekonomicznych, społecznych i ekologicznych jest utopią. Wiadomo jednak, że termin „utopia” pochodzi od łacińskiego tytułu eseju *Utopia* (1516) Tomasza More’a (Morusa). Tytuł ten można zaś interpretować jako pochodzący od greckiego *outopos* (gr.:

ou – nie, *topos* – miejsce, nie-miejsce) czyli miejsce, którego nie ma, ale też od *eutopos*, czyli dobre miejsce. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej może do takiej rzeczywistości przybliżyć. Ale też koncepcja ta wymaga dostosowań do nowej rzeczywistości, jaką przynosi rewolucja cyfrowa i związane z nią przesilenie cywilizacyjne. Wskazuje to na potrzebę poszukiwań nowych rozwiązań i trudno tu nie zgodzić się z tezą Wallersteina, że: „świat staje przed wyborem strukturalnie rozbieżnych szans. Przełomy stają się możliwe, gdy wystarczające wsparcie i uwaga publiczna zwrócona jest na myślenie i dyskutowanie na temat alternatywnych zamiarów” [Wallerstein i in., 2016, s. 15]. Stwierdzenie to koresponduje z wcześniejszą opinią tego autora, wyrażającego przekonanie, że „w poszukiwaniach materialnej racjonalności, poszukiwaniach dobrego społeczeństwa, mamy po swojej stronie ludzką kreatywność” [Wallerstein, 2008, s. 84].

Jednak, aby potencjał kreatywności społecznej mógł być należycie wykorzystany, niezbędne jest ukierunkowanie przemian na inkluzywność społeczną, tj. na system, w którym ograniczane jest ryzyko narastania nierówności społecznych i wykluczenia społecznego, negatywnych zjawisk prowadzących do – tak charakterystycznego obecnie dla świata – marnotrawstwa zasobów wytwórczych i obszarów wykluczenia społecznego [*Reforma Kulturowa*, 2015].

Ogrom zasobów informacji, wizualność, komunikacyjność i potencjał wolności, jakie przynoszą informacyjne technologie cyfrowe, sieci, to potencjał nowoczesności trudny do oszacowania, ale też tworzący niepowtarzalne szanse przemian i szanse urzeczywistnienia wyrażonej przez Ericha Fromma wiary w „humanistyczny renesans”. Fromm podkreślał, że „w historycznie bardzo krótkim czasie człowiek osiągnął punkt, w którym nie musi już poświęcać większej części swych sił na zdobywanie pokarmu jak zwierzę, ale może oddać się rozwojowi swoich zdolności jako celowi samemu w sobie” [Fromm, 2013, s. 29]. Oceniał, że „Przesłanki materialne są ustalone tak, że miejsca przy stole starczy dla wszystkich. Żaden człowiek na świecie nie może być nigdy więcej wykluczony” [Fromm, 2013, s. 29]. Do tego też sprowadzają się założenia SGR. Jednak o tym, czy będą mogły one urzeczywistnić się w większym stopniu niż dotychczas, a także o tym czy postęp technologiczny i materialny zaowocuje postępowaniem społecznym, zdecyduje przyszłość, w tym złożoność warunków, jakie muszą być spełnione, aby SGR stała się rzeczywistością. Jednym z takich warunków jest przeciwdziałanie zjawiskom osłabiania konkurencji, jako fundamentalnej dla gospodarki rynkowej zasady. Wobec siły globalnych rynkowych graczy, jest to warunek wymagający ponadnarodowych rozwiązań, a to niełatwe, i to mimo dokonujących się procesów

integracji i globalizacji. Zarazem jednak skala schorzeń współczesnego kapitalizmu wskazuje, że wysiłki zorientowane na przywrócenie ładu społeczno-gospodarczego są obecnie konieczne. A właśnie ład społeczno-gospodarczy jest nicią przewodnią koncepcji SGR [Mączyńska, Pysz, 2016, s. 16–22].

Otwarte zatem pozostaje pytanie, czy społeczna gospodarka rynkowa i inkluzywny system społeczno-gospodarczy mogą się w obecnych warunkach w pełni urzeczywistnić. Taki też charakter mają inne pytania dotyczące tego problem, w tym takie jak: jaki model ustroju społeczno-gospodarczego może być w obecnych warunkach uznany za optymalny?; czy taki jest w ogóle możliwy?; jaki model ustroju społeczno-gospodarczego najbardziej sprzyja dobrostanowi społecznemu i przeciwdziała wykluczeniu społecznemu?; czy możliwy jest kapitalizm inkluzywny? To pytania, które wciąż jeszcze nie doczekały się jednoznacznej odpowiedzi, ale z pewnością warto je stawiać chociażby po to, żeby nawiązać do sentencji znanego matematyka Vladimira Arnolda: „There is a general principle that a stupid man can ask such questions to which one hundred wise men would not be able to answer. In accordance with this principle I shall formulate some problems” (Istnieje ogólna zasada, że głupi człowiek może zadawać takie pytania, na które stu mądrych ludzi nie byłoby w stanie odpowiedzieć. Zgodnie z tą zasadą sformułuję pewne problemy”) [Arnold, 2010]. Zatem warto formułować pytania, albowiem nawet jeśli muszą one przez jakiś czas pozostawać otwarte, to jednak w pewnej perspektywie mogą przybliżyć do poszukiwanych odpowiedzi.

Zarazem jednak pytania o model (w tym przypadku model kapitalizmu) zawsze obarczone są dozą niejasności, co trafnie wyraża sentencja (dotycząca co prawda modeli matematycznych): „Essentially, all models are wrong, but some are useful” (Zasadniczo wszystkie modele są złe, ale niektóre są użyteczne) [Box, Draper, 1987]. I z pewnością do takich użytecznych modeli należy koncepcja społecznej gospodarki rynkowej z jej prospołecznym, proinkluzywnym ukierunkowaniem. Nieprzypadkowo też – wobec asymetrii współczesnego świata i kwintesencyjnej jego kumulacji jaką stał się światowy kryzys z 2008 r. – wzrasta obecnie zainteresowanie tą koncepcją, traktowaną jako użyteczne podłoże optymalizacji modeli ustroju społeczno-gospodarczego.

Michał Moszyński*

MODEL SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ Z PERSPEKTYWY RYNKU PRACY W NIEMCZECH I W POLSCE – ELEMENTY ANALIZY KOMPARATYWNEJ

1. Wprowadzenie – rynek pracy jako perspektywa dla rozważań nad modelem gospodarczym

Tradycyjne ujęcie komparastyki systemowej było zdominowane przez konkurencję pomiędzy gospodarką rynkową a centralnie zarządzaną. Porównania międzysystemowe miały wielkie polityczne znaczenie w okresie zimnej wojny i siłą rzeczy jako główne kryteria wykorzystywano kategorie własności, rynku i efektywności. Po załamaniu się realnego socjalizmu, w poszukiwaniach nowych pól badawczych skoncentrowano się na porównaniach modelowych już tylko w obrębie gospodarki rynkowej. Opierano się przy tym na różnorodnych procedurach analitycznych, gdyż obok tych „okrzepłych” rozwijano nowe podejścia badawcze. Ograniczając się do skrótowego wskazania najważniejszych koncepcji teoretycznych, można wymienić: „stary” i „nowy” instytucjonalizm, nową historię gospodarczą w ramach nowej ekonomii instytucjonalnej, ekonomię ewolucyjną, nową ekonomię porównawczą, ekonomię rozwoju, modele krajów dobrobytu, ekonomię regulacji czy *varieties of capitalism*. Powstało też wiele projektów poświęconych aspektom kulturowego zakorzenienia gospodarek, by wspomnieć choćby „siedem kultur kapitalizmu” [Hampden-Turner, Trompenaars, 1993], wymiary kulturowe Hofstede czy cykliczne przekrojowe badania *World Value Survey*.

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania.

Okazało się, że zimnowojenny dualistyczny podział systemów przysłańiał niuanse działania różnych modeli gospodarek rynkowych, a przecież kapitalizm funkcjonuje w najróżniejszych konfiguracjach politycznych, kulturowych i koordynacyjnych. Zaczęto również silniej akcentować inne przymioty systemów gospodarczych. W tym kontekście lista możliwych kryteriów wydaje się być nieskończona. Najczęściej wymienia się jednak trzy grupy wskaźników. Po pierwsze, korzysta się z informacji o rezultatach procesu gospodarowania społeczeństw, takich jak wzrost gospodarczy, rozwój kapitału ludzkiego i społecznego. Po drugie, wykorzystuje się cechy opisujące zdolność do ekonomicznego wykorzystania zasobów krajów. I wreszcie sięga się po dane o podziale dochodów, nierównościach i ubóstwa. Nawet pobieżna analiza wymienionych wskaźników pozwala zauważyć, że większość z nich silnie wiąże się z rynkiem pracy i szeroko pojętą sferą zabezpieczenia społecznego.

Z wymienionych podejść analitycznych, wykorzystywanych do badań nad modelami kapitalizmu, szczególną popularność zyskała koncepcja *varieties of capitalism*, zaproponowana w 2001 r. przez P.A. Halla i D. Soskice'a. Zakłada ona istnienie dwóch idealnych typów gospodarek rynkowych – liberalnych i koordynowanych, zaś za podstawowe kryteria uznaje relacje w obszarach rynku pracy, stosunków przemysłowych oraz stopnia zabezpieczenia społecznego. Podobnie dzieje się w nurcie teorii regulacji, gdzie bierze się m.in. pod uwagę relacje: kwalifikacje-praca i płace-praca [Boyer, 2005, s. 27].

Krytyczna refleksja nad powyższymi koncepcjami potwierdza trafność wyboru rynku pracy jako perspektywy w komparatywnych studiach nad modelami gospodarczymi. Taką perspektywę obiera się również w tym rozdziale, wychodząc z założenia, że stanowi ona miarodajne przybliżenie realnie funkcjonującego modelu gospodarczego. Za podstawę teoretycznych dociekań przyjęto ordoliberalną teorię ładu gospodarczego, nieczęsto rozwijaną przez współczesnych badaczy. Wydaje się ona jednak szczególnie predysponowana – i to z dwóch powodów – do oceny realizacji idei Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) w gospodarce Niemiec i Polski. Po pierwsze, dlatego że ordoliberalizm daje możliwość całościowego rozpatrywania szerokich problemów na poziomie ładu gospodarczego, po drugie zaś, dorobek ordoliberalnych myślicieli nie ogranicza się do wzbogacenia nauk społecznych, ale stanowi ideowy fundament ustroju Społecznej Gospodarki Rynkowej, wdrożonego po II wojnie światowej w Republice Federalnej Niemiec. Artykuł 20. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wyraźnie wskazuje pożądany i docelowy kształt ustroju społeczno-gospodarczego, mobilizując reprezentantów

nauki do badania możliwości jego najpełniejszej realizacji również w Polsce. Za cel badawczy niniejszego rozdziału obrano – w warstwie teoretycznej – sprecyzowanie zasad porządku rynku pracy w Społecznej Gospodarce Rynkowej, co pozwoliłoby na pełniejsze zrozumienie istoty tego modelu i pojęcia SGR. Zbadanie realizacji tychże zasad w Niemczech i w Polsce składa się na cel empiryczny.

Uwzględniając powyższe uwagi, najpierw zostaną przybliżone poglądy klasycznych ordoliberalistów na funkcjonowanie rynku pracy, następnie analizę uzupełnią poglądy klasyków koncepcji SGR. Część teoretyczną podsumowuje zestaw zasad, na których opiera się porządek rynku pracy SGR. Zestaw ten posłuży do celów porównawczych w analizie realizacji modelu SGR w Niemczech i w Polsce w perspektywie rynku pracy.

2. Organizacja i funkcjonowanie rynku pracy w ordoliberalnej teorii ładu gospodarczego

Należy zauważyć, że o ile w klasycznej myśli ordoliberalnej podkreślano wagę problematyki rynku pracy, to nie powstało żadne zwarte opracowanie dotyczące modelowej analizy tej sfery gospodarki. Zebranie i rekonstrukcja rozproszonych poglądów na ten temat, z racji ograniczonych ram rozdziału, zostanie zredukowana do głównych przedstawicieli ordoliberalizmu, a zwłaszcza do zapatrywań Waltera Euckena.

Walter Eucken przed ładem gospodarczym stawiał dwa zadania. Po pierwsze, ład ten powinien być efektywny według kryteriów ekonomicznych (*funktionsfähig*). Po drugie, winien być godny człowieka (*menschenwürdig*). Rynek pracy traktował jako ład niższego rzędu – czyli porządek – zawarty w ramach konkurencyjnego ładu gospodarczego. Z kolei ład rynkowy widział jako „zanurzony” w szerszym, ogólnym ładzie społecznym, na który składają się: etyka, prawo, środowisko, polityka, władza – i te obszary wyłączał spod władzy popytu i podaży. Zgodnie z tezą o współzależności ładów społecznych (*Interdependenzthese*) wszystkie one pozostają we wzajemnych relacjach, podobnie jak wszystkie porządki w ramach ładu gospodarczego. Na przykład porządek rynku pracy pozostaje w szczególnie silnych relacjach ze sferą zabezpieczenia społecznego i sferą pieniężną.

Historyczna analiza różnych form organizacji społeczeństw skłoniła go do wniosku, iż jedyną instytucjonalną konstrukcją, zdolną wypełnić te cele jest konkurencyjny ład gospodarczy oparty na kilku zasadach. Zasady te, wyprowadzone

w toku badań nad historią gospodarczą ludzkości, zebrał w postaci katalogu i dowodził, że powinny być wprowadzone i przestrzegane wszystkie, bez wyjątku. Zasady konstytuujące mają charakter ogólny i kierunkowy, z czego wynika możliwość ich konkretyzacji w określonych uwarunkowaniach czasu i miejsca. Dodatkowo Eucken sformułował cztery tzw. zasady regulujące, z których dwie dotyczą bezpośrednio rynku pracy. Zasada druga dopuszcza interwencję państwa w sytuacji zaistnienia drastycznych różnic dochodowych niemożliwych do zaakceptowania, zaś czwarta – kiedy wystąpią anormalne reakcje po stronie podaży pracy. Przebija się w nich dostrzegana przez ordoliberalów specyfika rynku pracy – „motoru” sfery realnej i miejsca generowania dochodu, zwłaszcza w kwestii specjalnego sposobu tworzenia się cen i ich nieelastyczność oraz asymetrii siły rynkowej. Transponując etyczny postulat formułowany względem ładu gospodarczego na poziom rynku pracy, Eucken normatywnie stwierdza, iż należy nadać mu formę godną człowieka. „Konstytucję rynku pracy” w jego poglądach można streścić w kilku punktach:

- Człowiek sprzedaje nie siebie, ale swoją pracę.
- Aby zapobiec wyzyskowi, należy przeciwdziałać kumulacji władzy, a pomiędzy partnerami powinna panować równowaga.
- Troski o bezpieczeństwo i sprawiedliwość nie należy pozostawiać dobrej woli i przypadkowi, tylko traktować jako przedmiot polityki ładu gospodarczego.
- Działania podejmowane dla ochrony pracowników są konieczne.
- Obok rozwiązań, wspieranych przez państwo, poprawie położenia pracobiorców przysłużyły się związki zawodowe. Ich działanie przynosi dobre skutki, gdy stanowią siłę równoważącą pozycję pracodawców. Jednak pożądanym jest, aby związki zawodowe wyraźnie opowiedziały się za mechanizmami rynkowymi i działały zgodnie z ich logiką. Silniejsze związki zawodowe mogą wypierać słabsze organizacje, a w konsekwencji – pogarszać położenie ich członków na rynku pracy [Eucken, 2004, s. 322–323].

Modelową organizację rynku pracy, według ordoliberalów, można sprowadzić do następujących ogólnych postulatów:

- otwartość – brak reglamentacji utrudniających dostęp do rynku,
- swoboda przepływu pracowników,
- zasadniczy brak płac minimalnych,
- wolność, ale i odpowiedzialność partnerów społecznych,
- włączenie pracowników do decydowania (*Mitbestimmung*),

- polityka sterowania wielkością przedsiębiorstw – wsparcie MŚP,
- wsparcie przedsiębiorczości.

Polityce państwa na rynku pracy powinna przyświecać zasada interwencji tylko w szczególnych przypadkach, wymóg utrzymania logiki rynku i wspierania koniecznych dostosowań strukturalnych. Za kwestię kluczową należy uznać powiązanie płac z wydajnością. Ordoliberalowie przestrzegali przed mirażami polityki pełnego zatrudnienia i stymulowania koniunktury.

3. Rynek pracy w koncepcji klasyków Społecznej Gospodarki Rynkowej

Problematyka funkcjonowania rynku pracy i jego instytucjonalnej obudowy w koncepcji SGR zostanie przedstawiona na gruncie poglądów jej czołowych przedstawicieli – Alfreda Müllera-Armacka i Ludwiga Erharda. Zwłaszcza pierwszy autor poświęcił tej tematyce sporo uwagi. Jego stanowisko w kwestiach społecznych było nieco „miększe” od Euckena, gdyż dopuszczał wprowadzanie płac minimalnych w drodze układów taryfowych i prowadzenie polityki zatrudnienia w powiązaniu z cyklem koniunkturalnym w celu zwiększenia bezpieczeństwa zatrudnienia. Opowiadał się również za wyrównywaniem nadmiernych różnic dochodowych i majątkowych oraz rozbudową zabezpieczenia społecznego [Müller-Armack, 1981, s. 99 i nast.]. Jego zdaniem redystrybucja dochodu to lepsze rozwiązanie niż naruszanie mechanizmu cenowego, ale ostrzegał przed psuciem działania rynku. Müller-Armack proponował, by państwo prowadziło politykę mieszkaniową, ułatwiającą mobilność pracowników i wspierało rozwój sektora MŚP. Wysuwał też konkretne propozycje dla ustroju przedsiębiorstw, które miałyby tworzyć środowisko pracy sprzyjające społecznej integracji i rozwojowi. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć:

- współdecydowanie pracowników w przedsiębiorstwie jako warunek prawdziwego partnerstwa w zakładzie pracy,
- partycypację pracowników w ekonomicznych wynikach firmy,
- możliwości awansu zawodowego,
- zwiększenie oferty szkoleń i doskonalenia zawodowego przed podjęciem zatrudnienia i w jego trakcie.

Przed właścicielami i przedsiębiorcami stawały wymagania odpowiedzialności wobec społeczeństwa [Müller-Armack, 1981, s. 99 i nast.].

Ludwig Erhard, podobnie jak dalej omawiani myśliciele, opowiadał się za powiązaniem wzrostu płac z wydajnością pracy, co miało przekładać się na stabilne ceny i konkurencyjność gospodarki. Zdecydowanie piętnował przedkładanie interesów grup zawodowych ponad ogólnospołeczne. Dowodził, że praca stanowi źródło dochodu i dobrobytu, dlatego najlepszą metodą poprawy warunków bytowych ludności jest włączenie jak najszerzych rzesz obywateli w proces generowania dochodów [Erhard, 1964, s. 212]. Uczestnictwo w rynku pracy jako miejscu generowania dochodów to zdecydowanie korzystniejsza społecznie alternatywa od wszelakich form redystrybucji. Zdaniem Erharda pełne zatrudnienie możliwe jest przy sprawnej gospodarce, wówczas udaje się realizować cel „dobrobytu dla wszystkich” [Wünsche, 2015, s. 41–42]. W zabezpieczeniu pozycji pracownika pomaga dywersyfikacja substancji majątkowej w gospodarce [Pysz, 2008, s. 112 i nast.]. Co istotne, Erhard mocno rozwijał problem wolności rozumianej jako wolność „od” i wolność „do”, w myśl rozróżnienia na wolność pozytywną i negatywną I. Berlina, a jego liczne wystąpienia publiczne i radiowe można interpretować jako próbę edukacji ekonomicznej społeczeństwa.

Powyższe rozważania dokonań teoretycznych ordoliberalizmu oraz koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej zostają zsyntetyzowane w formie tabeli 1, ukazującej porządek rynku pracy zgodny z tymi dwoma nurtami myśli społecznej. Na bazie konwencji zaproponowanej przez Euckena, porządek zostaje oparty na zasadach, które można traktować jako rozwinięcie i uszczegółowienie zasad konstytucyjnych w odniesieniu do rynku pracy. Ponadto wykorzystano tu powszechnie stosowany w ordoliberalizmie podział polityki gospodarczej na politykę ładu gospodarczego i politykę procesową. Takie rozróżnienie zupełnie pomijane jest w teoriach głównego nurtu, skoncentrowanych na krótkookresowym sterowaniu procesami gospodarczymi. Politykę ładu można określić mianem polityki instytucjonalnej państwa, dotyczącej formalnych reguł gry życia gospodarczego. Reguły te są świadomie tworzone i poddawane niezbędnym korektom. Na poziomie procesowym ingerencje powinny być prowadzone w zgodzie z logiką mechanizmu rynkowego, tak aby nowe dane zostały wbudowane w jego działanie, a nie powodowały jego wypaczenie. I wreszcie wyodrębniono poziom, nazwany za W. Röpke socjologiczno-antropologicznym fundamentem rynku [Röpke, 1979, s. 83], któremu przyporządkowano zasadę wolności i odpowiedzialności jednostki na rynku pracy. Poziom ten odpowiada społecznemu kontekstowi gospodarowania i związany jest z wartościami, postawami i nieformalnymi normami życia

społecznego. Kontekst ten, choć trudny do bezpośredniego uchwycenia i pomiaru, ma kolosalne znaczenie dla efektywności procesów gospodarowania i skuteczności prowadzonej polityki gospodarczej. Omawiane zasady zostaną wykorzystane do oceny praktycznej realizacji modelu SGR w dalszej części rozdziału.

Tabela 1. Główne zasady SGR w odniesieniu do rynku pracy

Obszar	Zasady
Socjologiczno-antropologiczny fundament rynku	1. Wolność jednostki na rynku pracy (wolność „od” czegoś)
	2. Odpowiedzialność jednostki (wolność „do” czegoś)
Polityka ładu gospodarczego	3. (Re)konstruowanie instytucjonalnych ram porządku rynku pracy i zabezpieczenia społecznego
Polityka procesowa	4. Zgodność polityki zatrudnienia i rynku pracy, polityki płacowej oraz polityki socjalnej z logiką rynku

Źródło: opracowanie własne.

4. Realizacja modelu SGR w Niemczech w perspektywie rynku pracy

Po II wojnie światowej odbudowa niemieckiej gospodarki następowała w znacznej mierze pod wpływem dorobku myśli ordoliberalnej. Tworzenie instytucjonalnych ram gospodarowania korespondowało z euckenowskimi zasadami ładu gospodarczego, by wspomnieć choćby konstytucyjne umocowanie własności, zabezpieczenie niezależnej polityki pieniężnej banku centralnego i jego wyłączne zadanie dbania o stabilność cen. Na poziomie ładu gospodarczego ukształtowano główne filary formalnej infrastruktury instytucjonalnej rynku pracy, które można sprowadzić do pięciu elementów:

- autonomii taryfowej,
- zasady współstanowienia,
- ustawowych norm ochrony pracowników,
- ubezpieczenia od bezrobocia,
- federalnego podmiotu realizującego politykę zatrudnienia i rynku pracy.

Konstrukcja tych filarów wpływała z postulatów stawianych organizacji rynku pracy przez prekursorów SGR, jak choćby wspomnianego Müllera-Armacka. Część instytucji, jak autonomię taryfową i współstanowienie reaktywowano po okresie ich zawieszenia w czasach narodowego socjalizmu, nadając im nowy kształt. Działanie tych instytucji wpisuje się w idee solidaryzmu społecznego,

ale i subsydiarności, gdyż zakłada się wysoki poziom samodzielności partnerów społecznych w układaniu wzajemnych relacji.

W latach 1948–1966 za politykę gospodarczą odpowiadał L. Erhard, najpierw jako federalny minister gospodarki, a później kanclerz. Można uznać, że w tym okresie w najwyższym stopniu udało się realizować politykę w duchu SGR z mocnym zakorzenieniem w ordoliberalizmie. Akcent w polityce gospodarczej wyraźnie położono na poziomie ładu gospodarczego, konstruując „konstytucję gospodarczą”, w której ramach toczyły się sprawne i efektywne procesy gospodarcze. W tym okresie udało się nie tylko odbudować kraj po wojnie, ale zrealizować społeczne cele gospodarowania – „dobrobyt dla wszystkich” przy pełnym zatrudnieniu. Dobrobyt ten był wypracowywany przez wszystkich (wysoka stopa aktywności zawodowej), a długi tygodniowy czas pracy (do 50 godzin), wzrost wydajności i dyscyplina płacowa przy stabilnych cenach pozwalały na szybki wzrost dochodów gospodarstw domowych. Polityka nieskoncentrowana bezpośrednio na numerycznych wielkościach realizowała je niejako „przy okazji”, jako wynik sprawnych procesów. Pełne zatrudnienie nie było wynikiem rozbudowanej polityki zatrudnienia, tylko stosunkowo skromnie, jak na dzisiejsze warunki, zakrojonej polityki rynku pracy. Podobnie rzecz się miała ze wzrostem gospodarczym.

Wraz z przejściem sterów w polityce gospodarczej przez K. Schillera, nastąpiła zmiana paradygmatu i zwrot w stronę keynesizmu, oznaczający w praktyce korektę dotychczasowego modelu SGR. Formalna inkorporacja elementów keynesizmu do instrumentarium polityki gospodarczej nastąpiło w formie ustawy o stabilizacji i wzroście z 1967 r., stawiającej ambitne cele „magicznego czworoboku”. Realizacja zadań dotyczących wzrostu, zatrudnienia, stabilności cen i równowagi zewnętrznej zakładała globalne sterowanie popytem. Instrumentarium po stronie podaży uzupełniono ustawą o wspieraniu pracy z 1969 r., spełniającą rolę podażowego „dostrajacza”. Przed polityką rynku pracy postawiono wysoką poprzeczkę likwidacji różnych odmian bezrobocia i skierowano ją w stronę aktywizacji zasobów pracy. Spóźniona implementacja keynesizmu przypadła na trudny okres kryzysów naftowych, na które gospodarka reagowała skokowymi wzrostami stopy bezrobocia. Oznaczało to stopniowe oddalanie się od stanu pełnego zatrudnienia, przy zachowaniu wysokiego poziomu dobrobytu za sprawą rosnącego stopnia redystrybucji. Dobrobyt dla wszystkich wypracowywała coraz węższa grupa pracujących. Rozbudowa elementów państwa dobrobytu wynikała też z układu sił – rząd szedł na ustępstwa względem partnerów społecznych i kupował pokój

społeczny finansowany z państwowej kasy. Nastąpiła degeneracja korporatyizmu strony podaźowej do korporatyizmu państwa dobrobytu, który to reżim charakteryzowała zależność organizacji reprezentujących pracę i kapitał od aktywnej polityki rynku pracy, transferów i działań osłonowych.

Patrząc przez pryzmat wypracowanych zasad (tab. 1), uprawniony jest wniosek o przesunięciu od 1967 r. punktu ciężkości z polityki ładu na poziom procesowy. Zainicjowano też proces osłabiania antropologiczno-socjologicznego fundamentu rynku, gdyż osłabiono odpowiedzialność jednostek gospodarujących za poszukiwanie i podejmowanie zatrudnienia. Paradoksalnie przyjęcie zobowiązań i instrumentarium ustawy o stabilizacji i wzroście oddaliło realizację postawionych w niej celów. Najważniejsze ustalenia zebrano w tabeli 2.

Tabela 2. Realizacja zasad rynku pracy SGR w RFN w latach 1948–1982

Zasada	1948–1966	1967–1982
1.	Tworzenie warunków dla korzystania jednostek z wolności w odpowiedzialny sposób. Wzmacnianie pożądanych zachowań polityką „wychowawczą”.	Utrzymanie formalnych warunków dla realizacji zasady.
2.		Oslabienie odpowiedzialności przez rozbudowę elementów państwa opiekuńczego.
3.	Konstruowanie instytucji rynku pracy w zgodzie z zasadami konkurencyjnego ładu gospodarczego.	Rozbudowa instrumentarium keynesowskiej polityki sterowania globalną koniunkturą oraz aktywnej polityki zatrudnienia i rynku pracy.
4.	Funkcja pomocnicza względem polityki ładu.	Funkcja dominująca względem polityki ładu.

Źródło: opracowanie własne.

W okresie 1982–1989 problemy z bezrobociem pogłębiały się, a tempo wzrostu gospodarczego słabło, ograniczając możliwości „dobrobytu dla wszystkich”. Zainicjowany w połowie lat 80. proces deregulacji rynku pracy, zgodnie z postulatami ekonomii podaźowej, nie zdążył przynieść rezultatów, gdyż został zahamowany przez wielki wstrząs zjednoczenia Niemiec.

Na poziomie ładu gospodarczego przyłączenie NRD przeprowadzono ścieżką kompletnej imitacji istniejącego modelu SGR w części zachodniej, modelu dość odległego od pierwotnej wizji SGR. Dotyczyło to również całokształtu reguł formalnych porządku rynku pracy, w czym aktywną rolę odegrali zachodni Niemcy partnerzy społeczni. Na poziomie procesowym miała miejsce ogromna interwencja fiskalna i rozbudowana polityka socjalna, charakterystyczne dla polityki keynesistowskiej i państwa dobrobytu. Decydenci nie polegali na mechanizmach

rynkowych w kwestii przepływu czynników produkcji i wyrównywania się ich cen oraz przeciążyli politykę zatrudnienia i rynku pracy zbyt wielkim zakresem zadań. W ramach istniejących reguł partnerzy społecznie prowadzili skrajnie nieodpowiedzialną politykę płacową. Antropologiczno-socjologiczny fundament rynku okazał się mocno nadwerżony, czego dowodzi zderzenie mentalności realnego socjalizmu z logiką gospodarki rynkowej oraz kolizja norm, wartości i postaw uczestników rynku.

Od połowy lat 90. XX w., kiedy skończył się najbardziej absorbujący etap zjednoczenia, powrócono do prób reform tkwiącej w kryzysie SGR. Początkowo wysiłki zmierzające do ograniczenia rozbudowanej siatki bezpieczeństwa socjalnego napotkały na zdecydowany opór partnerów społecznych, którzy stali się zbyt zależni od strumienia publicznych pieniędzy. Dopiero reformy Hartz'a z lat 2003–2005 w sferze socjalnej i na rynku pracy zmieniły oblicze niemieckiego państwa dobrobytu oraz zmniejszyły rolę i polityczną siłę nacisku organizacji reprezentujących pracę i kapitał (tab. 3).

Tabela 3. Realizacja zasad rynku pracy SGR w RFN w latach 1982–2005

Zasada	1982–2002	2003–2005
1.	Deregulacja rynku pracy jako poszerzenie zakresu wolności uczestników rynku.	
2.	Postawy braku odpowiedzialności korporacji pracy i kapitału (<i>state capture</i>). Osłabiona odpowiedzialność jednostek beneficjami państwa socjalnego.	Wychowawcza rola polityki – wpływ na zachowania i postawy uczestników rynku pracy. Przesunięcie odpowiedzialności za bezrobocie, poszukiwanie zatrudnienia i utrzymywanie zdolności do podjęcia pracy w kierunku jednostek pod hasłem „wspierać, ale wymagać”.
3.	Dla byłej NRD: polityka ładu w sensie transferu instytucjonalnego; dominacja polityki procesowej. Dla Niemiec jako całości: polityka procesowa i niekonsekwentna polityka ładu gospodarczego (deregulacja).	Wyraźny powrót do polityki ładu gospodarczego w latach 2003–2005. Oznaki reregulacji od 2007 r. w sensie polityki ładu sprzecznnej z ideowym wzorcem.
4.		Poprawa efektywności polityki zatrudnienia i rynku pracy w nowych ramach instytucjonalnych.

Źródło: opracowanie własne.

Warto zauważyć, że polityka gospodarcza w Niemczech była i jest prowadzona pod egidą SGR przez cały okres powojenny – w latach 50. pod hasłem jej budowy, a później reform. Jednak model ten nie jest formalnie umocowany w konstytucji RFN. Federalny Sąd Konstytucyjny w swoich orzeczeniach dwukrotnie podkreślił, że konstytucja jest neutralna pod względem polityki gospodarczej, nie przewiduje konkretnego ładu gospodarczego (BVerfGE 50, 290 z 1.03.1979) i nie gwarantuje

„sterowanej przez instrumenty zgodne z logiką rynku «Społecznej Gospodarki Rynkowej»” (BVerfGE 4, 7 z 20.07.1954). Kształt tego ładu pozostawia ustawodawcy, który, na poziomie ustaw o niższej randze niż zasadnicza, zdecydował o modelowym wyborze ładu SGR. Konstytucja nie zawiera także precyzyjnych wskazówek realizacji zapisu (art. 20) stanowiącego, iż „RFN jest państwem demokratycznym i socjalnym”, co otwiera pole do szerokich interpretacji, podejmowanych zarówno od strony teoretycznej, jak i w ocenach praktycznej realizacji społeczno-gospodarczego modelu Niemiec. Otwarta formuła ustrojowa pozwala na dość swobodne jego kształtowanie i na przyjmowanie przez SGR kolejnych wcieleń [Moszyński, 2016, s. 115].

5. Realizacja modelu SGR w Polsce w perspektywie rynku pracy

W przeciwieństwie do Niemiec, polski ustrojodawca określił *explicite* formułę ładu społeczno-gospodarczego jako społeczną gospodarkę rynkową. Artykuł 20. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej głosi, że: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”.

Cztery konstytucyjne kryteria można uporządkować dwojako. Po pierwsze, można ułożyć je w trzy filary: 1) wolność gospodarcza, 2) własność oraz 3) solidarność oraz dialog i współpraca partnerów społecznych. Po drugie, można je sprowadzić do dwóch wymiarów: wolność działalności gospodarczej i własność prywatna tworzą wymiar indywidualistyczny, zaś solidarność oraz dialog i współpraca partnerów społecznych składają się na wymiar zbiorowy. Należy tu dostrzec chęć ustawodawcy, by traktować interwencję państwa jako środek ostateczny, gdyż strony, zgodnie z zasadą subsydiarności, powinny same przejść możliwie szeroki zakres odpowiedzialności za kształtowanie wzajemnych relacji. Dialog i współpraca powinny zachodzić w ramach regulacji szczebla niższego niż konstytucja, w tym przede wszystkim przepisów prawa pracy. Wysoki stopień ogólności art. 20 nie pozwala na tyle dokładnie sprecyzować jego normatywnej treści, aby można ją było stosować bezpośrednio w obowiązującym prawie, ale nadaje normatywny kierunek dla kształtowania ustroju społeczno-gospodarczego organom stanowiącym i stosującym prawo [Illnicz, 2007, s. 174]. Szczególna

rola w doprecyzowaniu znaczenia art. 20 przypada orzecznictwu Trybunału Konstytucyjnego, który odnosił się niejednokrotnie do tego zapisu w swoich orzeczeniach, wskazując, iż: „w ujęciu art. 20 Konstytucji społeczna gospodarka rynkowa stanowi nie tylko określony model ekonomiczny, ale także pożądaný przez ustrojodawcę obraz ładu społecznego”¹. Oczywiście uprawnione jest pytanie, na ile koncepcje SGR w zapisie Konstytucji RP są zbieżne z ideowym wzorcem tego ustroju w teorii i praktyce niemieckiej. Rozumienie SGR w ujęciu Erharda oznaczałoby przyjęcie wolnej gospodarki z silnym akcentem na subsydiarność i odpowiedzialność jednostki. W Polsce SGR postrzega się inaczej, z większym naciskiem na „społeczna”, a mniejszym na „rynkowa”. Leszek Balcerowicz twierdzi, że „termin «społeczna gospodarka rynkowa» zrobił w Polsce w ostatnich latach wielką karierę w debatach o gospodarce. (...) tej popularności nie towarzyszy zrozumienie, skąd się on wziął i co pierwotnie oznaczał. Słowo «społeczna» wywołuje natomiast zapewne emocjonalne przeświadczenie, że chodzi o zasadniczo odmienny, a przez to lepszy, typ gospodarki niż wolnorynkowy kapitalizm”². Być może dlatego niemieckie słowo *sozial* tłumaczy się częściej na język polski jako „socjalny” niż „społeczny”. Znajomość ordoliberalnych korzeni koncepcji SGR w Polsce była w latach 90., ale i pozostaje do dziś relatywnie słaba nie tylko w percepcji społecznej, ale i w środowisku polityków i ekonomistów. Nie pomaga to w interpretacyjnych sporach.

Przechodząc na poziom obudowy instytucjonalnej rynku pracy (poziom ładu gospodarczego), tu również należy mieć świadomość różnic pomiędzy Niemcami, które kształtowały złożoną sieć instytucji formalnych i nieformalnych przez długie dziesięciolecia, a Polską, która u progu transformacji obarczona była dziedzictwem półwiecza gospodarki centralnie zarządzanej. W sferze rynku pracy cechowały ją m.in. brak niezależnych reprezentacji stron stosunku pracy, brak tradycji negocjacji zbiorowych, dominująca rola państwa jako pracodawcy i przeideologizowanie doktryną walki klas. Przejęcie przez związki zawodowe funkcji partii politycznych zaciążyło później na ich wiarygodności i trudno definitywnie uznać, by udało się

1 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 30.01.2001, sygn. K. 17/00 (DzU 2001, nr 11, poz. 90).

2 W takim sensie argumentuje L. Balcerowicz w eseju: *Niemcy: od gospodarki „społecznej” do „przesocjalizowanej”* [Balcerowicz, 1995, s. 275]. Kontrowersje terminologiczne związane z przymiotnikiem „społeczna” w odniesieniu do gospodarki, ale też i sprawiedliwości, państwa prawa i demokracji, podnosił F.A. von Hayek, twierdząc, że rozmywa on jej zasadnicze znaczenie [zob. Hayek, 1979, s. 16].

im tej roli wyzbyć. Przekształcenia własnościowe i zmiany strukturalne gospodarki sprawiły, że państwo szybko wychodziło z roli pracodawcy, jednak nie przyjęło roli aktywnego kreatora spójnego ładu instytucjonalnego na rynku pracy. Michał Skąpski reprezentuje pogląd, że: „przemiany ustroju pracy dokonywały się w dużej mierze samoistnie, jako rezultat spontanicznie kształtującej się praktyki rynku pracy, a państwo jedynie reagowało – i to z opóźnieniem – na nowe zjawiska, zamiast odgrywać rolę stymulującą i wymuszać pożądany kierunek ewolucji. Inicjująca rola państwa w kształtowaniu kierunku transformacji wymagana jest szczególnie w tworzeniu społecznej gospodarki rynkowej, gdyż jego bierność właściwa jest raczej doktrynie leseferyzmu i prowadzi do ukształtowania liberalnego modelu rynku pracy” [Skąpski, 2014, s. 123].

Uzupełniając opis formalnych filarów konstytuujących porządek rynku pracy, należy wskazać na problemy trawiące związki zawodowe. Wskaźnik uzwiązkowienia jest niski (11% ogółu pracujących), a jego ciągły spadek wpisuje się w ogólny trend zarysowujący się w Europie już od lat 70. Charakterystyczną cechą polskich związków jest asymetrycznie rozłożona siła – są one silniejsze na poziomie zakładowym niż na centralnym, słabsze w sektorze prywatnym – 2/3 zakładowych organizacji związkowych działała (w 2014 r.) w podmiotach sektora publicznego – oraz duże zróżnicowanie branżowe (najwyższy wskaźnik uzwiązkowienia w górnictwie – 72%) [GUS, 2015]. Zakładowe układy zbiorowe pracy pozostają niepopularne, gdyż w 2016 r. zarejestrowano ich zaledwie 79, a objęły 38 tys. osób [PIS, 2017]. Wśród głównych barier związki wymieniają kontakty z pracodawcami i problemy wynikające z przepisów i procedur, zatem ich ocena ładu instytucjonalnego oraz „dialogu i współpracy partnerów społecznych” nie jest wysoka.

Dość powszechnie krytykuje się efektywność publicznych służb zatrudnienia, o których mówiło się, że często tylko „administrują bezrobociem”, a nie próbują z nim walczyć bardziej menedżerskimi metodami, z wycuciem potrzeb przedsiębiorstw. Za najogólniejszą miarę rozżewu pomiędzy rzeczywistością rynku pracy a statystykami bezrobocia można uznać różnicę pomiędzy oficjalną stopą bezrobocia a stopą BAEL, która sięgała niekiedy kilku punktów procentowych. Różnice wynikają m.in. z odmiennych metod liczenia i uwzględnienia w BAEL pracy „na czarno”, co wpisuje się w krytykę takich formalnych instytucji, jak płace minimalne. Krytyka ta płynie ze strony przedstawicieli sektora przedsiębiorstw. Argumentują oni, że zbyt „hojne” płace minimalne w połączeniu z zasiłkami podnoszą płacę progową i zniechęcają do podejmowania zatrudnienia. Trzeba

jednak zauważyć, że do czasów akcesji do UE kwestie efektywniejszej realizacji polityki pracy i spójności społeczno-ekonomicznej były odkładane pod ciężarem krążącego nad gospodarką Polski widma kryzysu finansów publicznych [Woźniak, 2012, s. 227–241].

W zakresie realizacji modelu SGR w Polsce na poziomie procesów zachodzących w ramach ładu najważniejszym zjawiskiem po 1990 r. była eksplozja bezrobocia rejestrowanego, które w połowie lat 90. sięgnęło 17%, a przed akcesją do UE przekroczyło 20%. Zmiany strukturalne gospodarki uwalniały znaczne zasoby ludzkie, które nie zostały niestety zaabsorbowane, z uwagi na zbyt słabe zdolności generowania nowych miejsc pracy. Skutki bezrobocia łagodzono przez transfery socjalne i wypychanie bezrobotnych na wcześniejsze emerytury. W efekcie wskaźniki zatrudnienia utrzymały się na niskim poziomie, w stosunku do Europy Zachodniej. Ustawodawca próbował chronić utrzymanie stosunków pracy poprzez restrykcje przy zwalnianiu pracowników, co utrudniało elastyczne dostosowania poziomu zatrudnienia do potrzeb i skutkowało ekspansją umów czasowych oraz spychaniem pracowników w samozatrudnienie.

Przechodząc na poziom socjologiczno-antropologicznego fundamentu porządku rynku pracy w Polsce, należy podkreślić długookresowy, kulturowy i często nieformalny charakter kształtujących go czynników. Relatywnie słaba realizacja zasady odpowiedzialności jednostki wiąże się z omawianym balastem PRL: brakiem tradycji negocjacji zbiorowych, niedorozwojem regulacji autonomicznego prawa pracy, egoizmem, brakiem zaufania i szacunku w modelu stosunków społecznych. Utrzymujące się w społeczeństwie poglądy egalitarne i redystrybucyjne stoją w wyraźnej sprzeczności z poglądami ordoliberalów, którzy promowali równość szans i ostrzegali przed państwem dobrobytu. Zgodnie z poglądem Euckena nie można liczyć na moralność i etykę w ludzkich zachowaniach, tylko tak kreować środowisko instytucjonalne, aby kierowały do pożądanych zachowań. W tym kontekście winę za niską aktywność zawodową należy przypisać w znacznej mierze strukturze bodźców do podejmowania legalnego zatrudnienia oraz słabości narzędzi wymuszających podejmowanie pracy przez bezrobotnych. Obraz uzupełnia społeczna akceptacja dla pracy na czarno. Z tej perspektywy obniżenie wieku emerytalnego od 2017 r. i program Rodzina 500 plus, przy wszystkich jego pozytywnych aspektach w zwalczaniu ubóstwa, należy uznać za sprzeczne z koncepcją SGR.

Tabela 4. Realizacja zasad rynku pracy SGR w Polsce po 1989 r.

Zasada	Realizacja
1.	Niespójny obraz: <ul style="list-style-type: none"> • pozytywne korzystanie z wolności gospodarowania – eksplozja przedsiębiorczości lat 90; • niekorzystanie z dobrodziejstw wolności – postawy braku samodzielności, apatii jednostek, niekorzystanie z możliwości kształtowania partnerskich relacji zatrudnieniowych, np. w układach zbiorowych.
2.	Postawy egoistyczne, antagonistyczne relacje partnerów społecznych, brak dobrych tradycji i wzorców, balast realnego socjalizmu, społeczna akceptacja pracy nierejestrowanej, nadużywanie umów cywilnoprawnych.
3.	<ul style="list-style-type: none"> • Geneza instytucjonalnych ram stosunków pracy w gospodarce centralnie planowej. • Bierność i reaktywność ustawodawcy, niepodjęcie rekodyfikacji prawa pracy. • Ustanawianie niespójnych norm prawa pracy i zabezpieczenia społecznego, sprzecznych z ideami SGR.
4.	Słaba efektywność polityki zatrudnienia i rynku pracy, wywołana m.in. brakiem odpowiednich narzędzi wpływu na zachowania podmiotów i egzekucji przepisów.

Źródło: opracowanie własne.

6. Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania o realizacji idei Społecznej Gospodarki Rynkowej w Niemczech i w Polsce oparto na prostym modelu obejmującym cztery zasady konstytuujące porządek rynku pracy. Wydaje się, że obszar rynku pracy stanowi sferę szczególnie odpowiednią dla międzynarodowych studiów porównawczych modeli gospodarczych, a jako „motor” sfery realnej i miejsce generowania dochodu dla gospodarstw domowych, warunkuje realizację społecznych celów gospodarowania w myśl ustrojowego wzorca. Badanie realizacji zasad, wyabstrahowanych z doktryny ordoliberalnej i koncepcji prekursorów SGR, pozwala sformułować kilka wniosków.

Dociekania nad ustrojem SGR prowadzone w płaszczyźnie ideowej wymagają sięgnięcia do oryginalnej koncepcji i poszukiwania w niej ponadczasowych wartości. Ewolucja ustroju niemieckiej SGR dowodzi, że realnie występujący ład gospodarczy podlega w niektórych aspektach daleko idącym zmianom. Geneza ustrojowego wzorca w przypadku Niemiec jest powszechnie znana, jego ciągłość i akceptację zapewniają największe polityczne siły. W Polsce model inkorporowano do ustawy zasadniczej bez głębszej refleksji i znajomości jego intelektualnej podbudowy. Prowadzi to do nieporozumień i braku punktu odniesienia dla kształtowania przez politykę spójnego ładu instytucjonalnego. Te deficyty są dobrze odzwierciedlone na rynku pracy, którego instytucjonalna obudowa w Polsce nie odpowiada normatywnej treści konstytucyjnego zapisu. W Niemczech również można

wskazać okresy, kiedy politykę ładu gospodarczego zarzucano na rzecz sterowania procesami. W ostatnich latach najlepszy przykład spójnego i konsekwentnego działania polityką ładu gospodarczego stanowią reformy Hartz'a lat 2003–2005.

Porównanie obu krajów na poziomie polityki procesowej wymaga uwzględnienia całkowicie odmiennych uwarunkowań instytucjonalnych. Niewątpliwie jednak to środowisko w Niemczech jest zdecydowanie bardziej stabilne, a idea subsydiarności lepiej wcielona w życie przez partnerów społecznych. W Polsce procesy w mniejszym stopniu mają partnerski charakter, a stanowią wypadkową siły rynkowej stron stosunku pracy. Zmiany tej równowagi przejawiają się „falowaniem” od rynku pracodawcy do rynku pracobiorcy, a ze swoich sił przetargowych strony bezwzględnie korzystają.

Konfrontacja zasad wolności „od” i wolności „do” z poziomu antropologiczno-socjologicznego fundamentu rynku rodzi pytanie o przydatność Niemiec jako punktu odniesienia dla Polski w porównaniach modeli gospodarczych. Polsce bliżej bowiem zdecydowanie do byłej NRD niż do zjednoczonych Niemiec, za co odpowiedzialne jest dziedzictwo realnego socjalizmu. We wschodnich krajach związkowych wystąpiły podobne problemy, a w społeczeństwie zaobserwowano analogiczne postawy i zachowania. Polska w tym porównaniu lepiej wypada pod względem zasady wolności na rynku pracy – można podać pozytywne przykłady skorzystania ze swobody gospodarowania, czego dowodzi spontaniczna fala przedsiębiorczości w latach 90., jaka w byłej NRD nie miała miejsca.

Poziom tych dwóch zasad tworzy kontekst społeczny dla prowadzonej przez państwo polityki i warunkuje jej skuteczność. Gdy ma się tego świadomość, można choć częściowo wytłumaczyć zapóźnienia Polski w realizacji zasad SGR. Przecież była NRD otrzymała gotowy zestaw instytucji formalnych, a i tak rezultaty przeszczepu ustroju okazały się znacznie niższe od oczekiwań. To może wyjaśniać trudności krajów postsocjalistycznych w budowaniu nowoczesnych modeli ustrojowych, jak i również dowodzić trudności w implementacji modelu SGR. Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga kolejnych pogłębionych badań.

Analiza poszczególnych zasad uporządkowana na poziomie ładu gospodarczego, procesu oraz antropologicznego fundamentu rynku dowodzi, iż realizowane są one w znacznie większym stopniu u naszego zachodniego sąsiada. Dowodzi to faktycznego, a nie formalnego znaczenia instytucji życia społecznego. Zapis konstytucyjny nie wystarczy, aby ustroj zaistniał w rzeczywistości.

*Eugeniusz Gostomski**

WYMIERANIE BANKÓW W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ – EKONOMICZNE I SPOŁECZNE KONSEKWENCJE

1. Wprowadzenie

Globalny kryzys finansowy i gospodarczy lat 2007–2009 przyspieszył proces wymierania banków i placówek bankowych w krajach Unii Europejskiej. Liczba banków zmniejszała się także przed kryzysem, ale do końca lat 80. XX wieku towarzyszył jej wzrost liczby lokalnych placówek bankowych. Natomiast w ostatnich kilku latach w krajach unijnych szybko ubywało zarówno banków, jak i placówek i proces ten będzie postępował w najbliższych latach. Według prognoz w ciągu najbliższych lat z rynku może zniknąć nawet 50% istniejących placówek bankowych, co pociągnie za sobą utratę uchodzących za atrakcyjne tysiące miejsc pracy w bankach. Istnieje kilka przyczyn tego zjawiska: fuzje i przejęcia w sektorze bankowym, zastąpienie w dużym stopniu płatności gotówkowych płatnościami bezgotówkowymi, wprowadzenie bankomatów i terminali samoobsługowych, dynamiczny rozwój bankowości internetowej, a w kilku ostatnich latach także bankowości mobilnej. Ma to daleko idące konsekwencje zarówno dla banków, jak i osób korzystających z ich usług, co stanowi przedmiot rozważań w niniejszym opracowaniu z uwzględnieniem koncepcji społecznej gospodarki rynkowej.

* Uniwersytet Gdański, Wydział Ekonomiczny, Instytut Handlu Zagranicznego.

2. Redukcja liczby banków i lokalnych placówek oraz zatrudnienia w sektorze bankowym

Placówki bankowe przez wiele lat stanowiły podstawowy kanał dystrybucji produktów bankowych. W dobie dominacji rozliczeń gotówkowych i czekowych oraz braku alternatywnych kanałów sprzedaży produktów bankowych ich rola tak z punktu widzenia klientów, jak i banków była trudna do przecenienia. Klienci cenili sobie bliskość placówki bankowej i dlatego korzystali głównie z usług banków mających swoje placówki w pobliżu ich miejsca zamieszkania bądź pracy. Zaś dla instytucji kredytowych stacjonarne placówki bankowe były podstawą lukratywnego biznesu, jaki stanowiła bankowość detaliczna. Centrala banku, oddział i mniejsze placówki stanowiły klucz do obsługi osób prywatnych, rolników i drobnych przedsiębiorców, którzy przynajmniej raz w tygodniu odwiedzali swoją placówkę bankową. Stanowiło to w okresie powojennym przesłankę rozbudowy sieci placówek bankowych. Na wsi i w małych miastach w krajach europejskich tradycyjnie dominowały banki spółdzielcze, natomiast większe miasta stanowiły domenę działalności banków komercyjnych, a w niektórych krajach (Niemcy, Hiszpania, Austria, Francja) także kas oszczędności.

Rosnący trend w zakresie liczby placówek bankowych został odwrócony 20–25 lat temu. Złożyło się na to wiele czynników. W Europie niemal całkowicie na znaczeniu straciły чеки, płatności gotówkowe w dużym stopniu zastąpione zostały płatnościami bezgotówkowymi, nastąpiła eksplozja zapłaty kartami płatniczymi, wprowadzone zostały bankomaty i terminale samoobsługowe, pojawiła się i szybko zyskała na znaczeniu bankowość internetowa, co spowodowało, że klienci nie potrzebowali już regularnie chodzić do banku. Zmniejszyła się więc rola placówek bankowych. W tym samym kierunku oddziaływało zaostrzenie się konkurencji na rynku usług bankowych w wyniku wejścia nań podmiotów para- i pozabankowych, tzn. firm pożyczkowych, przedsiębiorstw leasingowych, koncernów samochodowych finansujących zakupy samochodów, domów towarowych udzielających pożyczek ratalnych, poczty, unii kredytowych (SKOK-ów) i innych oferentów usług finansowych. Naturalną konsekwencją tych zmian było ograniczenie przez banki lokalnych placówek, które nie były w pełni wykorzystane, a koszty ich utrzymania były wysokie.

Proces zmniejszania się liczby banków i ich placówek obserwuje się we wszystkich krajach Unii Europejskiej. Jak wynika z danych EBC i Eurostatu, w latach

2008–2015 liczba instytucji kredytowych¹ w krajach unijnych zmniejszyła się o 1460 do poziomu 7110, co oznacza spadek o 17% (zob. tab. 1). Relatywny spadek liczby instytucji kredytowych w krajach strefy euro był większy i wyniósł 21,3%. Główną przyczyną redukcji liczby instytucji kredytowych były fuzje i przejęcia w sektorze bankowym. W tym samym czasie łącznie w krajach UE ubyło 49,5 tys. placówek bankowych (spadek o 20,8%), a w krajach eurolandu 30,2 tys. (spadek o 16,2%). W rezultacie tych zmian nastąpił wzrost liczby mieszkańców przypadających na jedną instytucję kredytową w strefie euro – o 14,5 tys. osób (wzrost o 30,4%). Zwiększyła się też liczba osób przypadających na oddział instytucji kredytowej – o 447 osób (25,9%). Równocześnie zatrudnienie w instytucjach kredytowych w całej UE zmniejszyło się o 395 tys. osób (12,1%), podczas gdy w strefie euro redukcja zatrudnienia w instytucjach kredytowych w latach 2008–2015 wynosiła 226 tys. (10,1%).

Tabela 1. Instytucje kredytowe, ich oddziały i zatrudnienie w sektorze bankowym w krajach UE i w strefie euro w latach 2008–2015

Lata	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Liczba instytucji kredytowych w UE	8570	8383	8237	8062	7868	7747	7352	7110
Strefa euro	6062	5943	5819	5676	5501	5347	4931	4769
Oddziały instytucji kredytowych UE (tys.)	237,6	232,6	230,6	223,1	217,8	211,1	203,6	188,1
Strefa euro (tys.)	186,3	183,7	182,5	176,8	171,8	164,2	159,4	156,1
Zatrudnienie w instytucjach kredytowych w UE (tys.)	3259	3182	3115	3093	3027	2963	2888	2864
Strefa euro (tys.)	2236	2196	2169	2155	2112	2061	2020	2010
Liczba osób na instytucję kredytową w strefie euro (tys.)	47,7	49,6	50,7	52,2	54	55,4	59,8	62,2
Liczba osób na placówkę bankową w strefie euro	1723	1783	1815	1870	1930	2024	2102	2170

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EBC i Eurostatu.

Najwięcej instytucji kredytowych jest w Niemczech, Austrii, we Włoszech i Francji (zob. tab. 2). Są to kraje, w których istnieje stosunkowo dużo banków spółdzielczych. Także w innych krajach liczbę instytucji kredytowych znacznie

¹ W prawie unijnym instytucja kredytowa to przedsiębiorstwo, którego działalność polega na przyjmowaniu od klientów depozytów lub innych środków podlegających zwrotowi oraz na udzielaniu kredytów na własny rachunek.

podnoszą banki spółdzielcze (Polska, Finlandia) lub unie kredytowe (Irlandia, kraje bałtyckie). Tempo spadku liczby instytucji kredytowych w poszczególnych krajach unijnych od 2008 roku było niejednakowe. W latach 2008–2015 relatywnie najwięcej banków ubyło w krajach dotkniętych głębokim kryzysem gospodarczym i bankowym, a więc na Cyprze (77,6%), w Hiszpanii (52,5%) i Grecji (50%) oraz w krajach, w których kryzys przebiegał łagodniej, ale o dużym nasyceniu instytucjami kredytowymi: w Holandii (39,5%) i we Francji (38,1%).

Tabela 2. Liczba instytucji kredytowych w strefie euro w latach 2008, 2010, 2012, 2014–2015

Kraje UE	2008	2010	2012	2014	2015
Austria	771	750	721	677	648
Belgia	49	48	44	43	37
Cypr	137	127	110	32	32
Estonia	6	7	8	30	32
Finlandia	334	318	290	262	248
Francja	672	635	596	413	416
Grecja	36	36	30	21	18
Hiszpania	282	255	230	144	134
Holandia	266	254	224	177	161
Irlandia	472	461	442	414	382
Litwa	77	77	86	82	82
Luksemburg	120	118	112	110	102
Łotwa	28	29	20	49	51
Malta	23	26	28	24	25
Niemcy	1 882	1 819	1 762	1 698	1 666
Portugalia	147	133	129	130	127
Słowacja	17	15	14	13	13
Słowenia	21	22	20	20	19
Włochy	729	697	635	592	575
Strefa euro	6062	5 815	5 501	4 931	4 769
UE	8 570	8 237	7 868	7 352	7 110

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Europejskiego Banku Centralnego.

Najwięcej lokalnych placówek bankowych jest w dużych krajach unijnych: we Francji, w Niemczech, we Włoszech i Hiszpanii (zob. tab. 3). Licząc w liczbach bezwzględnych, w latach 2008–2016 najbardziej ich liczba zmniejsza-

szyla się na Łotwie (61,5%), w Estonii (61%), Danii (54,6%), Bułgarii (51,6%) i Hiszpanii (47,5%).

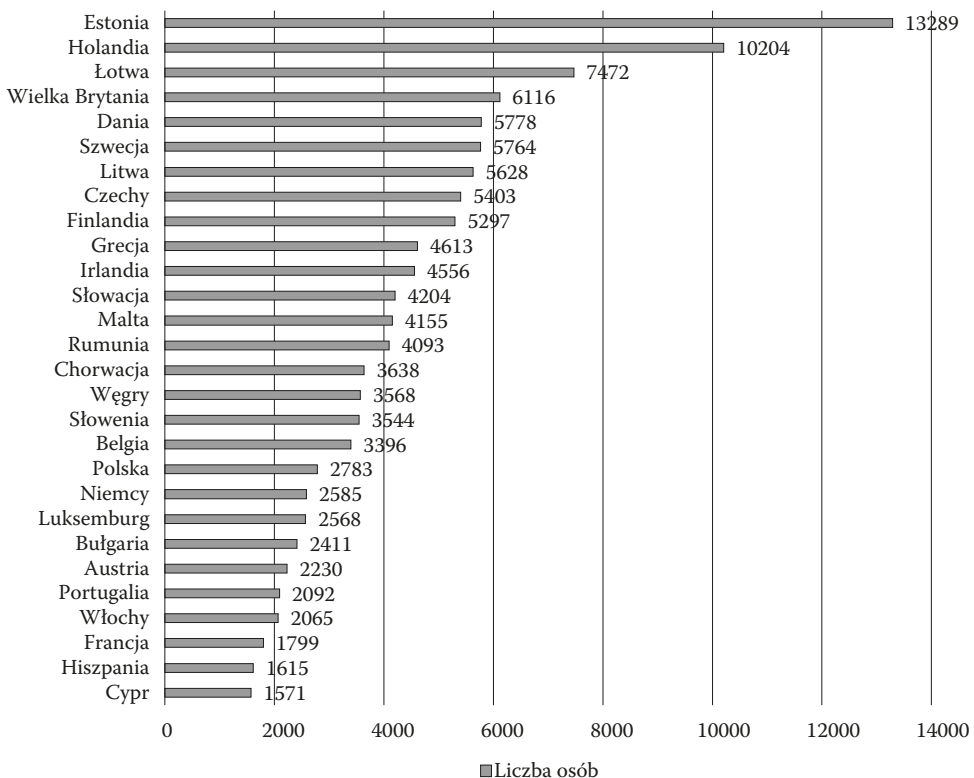
Tabela 3. Liczba lokalnych placówek bankowych (oddziałów, filii) w krajach UE w latach 2008, 2012, 2014–2016

Kraje UE	2 008	2 012	2 014	2 015	2 016
Austria	4 243	4 460	4 247	4 094	3 934
Belgia	4 316	3 819	3 607	3 508	3 347
Bułgaria	6 080	3 833	3 729	3 693	2 945
Chorwacja	b.d.	b.d.	1 194	1 175	1 142
Cypr	923	850	615	563	544
Czechy	1 993	2 098	2 124	2 074	1 958
Dania	2 192	1 405	1 186	1 113	995
Estonia	257	163	122	107	99
Finlandia	1 672	1 404	1 188	1 051	1 039
Francja	39 634	38 359	37 623	37 567	37 261
Grecja	4 098	3 629	2 688	2 547	2 332
Hiszpania	46 065	38 142	31 999	31 087	28 807
Holandia	3 421	2 466	1 854	1 764	1 674
Irlandia	895	1 065	994	1 029	1 048
Litwa	973	689	610	558	506
Luksemburg	229	223	221	223	230
Łotwa	658	400	319	276	261
Malta	111	107	110	109	106
Niemcy	39 531	36 239	35 284	34 001	32 026
Polska	12 914	15 170	14 117	14 307	13 647
Portugalia	6 417	6 259	5 938	5 453	4 928
Rumunia	7 375	5 723	5 304	4 947	4 798
Słowacja	1 258	1 061	1 277	1 291	1 293
Słowenia	698	695	592	589	583
Szwecja	2 025	1 878	2 027	1 718	1 734
Węgry	3 515	3 330	3 112	2 812	2 746
Wielka Brytania	12 360	11 492	b.d.	b.d.	b.d.
Włochy	34 168	32 872	30 723	30 475	29 335
Strefa euro	187 679	171 813	159 401	156 292	149 353
UE	238 021	217 831	203 564	b.d.	b.d.

Źródło: *Structural Indicators for EU Banking Sector, end of 2016*, https://www.ecb.europa.eu/stats/pdf/170530_ssi_table.pdf (10.08.2017).

Nasylenie rynku lokalnymi placówkami bankowymi w krajach UE jest bardzo zróżnicowane. Im mniej mieszkańców przypada na jedną placówkę, tym to nasylenie jest większe. Mimo zlikwidowania wielu lokalnych placówek, najwięcej w stosunku do liczby mieszkańców jest ich na Cyprze (na placówkę przypada tylko 1571 osób), w Hiszpanii (1615 osób na placówkę), we Francji (1799 osób), a najmniej w Estonii, Holandii, Wielkiej Brytanii i w krajach skandynawskich, gdzie na jedną placówkę przypada najwięcej mieszkańców (zob. rysunek. 1).

Rysunek 1. Liczba osób na placówkę bankową w UE w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Według danych Eurostatu, w Polsce do 2013 roku zwiększała się liczba lokalnych placówek bankowych, zatem odwrócenie trendu nastąpiło więc później niż w Europie Zachodniej. Od tego czasu do końca 2016 roku ubyło około 1,5 tys. oddziałów i filii bankowych. Według danych KNF, zatrudnienie w polskim sektorze bankowym najwyższe było w 2012 roku (175,1 tys. osób) i od tego czasu systematycznie się zmniejsza – do końca 2016 roku zmalało o 6,3 tys. pracowników.

3. Kurczenie się placówek banków spółdzielczych w krajach UE

Zmienia się także infrastruktura w spółdzielczym sektorze bankowym w krajach, w których banki spółdzielcze odgrywają dużą rolę, ale dotychczas proces ten przebiegał wolniej niż w bankach komercyjnych. W latach 2008–2015 w krajach unijnych (z wyłączeniem Rumunii) liczba banków spółdzielczych zmniejszyła się łącznie o 644 (16,4%), a liczba lokalnych placówek bankowych o 6466 (9,9%). Jednocześnie inaczej niż w bankowości komercyjnej, w bankach spółdzielczych rozpatrywanych jako całość wzrosło zatrudnienie. Było to spowodowane głównie wzrostem zatrudnienia w dwóch francuskich grupach spółdzielczych: BPCE o 68 tys. osób i Credit Mutuel o 13,3 tys. osób, podczas gdy w większości europejskich grup spółdzielczych nastąpił spadek zatrudnienia. Jak wynika z danych zamieszczonych w tab. 4, najwięcej banków spółdzielczych w badanym okresie ubyło w Niemczech – 175 (spadek o 14,8%), na Cyprze – 104 banki (spadek o 84,6%) i w Austrii – łącznie w dwóch grupach 126 banków (spadek o 19,7%).

Tabela 4. Banki, lokalne placówki i zatrudnienie w spółdzielczym sektorze bankowym

Kraje i instytucje/Rok	2008			2015		
	Lokalne banki spółdz.	Oddziały lokalne	Pracownicy	Lokalne banki spółdz.	Oddziały lokalne	Pracownicy
Austria						
Österreichische Raiffeisenbanken	560	1 749	32 090	477	1 578	29 000
Österreichische Volksbanken	80	1 054	13 637	37	464	4 994
Bułgaria						
Central Co-operative Bank	b.d.	266	1 886	b.d.	50	2 087
Cypr						
Co-operative Central Bank	123	500	2 789	19	251	2 749
Dania						
Nykredit	20	75	556	59	864	3 757
Finlandia						
OP Financial Group	228	604	12 752	178	450	12 130
Francja						
Crédit Agricole	39	11 850	164 000	39	11 100	140 000
Crédit Mutuel	18	5 619	65 545	18	5 260	78 800
BPCE	20	2 938	40 855	35	8 000	108 000

Kraje i instytucje/Rok	2008			2015		
	Lokalne banki spółdz.	Oddziały lokalne	Pracownicy	Lokalne banki spółdz.	Oddziały lokalne	Pracownicy
Grecja Association of Cooperative Banks of Greece	16	177	1 238	9	112	864
Hiszpania UNCC Banco de Crédito Cooperativo (BCC)	81 –	5 141 –	20 940 –	43 19	3 394 1 257	12 337 6 678
Holandia Rabobank	153	1 112	66 136	106	506	45 658
Litwa Association of Lithuanian Credit Unions	59	152	371	63	126	598
Luksemburg Banque Raiffeisen	b.d.	49	476	13	42	609
Niemcy BVR	1 196	13 586	186 479	1 021	12 260	187 616
Polska KZBS	579	4 199	31 265	561	4 732	32 006
Portugalia Crédito Agrícola	100	670	4 729	82	675	4 121
Słowenia Deželna Banka Slovenijed	1	1	417	1	85	355
Węgry National Federation of Savings Co-operatives	127	1 616	7 682	105	1 484	7 326
Wielka Brytania Building Societies Association	b.d.	90	4 108	44	1 563	30 400
Włochy Federacasse (BCC)	432	4 101	29 908	364	4 414	36 500
Suma	3 937	65 133	687 859	3 293	58 667	746 584

Źródło: EACB. *Key Statistics – Financial indicators 2016*, <http://www.eacb.coop/en/cooperative-banks/key-figures.html> (10.08.2017).

W latach 2008–2015 najwięcej placówek bankowych ubyło w Niemczech – 1326 (spadek o 9,8%), w Austrii – 761 (37,1%), Holandii – 606 (54,5%) i Hiszpanii – 590 (11,5%). Natomiast procentowo najwięcej placówek banki spółdzielcze zamknęły w Bułgarii (81,2%), w Holandii (54,5%) oraz na Cyprze (50%). W całej Europie odchodzi się od rozwiązania, że na terenach wiejskich co 3–5 kilometrów funkcjonuje przynajmniej jedna placówka bankowa. Dla klientów, którzy dzisiaj na ogół są mobilni, nie stanowi większego problemu udanie się do trochę dalej

położonego banku. Najczęściej likwidowane są małe placówki bankowe zatrudniające 1–3 osoby, które nie dysponują należytymi kompetencjami w zakresie doradztwa finansowego i oddziały zlokalizowane na wyludniających się terenach wiejskich, które ze względu na wysokie koszty utrzymania i małą liczbę obsługiwanych klientów nie mają racji bytu w świetle rachunku ekonomicznego. Nie oznacza to jednak wycofania się danego banku z określonego regionu, lecz jest wyrazem racjonalizacji jego sieci sprzedaży. W większych miastach obserwuje się odwrotny proces niż na terenach wiejskich – powstają tam nowe placówki, szczególnie w tych ośrodkach, w których banki spółdzielcze dotychczas nie prowadziły działalności operacyjnej.

Dla klientów ważne jest, aby w placówce bankowej mogli należycie poradzić się w sprawie finansowania inwestycji mieszkaniowych, zarządzania aktywami finansowymi czy finansowania planowanego przedsięwzięcia gospodarczego. Taką funkcję pełnią bankowe centra kompetencyjne. Z ich usług nie korzysta się często, dlatego klienci nie oczekują, by bankowe centra kompetencyjne zatrudniające odpowiednich specjalistów, były dostępne w bezpośrednim sąsiedztwie. Istotne znaczenia ma przede wszystkim wysoka jakość świadczonego w placówce bankowej serwisu, w tym zwłaszcza doradztwa finansowego, co jest bardzo trudno zapewnić w małych placówkach bankowych.

4. Skutki ograniczania sieci placówek bankowych dla banków i klientów

Z powodu zmieniających się preferencji klientów na rynku usług bankowych, gwałtownego rozwoju technologii bankowej i silnej konkurencji ze strony fintechów oraz konieczności redukcji przez banki kosztów operacyjnych w związku ze spadkiem ich dochodów odsetkowych w warunkach utrzymujących się w gospodarce niskich stóp procentowych, nieunikniona jest dalsza konsolidacja banków i likwidacja części tradycyjnych placówek bankowych. Coraz więcej klientów korzysta bowiem z bankowości internetowej, mobilnej, bankomatów i wpłatomatów oraz płaci kartą debetową lub kredytową, rzadko odwiedzając placówki bankowe, które dzisiaj są im coraz mniej potrzebne. Tylko w okresie od marca 2016 r. do marca 2017 roku w Polsce banki zlikwidowały 779 placówek własnych i 3,6 tys. etatów. Główną przyczyną tych działań były fuzje banków, po których następuje zamykanie dublujących się placówek, oraz zmiana preferencji klientów.

Najwięcej placówek zamknęły następujące banki: Bank Zachodni WBK (69), Bank Poczty (60), PKO BP (44) i Alior Bank (43), a najwięcej etatów zlikwidował Alior Bank (558), BGŻ BNP Paribas (348) i PKP BP (286). Zwolnione osoby próbują znaleźć pracę w innym banku, co negatywnie wpływa na wysokość wynagrodzenia ich pracowników. Szacuje się, że w najbliższych 20 latach liczba placówek może się zmniejszyć nawet o 3 tys., a pracę w bankach stracić ponad 30 tys. osób [Raport PRNews.pl].

W Niemczech, gdzie w latach 1995–2015 liczba placówek bankowych zmniejszyła się o ponad 50% (spadek z poziomu 68 tys. do 32 tys.), za bardzo prawdopodobną uważa się prognozę Grupy KfW, zgodnie z którą w ciągu następnych 25 lat z rynku zniknie kolejne 14,5 tys. oddziałów i filii, czyli prawie co druga placówka bankowa. Proces wymierania banków i ich lokalnych placówek oraz związana z tym drastyczna redukcja zatrudnienia, a więc likwidacja znacznej części branży bankowej postępuje już bardzo szybko. Największą siłą sprawczą wymierania banków jest automatyzacja i digitalizacja usług rozliczeniowych i finansowych. Bankom pozwala ona zmniejszyć koszty działalności operacyjnej, ale niesie też ze sobą niebezpieczeństwo utraty klientów na rzecz dynamicznie rozwijających się firm technologicznych, których usługi są niejednokrotnie tańsze niż oferowane przez banki. Mniejsza liczba banków na rynku oznacza mniejszą dywersyfikację ryzyka i tym samym pogorszenie się bezpieczeństwa systemu bankowego. Banki przed gwałtowną likwidacją placówek hamują wysokie koszty wypowiedzenia długoterminowych umów dzierżawy pomieszczeń, w których znajdują się obecnie ich placówki, czekają więc na naturalne wygaśnięcie umów. Zaś przed masowymi zwolnieniami banki powstrzymują koszty odpraw dla zwalnianego personelu.

Wielkimi przegranymi procesu wymierania banków są ich pracownicy tracący miejsca pracy, które są lepiej płatne w porównaniu z wieloma innymi branżami. Na likwidacji placówek tracą również osoby przyzwyczajone do załatwiania spraw bankowych przy okienku w oddziale banku, dla których to klientów droga do banku systematycznie się wydłuża. Chodzi tutaj szczególnie o osoby starsze i innych klientów nieradzących sobie z bankowością internetową czy mobilną, ale populacja ta ze względów naturalnych będzie się stopniowo zmniejszać, a na jej miejsce klientami banków staną się osoby od dziecka zaznajomione z komputerami i mobilnymi urządzeniami elektronicznymi. Na zmianach na rynku usług bankowych korzystają technicznie uzdolnieni klienci banków, którzy dzięki rewolucji technologicznej mogą korzystać ze zwiększającego się systematycznie zakresu bankowości internetowej i mobilnej.

5. Przyszłościowy model placówki bankowej

Bankowość internetowa i mobilna zapewne nie wyeliminują całkowicie placówek bankowych, ale z pewnością zmieni się ich rola i sposób funkcjonowania. Część klientów będzie ich nadal potrzebować i od czasu do czasu je odwiedzać, korzystając równoległe z wirtualnych kanałów dystrybucji produktów bankowych. Wśród nich będą także osoby młode, które są za pan brat z nowoczesną technologią, ale z powodu obaw o bezpieczeństwo swoich pieniędzy będą ograniczały korzystanie z bankowości wirtualnej. Osoby te nadal będą stałymi klientami placówek bankowych, ale nie tylko. Do placówki swojego banku będą udawać się, podobnie jak dotychczas, także osoby oczekujące od pracujących tam fachowców dobrych rad w sprawie finansowania zakupu mieszkania, ulokowania wolnych środków finansowych czy nabycia bardziej złożonych produktów bankowych. Należy podkreślić, że digitalizacja zmienia przede wszystkim funkcjonowanie bankowości detalicznej, natomiast bankowość korporacyjna i *private banking* jeszcze przez wiele lat będą opierały się na tradycyjnych placówkach bankowych. Przedsiębiorcy, klienci *private banking* (osoby zamożne) i klienci detaliczni zainteresowani np. kredytem mieszkaniowym nadal będą odwiedzać placówki bankowe w związku ze swoimi potrzebami, a pozostali klienci tylko wtedy, gdy swoich spraw bankowych nie będą mogli załatwić prościej i szybciej za pomocą telefonu komórkowego bądź domowego komputera bez wychodzenia w domu lub będąc np. w kawiarni. Wydaje się, że nie da się przyciągnąć klientów do placówek bankowych tylko ich nowoczesnym wystrojem. Jeżeli bowiem klienci nie odwiedzają placówek bankowych, to dlatego, że nie mają takiej potrzeby, a nie z tego powodu, że placówki te są przestarzałe. Jednak funkcjonalność i nowoczesny wystrój placówek mają duże znaczenie dla banków ze względu na konkurencję na rynku. Muszą one stale zabiegać o to, aby klienci korzystający stale z usług ich placówek bankowych nie odchodzili do konkurencji.

Na dłuższą metę placówki bankowe będą miały rację bytu tylko wtedy, gdy będą oferowały usługi niedostępne drogą elektroniczną. Muszą być tak zlokalizowane, aby łatwo można było do nich dotrzeć, a więc powinny posiadać parking i znajdować się blisko miejsc często odwiedzanych przez klientów. Kluczowe znaczenie ma przy tym kompetentny personel. Nie należy też zapominać o wartościach emocjonalnych placówek dla ich klientów. W przypadku banków spółdzielczych dochodzi jeszcze jeden element – umiejętne połączenie bogatej tradycji bankowości spółdzielczej z nowoczesnością.

Banki robią wszystko, aby sprostać tym wymaganiom, zmieniając lokalizację swoich placówek i ich wystrój, bo inaczej nie utrzymają dotychczasowych klientów i nie przyciągną nowych. Następuje odwrót od „marmurowych” oddziałów i filii usytuowanych w prestiżowych miejscach na rzecz małych i przyjaznych dla klientów placówek mieszczących się w galeriach handlowych, do których coraz bardziej przenosi się życie mieszkańców miast. Placówki te są otwarte do późnych godzin wieczornych i także w weekendy. Istnieją też banki, które postawiły na model placówki bankowej przypominającej kawiarnię. Inne instytucje kredytowe udostępniają przedsiębiorcom w swoich placówkach pomieszczenia dla spotkań biznesowych, przez co wrasta ich atrakcyjność dla klientów.

6. Zakończenie

Banki są istotnym elementem ładu gospodarczego i społecznego, bez którego nie może istnieć społeczna gospodarka rynkowa. Udzielając kredytów inwestycyjnych i konsumpcyjnych przyczyniają się do wzrostu aktywności gospodarczej społeczeństwa, bowiem dzięki kredytom następuje wzrost inwestycji i popytu konsumpcyjnego, co prowadzi do zwiększenia produktu krajowego brutto. Zmniejszanie się liczby banków w wyniku fuzji i przejęć w sektorze bankowym oraz zamykanie placówek bankowych musi więc budzić niepokój w świetle koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Mniejsza liczba banków w danym kraju oznacza bowiem nie tylko pogorszenie dywersyfikacji ryzyka w systemie bankowym, ale również osłabienie konkurencji na rynku usług bankowych. Jak podkreślali czołowi ordoliberalowie i ojcowie społecznej gospodarki rynkowej, konkurencja w gospodarce wymusza poprawę efektywności gospodarowania i sprzyja urzeczywistnieniu indywidualnej wolności. Natomiast zamykanie placówek bankowych utrudnia osobom starszym i słabo zaznajomionym z nowoczesnymi technologiami cyfrowymi dostęp do usług bankowych. Przez to poszerza się grupa osób wykluczonych z rynku bankowego. Klóci się to z filozofią społecznej gospodarki rynkowej, zgodnie z którą poprzez aktywizację także najsłabszych ekonomicznie grup społecznych należy zapobiegać ich marginalizacji i wykluczeniu z życia gospodarczego oraz dążyć do zapewnienia dobrobytu wszystkim członkom społeczeństwa [szerzej zob. Erhard, 2012].

SPÓŁDZIELNIE KREDYTOWE W REALIZACJI ZASAD SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

1. Wprowadzenie

Początki spółdzielczości jako ruchu społeczno-gospodarczego, jak i formy prowadzenia działalności gospodarczej sięgają pierwszej połowy XIX wieku¹. Jej geneza, a także ewolucja wskazują, że jest ona nie tylko oddolnym ruchem samobronnym przed nieuczciwą konkurencją opartym na wspólnotowych wartościach solidarności i pomocniczości, ale także sposobem na rozwój zaufania i lokalnej aktywności społeczno-gospodarczej. I chociaż idea spółdzielczości wyprzedziła o ponad 100 lat ideę społecznej gospodarki rynkowej, a do tego praktyczna jej realizacja przebiega na innym poziomie w strukturach gospodarki, to podstawowe wartości i zasady spółdzielcze bardzo dobrze wpisują się w koncepcję społecznej gospodarki rynkowej². Spółdzielnie działające zgodnie z zasadami i wierne

* Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Warszawie.

1 W roku 1844 w północnej Anglii grupa ubożących tkaczy, zaniepokojonych ciągłym podnoszeniem przez miejscowych kupców cen towarów, zjednoczyła siły i założyła spółdzielnię spóżywców pod nazwą Rochdelska Spółdzielnia Sprawiedliwych Pionierów. Opracowane ówczesnie założenia funkcjonowania stały się podstawą do sformułowania pierwszych zasad spółdzielczych przyjętych w 1937 roku w Paryżu przez międzynarodowy ruch spółdzielczy. Należy zauważyć, że wcześniej, bo w 1816 roku ks. Stanisław Staszic (uważany za pioniera ruchu spółdzielczego w Polsce) założył na ziemiach polskich będących pod zaborem rosyjskim – Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze Ratowania się Wspólnie w Nieszczęściach. Działalność Towarzystwa opierała się na solidarnym współdziałaniu i wzajemnym wspieraniu się w celu osiągnięcia postępu gospodarczego przy równoczesnym troszczeniu się o oświatę i kulturę. Towarzystwo jednak nie posiadało wszystkich cech spółdzielni i powszechnie uważane jest za prespółdzielnię [Cioch, 2009; Magiera, 2007].

2 Obie idee zawierają w sobie elementy aksjologiczne związane z systemem wartości ich zwolenników i w obu przypadkach następuje połączenie wartości liberalnych z wartościami chrześcijańskimi. Działalność i rozwój spółdzielni sprzyja realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej [Pysz, 2008], tzn.: zdrowej konkurencji na rynku (spółdzielnie często tworzone jako odpowiedź

wartościom spółdzielczym są zaliczane do podmiotów, które mogą aktywnie uczestniczyć w realizacji zasad SGR, a także angażować w ten proces społeczeństwo [Chyra-Rolicz, 2013; Kawa, Kuźniar, 2009; Piechowski, 2013; Szymański, 2013]. Szczególnym rodzajem spółdzielni są spółdzielnie kredytowe funkcjonujące na regulowanym rynku finansowym. Są one instytucjami kredytowymi, co oznacza, że prowadzą działalność polegającą na przyjmowaniu depozytów lub innych funduszy podlegających zwrotowi od klientów oraz na udzielaniu kredytów na swój własny rachunek³. W Polsce działalność prowadzą dwa różniące się typy spółdzielni kredytowych – banki spółdzielcze (BS-y) oraz Spółdzielcze Kasy Oszczędnościowo-Kredytowe (SKOK-i)⁴. Rozdział ma na celu przeprowadzenie analizy specyfiki i pozycji rynkowej spółdzielni kredytowych w Polsce z punktu widzenia wykorzystania ich potencjału ekonomicznego do realizacji zasad Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) na poziomie lokalnym.

2. Geneza i rozwój spółdzielni kredytowych w Polsce

Mimo że korzeni spółdzielczości kredytowej doszukano się już w średniowiecznej Europie, to jej początki jako zorganizowanej formy działalności gospodarczej sięgają drugiej połowy XIX wieku – okresu, kiedy Polska była pod zaborami. Pierwsze organizacje zajmujące się działalnością oszczędnościowo-pożyczkową powstały na obszarze Wielkopolski będącej wówczas pod zaborem pruskim. Ich działalność związana była z niesieniem pomocy finansowej i organizacyjnej miejscowej ludności – zapewnieniem dostępu do niżej oprocentowanych pożyczek, utrzymaniem majątku Polaków w ich posiadaniu oraz dążeniem do rozwoju

na praktyki monopolistyczne umożliwiające efektywniejsze wykorzystanie ograniczonych zasobów i pełniejsze zaspokajanie potrzeb lokalnej ludności); pełnemu zatrudnieniu (spółdzielnie tworzą miejsca pracy i często aktywizują osoby wykluczone z różnych powodów z procesu gospodarowania), czy zapewnieniu powszechnego udziału we własności i korzyściach z rozwoju gospodarczego (dla spółdzielni z założenia najważniejsze są korzyści dla członków, a nie sama maksymalizacja zysku od wniesionych do spółdzielni udziałów; kapitał i zysk traktowane są jako środki dla osiągnięcia celów zarówno ekonomicznych, jak i społecznych).

3 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wymogów ostrożnościowych dla instytucji kredytowych i firm inwestycyjnych, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 648/2012 (DzUrz UE 2013, L 176/1).

4 W Polsce SKOK-i oficjalnie uznano za instytucje kredytowe w 2004 roku. Wcześniej klasyfikowane były dla celów sprawozdawczości NBP jako podsektor pozostałych instytucji pośrednictwa finansowego.

gospodarki i polskiego społeczeństwa [Szambelańczyk, 2006]. Powstawały one zatem nie tylko z pobudek ekonomicznych, ale też patriotycznych. W czasie zaborów, ruch spółdzielczy tworzył nietożsame instytucje kredytowe zróżnicowane z uwagi na zaborcę⁵, jak i w ramach jednego zaboru⁶. W czasie I wojny światowej majątek spółdzielni kredytowych został zniszczony lub rozgrabiony, przepadły również lokowane w nich fundusze. Ich dalszy rozwój umożliwiła uchwalona po odzyskaniu niepodległości w 1920 roku ustawa o spółdzielniach⁷. Ruch spółdzielczy niestety przerwała II wojna światowa. Po wojnie wprowadzono zajęto się reaktywowaniem dawnych spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych i tworzeniem nowych organizacji, ale na początku lat 50. część spółdzielni przekształcono w Gminne Kasy Spółdzielcze, a część w kasy zapomogowo-pożyczkowe (nie miały one formy spółdzielni). Dokonane przekształcenia w znacznym stopniu pozbawiły spółdzielczość kredytową samodzielności i samorządności, a ustawa z 1975 roku⁸ zobligowała spółdzielnie kredytowe do używania nazwy „bank spółdzielczy” oraz włączyła je w struktury systemu bankowego, podporządkowując Bankowi Gospodarki Żywnościowej [Ochociński, 1984]. Tym samym spółdzielcze kasy zniknęły z rynku [Orzeszko, 2014].

Po roku 1989 nastąpiły w polskiej spółdzielczości kredytowej istotne zmiany organizacyjne i ekonomiczne. Banki spółdzielcze musiały dostosować się do nowych warunków działania – gospodarki rynkowej, a później do standardów i uregulowań unijnych działalności bankowej. W tym czasie doszło także do reaktywacji

5 W zaborze pruskim funkcjonowały towarzystwa pożyczkowe wzorowane na rozwiązaniach Schulztego (banki ludowe) oraz instytucje oparte na zasadach Raiffeisena. W zaborze austriackim główną rolę odgrywały spółki oszczędności i pożyczek nawiązujące do zasad kas Raiffeisena (kasy Stefczyka). Jednak największe zróżnicowanie podmiotów udzielających pożyczek istniało w zaborze rosyjskim, bowiem rozwinęły się w nim cztery typy instytucji kredytujących, tj.: kasy pożyczkowe, towarzystwa drobnego kredytu, towarzystwa wzajemnego kredytu oraz towarzystwa kredytowe.

6 Różnice pomiędzy stowarzyszeniami zakładanymi przez Schulztego i Raiffeisena wynikały przede wszystkim z potrzeb środowisk lokalnych. Stowarzyszenia Schulztego miały wiele cech banku i wykształciły się głównie w środowisku miejskim. Celem ich działalności było udzielanie pożyczek i dawanie członkom możliwości oszczędzania i zarabiania. Członkowie wpłacali wysokie udziały, a z wypracowanych przez stowarzyszenie zysków otrzymywali wypłaty. Działalnością banków ludowych kierował wynagradzany zarząd. Natomiast w przypadku zrzeszeń Raiffeisena udziały członkowskie były niewielkie, a całość zysku przeznaczano na fundusz zasobowy. Zrzeszenia działały na terenach wiejskich i stawiały sobie za cel zjednoczenie sił oraz zasobów ludności wiejskiej do popierania jej społecznych i gospodarczych interesów. Działalnością stowarzyszeń kierował nieodpłatnie zarząd [Zalcewicz, 2014].

7 Dzięki zaliczeniu ich do instytucji drobnego kredytu, otrzymały szereg przywilejów, ulg podatkowych i zwolnień z obowiązków np. składania kaucji [Ossowski, 2010].

8 Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. Prawo bankowe (DzU 1975, nr 20, poz. 108).

działalności SKOK-ów, co umożliwiła nowa ustawa o związkach zawodowych⁹. W zasadzie dokonano odgórnej implementacji modelu spółdzielczej kasy oszczędnościowej wzorowanego na uniach kredytowych działających w USA¹⁰. SKOK-i tworzono w zakładach pracy, najczęściej z inicjatywy związków zawodowych (głównie NSZZ Solidarność), a także przy parafiach i stowarzyszeniach. W roku 1992 utworzono Kasę Krajową, która miała dbać o bezpieczeństwo powierzonych SKOK-om pieniędzy, ale przynależność kas do niej nie była obowiązkowa. Wraz z wejściem w życie w 1996 roku ustawy o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych¹¹ nastąpił bardzo dynamiczny ich rozwój, który – mimo wprowadzonych ograniczeń podmiotowych i przedmiotowych¹² – trwał do 2000 roku. W kolejnych latach nastął okres konsolidacji kas [Buszko, 2006].

SKOK-i – w przeciwieństwie do banków spółdzielczych – posiadały liczne przywileje, m.in.: w postaci zwolnienia z podatku dochodowego do 2006 roku, nie podlegały nadzorowi nad instytucjami kredytowymi i nie musiały przestrzegać rygorystycznych norm ostrożnościowych, nie miały również obowiązku badania rocznych sprawozdań finansowych [Flejterski, 2005]. Przywileje zostały częściowo ograniczone dopiero na mocy ustawy o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych z 2009 roku¹³. Wieloletnie uprzywilejowanie pozycji SKOK-ów nie doprowadziło jednak do zbudowania efektywnie działającego sektora, co potwierdzają nagłaśniane przez media w ostatnich latach problemy finansowe,

9 Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (DzU 1991, nr 55, poz. 234).

10 Członkostwo w unii kredytowej opiera się na więzi, która jest podstawą jej funkcjonowania i może wynikać m.in. ze wspólnego miejsca zamieszkania, zawodu i miejsca jego wykonywania, statusu materialnego, czy też przynależności do organizacji. Członek bez względu na liczbę i wartość posiadanych udziałów ma tylko jeden głos na walnym zgromadzeniu. Unie kredytowe koncentrują się na realizacji potrzeb gospodarczych, społecznych oraz kulturalnych jej członków, a także rozwoju obszaru, na jakim prowadzą działalność. Mają też charakter zamknięty, a działalność opierają na zasadach samopomocy.

11 Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (DzU 1996, nr 1, poz. 2).

12 Wszystkie kasy zostały zrzeszone w Kasie Krajowej i poddane jej nadzorowi. Ich działalność ograniczała się do obsługi wyłącznie członków w zakresie gromadzenia oszczędności oraz udzielania kredytów i pożyczek maksymalnie do 36 miesięcy, z wyjątkiem tych na cele mieszkaniowe (do 60 miesięcy). Kasy działały głównie w segmencie klientów detalicznych, a do 2000 roku nie mogły udzielać kredytów i pożyczek na cele związane z prowadzeniem działalności gospodarczej. Oferowały wyższe niż w bankach oprocentowanie depozytów, niższe kredytów, a do tego nie podlegały ograniczeniom wynikającym z przepisów dotyczących banków (również spółdzielczych).

13 Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (DzU 2009, nr 127, poz. 1045). Nowe przepisy weszły w życie dopiero od 27 października 2012 roku, co było spowodowane skierowaniem przez prezydenta ustawy do kontroli Trybunału Konstytucyjnego, w zakresie zgodności jej przepisów z ustawą zasadniczą.

a także liczba SKOK-ów realizujących programy naprawcze (na koniec czerwca 2017 roku 28 z 40 kas i Kasa Krajowa były objęte postępowaniami naprawczymi). Za to restrykcyjne regulacje bankowe, którym podlegały banki spółdzielcze, przyczyniły się m.in. do: trudności BS-ów z dostosowaniem się do nowych warunków funkcjonowania (ich liczba zmniejszyła się o ponad 1000), dużego organizacyjnego, majątkowego i kapitałowego zróżnicowania¹⁴, odejścia w wielu przypadkach od prowadzenia biznesu zgodnie z misją spółdzielni, a przy tym od zasady terytorialności – statusu banku lokalnego [Kulińska-Sadłocha, Szambelańczyk, 2014; Mleczko, 2008; Jaworski 2002].

Z analizy genezy oraz roli spółdzielni kredytowych jako pośredników finansowych z uwzględnieniem znajomości lokalnego rynku wynika, że zakres zaangażowania spółdzielni kredytowych w proces realizacji zasad SGR może być znacznie szerszy niż innych podmiotów i obejmować:

- tworzenie środowiska sprzyjającego przedsiębiorczości,
- kształtowanie odpowiedzialnych zachowań oszczędnościowych i inwestycyjnych, a także konsumpcyjnych,
- finansowanie działalności lokalnych przedsiębiorstw oraz inwestycji istotnych z punktu widzenia rozwoju lokalnego,
- promowanie wzorców chroniących środowisko, czy też zwiększanie świadomości społecznych i ekologicznych konsekwencji inwestycji,
- akumulowanie środków finansowych do realizacji lokalnej polityki rozwojowej,
- ograniczanie wszelkiego rodzaju wykluczenia społecznego (nie tylko z rynku pracy, ale i finansowego, politycznego, kulturalnego),
- poprawianie jakości życia udziałowców i społeczności lokalnej poprzez pełniejsze zaspokojenie ich potrzeb w zakresie finansów, a także finansowanie działań kulturalno-oświatowych,
- uczestnictwo w likwidacji podstawowych barier ograniczających innowacyjność lokalnych przedsiębiorstw.

Banki spółdzielcze i SKOK-i przez bliski kontakt z klientami są w stanie lepiej rozumieć potrzeby, oczekiwania i aspiracje lokalnej społeczności, a zwłaszcza członków spółdzielni. Ponadto uwzględnienie specyfiki środowiska lokalnego

14 Na początku lat 90. XX wieku, kiedy to banki spółdzielcze rozpoczęły działalność w realiach tworzącej się gospodarki rynkowej, poszczególne banki spółdzielcze dysponowały podobnym potencjałem rozwoju, w tym finansowym, materialnym, kadrowym, organizacyjnym (np. struktury, procedury, wizerunek).

w działaniach na rzecz wdrażania SGR zwiększa prawdopodobieństwo efektywności tej koncepcji, ograniczając jednocześnie ryzyko dyskryminacji środowiska słabszych ekonomicznie interesariuszy [Kulińska-Sadłocha, Szambelańczyk, 2014].

3. Banki spółdzielcze i SKOK-i – podobieństwa i różnice

Spółdzielnie kredytowe istotnie różnią się od innych podmiotów działających na rynku finansowym, a także między sobą (tabela 1).

Tabela 1. Podobieństwa i różnice między bankiem spółdzielczym i spółdzielczą kasą oszczędnościowo-kredytową

Kryterium	Bank spółdzielczy	Spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa
Forma prawna	Spółdzielnia	
Charakter spółdzielni	Spółdzielnia o charakterze otwartym	Spółdzielnia o charakterze zamkniętym
Podstawy prawne działalności	Ustawa Prawo bankowe ^a	Ustawa o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych ^c
	Ustawa o funkcjonowaniu banków spółdzielczych ^b	
	Ustawa Prawo spółdzielcze ^d	
Zakres działalności	Wykonywanie czynności bankowych i innych czynności określonych w prawie bankowym z ograniczeniami ustawowymi (Ustawa o funkcjonowaniu banków spółdzielczych ^b)	Gromadzenie środków pieniężnych członków, udzielanie im pożyczek i kredytów, przeprowadzanie na ich zlecenie rozliczeń finansowych, pośredniczenie przy zawieraniu umów ubezpieczenia, wydawanie pieniądza elektronicznego, za zgodą KNF pośrednictwo w zbywaniu i odkupywaniu jednostek funduszy inwestycyjnych
Zasięg działalności	Ograniczony wielkością kapitału założycielskiego określonego przepisami	Brak prawnych ograniczeń
Zasady tworzenia	Wymagane uzyskanie zgody KNF i konieczność spełnienia: wymogów kapitałowych, dotyczących kwalifikacji członków zarządu i rady nadzorczej, organizacyjnych	Wymagane uzyskanie zgody KNF i konieczność spełnienia: wymogów dotyczących kwalifikacji członków zarządu i rady nadzorczej, organizacyjnych
Zrzeszanie się	Obowiązkowe tylko dla banków z kapitałem własnym poniżej 5 mln EUR	Obowiązkowe w Kasie Krajowej

Kryterium	Bank spółdzielczy	Spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa
Forma prawna i działalność zrzeszeń	Bank zrzeszający, spółka akcyjna, może prowadzić lub nie własną działalność komercyjną	Kasa Krajowa – spółdzielnia, prowadzi działalność wyłącznie na rzecz swoich członków
Nadzór i bezpieczeństwo	Działalność nadzorowana przez KNF Depozyty gwarantowane przez BFG	
	Bank zrzeszający – zgodność działalności banków z umową zrzeszenia	Kasa Krajowa – w zakresie bezpieczeństwa zgromadzonych środków i zgodności działalności z przepisami
Gospodarka finansowa	Obowiązek posiadania funduszy własnych dostosowanych do rozmiaru prowadzonej działalności	
Współczynnik wypłacalności	Liczony zgodnie z Rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady ^e	Liczony zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Finansów ^f
Podział zysku	Zwiększenie funduszu zasobowego, wypłata dywidendy udziałowcom (wymagane spełnienie warunków KNF)	Zwiększenie funduszu zasobowego lub uzupełnienie udziałów uprzednio przeznaczonych na pokrycie straty bilansowej
Rezerwa płynna	Obowiązek utrzymywania w ramach systemu ochrony instytucjonalnej (IPS) w formie depozytu obowiązkowego w banku zrzeszającym	Obowiązek utrzymywania w Kasie Krajowej w wysokości nie mniejszej niż 10% funduszu oszczędnościowo-pożyczkowego
Rezerwa obowiązkowa	W wysokości 3,5% wszystkich depozytów; wysokość oprocentowania środków – 0,9 stopy redyskontowej weksli	
Sprawozdanie finansowe	Obowiązek sporządzania w pełnym zakresie. Obowiązek badania przez biegłego rewidenta i ogłaszania sprawozdania	
Podstawy prowadzenia ksiąg rachunkowych	Ustawa o rachunkowości ^g	
	Rozporządzenie Ministra Finansów ^h	Rozporządzenie Ministra Finansów ⁱ

^a Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (DzU 1997, nr 140, poz. 939 z późn. zm.).

^b Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (DzU 2000, nr 119, poz. 1252 z późn. zm.).

^c Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (DzU 2012, poz. 855 z późn. zm.).

^d Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (DzU 1982, nr 30, poz. 210).

^e Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wymogów ostrożnościowych dla instytucji kredytowych i firm inwestycyjnych, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 648/2012 (DzUrz UE 2013, L 176/1).

^f Rozporządzenie Ministra Finansów z 27 sierpnia 2013 r. w sprawie współczynnika wypłacalności spółdzielczej kasy oszczędnościowo-kredytowej (DzU 2013, poz. 1102).

^g Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tj. DzU 2002, nr 76, poz. 694 z późn. zm.).

^h Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 1 października 2010 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości banków (DzU 2010, nr 191, poz. 1279 z późn. zm.).

ⁱ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych (DzU 2018 poz. 268).

Źródło: opracowanie własne na podstawie obowiązujących aktów prawnych oraz opracowania Galbarczyk [2013].

Przedmiotem działalności spółdzielni kredytowych są usługi finansowe (w tym bankowe), ale ich zakres jest zróżnicowany w zależności do podmiotu i obszaru działalności. Największe ograniczenia dotyczą SKOK-ów, które mają ustawowo określony zakres świadczonych usług oraz wskazane osoby fizyczne i podmioty mogące zostać członkami kasy, co jest konieczne do korzystania z oferowanych usług¹⁵. Natomiast banki spółdzielcze posiadające kapitał założycielski powyżej równowartości 5 000 000 EUR mogą działać samodzielnie i świadczyć pełen zakres usług bankowych oraz inne czynności określone w prawie bankowym, a także prowadzić działalność na obszarze całego kraju. Pozostałe banki mogą oferować wszystkie usługi po zrzeszaniu się z bankiem zrzeszającym z tym, że niektóre z usług wymagają uzgodnienia trybu i zakresu ich wykonywania z bankiem zrzeszającym, inne zaś zgody banku zrzeszającego (banki spółdzielcze działają wówczas w imieniu i na rzecz banku zrzeszającego)¹⁶.

SKOK-i są zobowiązane – w przeciwieństwie do banków spółdzielczych wszystkie bez wyjątków – do zrzeszania się w Krajowej Spółdzielczej Kasie Oszczędnościowo-Kredytowej¹⁷. W przeciwieństwie do funkcjonujących obecnie banków zrzeszających, które są spółkami akcyjnymi i świadczą usługi finansowe nie tylko dla banków spółdzielczych, ale i dla swoich klientów¹⁸, Kasa Krajowa prowadzi działalność tylko i wyłącznie dla swoich członków – czyli SKOK-ów.

15 Zgodnie z ustawą członkami kasy mogą być osoby fizyczne połączone więzią o charakterze zawodowym lub organizacyjnym (zwłaszcza pracownicy zatrudnieni w jednym lub kilku zakładach pracy oraz osoby należące do tej samej organizacji społecznej lub zawodowej), organizacje pozarządowe działające wśród członków kasy, jednostki organizacyjne kościołów i związków wyznaniowych posiadające osobowość prawną, także spółdzielnie, związki zawodowe, wspólnoty mieszkaniowe. Warunkiem przyjęcia do kasy jest złożenie pisemnej deklaracji. Każdy członek zobowiązany jest do wykupienia przynajmniej jednego udziału i wniesienia wkładu członkowskiego. W przypadku wystąpienia z kasy udział oraz wkład są zwracane.

16 Aktualnie z 137 banków spółdzielczych posiadających kapitały powyżej 5 mln EUR – wszystkie za wyjątkiem Krakowskiego Banku Spółdzielczego oraz Banku Spółdzielczego w Brodnicy – zrzeszone są w jednym z dwóch banków zrzeszających tj.: Banku Polskiej Spółdzielczości SA w Warszawie oraz SGB – Banku SA w Poznaniu.

17 Kasa Krajowa ma na celu zapewnienie stabilności finansowej kas – udzielanie kasom wsparcia finansowego ze środków funduszu stabilizacyjnego, oraz sprawowanie kontroli nad kasami dla zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonych w nich oszczędności i zgodności działalności kas z przepisami prawa.

18 Na koniec listopada 2017 roku, KNF wyraziła zgodę na utworzenie trzeciego banku zrzeszającego na podstawie wniosku złożonego przez 56 banków spółdzielczych. Bank ten (Polski Bank Apeksowy) nie będzie prowadził własnej działalności komercyjnej, a skupi się na świadczeniu usług na rzecz zrzeszonych banków spółdzielczych w formie, m.in.: obsługi finansowej zrzeszenia, realizacji rozliczeń zagospodarowania nadwyżek finansowych banków spółdzielczych oraz zapewnienia warunków do utrzymywania płynności w zrzeszeniu przez wszystkich jego uczestników samodzielnie, a także obsługi prawnej.

Zarówno banki spółdzielcze, jak i SKOK-i są instytucjami kredytowymi, co nie oznacza wcale ich równości wobec uregulowań prawnych. Działalność banków spółdzielczych, które są jednocześnie spółdzielniami i bankami, podlega unijnym i krajowym uregulowaniom dotyczącym tworzenia i działalności instytucji kredytowych, z których to w 2006 roku zwolnione zostały SKOK-i¹⁹. Dlatego też SKOK-i podlegają regulacjom w znacznie mniejszym zakresie niż banki spółdzielcze, mimo że w wyniku objęcia ich nadzorem finansowym oraz włączenia do systemu gwarantowania depozytów, liczba uregulowań ich działalności systematycznie rośnie²⁰.

4. Pozycja rynkowa i sytuacja finansowa spółdzielni kredytowych w Polsce

Na koniec czerwca 2017 roku na rynku funkcjonowało 558 BS-ów i 40 SKOK-ów. Posiadały one łącznie sieć blisko 5750 oddziałów, filii, ekspozytur, co stanowiło ponad 38,4% ogółu placówek wszystkich instytucji kredytowych działających w Polsce oraz zatrudniały 1/5 pracowników sektora usług bankowych. Stanowiły zatem bardzo liczną i zróżnicowaną – co do zakresu działalności i organizacji, a także zasobów majątkowych i kapitału – grupę instytucji kredytowych. Jednak posiadały tylko 10,5% udział w zgromadzonych depozytach, udzieliły 7,9% wszystkich kredytów podmiotom niefinansowym, a ich partycypacja w wynikach netto całego sektora instytucji kredytowych sięgała zaledwie 6,1%. Wynika to między innymi ze specyfiki działalności spółdzielni kredytowych. Ich usługi kierowane są do klientów głównie lokalnych i mniej zamożnych, których obsługą nie są zainteresowane duże instytucje kredytowe [Alińska, 2008]. W przypadku oferty SKOK-ów – zawiera ona podstawowe usługi, z których korzysta większość klientów o niższych dochodach [Galbarczyk, 2006; Golawska-Witkowska, Rzeczycka, 2013]. Tradycyjnym obszarem

19 Aktualnie uregulowania dotyczą wyłączenia instytucji kredytowych działających w 18 krajach UE (głównie są to instytucje działające w interesie publicznym, nieprowadzące działalności zarobkowej – w tym spółdzielnie o charakterze zamkniętym), w Polsce – SKOK-ów i Banku Gospodarstwa Krajowego. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie warunków dopuszczenia instytucji kredytowych do działalności oraz nadzoru ostrożnościowego nad instytucjami kredytowymi i firmami inwestycyjnymi, zmieniająca dyrektywę 2002/87/WE i uchylająca dyrektywy 2006/48/WE oraz 2006/49/WE (DzUrz UE 2013, L 176/338).

20 W przypadku np. SKOK-ów do tej pory zostało wydane 5 rekomendacje KNF, natomiast do banków spółdzielczych ma zastosowanie 18 rekomendacji.

zainteresowania sektora banków spółdzielczych jest rolnictwo i obszary wiejskie, mikroprzedsiębiorstwa, a także współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego [Mikołajczak, 2010]. Natomiast SKOK-ów – głównie osoby prywatne i przedsiębiorcy indywidualni [Ostrowska, Rutkowska, 2006]. Najczęściej też oferta usługowa spółdzielni kredytowych jest uboższa od oferty banków komercyjnych. W wielu przypadkach wynika z ograniczonej skłonności, czy też możliwości finansowych wdrażania nowych rozwiązań i usług [Bretyn, 2006].

Tabela 2. Wybrane wskaźniki efektywności spółdzielni kredytowych w Polsce na koniec czerwca 2017

Wskaźnik	Banki Spółdzielcze	SKOK-i
ROE (%)	7,4	14,51
ROA (%)	0,7	0,4
C/I (%)	66,1	70,85
Współczynnik wypłacalności (%)	17,5	3,15
Udział kredytów zagrożonych w kredytach ogółem (%)	7,8	23,79
Wynik odsetkowy/aktywa (%)	2,8	3,35
Aktywa na zatrudnionego (tys. zł)	3 927	3 921
Liczba członków spółdzielni	975 407	1 759 106

Źródło: opracowanie na podstawie danych publikowanych przez Komisję Nadzoru Finansowego.

Porównując wskaźniki efektywności między dwoma typami spółdzielni kredytowych należy zauważyć, że:

- podobnej wielkości są aktywa na zatrudnionego (jednak są one trzykrotnie niższe niż w bankach komercyjnych),
- wyższe ROE w SKOK-ach wynika z niższych wymogów kapitałowych (kapitały własne SKOK-ów stanowią zaledwie 2,4% kapitałów własnych BS-ów),
- wyższy wynik odsetkowy/aktywa w SKOK-ach jest efektem większego udziału w portfelach wyżej oprocentowanych kredytów i pożyczek konsumpcyjnych o krótszych terminach,
- niższe ROA w SKOK-ach wynika z niższego zysku netto (stanowi 3,5% zysku netto BS-ów)²¹,
- niską jakość portfela kredytowego SKOK-ów (skutek liberalnego udzielania

²¹ Należy również zauważyć, że sytuacja finansowa w grupie SKOK-ów ulega systematycznej poprawie. Na koniec czerwca 2017 roku, 37 na 40 kas wykazało zysk (mimo że 28 kas i kasa krajowa realizowały programy naprawcze).

kredytów i pożyczek [Golec, 2013], a także zmian w zakresie klasyfikacji kredytów do przeterminowanych)²².

Pozycja rynkowa i sytuacja spółdzielni kredytowych nie pozostaje bez wpływu na zakres zaangażowania w realizację zasad SGR, jak i skuteczność w zakresie podejmowanych działań. Wpływa na nią wiele czynników, m.in.: rosnąca konkurencja na rynku usług finansowych, brak stosowania zasady równości przez ustawodawcę, rosnące obciążenia na rzecz sieci bezpieczeństwa, malejące stopy procentowe, niska wydajność pracy, czy wreszcie niedostosowanie działalności do specyfiki środowiska lokalnego i utrata wieloletnich klientów. Wszystko to powoduje, że organizacja i funkcjonowanie spółdzielni kredytowych często nastawione jest na własne interesy, w zarządzaniu dominuje koncepcja agencji nad współdzielczym, dochodzi do konfliktów między podmiotami, a nierzadko głównym celem zarządzających staje się przetrwanie na rynku.

5. Zakończenie

Na rynku usług finansowych w Polsce aktualnie funkcjonują dwa typy spółdzielni kredytowych – banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe. I mimo że są one kontynuatorami międzywojennej tradycji spółdzielczości kredytowej, różni je sposób prowadzenia działalności, pozycja normatywna, a także rynkowa. W ostatnich latach wiele z nich zmieniło się w instytucje o uniwersalnym charakterze, wykraczając swoją działalnością poza obszar lokalny i odchodząc od klasycznego modelu spółdzielczego. Przy czym nie bez wpływu na to pozostawały regulacje prawne szczególnie dotyczące banków, które nie uwzględniały specyfiki działalności w formie spółdzielni, a także partykularne interesy poszczególnych podmiotów – udziałowców, czy zarządzających. I mimo że w dokumentach zarówno unijnych²³, jak i krajowych deklarowane jest wsparcie

22 Jednak zgodnie z danymi KNF najlepsza jakość portfela kredytowego jest w kasach o charakterze lokalnym, czyli działających przy zakładach pracy, gdzie występuje rzeczywista więź między członkami (kredyty zagrożone nie przekraczają 1% wartości całego portfela).

23 W spółdzielczości kredytowej upatruje się szans na zapewnienie bytu i wzmocnienie siły ekonomicznej małych podmiotów, a także rozwiązanie szeregu istotnych społecznie problemów. W preambule dyrektywy 2013/36/UE zaleca się krajom członkowskim prowadzenie działań w celu zachęcenia do działalności bankowej na małą skalę, np. działalności unii kredytowych i banków spółdzielczych, aby zapewnić zrównoważoną i różnicowaną kulturę bankowości w Unii, która służy przede wszystkim interesowi obywateli Unii.

dla rozwoju spółdzielczości kredytowej w celu zwiększenia aktywności finansowej na poziomie lokalnym, w niewielkim stopniu znajduje to odzwierciedlenia w rzeczywistości gospodarczej.

Aktywna i znacząca rola spółdzielni kredytowych we wdrażaniu zasad SGR wynika nie tylko ze służebnej roli w stosunku do gospodarki realnej, ale i z cech organizacji oraz funkcjonowania spółdzielni, takich jak: silne więzi społeczne, demokratyczne podejmowanie decyzji, czy wspieranie lokalnych gospodarek. Jednak skuteczność oraz szersze włączenie spółdzielni kredytowych w praktyczną realizację zasad społecznej gospodarki rynkowej wymaga eliminacji istniejących problemów, które mają swoje źródło zarówno w okresie gospodarki nakazowo-rozdzielczej, jak i w okresie transformacji, a także tych związanych z procesami globalizacji [Szymański, 2013; Pudełkiewicz, 2004].

Elżbieta Skąpska*

CZYNNIKI PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W SPOŁECZNEJ GOSPODARCE RYNKOWEJ. PRZYKŁAD POLSKI

Spółeczna gospodarka rynkowa nie może się rozwijać, jeżeli leżąca u jej podstaw gotowość wzięcia odpowiedzialności za własny los i idąca z nią w parze gotowość do uczestnictwa w uczciwej, wolnej konkurencji zostanie skazana na wymarcie przez rzekome działania socjalne na sąsiednich obszarach.

Ludwig Erhard

1. Wprowadzenie

Przejawy przedsiębiorczości w Polsce wyrażone zwłaszcza w liczbie nowo powstających przedsiębiorstw dotyczyły okresu urynkwienia gospodarki. Współcześnie tworzą ją przede wszystkim jednostki kreatywne ze wzrastającą wiedzą (ukierunkowane na samorozwój poprzez szkolenia), pracujące na rzecz „bogactwa” podmiotów gospodarczych, a tym samym gospodarki jako całości. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem H.F. Wünschego, że „obecnie istotne jest poznanie, jak powinna wyglądać współczesna społeczna gospodarka rynkowa i jakimi drogami można się do niej zbliżyć” [Wünsche, 2015]. Jak zauważa A.A. Müller-Armack, występują trzy kluczowe porządki: liberalna gospodarka rynkowa, centralnie kierowana gospodarka planowa oraz kształtowana, socjalna gospodarka rynkowa, tj. Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR), którą opracował w celu przezwyciężenia wad niemieckiego systemu społeczno-ekonomicznego w Niemczech, na potrzeby powojennych Niemiec.

* Politechnika Białostocka, Wydział Inżynierii Zarządzania, Zakład Ekonomii Menedżerskiej.

Oskarża się ekonomię i ekonomistów o jej podporządkowanie interesom wielkiego biznesu. Tracony jest przez to potencjał społeczny. Charakterystyczna dla współczesnego świata zmienność „naruszona równowaga” zmusza do poszukiwania nowych, przyszłościowych koncepcji teoretycznych i rozwiązań w kształtowaniu modelu ustroju gospodarczego, ukierunkowanych na symbiozę postępu ekonomicznego, społecznego i ekologicznego [Mączyńska, 2013]. Pojęcie SGR z założenia ma istotne znaczenie dla przedsiębiorczości społecznej. Istotą w odróżnieniu do gospodarki liberalnej jest tu m.in. stworzenie mechanizmu pierwotnego podziału dochodu, który pozwoli możliwie wszystkim korzystać z efektów procesów gospodarczych.

2. Teoretyczne ramy Społecznej Gospodarki Rynkowej w Polsce

Idea SGR w polskim ustroju wiąże się ze zmianami, które nastąpiły po 1989 roku. Ustanowiono wówczas pożądaną model społeczno-gospodarczy uwzględniający poszukiwane wartości. Przy czym katalog cech poświadczanych przez podmioty gospodarcze zawiera model Społecznej Gospodarki Rynkowej opracowany w okresie aktywności L. Erharda. Dlatego też każdy aktualny model może wprowadzić elementy SGR w zależności od specyficznych właściwości, możliwości i potrzeb danego kraju.

Tabela 1. Zasadnicze cechy Społecznej Gospodarki Rynkowej według Waltera Euckena i Ludwiga Erharda

W. Eucken	L. Erhard
1. Stabilność pieniądza	1. Konkurencja rynkowa
2. Otwarte rynki	2. Pełne zatrudnienie
3. Prywatna własność	3. Stabilność cen
4. Swoboda zawierania umów	4. Dywersyfikacja substancji majątkowej w społeczeństwie
5. Odpowiedzialność materialna	
6. Stałość polityki gospodarczej	

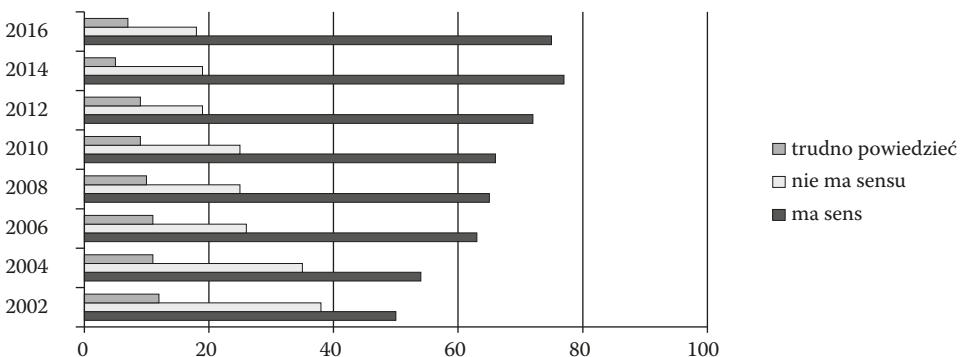
Źródło: Pysz [2008].

Wdrożenie gospodarki w kierunku społecznym zależy od wykorzystania możliwości jak najlepszego dostosowania społeczeństwa do działania pozwalającego osiągnięcie celów wyznaczonych przez SGR. To wyzwanie wymaga jednak odejścia od dotychczasowych poglądów, dlatego jest trudne do wykonania, pełnej realizacji.

W Polsce w konstytucji można odnaleźć zapis: Art. 20. Zasada społecznej gospodarki rynkowej, zgodnie z którą „Społeczna Gospodarka Rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej” [DzU, 1997]. Z tego zapisu wynika, że wolna inicjatywa oraz postępowanie socjalne są oparte na trzech podstawowych zasadach SGR. Po pierwsze, **wolności** działalności gospodarczej zagwarantowanej przez ustawę o swobodzie działalności gospodarczej. Po drugie, **własności** prywatnej dostępnej dzięki przekształceniom własnościowym. Po trzecie, **solidarności**, dialogu i współpracy partnerów społecznych.

Wolność gospodarcza dotyczy swobodnego dostępu do rynku dla wszystkich podmiotów gospodarczych oraz wszystkich grup konsumentów. Zgodnie z definicją A. Müllera-Armacka sens społecznej gospodarki rynkowej polega na **połączeniu zasady wolności na rynku** (gospodarki konkurencyjnej) z **zasadą równości społecznej** (sprawiedliwością społeczną), co oznacza, że wolność jednostki znajduje swoje granice, ponieważ nie może oznaczać naruszenia sfery odpowiedzialności innych osób. Odnośnie do własności prywatnej, podstawą społecznej gospodarki rynkowej jest ujęcie w ramy prawne zagadnienia konkurencji, otwarte rynki, **prawo dające potrzebne gwarancje własności prywatnej**. Solidarność, dialog i współpraca partnerów społecznych dotyczy, w rozumieniu koncepcji L. Erharda, zagadnień podziału, które oparte są na konsensusie społecznym. Dotyczy więc zapewnienia możliwie wysokiego stopnia aktywności gospodarczej społeczeństwa, wyrazem której może być zaangażowanie Polaków w sprawy społeczne we wzajemnej współpracy (rys. 1).

Rysunek 1. Przekonanie o zaangażowaniu Polaków w sprawy społeczne we wzajemnej współpracy w latach 2002–2016

Źródło: CBOS [2016].

Według wyników badań CBOS z 2016 roku na próbie badawczej – ponad 1060 dorosłych mieszkańców Polski, większość z nich opowiada się za współpracą, co świadczy o niegasnącym duchu przedsiębiorczości w kontekście społecznym.

Pewnym sposobem wykorzystania szans dostrzeganych w otoczeniu przez jednostki działające indywidualnie jest silna i pozytywna postawa w kierunku wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Z badań CBOS wynika, że rośnie przekonanie polskiego społeczeństwa co do słuszności angażowania się w sprawy społeczne. Polacy wyrażają chęć solidarności społecznej, jednak nie przekłada się to na ich szeroko pojętą działalność. Podejmują aktywność społeczną prawie wyłącznie w ramach organizacji działających na rzecz szkolnictwa i oświaty typu: fundusze, stowarzyszenia młodzieżowe, np. harcerstwo, kluby młodzieżowe, ale to jedynie 4,8%.

Źródłem powyższego – jak się wydaje – jest fakt, że podejmowanie działań społecznych wiąże się z podejmowaniem ryzyka, wykazywaniem się chęcią i umiejętnością modyfikowania zachowań na rzecz tworzenia kombinacji unikatowych zasobów. Wobec tego przedstawiciele sfery gospodarczej oraz społecznej powinni podejmować w tych sprawach **decyzje oparte na ocenie stanu gospodarki oraz możliwości w dziedzinie socjalnej**. Wraz z urynkowieniem polskiej gospodarki wzrastała także przedsiębiorczość.

3. Przedsiębiorczość – ustalenia terminologiczne

Najbardziej klasyczne ujęcie przedsiębiorczości zostało zaproponowane przez J. Schumpetera. Pierwsze sformułowania przedsiębiorczości były wyprowadzane z funkcji realizowanych przez przedsiębiorcę. J. Schumpeter powołując się na J.B. Sayera stwierdził, że **funkcją przedsiębiorcy** jest kombinowanie czynników produkcji. P. Pysz dostrzegł, że inicjowanie ciągle nowych kombinacji czynników produkcji prowadzi do wzrostu złożoności i konfliktowości współczesnych gospodarek [Pysz, 2014]. W Polsce przedsiębiorczość bywa czasami kojarzona z obrotnością i cwaniactwem, wykorzystywaniem nie zawsze etycznych metod osiągnięcia celu.

Ogólnie uważa się, że człowiek przedsiębiorczy to ten, który ma ducha przedsiębiorczości, radzi sobie w życiu, realizuje cele, osiąga sukces finansowy. Chociaż przedsiębiorczość dotyczy poziomu indywidualnego, to realizacja przedsięwzięcia

następuje na poziomie firm. Jak proponuje Müller-Armack [1981], przedsiębiorstwo powinno być nie tylko techniczną i biznesową organizacją, ale przede wszystkim wspólnotą osobową. Uzupełniając jego postulat można by dodać: aby każdy pracownik na starcie stawał się przedsiębiorcą odpowiedzialnym za działania, utożsamiającym się z misją organizacji, nastawionym jednocześnie na zadania i na ludzi, z którymi łączy go praca.

Zmiana ścieżki kariery nie jest „złem koniecznym”, ale tworzy rozwiązania korzystne zarówno dla odbiorców w dostosowaniu preferencji praca-życie pracowników, jak i dla firmy – zwiększenie potencjału innowacyjnego, niezbędnego do przyciągania i utrzymania pracowników [Malhotra i in., 2016]. Wielokryterialne spojrzenie na przedsiębiorczość, nie tylko pracodawcy, ale zwłaszcza pracowników składnia do wyróżnienia jej koniecznych składników: osobowości, indywidualności działań, rodzaju rynku, aktywności ogólnej oraz zawodowej, procesu zmian kreującego przyszłość i postęp (rys. 2).

Rysunek 2. Przedsiębiorczość jako funkcja

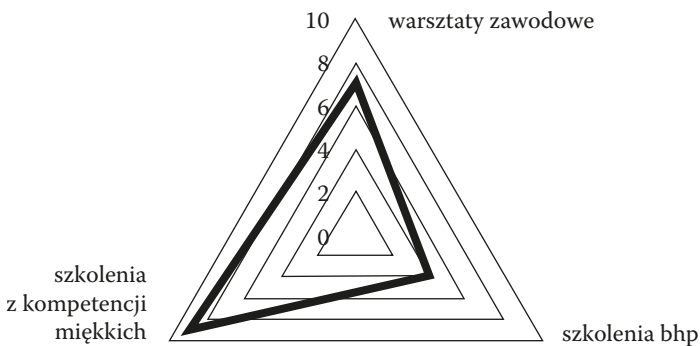
Źródło: opracowanie własne.

Przedsiębiorczość stanowi bezpośredni wyznacznik rozwoju na poziomie mikroekonomicznym z uwagi na indywidualny charakter działań gospodarczych opartych na systemie norm postępowania oraz kwalifikacjach. Przedsiębiorczością powinni wykazywać się nie tylko zarządzający organizacją dyrektorzy, menedżerowie, kierownicy, ale także pracownicy identyfikujący się z misją firmy oraz konsumenci, uczestniczący w procesie powstawania produktu materialnego i usługi [Skąpska, 2016a].

Podstawą uświadamiania jednostkom potrzeby wprowadzania zmian w sensie wzrostowym są: edukacja ekonomiczna oraz różne rodzaje szkoleń. Wyniki badań przeprowadzonych w październiku i listopadzie 2017 roku oraz w marcu 2018 roku metodą wywiadu bezpośredniego skierowanego do celowo dobranej grupy 20 pracowników polskich firm z różnych branż, m.in. IT, finansowej, ubezpieczeniowej,

budowlanej, handlowej, automatyki przemysłowej – zatrudniających powyżej 50 pracowników – wskazują, że zatrudnieni są wysyłani przez pracodawców na szkolenia z uwzględnieniem ich preferencji (rys. 3). Wśród pracodawców, którym zależy na doszkalananiu swoich pracowników znalazły się takie przedsiębiorstwa jak: Lidl Poznań, City Bank Warszawa, PZU Warszawa, Elab Education Laboratory Warszawa, Bank Zachodni WBK Wrocław oraz z województwa podlaskiego PLUM w Ignatkach i PRONAR w Narwi.

Rysunek 3. Preferencje odbiorców szkoleń

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Priorytetowym rodzajem szkoleń są „kompetencje miękkie”, dotyczące m.in. zarządzania czasem, umiejętności pracy w zespole, kreatywności. W ramach warsztatów zawodowych wymieniane były rodzaje szkoleń, które dotyczą optymalizacji produkcji oraz procesu świadczenia usług, tzw. „ergonomii pracy”. Zwiększanie kompetencji miękkich, społecznych, zawodowych wiąże się zwykle ze wzrostem aktywności gospodarczej, wyrażonej w samozatrudnieniu oraz tworzeniu nowych miejsc pracy.

J. Schumpeter odnosi przedsiębiorczość przede wszystkim do skłonności do wprowadzania zmian, podejmowania ryzyka, tj. do warunków: wprowadzenia nowego produktu, z jakim konsumenci nie są jeszcze zapoznani lub nowego rodzaju towaru; wprowadzenia nowej metody produkcji lub świadczenia usług; otwarcia nowego rynku. W kontekście SGR można dodać także inny warunek: powstanie **nowego przedsiębiorczego społeczeństwa**.

Nowe społeczeństwo P. Drucker określa jako przedsiębiorcze, które podważa nawyki i założenia nauki szkolnej i uczenia się. Powszechny staje się samorozwój

oparty na innych formach samokształcenia poprzez wachlarz różnorodnych środków dostępu do informacji: Internet, telefon, twarzą w twarz (pośrednicy), pisemnie (poczta elektroniczna). Sektor inicjatyw obywatelskich zwany jest sektorem organizacji pozarządowych. Z założenia za sprawą oferowanych usług pozwala on podnieść standardy życia w zakresie edukacji, życia duchowego, uczestnictwa obywatelskiego i stanie się mechanizmem włączenia w życie społeczne zagrożonych marginalizacją. Pewnym zatem rozwiązaniem są usługi. Najważniejszą wartością w usługach regulowanych, czyli tych, które reprezentują kierunek, jest stabilny rozwój. Jednak w usługach nieuregulowanych strategia prowadzenia działalności gospodarczej oparta jest na zwiększeniu potencjału konkurencyjnego [Skąpska, 2016b].

Wyrazem przedsiębiorczości dotyczącej działalności produkcyjnej oraz usługowej jest współcześnie wspomniana innowacyjność, stanowiąca pożądaną cechę społeczeństwa i każdego obszaru jego aktywności. W odniesieniu do przedsiębiorstw zorientowanych na świadczenie usług ujmuje się ją jako zdolność do tworzenia i rozwoju nowych usług [Skąpska, 2010]. Przedsiębiorczość, jak wspomniano, wiąże się ze skłonnością do wprowadzania przez przedsiębiorców zmian, tj. innowacji technologicznych i nietechnologicznych. Patrząc na polskie przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe przez pryzmat innowacji technologicznych (tab. 2) można zauważyć długookresowy wzrost udziału innowacji produktowych i procesowych w przedsiębiorstwach produkcyjnych. W usługowych udział w poszczególnych latach malał.

Tabela 2. Udział przemysłu i usług w zakresie produktów i procesów w działalności innowacyjnej polskich przedsiębiorstw w latach 2004–2015 (w %)

Rodzaje innowacji	Lata											
	2004–2006		2006–2008		2008–2010		2010–2012		2012–2014		2013–2015	
	p	u	p	u	p	u	p	u	p	u	p	u
Produktowe	15,7	13,3	15,5	10,3	12,1	7,9	11,2	7,0	11,7	6,8	11,8	4,8
Procesowe	19,4	17,1	17,0	12,3	12,9	10,0	12,4	9,1	12,5	8,4	13,0	7,4

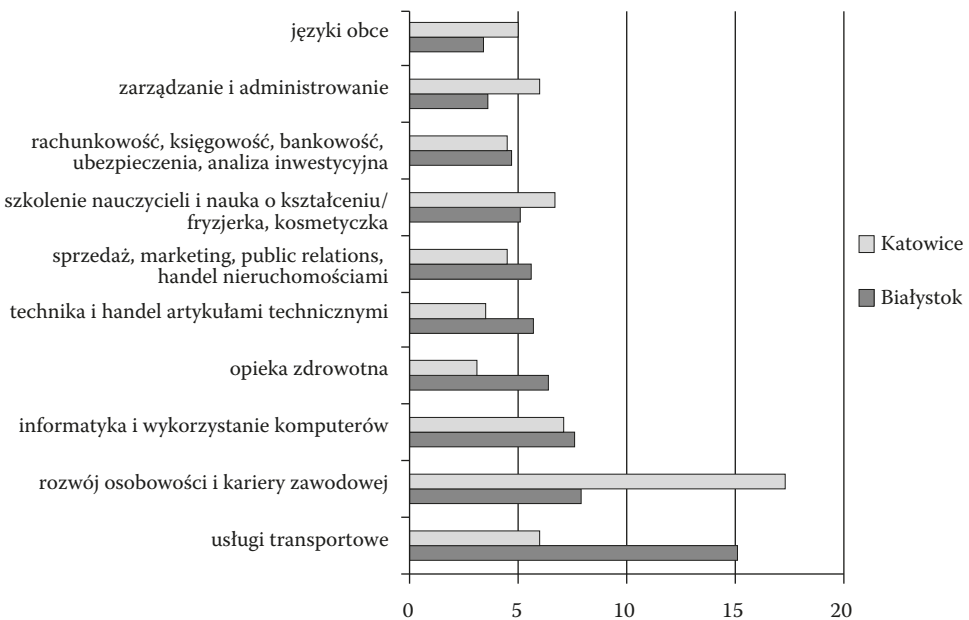
Źródło: GUS [2007, 2009, 2011, 2013, 2016].

Zważywszy na efekty działalności innowacyjnej można zauważyć, że przejawiają się one głównie w nowych i ulepszonych metodach wspierających procesy w przedsiębiorstwie.

Wartym podkreślenia jest fakt, że w ciągu ostatniej dekady na zwiększaniu nakładów na innowacje szczególnie koncentruje się europejska polityka badań i innowacji. W roku 2002 jej głównym celem było dostosowanie wydatków na badania i rozwój w UE do 3% PKB, który miał być osiągnięty do 2010 roku. Jednak nie został osiągnięty i rok 2020 został wyznaczony jako nowy rok docelowy [Janger i in., 2017].

Przejawem przedsiębiorczości oraz odpowiedzią na brak aktywności jest uczestnictwo osób pozostających bez pracy w szkoleniach w regionie zamieszkania. W powiatach województw: podlaskiego, reprezentowanego przez Białystok oraz śląskiego – przez Katowice, do najbardziej popularnych obszarów tematycznych szkoleń należą: usługi transportowe, w tym: kursy prawa jazdy, następnie szkolenia związane z rozwojem osobowości oraz karierą zawodową, informatyką i wykorzystaniem komputerów (rys. 4).

Rysunek 4. Najczęstsze obszary tematyczne szkoleń oferowanych przez białostockie oraz katowickie instytucje wpisane do Rejestru Instytucji Szkoleniowych (RIS) w 2016 roku (w %)

Źródło: WUP, Białystok [2016]; WUP, Katowice [2016].

Przedsiębiorcze myślenie ma swoje odzwierciedlenie w ciągłym zadawaniu pytań i w kreatywnym nastawieniu uruchamiającym uczenie się, gdzie zmiana, szybkość i elastyczność są krytycznymi przesłankami powodzenia. Eksperymentowanie oraz uczenie się stanowią ważne nośniki przedsiębiorczości i rozwoju, przeobrażającego idee w szanse [McGrath, MacMillan, 2000]. Porównując dwa regiony Polski można zauważyć znaczące różnice w potrzebach społecznych w zakresie zmian. Na Podlasiu tematem wiodącym są „usługi transportowe”, a w województwie śląskim – „rozwój osobowości i kariery zawodowej”.

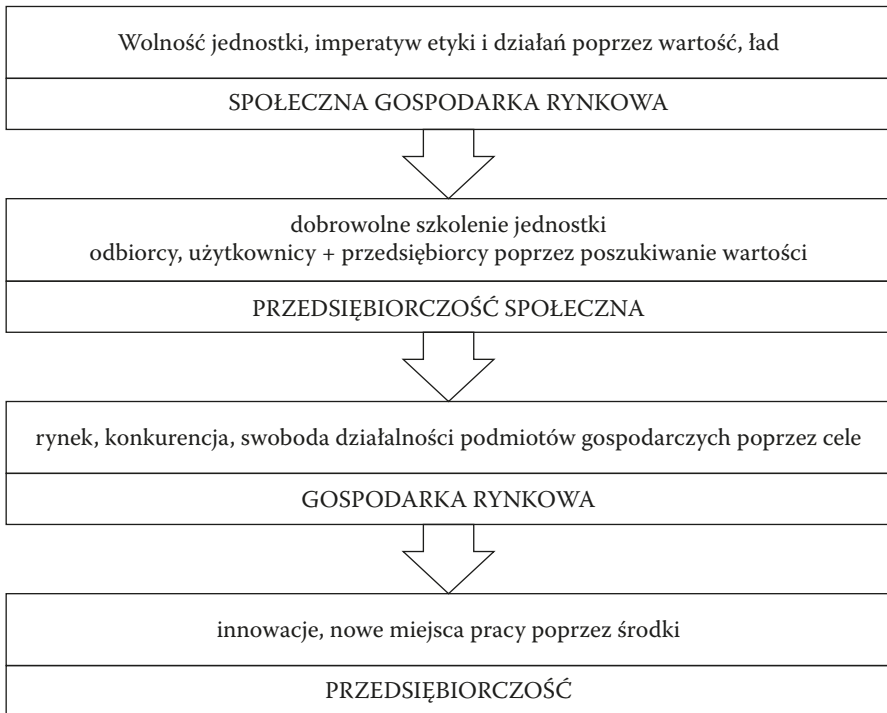
4. Czynniki przedsiębiorczości w odniesieniu do SGR

W kontekście SGR rozwój przedsiębiorczości powinien dotyczyć twórczego wykorzystania kapitału ludzkiego lub umiejętności pracy jako strategii, także rozwoju gospodarczego. Dlatego też z tego punktu widzenia istotnym rodzajem przedsiębiorczości jest jednostkowa (indywidualna) przedsiębiorczość innowacyjna.

Jako sposób działania, przedsiębiorczość polega na skłonności podejmowania nowych, ryzykownych i niekonwencjonalnych przedsięwzięć oraz na wykazywaniu inicjatywy w ich poszukiwaniu i wdrażaniu w życie [Pawlik, 2016]. Innowacje powinny więc przyczynić się do wzrostu wydajności. Utratę pewnej części wydajności wiąże się – w obszarze nauk ekonomicznych, w nawiązaniu do efektu Ringelmana [Szplit, 2016] – z niewystarczającą koordynacją oraz dysfunkcjami motywacyjnymi, co prowadzi do koncepcji próżniactwa społecznego.

Gotowość do samodzielnego gospodarowania zakłada istnienie zdolności gospodarujących jednostek ludzkich do podejmowania własnej inicjatywy oraz samodzielnego zabezpieczenia własnej egzystencji. Erhard jednak obawiał się, że występowanie tego rodzaju postaw może być w znacznym stopniu ograniczone poprzez perspektywę uzyskiwania od państwa świadczeń socjalnych. Własna inicjatywa oraz samodzielne zabezpieczenie własnej egzystencji mogą występować w szerokim zakresie tylko pod warunkiem zagwarantowania stanu pełnego zatrudnienia i stabilnych cen. Jedynie w warunkach istnienia pełnego zatrudnienia każdy ma szansę uzyskać dochód pozwalający mu na zabezpieczenie i umocnienie własnej egzystencji bez jakiegokolwiek pomocy z zewnątrz. Natomiast stabilność cen umożliwia długookresowe planowanie własnej egzystencji [Wünsche, 2013].

Rysunek 5. Schemat powiązań SGR z przedsiębiorczością

Źródło: opracowanie własne.

Uwarunkowania instytucjonalno-prawne stanowią regulacje, ułatwiające prowadzenie działalności gospodarczej. Zostały sprowadzone do następujących kategorii¹: uruchamianie działalności gospodarczej, uzyskiwanie pozwolenia na budowę; warunki pozyskiwania pracowników; rejestrowanie praw własności; warunki uzyskiwania kredytu; stopień ochrony inwestorów; system podatkowy; warunki wymiany z zagranicą; warunki egzekwowania umów; warunki likwidacji przedsiębiorstwa.

W literaturze traktującej o przedsiębiorczości czynniki dzieli się (rys. 6) na: polityczne (polit.), prawne (praw.), ekonomiczne (ekon.), kulturowe (kult.), społeczne (społ.), psychologiczne (ps.), komunikacyjne (kom.), etyczne (ety.), organizacyjne (org.). Rolą państwa jest zabezpieczenie i ochrona instytucjonalnych

¹ *Report Doing Business*, The World Bank, www.worldbank.org. (11.11.2017); *Raport – warunki prowadzenia firm w Polsce*, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, www.zpp.net.pl (11.11.2017).

ram dla indywidualnej działalności gospodarczej tak, aby móc utrzymać zabezpieczenie poszczególnych jednostek i podmiotów przed trwałym wyłączeniem z aktywności gospodarczej. Istotne jest tworzenie procedur na różnych poziomach aktywności, które są podstawą przeniesienia procesu decyzyjnego z organów państwa na obywateli. Pożądane jest podniesienie poziomu tzw. „kompetencji kluczowych”, co łączy się z ogólnym podniesieniem poziomu kultury. Obejmują one: opanowanie języków obcych, orientację w dziedzinie mediów, kompetencje w sprawach społecznych, kształtowanie osobowości w kierunku samodzielnego podejmowania decyzji oraz zdolność do kształcenia się ustawicznego.

Rysunek 6. Czynniki przedsiębiorczości

POLIT.	<ul style="list-style-type: none"> • ideologia sprawowania władzy przez rządzących: ukształtowanie skutecznie funkcjonujących instytucji publicznych
PRAW.	<ul style="list-style-type: none"> • rozsądne prawodawstwo, ułatwiające prowadzenie działalności gospodarczej oraz promujące działania wolontariatu na rzecz poprawy standardu życia i dobrobytu społecznego
EKON.	<ul style="list-style-type: none"> • wykształcenie się mechanizmów rynkowych na tle preferowanych form własności, rozwój systemów finansowych, bankowych, celnych
KULT.	<ul style="list-style-type: none"> • ukształtowane historycznie postawy, zachowania oraz reguły współżycia społecznego, systemy religijne, normy moralne, wzorce zachowań
SPOŁ.	<ul style="list-style-type: none"> • typ struktury społecznej, przyjęty system stratyfikacji, wzory ruchliwości społecznej
PS.	<ul style="list-style-type: none"> • osobowościowy system potrzeb i możliwości ich zaspokajania (satysfakcji) lub niezaspokajania (depresji)
KOM.	<ul style="list-style-type: none"> • środki masowego przekazu w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych, rola komunikacji w przepływie informacji
ETY.	<ul style="list-style-type: none"> • skłonność do przyjmowania wartości, norm, poglądów związanych z poszanowaniem społecznych rozwiązań dla indywidualizmu ekonomicznego, przyjętych w danej społeczności za słuszne, np. wspieranie biednych
ORG.	<ul style="list-style-type: none"> • system zarządzania oraz kultura organizacji wpływające na zachowania pracowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Koźmiński [2005]; Skąpska [2010].

Przed wkroczeniem w erę tzw. „ducha kapitalizmu” rynki podlegały restrykcjom moralnym i prawnym. Wartości były podporządkowane bardziej doktrynie filozoficzno-etycznej niż ekonomicznej. Obecna era „konsumeryzmu”, gdzie konsument staje się towarem, niezbędny jest w sensie przedsiębiorczości społecznej powrót do humanistycznych aspektów ekonomii jako nauki służącej dobru człowieka poprzez etyczne uwarunkowania. Ukierunkowaną społecznie aktywność ludzi można wówczas pojmować jako skłonność do przyjmowania wartości, norm, poglądów związanych z poszanowaniem społecznych rozwiązań dla indywidualizmu ekonomicznego, przyjętych w danej społeczności za słuszne, np. wspieranie ludzi biednych, wzbudzanie poczucia odpowiedzialności za decyzje, także dotyczące uzależniania od pomocy hamując ducha przedsiębiorczości. Etyczne aspekty działalności są z pewnością podstawą oceny działalności osoby przedsiębiorczej, kreatywnej oraz działalności innych.

5. Zakończenie – wnioski

Na podstawie podjętych rozważań można sformułować następujące wnioski:

Po pierwsze, przekonanie o potrzebie zaangażowania się społeczeństwa w sprawy społeczne nie przekłada się na jego rzeczywistą aktywność. Zmiany dotyczące gospodarki i spraw społecznych według modelu SGR są procesem długotrwałym i muszą obecnie przebiegać w kontekście międzynarodowym. Istotne jest zapewnienie możliwie wysokiego stopnia aktywności gospodarczej społeczeństwa, co wiąże się z migracjami zarobkowymi, ruchliwością społeczeństwa. „Nikt, kto jest zdolny do pracy nie powinien w sposób trwały korzystać ze środków publicznych jako stałego źródła utrzymania” [Erhard, 2012]. Przyjęcie takiego stanowiska ułatwiło L. Erhardowi ściąganie wielkiej liczby pracowników z zagranicy oraz dało łatwość podejmowania działalności gospodarczej we własnym zakresie.

Po drugie, wolność gospodarcza, własność prywatna powodują rozwój przedsiębiorczości oraz wzrost zatrudnienia. Wysoki poziom bezrobocia ogranicza oddziaływanie sfery społecznej na sferę gospodarczą. W kontekście solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych ważną rolę odgrywają czynniki psychologiczne, społeczne i kulturowe. Istotą jest dochodzenie do kompromisu w obszarze relacji pracodawcy-pracobiorycy.

Po trzecie, aby stosowanie zasad SGR było możliwe muszą być kształtowane odpowiednie postawy etyczne wśród grup społecznych, zwłaszcza wśród elit, które wpływają na procesy gospodarcze.

Po czwarte, najważniejsze wydają się być dwie warstwy przedsiębiorczości: umiejętności oraz postawa od bierności do aktywności.

Po piąte, bez względu na uwarunkowania celem przedsiębiorczości powinno być wyzwanie dotyczące wyrwania społeczeństwa z warstwy socjalnej w kierunku społecznym.

Po szóste, podstawą przedsiębiorczości jest twórcze myślenie. Kreatywność mogą jednocześnie hamować i wspierać technologie informacyjne. Umożliwiają wprowadzanie zmian produktowych, a procesowo mogą być związane ze zmniejszeniem odpowiedzialności i pracowitości.

Po siódme, pobudzanie przedsiębiorczości instytucji szkoleniowych poprzez dofinansowanie gospodarki z myślą o bezrobotnych oraz poszukujących pracy skutkuje wzrostem przedsiębiorczości społecznej wyrażonej udziałem osób szkolących się w formie najpopularniejszych tematów szkoleń, wyznaczając trendy na rynku pracy.

Po ósme, przedsiębiorczość społeczna stanowi przestrzeń do podejmowania przedsięwzięć w nowych i nieprzewidywalnych długookresowo kierunkach, niszcząc stare i wprowadzając nowe.

Po dziewiąte, przedsiębiorcy wysyłający pracowników na szkolenia przyczyniają się do realizacji celów gospodarowania: powstawania inicjatyw zapewnienia warunków egzystencjalnych (dobrostanu), pobudzania etycznych zachowań, umiejętności porozumienia w przypadku konfliktu interesów, przyjmowania wartości społecznych opartych na wzajemnym szacunku i dialogu, wpisanych w wartości SGR.

BIBLIOGRAFIA

Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz

Wstęp

- Agenda 2010, *Mut zum Frieden und Mut zur Veränderung. Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder*, Berlin 14.03.2003, https://archiv.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/2001_2007/2003/21-1_Schr%C3%B6der.html (30.05 2018).
- Akerlof A., Shiller R.J. [2017], *Złować frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa*, PTE, Warszawa.
- Beck U. [2016], *Metamorphosis of the World: How Climate Change is Transforming Our Concept of the World*, Polity Press, Cambridge.
- Dahrendorf R. [2003], *Ponad granicami. Wspomnienia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Eucken W. [1989], *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, wyd. 9, Springer Verlag.
- Eucken W. [2004], *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, wyd. 7, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Hayek F.A. von [2003], *Recht, Gesetz und Freiheit*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Mączyńska E. [2013], *Anomiczne podłoże dysfunkcji systemu społeczno-gospodarczego*, w: *Kryzysy systemowe*, red. E. Mączyńska, J.J. Michałek, J. Niżnik, PAN Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Piketty Th. [2014], *Das Kapital im 21. Jahrhundert*, C.H. Beck, München.
- Sloterdijk P. [2014], *Die schrecklichen Kinder der Neuzeit*, „Handelsblatt”, 18–20 czerwca.
- Sztompka P. [2007], *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Plus, Kraków.

Grzegorz Szulczewski

Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka

- Husserl E. [1962], *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, w: Edmund Husserl, *Gesammelte Werke*, t. 6, Kluwer Academic Publishers, Den Haag.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.) [2010], *Idee Ordo i Społeczna Gospodarka Rynkowa*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.

- Müller-Armack A. [1948a], *Das Jahrhundert ohne Gott. Zur Kultursoziologie unserer Zeit*, Münster, Regensburg, tłumaczenie polskie: *Stulecie bez Boga. Nasze miejsce w historii*, <https://konserwatyzm.pl/stulecie-bez-boga-nasze-miejsce-w-historii/> (24.11.2017).
- Müller-Armack A. [1948b], *Das Jahrhundert ohne Gott. Zur Kultursoziologie unserer Zeit*, Münster, Regensburg, tłumaczenie polskie: *Stulecie bez Boga. Tęsknota za jednością Ducha*, <https://konserwatyzm.pl/stulecie-bez-boga-tesknota-za-jednoscia-ducha/> (24.11.2017).
- Müller-Armack A. [1974], *Dankesrede: Freiherr-vom-Stein-Preis*, Hamburg.
- Müller-Armack A. [1976a], *Die Soziale Marktwirtschaft*, w: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur europäischen Integration*, Verlag Paul Haupt, Bern.
- Müller-Armack A. [1976b], *Die zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft. Ihre Ergänzung durch das Leitbild einer neuen Gesellschaftspolitik*, w: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, Verlag Paul Haupt, Bern.
- Müller-Armack A. [1976c], *Stil und Ordnung Soziale Marktwirtschaft*, w: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik und zur europäischen Integration*, Verlag Paul Haupt, Bern.
- Müller-Armack A. [1981a], *Der Moralist und der Ökonom. Zur Frage der Humanisierung der Wirtschaft*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Frühschriften und weiterführende Konzepte*, red. A. Müller-Armack, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Müller-Armack A. [1981b], *Die fünf großen Themen der künftigen Wirtschaftspolitik*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Frühschriften und weiterführende Konzepte*, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Müller-Armack A. [1981c], *Die heutige Gesellschaft nach evangelischem Verständnis*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Frühschriften und weiterführende Konzepte*, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Müller-Armack A. [1981d], *Die Soziale Marktwirtschaft und ihre Widersacher*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft. Frühschriften und weiterführende*, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Müller-Armack A. [1981e], *Religion und Wirtschaft. Geistesgeschichtliche Hintergründe unserer europäischen Lebensform*, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Szulczewski G. [2013], *Rozważania o miejscu etyki i moralności w teorii i praktyce gospodarczej*, wyd. II, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Ziemiński Z. [1992], *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Daimonion, Instytut Wydawniczy, Lublin.

Ludwik Hejny

„Pomieszanie porządków” – problem ładu gospodarczego w perspektywie koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej i ordoliberalizmu jako jej teoretycznej podstawy

Bieńkowska B., Dzień M., Hejny L. (red.) [2015], *Społeczna inżynieria biznesu – współczesne problemy i wyzwania z perspektywy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej*, Wydawnictwo ATH w Bielsku-Białej.

Dzień M., Hejny L., Winiarski J. (red.) [2014], *Społeczna Odpowiedzialność Biznesu a Społeczna Gospodarka Rynkowa – ustrojowy i etyczny wymiar relacji*, Wydawnictwo ATH w Bielsku-Białej.

GW [2017], *Kolor, którego nie ma. Tajemnica pewnej ekspedycji*, „Gazeta Wyborcza – Wysokie Obcasy”, nr 29, 22 lipca.

<http://www.faq.jakubw.pl/fizyka/node84.html>.

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_\(stan_społeczny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Anomia_(stan_spo%C5%82eczny)).

Kołodko G.W. [2016], *Czy Chiny zbawią świat?...*, „Rzeczpospolita”, 16 maja.

Okołowski P. [2011], *Filozofia i los. Szkice tychiczne*, Universitas.

Oleś P. [2017], *Państwo wartości*, „Gazeta Wyborcza”, 16 maja.

Piotr Pysz, Anna Jurczuk

Ład gospodarczy jako kategoria nauk społecznych

Beck U. [2017], *Die Metamorphose der Welt*, Suhrkamp Verlag, Berlin.

Blanchard O. [2008], *The Crisis: Basic Mechanisms and Appropriate Policies*, IMF Working Paper WP/09/08.

Bogle J.C. [2009], *Dość. Prawdziwe miary bogactwa, biznesu i życia*, PTE, Warszawa.

Bootle R. [2009], *The Trouble with Markets. Saving Capitalism from Itself*, Nicholas Brealey Publishing, London.

Eucken W. [2004], *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 7. Auflage, Mohr Siebeck, Tübingen.

Galbraith J.K. [2011], *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PTE, Warszawa.

Goldschmidt N. [2012], *Gibt es eine ordoliberalen Entwicklungsidee? Walters Euckens Analyse des gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Wandels*, Walter Eucken Institut, „Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik”, nr 12/3.

Grabska A. [2012], *Uwarunkowania ładu spontanicznego i stanowionego w gospodarce Polski okresu transformacji*, „Gospodarka Narodowa”, nr 5–6.

Grabska A., Moszyński M., Pysz P. [2014], *Stanowiony i spontaniczny ład gospodarczy w procesie transformacji systemowej Polski i byłej NRD*, Instytut Badań Gospodarczych, PTE Oddział w Toruniu.

- Habermann G. [2002], *Ordnungsdenken – eine geistesgeschichtliche Skizze*, „ORDO Jahrbuch für die Ordnung der Wirtschaft und Gesellschaft”, Band 53, Stuttgart.
- Hayek F.A. von [2003], *Recht, Gesetz und Freiheit*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Heuß E. [1989], *Die Grundlagen der Nationalökonomie vor 50 Jahren und heute*, „ORDO Jahrbuch für die Ordnung der Wirtschaft und Gesellschaft”, Band 40. Stuttgart.
- Kołodko G. [2010], *Neoliberalizm i światowy kryzys gospodarczy*, „Ekonomista”, nr 1.
- Mączyńska E. [2009], *Ekonomia a przełom cywilizacyjny*, „Studia Ekonomiczne”, nr 3–4.
- Mączyńska E. [2011], *Dysfunkcje gospodarki w kontekście ekonomii kryzysu*, „Zeszyty Naukowe”, nr 9, PTE, Kraków.
- Moszyński M. [2011], *Zjednoczenie Niemiec dwie dekady konwergencji*, w: *Procesy integracyjne i dezintegracyjne we współczesnej gospodarce*, red. B. Polszakiewicz, J. Boehlke, „Ekonomia i Prawo”.
- Popper K.R. [1992], *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Band 2, Tübingen.
- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa – ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, PWE, Warszawa.
- Sloterdijk P. [2014], *Die schrecklichen Kinder der Neuzeit*, „Handelsblatt”, 18–20 czerwca.
- Stiglitz J. [2010], *Freefall. Jazda bez trzymanki*, PTE, Warszawa.
- Vanberg V. [2002], *F.A. von Hayek und die Freiburger Schule*, „ORDO-Jahrbuch für die Ordnung der Wirtschaft und Gesellschaft”, t. 54.

Maciej Miszewski

Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń

- Abbot A. [2004], *Methods of Discovery: Heuristic in Social Sciences*, W.W. Norton&Co., New York-London.
- Acemoglu D., Robinson J.A. [2014], *Dlaczego narody przegrywają*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Blaug M. [1995], *Metodologia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Chmielewski P. [2011], *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Poltext, Warszawa.
- Dilthey W. [1982], *Gesammelte Schriften. Die geistige Welt: Einleitung in die Philosophie des Lebens*, Vanderhoeck&Ruprecht, Stuttgart-Göttingen.
- Dilthey W. [1990], *Gesammelte Schriften. Logik und System der philosophischen Wissenschaften*, Vanderhoeck&Ruprecht, Göttingen.
- Eucken W. [2005], *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

- Fiedor B. [2006], *Nowa ekonomia instytucjonalna jako podstawa krytycznej refleksji nad procesem transformacji od gospodarki centralnie sterowanej do rynkowej*, w: *Wkład transformacji do teorii ekonomii*, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, CeDeWu, Warszawa.
- Galbraith J.K. [2016], *Ekonomia wstecznego nurtu i nowy pragmatyzm: kryzysy i ewolucja ekonomii*, w: *Ekonomia przyszłości*, red. M. Baltowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kołodko G.W. [2008], *Wędrujący świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Kołodko G.W. [2010], *Świat na wyciągnięcie myśli*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Kołodko G.W. [2014], *Nowy pragmatyzm, czyli ekonomia i polityka dla przyszłości*, w: *Ekonomia dla przyszłości. Fundamentalne problemy teorii ekonomii i polityki gospodarczej*, red. E. Mączyńska, PTE, Warszawa.
- Miszewski M. [2016], *Ekonomia przyszłości – teoretyczne podstawy postulowanego ustroju*, w: *Ekonomia przyszłości. Wokół nowego pragmatyzmu Grzegorza W. Kołodko*, red. M. Bałtowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Müller-Armack A. [1948], *Das Jahrhundert ohne Gott. Zur Kulturosoziologie unsere Zeit*, Regensberg, Münster.
- Myrdal G. [1982], *Znaczenie i wartość ekonomii instytucjonalnej*, w: *Ekonomia w przyszłości*, red. K. Doppler, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Rist G. [2015], *Urojenia ekonomii*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa.

Józefa Famielec

Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)

- Brémond J., Salort M.-M. [1994], *Odkrywanie ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Erhard L. [2012], *Dobrobyt dla wszystkich*, PTE, Warszawa.
- Eucken W. [2005], *Podstawy polityki gospodarczej*, red. E. Eucken, K.P. Hensel, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Poznań.
- Eucken W. [2004], *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 7 Auflage, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Galbraith J.K. [2012], *Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość*, PTE, Warszawa.
- Hayek F.A. von [1979], *Three Elucidations of the Ricardo Effect*, „Journal of Political Economy”, vol. 77, no. 2.
- Hayek F.A. von [2006], *Konstytucja wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Huerta de Soto J. [2009], *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa.

- Langer W. [1996] *Ohne Erhard sähe Deutschland anders aus*, w: *Ludwig Erhard 1897–1997. Soziale Marktwirtschaft als historische Weichenstellung*, Bewertungen und Ausblicken, Eine Festschrift zum Hundertsten Geburtstag von Ludwig Erhard, ST Verlag, Bonn.
- Moszyński M. [2016], *Niemiecki model Społecznej Gospodarki Rynkowej – perspektywa rynku pracy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, Toruń.
- Pysz P. [2008], *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szulczewski G. [2012], *Rozważania o miejscu etyki i moralności w teorii i praktyce gospodarczej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorcy (Dz.U 2018, poz. 646), <http://orka.sejm.gov.pl>.
- Wilkin J. [2016], *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wünsche H.F. [2015], *Ludwig Erhards Soziale Marktwirtschaft, Wissenschaftliche Grundlagen und politische Fehldeutungen*, Lau Verlag Reinbek, München.
- Wünsche H.F. [2016], *Zur Ideengeschichte der Sozialen Marktwirtschaft, Historisch-Politische Mitteilungen*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien.

Ewa Zeman-Miszewska

Uwarunkowania wdrażania Społecznej Gospodarki Rynkowej we współczesnych państwach

- Erhard L. [2011], *Dobrobyt dla wszystkich*, PTE, Warszawa.
- Eucken W. [1989], *Die Grundlagen der Nationaleconomie*, Aufl., Springer-Verlag, Berlin.
- Eucken W. [2005], *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Galbraith J.K. [2011], *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PTE, Warszawa.
- Juszczak T. [2010], *Ordoliberalizm. Historia niemieckiego cudu gospodarczego*, Prohibita, Warszawa.
- Kukliński A. [2010], *Polonia Quo Vadis*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego”, nr 6.
- Mączyńska E. [2008], *Ład gospodarczy. Pochwała ordo*, w: *Liberalizm we współczesnej gospodarce. Księga z okazji jubileuszu osiemdziesięciopięciolecia prof. dr hab. Wacława Wilczyńskiego*, red. W. Jarmołowicz, M. Ratajczak, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Moszyński M. [2016], *Niemiecki model Społecznej Gospodarki Rynkowej – perspektywa rynku pracy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Polanyi K. [1977], *Livelihood of Man*, H.W. Pearson, Academic Press, New York-San Francisco-London.

- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szlachta-Jarmużek J. [2013], *Instrumentarium globalnego panowania. O podmiotowych aspektach globalizacji*, Wydawnictwo Zyska i s-ka, Poznań.
- Wnuk-Lipiński E. [2004], *Polska w globalizującym się świecie*, Z życia nauki i życia Towarzystwa, „Roczniki Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” nr 67.
- Worthington R. [2000], *Rethinking Globalization. Production, Politics, Action*, Oeter Lang, New York-Oxford.

Anna Ząbkowicz

Dobrobyt i pokój społeczny a reprezentacje interesów w Unii Europejskiej

- Chabanet D. [2011], *From Opacity to Transparency? The Place of organized Interests within the European Institutions*, „EUGOV Working Paper”, no. 27, February, Institut Universitari d'Estudis Europeus, Bellaterra, Barcelona.
- Cini M. (red.) [2007], *Unia Europejska. Organizacja i funkcjonowanie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Coen D. [2007], *Empirical and theoretical studies in EU lobbying*, „Journal of European Public Policy”, vol. 14(3).
- Hassel A. [2010], *Multi-level governance and organized interests*, w: *Handbook of Multi-Level Governance*, red. M. Zürn, H. Enderlein, S. Wälti Cheltenham, Edward Elgar, Northampton, MA.
- Kamińska K. [2013], *Spółeczna gospodarka rynkowa jako model ładu gospodarczego UE*, „Ekonomia. Economics”, nr 4(25).
- Kohler-Koch B. [1997], *Organized Interests in the EC and the European Parliament*, „European Integration online Papers”, vol. 1, no. 009.
- Manow P. [2001], *Business coordination, wage bargaining and the welfare state. Germany and Japan in comparative historical perspective*, w: *Comparing Welfare Capitalism: Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA*, red. B. Ebbinghaus, P. Manow, Routledge, London.
- Molina O., Rhodes M. [2002], *Corporatism: The Past, Present, and Future of a Concept*, „Annual Review of Political Science”, vol. 5, issue 1, <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.polisci.5.112701.184858>.
- Moszyński M. [2018], *Od autonomii do podporządkowania? Stosunki między państwem a reprezentacjami interesów na niemieckim rynku pracy*, w: *Zrozumieć kapitalizm. Podejście ewolucyjno-instytucjonalne*, red. A. Ząbkowicz, M. Miszewski, P. Chmielnicki, S. Czech, Forum Myśli Instytucjonalnej, „Humanitas”, Sosnowiec, w druku.
- Nugent N. [2012], *Unia Europejska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Ottaway M. [2001], *Corporatism goes global: International organizations, nongovernmental organizations networks, and transnational business*, „Global Governance”, vol. 7, issue 3.
- Pysz P., Ząbkowicz A. [2018], *Europejskie wartości i społeczna gospodarka rynkowa*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 1, w druku.
- Streeck W. [2009], *Re-Forming Capitalism. Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press, Oxford-New York.
- Streeck W., Schmitter P. [1991], *From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market*, „Politics & Society”, vol. 19(2), <http://dx.doi.org/10.1177/003232929101900202>.
- Katarzyna Kamińska, Małgorzata Trybuchowicz*
Relacje pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a polityką ochrony konsumenta – konflikt czy synergia?
- Baumol W.J., Binder A.J. [1988], *Economics. Principles and Policy*, Harcourt Brace Jovanovich, New York-Chicago.
- Berghahn V.R. [2010], *Ludwig Erhard, die Freiburger Schule und das Amerikanische Jahrhundert*, „Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik”, Walter Eucken Institut, Freiburg.
- Buch-Hansen H., Wigger A. [2011], *The Politics of European Competition Regulation: A Critical Political Economy Perspective*, Routledge, New York.
- Erhard L. [2012], *Dobrobyt dla wszystkich*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Eucken W. [1989], *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 9. Auflage, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York-London-Paris-Tokyo-Hong Kong,
- Eucken W. [2004], *Die Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Graczyk A. [2006], *Konsument w teorii i praktyce gospodarczej: ekonomia – psychologia – prawo*, „Ekonomia i prawo”, t. 2, *Ład instytucjonalny w gospodarce*, red. B. Polszakiewicz, J. Boehlke, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Jurczyk Z., Majewska-Jurczyk B. [2015], *Model ochrony konsumentów w Unii Europejskiej*, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 380, Wrocław.
- Murach-Brand L. [2004], *Antitrust auf Deutsch. Der Einfluß der amerikanischen Allienten auf das Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen nach 1945*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts”, nr 43, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Überblick: Die Stiftung Warentest stellt sich vor*, Stiftung Warentest, <https://www.test.de/unternehmen/ueberblick-5017075-0/> (10.01.2018).
- Varian H.R. [2011], *Mikroekonomia. Kurs średni – ujęcie nowoczesne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu

- Buchanan J. [1992], *Economics in the Post-Socialist Century*, w: red. J.W. Hey, *The Future of Economics*, Blackwell, Oxford.
- Chen J.C., Roberts R.W. [2010], *Toward a more coherent understanding of the organization – society relationship: a theoretical consideration for social and environmental accounting research*, „Journal of Business Ethics”, vol. 97.
- Hausner J. [2016], *Czas na nowe podejście do prowadzenia biznesu*, materiały konferencyjne Open Eyes Economy Summit, Kraków.
- Jabłoński A. [2013], *Modele zrównoważonego biznesu*, Difin, Warszawa.
- Kuhn T.S. [2001], *Struktura rewolucji naukowych*, Fundacja Alteetheia, Warszawa.
- Lisiński M. (red.) [2011], *Audyty wewnętrzne w doskonaleniu instytucji*, PWE Warszawa.
- Machaczka J. [2001], *Podstawy zarządzania organizacjami*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie.
- Obłój K. [2013], *Passion and discipline of strategy*, Palgrave, London 2013.
- Pysz P. [2005], *Państwo i ład gospodarczy w ordoliberalnej koncepcji polityki gospodarczej*, w: *Ład gospodarczy jako efekt działalności państwa w społecznej gospodarce rynkowej*, PTE, Warszawa.
- Pysz P., Jurczuk A. [2017], *Kierunki zmian porządku społeczno-gospodarczego w krajach transformacji systemowej z perspektywy teorii ładu konkurencyjnego W. Euckena*, materiały prezentowane podczas seminarium, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Ełk.
- Rudolf S. [2009], *Wpływ nowej ekonomii instytucjonalnej na rozwój nauk o zarządzaniu*, w: *Przedsiębiorstwo przyszłości*, red. I. Hejduk, OiZ Orgmasz, Warszawa.
- Simon H. [2014], *Business Consulting. A Guide to how it works and how to make it work*, „Economist”.
- Suszyński C. [2012], *W stronę nowego paradygmatu przedsiębiorstwa. Kontekst przeobrażeń jakościowych i zarządzania zmianami*, w: *Zarządzanie procesami restrukturyzacji*, red. R. Borowiecki, A. Jaki, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Szplit A., Chmielnicki P., Paxford B. [2016], *Rady nadzorcze. Wykładnia przepisów i efekty ich stosowania*, Difin, Warszawa.
- Vissert W. [2011], *Rewolucja w CSR*, Harvard Business Review Polska.
- Williamson O.E. [1998], *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu. Firmy, rynki, relacje kontraktowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Siarhei Liebecki-Lukin

Catholic Teaching on the Social Responsibility of Business

- Alford H.J., Naughton M.J. [2001], *Managing As If Faith Mattered: Christian Social Principles in the Modern Organization*, University of Notre Dame Press.
- Aquinas T. [2006], *The Summa Theologica*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf
- Carroll A.B., Lipartito K.J., Post J.E., Werhane P.H., Goodpaster K.E. [2012], *Corporate Responsibility: The American Experience*, Cambridge University Press.
- Höffner J.C. [1997], *Christian Social Teaching. Ordo Socialis*, Second Edition, Cologne.
- Naughton M. [2006], *The Corporation as a Community of Work: Understanding the Firm Within the Catholic Social Tradition*, „Ave Maria Law Review”, vol. 4(1), Winter, p. 33.

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen

- Bielig A. [2017], *Die Entwicklung des intra-industriellen Handels zwischen Deutschland und Polen und seine Bedeutung für die Innovation und Wettbewerbsfähigkeit*, in: *Wybrane aspekty polsko-niemieckich stosunków gospodarczych – Ausgewählte Aspekte der deutsch-polnischen Wirtschaftsbeziehungen*, J. Olszynski, E. Sonta-Draczkowska (Hrsg.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warsaw, S. 65–120.
- EU Kommission [2017], *Kommission geht gegen polnische Steuer für internationale Handelsketten vor*, Pressemitteilung, 30.6.2017, Brüssel, https://ec.europa.eu/germany/news/kommission-geht-gegen-polnische-steuer-f%C3%BCr-internationale-handelsketten-vor_de (14.07.2017).
- IW Köln [2016], *Deutschland in Zahlen 2016*, Köln.
- Ministerstwo Rozwoju [2016], *Responsible Development Plan*, Presentation, Warsaw.
- Ministry of Economic Development [2016], *Action plan for responsible development of Poland*, Press release, Warsaw.
- Rada Ministrów [2016], *Uchwała nr 14/2016 w sprawie przyjęcia „Planu na rzecz odpowiedzialnego rozwoju”*, RM-111-18-16, Warszawa.
- Rübel G. [2005], *Grundlagen der modernen Außenwirtschaft*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.

Lukasz Kaczmarczyk

Elementy Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach polskich partii opozycyjnych w świetle zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena

- dziennik.pl [2016], *Grzegorz Schetyna nowym przewodniczącym PO. „Zorganizujemy kluby obywatelskie w każdym powiecie”*, 26 stycznia, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/511621,po-platforma-obywatelska-grzegorz-schetyna-przewodniczacy-wybo-ry-partia.html> (2.07.2017).
- DzU [1997], *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r.* (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- Erhard L. [1964], *Wohlstand für Alle*, Düsseldorf-Wien.
- Goerdeler C. [2003], *Cel: likwidacja gospodarki kolektywnej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa, s. 33–35.
- Kluby i koła*, sejm.gov.pl
- Kukiz'15 [2017], *Proponujemy najprostszą deklarację VAT w UE!*, 16 stycznia, <http://ruchkukiza.pl/kukiz15-polska-moze-miec-najprostsza-deklaracje-vat-europie> (1.07.2017).
- Kukiz'15, *Strategia zmiany*, <http://ruchkukiza.pl/klub-poselski/strategia-zmiany/#page/1> (1.10.2017).
- Mączyńska E., Pysz P. [2003], *Przedmowa*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa 2003, s. 11–14.
- Moszyński M. [2012], *Koncepcje ładu stanowionego Waltera Euckena i ładu spontanicznego Friedricha Augusta von Hayeka – próba analizy porównawczej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Ekonomia”, t. XLIII, nr 2, s. 121–133.
- Müller-Armack A. [2003], *Sterowanie gospodarką a gospodarka rynkowa. Konieczność nowej formy polityki gospodarczej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa, s. 37–57.
- Nowoczesna, *Program. Nowoczesna Polska dla każdego. Wartości – cele – działania*, <https://nowoczesna.org/program/> (12.09.2017).
- Platforma Obywatelska [2016], *Polska obywatelska 2.0. Deklaracja programowa Platformy Obywatelskiej*, <http://www.platforma.org/aktualnosc/45494/deklaracja-programowa-platformy-obywatelskiej-polskaobywatelska-2-0> (10.10.2017).
- Platforma Obywatelska [2017a], *Platforma dla gospodarki. Zatrzymać zadłużenie państwa*, wywiad z prof. Andrzejem Rzońcą, 6 września, <http://www.platforma.org/aktualnosc/50305/platforma-dla-gospodarki-wywiad-z-prof-andrzejem-rzonca> (18.09.2017).

- Platforma Obywatelska [2017b], *Polska Samorządna – poznajcie nasz program*, <http://www.platforma.org/aktualnosc/50945/polska-samorzadna-poznajcie-nasz-program> (2.12.2017).
- Polskie Stronnictwo Ludowe [2016], *Gospodarka hamuje. Najgorsze dopiero przed nami*, 11 października, <http://www.psl.pl/gospodarka/> (22.10.2017).
- Pysz P. [2003], *Wprowadzenie. Klasycy niemieckiego liberalizmu*, w: *Spółeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa, s. 17–31, 305–312.
- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Röpke W. [2003], *Czy niemiecka polityka gospodarcza jest prawidłowa?* w: *Spółeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa 2003, s. 59–71.
- Sondaże – Polska*, ewybory.eu.

Elżbieta Mączyńska

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego

- Acemoglu D., Robinson J.A [2014], *Dlaczego narody przegrywają*, Zysk i S-ka, Poznań.
- Akerlof G.A., Shiller R.J. [2017], *Złowiąc frajera, Ekonomia manipulacji i oszustwa*, PTE, Warszawa.
- Arnold V. [2010], *The Daily Telegraph*, London, 12 July, <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/science-obituaries/7886200/Vladimir-Arnold.html> (2.06.2018).
- Atkinson A. [2016], *Nierówności. Co da się zrobić?*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Balcerzak A., Pietrzak M. [2015], *Efektywność instytucji a jakość życia w kontekście globalnej gospodarki wiedzy*, „Working Papers from Institute of Economic Research”, nr 45.
- Bałtowski M. (red.) [2016], *Ekonomia przyszłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bard J., Söderqvist J. [2006] *Netokracja Nowa elita władzy i życie po kapitalizmie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Box E.P., Draper N.R. [1987], *Empirical Model-Building and Response Surfaces*, Wiley, New York.
- Chen T., Hallaert J.J., Qu H., Queyranne M., Pitt A., Rhee A., Shabunina A., Vandembussche J., Yackovlev I. [2018], *Inequality and Poverty Across Generations in the European Union*, Aauthorized for distribution by Poul M. Thomsen, „IMF January”, no. 24.
- Conference on Inclusive Capitalism: Building Value* [2014], Renewing Trust, 27 maja, London, <http://www.inclusivecapitalism.org/> (15.07.2014).

- Deaton A. [2014], *Przez ciemność w stronę jaśniejszej przyszłości*, w: *Gospodarka za 100 lat. Najważniejsi ekonomiści przewidują przyszłość*, red. I. Palacios-Huerta, Kurhaus Publishing, Warszawa, s. 71-86.
- Erhard L. [2012], *Dobrobyt dla wszystkich*, PTE, Warszawa.
- Eucken W. [2004], *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 7. Auflage, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Frase P. [2018], *Cztery przyszłości. Wizje świata po kapitalizmie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Fromm E. [2013], *O byciu człowiekiem*, Vis-a-Vis Etiuda, Kraków.
- Goodwin T. [2015], *The Battle is for the Customer Interface*, CRUNCH NETWORK, <https://www.linkedin.com/pulse/battle-customer-interface-tom-goodwin> (3.03.2015).
- Hryniewicz J.T. [2012], *Stosunki pracy w polskich organizacjach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- International Monetary Fund (IMF)* [2017], *Fiscal Monitor: Tackling Inequality*, Washington, October, <http://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2017/10/05/fiscal-monitor-october-2017> (2.06.2018).
- Just 8 men own same wealth as half the world* [2017], Raport przygotowany na podstawie danych Credit Suisse Global Wealth Data book 2016, 16 January, <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world> (2.06.2018).
- Kelly K. [2018], *Nieuniknione. Jak inteligentne technologie zmienią naszą przyszłość*, Poltext, Warszawa.
- Kleer J. [2016], *Cywilizacje i ich przesilenia*, „Studia Ekonomiczne INE PAN”, nr 1, s. 52.
- Kleer J. Prandecki K. (red.) [2017], *Zróźnicowanie dochodowe i społeczne Europy*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa.
- Kołodko G.W. [2010], *Świat na wyciągnięcie ręki*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Kołodko G.W. [2013], *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- Kornai J. [2014], *Dynamizm, rywalizacja i gospodarka nadmiaru. Dwa eseje o naturze kapitalizmu*, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków.
- Kramers M. [2017], *Eight people own same wealth as half the world. Pre-Davos report shows gap between richest and poor is greater than feared*, Press Releases, 16th Jan, <http://www.oxfam.org.uk/media-centre/press-releases/2017/01/eight-people-own-same-wealth-as-half-the-world> (2.06.2018).
- Krugman P. [2008], *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, W.W. Norton & Co Inc.
- Lagarde: Chmury nad światową gospodarką pociemniały* [2018], PAP, OF, 12 czerwca, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/warto-wiedziec/opinie/lagarde-chmury-nad-swiatowa-gospodarka-pociemniały> (12.06.2018).

- Lansing K.J., Markiewicz A. [2018], Top incomes, rising inequality, and welfare, „Economic Journal”, no. 128, s. 262-297.
- Loungani P., Ostry J.D. [2017], *The IMF's Work on Inequality: Bridging Research and Reality*, <https://blogs.imf.org/2017/02/22/the-imfs-work-on-inequality-bridging-research-and-reality/> (2.06.2018).
- Madej Z. [2013], *Megasystemy są śmiertelne*, w: *Kryzysy systemowe*, red. E. Mączyńska, J.J. Michałek, J. Niżnik, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa.
- Malinowski G.M. [2016], *Nierówności a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marks K., Engels F. [2006], *Manifest Komunistyczny*, Biblioteka Analiz, Warszawa.
- Mączyńska E. [2016], *Inkluzywność jako cecha przyszłego ładu społeczno-gospodarczego*, w: *Ekonomia przyszłości*, red. M. Bałtowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.) [2003], *Spółeczna gospodarka rynkowa*, PTE, Warszawa.
- Mączyńska E., Pysz P. [2014], *Liberalizm, neoliberalizm i ordoliberalizm*, w: *Ekonomia dla przyszłości*, red. E. Mączyńska, PTE, Warszawa.
- Mączyńska E., Pysz P. [2016], *Spółeczna gospodarka rynkowa i jej współczesne znaczenie*, „Biuletyn PTE”, nr 2.
- Mirowski P., Plehwe D. [2009], *The Road From Mont Pelerin: The Making of Neoliberalism*, Harvard University Press.
- Moatsos M. i in. [2014], *Income inequality since 1820, How Was Life?: Global Well-being since 1820*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214262-15-en> (2.06.2018).
- Moszyński M. [2016], *Niemiecki model Społecznej Gospodarki Rynkowej perspektywa rynku pracy*, UMK, Toruń.
- Müller-Armack A. [1956], *Soziale Marktwirtschaft*, w: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, t. 9, red. E. von Beckerath, Vandenhoeck & Ruprecht, Stuttgart.
- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pysz P., Grabska A., Moszyński M. [2014], *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piketty T. [2015], *Kapitalizm XXI wieku*, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Reforma Kulturowa 2020-2030-2040. Sukces wymaga zmian* [2015], KIG, Warszawa.
- Rapacki R. [2018], *Model kapitalizmu w Polsce. Zagrożenia i pożądane kierunki zmian*, Konferencja nt. „Ekonomiści o zagrożeniach dla polskiej gospodarki”, PTE, Warszawa, 24 kwietnia, http://www.pte.pl/pliki/2/1/Warszawa_tezy_RR_konferencja%20PTE_24_04_2018.pdf (2.06.2018).
- Ratajczak M. [2012], *Finansyzacja gospodarki*, „Ekonomista”, nr 3.
- Rifkin J. [2003a], *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.

- Rifkin J. [2003b], *Wiek dostępu. Nowa kultura hiperkapitalizmu, w której płaci się za każdą chwilę życia*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Rifkin J. [2016], *Spółczesność zerowych kosztów krańcowych. Internet przedmiotów. Ekonomia współdzielenia. Zmierzch kapitalizmu*, Studio Emka, Warszawa.
- Sachs I. [1996], *W poszukiwaniu nowych strategii rozwoju*, „Gospodarka i Przyszłość”, nr 1-4.
- Sandel M. [2012], *Czego nie można kupić za pieniądze. Moralne granice rynku*, Kurhaus Publishing, Warszawa.
- Sennett R. [2010], *Kultura nowego kapitalizmu*, Muza SA, Warszawa.
- Smith A. [1989], *Teoria uczuć moralnych*, PWN, Warszawa.
- Smith A. [2007], *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, wyd. II, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Standing G. [2017], *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stiglitz J.E. [2010], *Freefall. Jazda bez trzymanki*, PTE, Warszawa.
- Stiglitz J.E. [2015], *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?* Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Stuart T. [2009], *Waste: Uncovering the Global Food Scandal*, W.W. Norton & Company, New York.
- Szlinder M. [2018], *Bezwarunkowy dochód podstawowy. Rewolucyjna reforma społeczeństwa XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- The Embankment Project for Inclusive Capitalism; Coalition* [2014], <https://www.inc-cap.com> (15.07.2014).
- Traktat o Unii Europejskiej* [2008], Wersja skonsolidowana, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:pl:pdf> (9.05.2008).
- Tussey E. [2017], *The Procrastination Economy, The Big Business of Downtime*, wyd. New York University, New York.
- Uberworld [2016], *The world's most valuable startup is leading the race to transform the future of transport*, „The Economist”, Sep 3rd.
- Wallerstein I. [2008], *Utopistyka. Alternatywy historyczne dla XXI wieku*, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Poznań.
- Wallerstein I., Collins R., Mann M., Derluguian G., Calhoun C. [2016], *Czy kapitalizm ma przyszłość?*, Dialog, Warszawa.
- Weizsäcker E.U., Wijkman A. [2018], *Ejże! Kapitalizm, krótkowzroczność, populacja i zniszczenie planety*, Raport Klubu Rzymskiego, IBS, Politechnika Warszawska, Warszawa.
- Wilkin J. [2015], *Ekonomia wolności i ekonomia zniewolenia. Kiedy ekonomia sprzyja poszerzaniu ludzkiej wolności a kiedy ją ogranicza?*, w: *Modele ustroju społeczno-gospodarczego. Kontrowersje i dylematy*, red. E. Mączyńska, PTE, Warszawa, s. 19-38.

- Wilkinson R., Pickett K. [2011], *Duch równości Tam gdzie panuje równość, wszystkim żyje się lepiej*, Wydawnictwo Czarna Owca.
- World Economic Outlook [2018], *Cyclical Upswing, Structural Change*, April, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/03/20/world-economic-outlook-april-2018> (2.06.2018).
- Wünsche H.F. [2013], *Ludwig Erhards Soziale Marktwirtschaft – Wissenschaftliche Grundlagen und politische Fehldeutungen*, Lau Verlag & Handel KG, Reinbek, Muenchen.

Michał Moszyński

Model Społecznej Gospodarki Rynkowej z perspektywy rynku pracy w Niemczech i w Polsce – elementy analizy komparatywnej

- Balcerowicz L. [1995], *Wolność i rozwój: ekonomia wolnego rynku*, Znak, Warszawa.
- Boyer R. [2005], *How and Why Capitalisms Differ*, „MPIfG Discussion Paper”, no. 05/4.
- Erhard L. [1964], *Wohlstand für alle*, reprint 8. wydania z 1964 r., Ludwig Erhard Stiftung, Bonn.
- Eucken W. [2004], *Die Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 7. Aufl., Mohr Siebeck, Tübingen.
- GUS [2015], *Związki zawodowe w Polsce w 2014 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Hampden-Turner Ch., Trompenaars A. [1993], *The Seven Cultures of Capitalism: Value Systems for Creating Wealth in the United States, Japan, Germany, France, Britain, Sweden, and the Netherlands*, Currency Doubleday, New York.
- Hayek F.A. von [1979], *Wissenschaft und Sozialismus*, „Vorträge und Aufsätze des Walter-Euckens-Instituts”, H. 71, Tübingen.
- Illinic R. [2007], *Normatywny sens pojęcia „społeczna gospodarka rynkowa” w Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Publicznego”, nr 7/4.
- Moszyński M. [2016], *Niemiecki model Społecznej Gospodarki Rynkowej – perspektywa rynku pracy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Müller-Armack A. [1981], *Die heutige Gesellschaft nach evangelischem Verständnis – Diagnose und Vorschläge zu ihrer Gestaltung*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft*, „Beiträge zur Wirtschaftspolitik”, Band 34, Bern-Stuttgart.
- PIS [2017], *Sprawozdanie Głównego Inspektora Pracy z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2016 r.*, Państwowa Inspekcja Pracy, Warszawa.
- Pysz P. [2008], *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Röpke W. [1979], *Civitas Humana, Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*, Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart.
- Skąpski M. [2014], *Realizacja idei społecznej gospodarki rynkowej w polskim ustroju pracy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 2.

- Woźniak M.G. [2012], *Gospodarka Polski 1990–2011, Tom 1: Transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wünsche H.F. [2015], *Ludwig Erhards Soziale Marktwirtschaft. Wissenschaftliche Grundlagen und politische Fehldeutungen*, Lau-Verlag, Reinbek, München.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 30.01.2001, sygn. K. 17/00 (DzU 2001, nr 11, poz. 90).

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje

- EACB. Key Statistics – Financial indicators 2016*, <http://www.eacb.coop/en/cooperative-banks/key-figures.html> (10.08.2017).
- Erhard L. [2012], *Dobrobyt dla wszystkich*, PTE, Warszawa.
- Raport PRNews.pl: Zatrudnienie w sektorze bankowym – I kwartał 2017*, <https://prnews.pl/raport-prnews-pl-zatrudnienie-w-sektorze-bankowym-i-kw-2017-360580> (1.06.2017).
- Structural Indicators for EU Banking Sector, end of 2016*, https://www.ecb.europa.eu/stats/pdf/170530_ssi_table.pdf (1.06.2017).

Ewa Kulińska-Sadłocha

Spółdzielnie kredytowe w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej

- Alińska A. [2008], *Aktualne wyzwania rynkowe wobec sektora banków spółdzielczych w krajach Unii Europejskiej*, w: *Współczesne finanse. Stan i perspektywy rozwoju bankowości*, red. L. Dziawgo, UMK, Toruń.
- Bretyn A. [2006], *Spółdzielczy sektor bankowy w Polsce – kierunki zmian, stan i perspektywy rozwoju*, w: *Bankowość*, red. J. Węćławski, Wydawnictwo UMSC, Lublin.
- Buszko M. [2006], *Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe na polskim rynku finansowym*, w: *Bankowość*, red. J. Węćławski, Wydawnictwo UMSC, Lublin.
- Chyra-Rolicz Z. [2013], *Spółdzielczość jako element społecznej gospodarki rynkowej. Wspieranie inicjatyw założycielskich*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2.
- Cioch H. [2009], *Zasady roszczeń i ich realizacja w praktyce*, „Teki Komisji Prawniczej O.L. PAN”, nr 2.
- Flejterski S. [2005], *Lokalni pośrednicy bankowo-finansowi we współczesnych gospodarkach*, w: *Bankowość*, red. M. Zaleska, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Galbarczyk T. [2006], *Uwarunkowania i perspektywy rozwoju spółdzielczości kredytowej w Polsce*, w: *Bankowość*, red. J. Węćławski, Wydawnictwo UMSC, Lublin.

- Galbarczyk T. [2013], *Zmiany w funkcjonowaniu systemu Spółdzielczych Kas Oszczędnościowo-Kredytowych w Polsce na mocy nowych regulacji*, w: *Finanse wobec problemów gospodarki światowej*, red. M. Jastrzębska, K. Stańczak-Strumiło, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Golawska-Witkowska G., Rzeczycka A. [2013], *Mikrokredyty dla przedsiębiorców jako obszar działalności Spółdzielczych Kas Oszczędnościowo-Kredytowych w warunkach kryzysu*, w: *Finanse wobec problemów gospodarki światowej*, red. M. Jastrzębska, K. Stańczak-Strumiło, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Golec M. [2011], *Nadzór finansowy w uniach kredytowych na świecie i w Polsce*, w: *Finanse – nowe wyzwania teorii i praktyki. Bankowość*, red. A. Gospodarowicz, Wydawnictwo UE, Wrocław.
- Golec M. [2013], *Rozwój sektora spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych*, w: *Zarządzanie i Finanse*, „Journal of Management and Finance”, vol. 11, no. 2, part 1.
- Jaworski W. [2002], *Banki regionalne*, w: *Finanse, bankowość i ubezpieczenia wobec wyzwań współczesności*, red. K. Znaniecka, Wydawnictwo AE, Katowice.
- Kawa M., Kuźniar W. [2009], *Rola spółdzielczości jako instytucji w przeciwdziałaniu nierównościom ekonomicznym i społecznym*, w: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Uwarunkowania instytucjonalne*, „Zeszyt”, nr 15, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Kulińska-Sadłocha E., Szambelańczyk J. [2014], *Rola i funkcje lokalnych instytucji kredytowych w Polsce w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju*, w: *Banki w społecznej gospodarce rynkowej w świetle doświadczeń z kryzysu i stanu rozwoju rynku finansowego*, red. S. Flejterski, A. Gospodarowicz, ZBP, Warszawa.
- Magiera E. [2007], *Udział duchowieństwa w rozwijaniu spółdzielczości na ziemiach polskich pod zaborami i w II Rzeczypospolitej*, w: *Religia jako źródło inspiracji w polskiej myśli politycznej XIX-XX wieku*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Zapol, Szczecin.
- Mikołajczak R. [2010], *Wybrane ekonomiczne aspekty sukcesów spółdzielczego sektora bankowego*, w: *Bankowość a kryzys na rynkach finansowych*, red. A. Janc, Wydawnictwo UE, Poznań.
- Mleczko U. [2008], *Podstawowe przyczyny fuzji i przejęć w bankach spółdzielczych w latach 1994–2007*, w: *Współczesne finanse. Stan i perspektywy rozwoju bankowości*, red. L. Dziawgo, UMK, Toruń.
- Ochociński S. [1984], *Podstawy i zasady spółdzielczości w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo AE, Poznań.
- Orzeszko T. [2014], *Banki spółdzielcze i Spółdzielcze Kasy Oszczędnościowo-Kredytowe w Polsce – podobieństwa i różnice*, „Bezpieczny Bank”, nr 4.
- Ossowski J. (red.) [2010], *Prawne i ekonomiczne determinanty rozwoju spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych w Polsce*, Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych – Fundacja Stefczyka, Sopot.
- Ostrowska E., Rutkowska I. [2006], *Działalność spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych na rynku usług finansowych*, w: *Bankowość*, red. J. Węclawski, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Piechowski A. [2013], *Wartości i zasady spółdzielcze a społeczeństwo obywatelskie i ekonomia społeczna*, „Ekonomia społeczna”, nr 1.
- Pudelkiewicz E. [2004], *Spółdzielcze formy gospodarowania w Polsce i w innych krajach Unii Europejskiej*, w: *Rola tradycji w odbudowie polskiej spółdzielczości*, red. Z. Chyra-Rolicz, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach, Siedlce.
- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szambelańczyk J. [2006], *Banki spółdzielcze w Polsce w procesach zmian systemowych*, Wydawnictwo AE, Poznań.
- Szymański W. [2013], *Spółeczna gospodarka rynkowa i spółdzielczość w warunkach globalizacji*, w: *Spółdzielczość w budowie społeczeństwa obywatelskiego*, red. T. Skoczek, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa.
- Zalcewicz A. [2014], *Bank lokalny. Studium prawne*, Difin, Warszawa.

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/36/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie warunków dopuszczenia instytucji kredytowych do działalności oraz nadzoru ostrożnościowego nad instytucjami kredytowymi i firmami inwestycyjnymi, zmieniająca dyrektywę 2002/87/WE i uchylająca dyrektywy 2006/48/WE oraz 2006/49/WE (DzUzr UE 2013, L 176/338).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 575/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wymogów ostrożnościowych dla instytucji kredytowych i firm inwestycyjnych, zmieniające rozporządzenie (UE) nr 648/2012 (DzUzr UE 2013, L 176/1).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 1 października 2010 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości banków (DzU 2010, nr 191, poz. 1279 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z 27 sierpnia 2013 r. w sprawie współczynnika wypłacalności spółdzielczej kasy oszczędnościowo-kredytowej (DzU 2013, poz. 1102).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych (DzU 2018 poz. 268).
- Uchwała NBP nr 55/2004 z dnia 2 grudnia 2004 r. w sprawie trybu i szczegółowych zasad przekazywania przez banki do Narodowego Banku Polskiego danych niezbędnych do ustalania polityki pieniężnej i okresowych ocen sytuacji pieniężnej państwa oraz oceny sytuacji finansowej banków i ryzyka sektora bankowego (DzUzr NBP 2004, nr 60, poz. 26).
- Uchwała nr 15/2013 Rady Polityki Pieniężnej z dnia 5 listopada 2013 r. w sprawie stóp rezerwy obowiązkowej banków, spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych i Krajowej Spółdzielczej Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej oraz wysokości oprocentowania rezerwy obowiązkowej (DzUzr NBP 2013, poz. 20).
- Ustawa z dnia 12 czerwca 1975 r. Prawo bankowe (DzU 1975, nr 20, poz. 108).
- Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (DzU 1982, nr 30, poz. 210).

- Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (DzU 1991, nr 55, poz. 234).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tj. DzU 2002, nr 76, poz. 694 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (DzU 1996, nr 1, poz. 2).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (DzU 1997, nr 140, poz. 939 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (DzU 2000, nr 119, poz. 1252 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (DzU 2009, nr 127, poz. 1045; tj. DzU 2012, poz. 855 z późn. zm.).

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarce Rynkowej. Przykład Polski

- CBOS [2016], *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną*, Komunikat z badań nr 15, CBOS, Warszawa.
- DzU [1997], Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- GUS [2007], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS [2009], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS [2011], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS [2013], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS [2016], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Erhard L. [2012], *Dobrobyt dla wszystkich*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Janger J., Andries P., Hoskens M., Schubert T. [2017], *The EU 2020 innovation indicator: A step forward in measuring innovation outputs and outcomes?* „Research Policy”, no. 46(1).
- Koźmiński A.K. [2005], *Zarządzanie w warunkach niepewności*, PWN, Warszawa.
- Malhotra N., Smets M., Morris T. [2016], *Career Pathing and innovation in professional service firms*, „Management Perspectives”, no. 30(4).
- Mączyńska E. [2013], *Ustrojowe dysfunkcje i dylematy*, w: *Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa wobec wyzwań współczesności*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa.

- McGrath R.G., MacMillan I.C. [2000], *The Entrepreneurial Mindset: Strategies for Continuously Creating Opportunity in an Age of Uncertainty*, Harvard Business School Press, Harvard.
- Müller-Armack A. [1981], *Die heutige Gesellschaft nach evangelischen Verstandnis*, w: *Genealogie der Sozialen Marktwirtschaft, Frühschriften und weiterführende Konzepte*, Verlag Paul Haupt, Bern, Stuttgart.
- Pawlik A. [2016], *Przedsiębiorczość – kreowanie postaw przedsiębiorczych*, w: *Leksykon społecznej gospodarki rynkowej*, red. J. Famielec, A. Szplit, Instytut Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
- Pysz P. [2008], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pysz P. [2014], *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Raport – warunki prowadzenia firm w Polsce*, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, www.zpp.net.pl (11.11.2017).
- Report Doing Business*, The World Bank, www.worldbank.org. (11.11.2017).
- Skąpska E. [2010], *Ekonomiczny wymiar wieloaspektowego podejścia do przedsiębiorczości usługowej*, „Zarządzanie Organizacjami Usługowymi. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu”, nr 145.
- Skąpska E. [2016a], *Przedsiębiorczość i innowacje*, w: *Leksykon społecznej gospodarki rynkowej*, red. J. Famielec, A. Szplit, Instytut Zarządzania Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
- Skąpska E. [2016b], *Services in Theory of Economic Order. Ordo Perspective*, in: *Smart and Efficient Economy: Preparation for the Future Innovative Economy*, Brno University of Technology, Brno.
- Szplit A. [2016], *Efekt Ringelmann*, w: *Leksykon społecznej gospodarki rynkowej*, red. J. Famielec, A. Szplit, Instytut Zarządzania Uniwersytetu Jan Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
- Wünsche H.F. [2013], *Aktualność koncepcji społecznej gospodarki rynkowej Ludwika Erharda*, w: *Ordoliberalizma i społeczna gospodarka rynkowa wobec wyzwań współczesności*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Wünsche H.F. [2015], *Ludwig Erhards. Soziale Marktwirtschaft*, Lau-Verlag, Hamburg.
- WUP, Białystok [2016], *Analiza działalności i oferty szkoleniowej instytucji szkoleniowych województwa podlaskiego posiadających wpis do RIS w 2016 roku* (załącznik), Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, <http://wupbialystok.praca.gov.pl> (12.08.2017).
- WUP, Katowice [2016], *Analiza instytucji szkoleniowych województwa śląskiego wpisanych do RIS w 2016 roku* (załącznik), Wojewódzki Urząd Pracy w Katowicach, <http://wupkatowice.praca.gov.pl> (13.08.2017).

STRESZCZENIA

Grzegorz Szulczewski

Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka

Streszczenie: Alfred Müller-Armack znany jest jako twórca koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej. W rozdziale ukazano założenia aksjologiczno-filozoficzne na jakich projekt ten się opierał. Praca Alfreda Müllera-Armacka w rządzie Ludwiga Erharda pozwoliła mu na krytyczną ocenę skutków społecznych, jakie stworzyła realizacja koncepcji SGR. W opracowaniu przedstawiono również zarys jego koncepcji filozofii personalistycznej. Była ona podstawą sformułowania postulatów korekty negatywnych zjawisk społecznych związanych z realizacją koncepcji SGR. Postulaty te tworzyły podstawy do przejścia do drugiej fazy realizacji koncepcji SGR. W rozdziale zatem ukazano znaczenie filozofii i aksjologii dla opracowania i realizacji przez politykę społeczno-gospodarczą koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej.

Słowa kluczowe: Społeczna Gospodarka Rynkowa, ordoliberalizm, aksjologia

Ludwik Hejny

„Pomieszanie porządków” – problem ładu gospodarczego w perspektywie koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej i ordoliberalizmu jako jej teoretycznej podstawy

Streszczenie: Rozdział dotyczy kwestii istoty ładu społeczno-gospodarczego i jego znaczenia dla prawidłowego funkcjonowania gospodarek. Analizowana jest przede wszystkim kwestia „pomieszania porządków”. Analiza taka otwiera nowe pola badawcze nad kwestiami kształtowania modeli ustroju z perspektywy krajowej oraz z perspektywy Unii Europejskiej. Istotna jest zwłaszcza kwestia ryzyka „pomieszania porządków” i następstw tego dla harmonijnego rozwoju społeczno-gospodarczego w wymiarze krajowym i ponadnarodowym.

Słowa kluczowe: pomieszanie porządków, ład społeczno-gospodarczy, społeczna odpowiedzialność biznesu, inżynieria biznesu, entropia

Piotr Pysz, Anna Jurczuk

Ład gospodarczy jako kategoria nauk społecznych

Streszczenie: Celem naukowym rozdziału jest przedstawienie interpretacji pojęcia ładu gospodarczego oraz struktury i dynamiki badań nad tą kategorią. Teorię i politykę ładu gospodarczego podejmują od początku lat 30. Ludwig von Mises, Wilhelm Röpke i Alexander Rüstow. Jednak dyskusja naukowa nad teorią ładu gospodarczego była zdominowana przez poglądy czołowego przedstawiciela austriackiej szkoły ekonomicznej, Friedricha Augusta von Hayeka i najwybitniejszego niemieckiego ordoliberalą, Waltera Euckena. Autorzy przedstawili definicje uporządkowanego ładu ekonomicznego Waltera Euckena i spontanicznego porządku Friedricha Augusta von Hayeka. W celu zaprezentowania struktury i dynamiki badań nad ładem ekonomicznym przedstawili bibliometryczne uporządkowanie artykułów opublikowanych w latach 1999–2017 i znajdujących się w bazie Scopus i w bazie danych EBSCO ze słowami kluczowymi i streszczeniami zawierającymi słowo „porządek” oraz słowa pokrewne. W ostatniej części przedstawiono wnioski dotyczące transformacji zainteresowania ekonomistów ładem gospodarczym, opierając się na krytycznych studiach literatury i analizie bibliometrycznej.

Słowa kluczowe: ład ekonomiczny, analiza bibliometryczna

Maciej Miszewski

Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń

Streszczenie: Rozdział podejmuje zainicjowany przez G.W. Kołodkę postulat sformułowania nowego paradygmatu ekonomii, odchodzącego od neoklasycznej ortodoksji. Autor nawiązuje do tradycji instytucjonalizmu w jego ewolucyjnym, prezentowanym m.in. przez J.K. Galbraitha wariancie. Punktem wyjścia przedstawianej tu koncepcji jest wprowadzenie kategorii zawłaszczania, traktowanej jako instytucja nieformalna, rzutująca od wieków na postrzeganie procesów gospodarowania. Dowodząc anachroniczności zawłaszczania jako postawy w świecie o ograniczonych zasobach, autor kwestionuje szereg podstawowych dla głównego nurtu ekonomii pojęć, takich jak racjonalne gospodarowanie, efektywność czy maksymalizacja korzyści ekonomicznych. Rozważania uzupełnia wątek metodologiczny, w którym pojawia się propozycja odejścia od indywidualizmu metodologicznego na rzecz podejścia synkretycznego, różnicującego stopień holizmu czy indywidualizmu w zależności od poziomu ogólności dociekań, których dotyczy dana płaszczyzna rozważań.

Słowa kluczowe: paradygmat ekonomii, zawłaszczanie, racjonalne gospodarowanie, holizm metodologiczny

Józefa Famielec

Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)

Streszczenie: Przedsiębiorczość stanowi podstawową aktywność gospodarczą tworzącą dobrobyt społeczny, mierzony najczęściej produktem krajowym brutto. Przedsiębiorczość spełnia zwłaszcza funkcję koordynacji i przysparza efektów koordynacji, której skuteczność zapewniają normy prawne i polityka pieniężna. W rozwoju przedsiębiorczości poszukuje się trudnej optymalizacji granic wolności gospodarczej i interwencjonizmu państwa. Wykorzystano koncepcję społecznej gospodarki rynkowej i zasady wykorzystujących ten model do polityki gospodarczej i ekonomii Ludwiga Erharda oraz Waltera Euckena. Wskazano na przydatność ich wzorców dla rozwoju przedsiębiorczości w warunkach kryzysów.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, społeczna gospodarka rynkowa, polityka gospodarcza, ordoliberalizm, zasady przedsiębiorczości

Ewa Zeman-Miszewska

Uwarunkowania wdrażania Społecznej Gospodarki Rynkowej we współczesnych państwach

Streszczenie: Społeczna Gospodarka Rynkowa (SGR) interpretowana jako propozycja ustrojowa i koncepcja prowadzenia polityki gospodarczej doczekała się na przestrzeni końca XX i początku XXI wieku wielu opracowań. Jej popularności należy zapewne upatrywać w obserwowanej anomii społecznej sprzężonej z narastającymi negatywnymi konsekwencjami neoliberalnej polityki gospodarczej. Model SGR w przeciwieństwie do modeli neoliberalnych nie podporządkowuje się bezkrytycznej wierze w doskonałość mechanizmu rynkowego i nie marginalizuje roli państwa w procesach regulacji gospodarki. Jest liberalny, ale przywiązuje sporą wagę do celów społecznym, etyki, moralności i odpowiedzialności. Czy jednak współczesne uwarunkowania funkcjonowania państw umożliwiają wprowadzenie zasad SGR? Czy procesy globalizacyjne nie odebrały państwom atrybutów, umożliwiających pełnienie funkcji regulatora gospodarki? Rozdział jest próbą refleksji związanej ze współczesnymi uwarunkowaniami społecznej gospodarki rynkowej i odpowiedzi na postawione wcześniej pytania.

Słowa kluczowe: Społeczna Gospodarka Rynkowa, mechanizm rynkowy, cele społeczne, globalizacja

Anna Ząbkowicz

Dobrobyt i pokój społeczny a reprezentacje interesów w Unii Europejskiej

Streszczenie: Osią analizy są dwie zasady, ściśle związane z najwyższymi wartościami cywilizacyjnymi, czyli z potrzebą pokoju społecznego i pragnieniem dobrobytu, które Unia Europejska zapożyczyła z koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej, mianowicie zasada dialogu i zasada konkurencji. W rozdziale postawiono pytanie, w jaki sposób odnośne wartości są realizowane w Unii Europejskiej, przyjmując przesłankę, że zarówno zasada dialogu, jak i zasada konkurencji implikują grę grupowych i indywidualnych interesów. W konkluzji stwierdzono, że obie traktatowe zasady UE są realizowane w sposób ułomny z powodu asymetrii siły i nadreprezentacji interesów wielkiego biznesu.

Słowa kluczowe: dialog społeczny, konkurencja, grupowe interesy, społeczna gospodarka rynkowa

Katarzyna Kamińska, Małgorzata Trybuchowicz

Relacje pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a polityką ochrony konsumenta – konflikt czy synergia?

Streszczenie: W rozdziale podjęto problem przedstawienia związku pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a niemiecką polityką ochrony konsumenta. Aby osiągnąć tak sformułowany cel ukazano najpierw znaczenie ochrony konkurencji i konsumenta w teorii ekonomii, biorąc pod uwagę dokonania ekonomistów i prawników należących do nurtu ordoliberalnego. Następnie przeanalizowano ewolucję niemieckiego prawa ochrony konkurencji oraz instytucje chroniące prawa niemieckich konsumentów.

Słowa kluczowe: ochrona konkurencji, ochrona konsumenta, ordoliberalizm, instytucje

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu

Streszczenie: Autor rozdziału zakłada, że przy budowie modelu ładu (porządku) gospodarowania niezbędne jest poznanie natury zarządzania z jego perspektywą interdyscyplinarności, ewolucją, różnorodnością koncepcji, a czasem przypadkami nieuczciwości. Użyteczne są tu m.in. filozofia, prawo czy historia. Autor przedstawia aksjologiczne uwarunkowania koncepcji, w której można wykorzystać miary oceny.

Słowa kluczowe: paradygmat zarządzania, ład gospodarowania, listy kontrolne

Siarhei Liebecki-Lukin

Catholic Teaching on the Social Responsibility of Business

Nauka Kościoła Katolickiego o społecznej odpowiedzialności biznesu

Streszczenie: W rozdziale autor omawia współczesną doktrynę katolicką w kwestii społecznej odpowiedzialności biznesu oraz przesłanki do jej stosowania w nowoczesnej gospodarce rynkowej.

Słowa kluczowe: chrześcijański, odpowiedzialność społeczna, rynek korporacyjny, prywatny, katolicki

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen

Dokąd zmierzasz Polsko? O związku między polską polityką gospodarczą a integracją europejską, na przykładzie inwestycji niemieckich w Polsce

Streszczenie: Obecna polska polityka gospodarcza, opisana w rozdziale na przykładzie planu Morawieckiego, zmierza do rozwiązania postawionych przed nią głównych zadań, takich jak długoterminowa stabilizacja wzrostu, poprawa rozwoju innowacyjności i wspieranie krajowych podmiotów gospodarczych poprzez podejście scentralizowane. W tej koncepcji państwo odgrywa kluczową rolę w kierowaniu działalnością gospodarczą. Poza pytaniami dotyczącymi pojęć zgodności z paradygmatem społecznej gospodarki rynkowej, zauważalne są zwłaszcza nacjonalistyczne aspekty tej nowej polityki gospodarczej. Rezultaty mogą prowadzić do niebezpieczeństwa potencjalnej dyskryminacji zagranicznych podmiotów gospodarczych, a w dłuższej perspektywie mogą zniweczyć sukcesy gospodarcze Polski, jakie dokonały się w przeszłości w ramach procesów integracji europejskiej.

Słowa kluczowe: polityka gospodarcza, plan Morawieckiego, inwestycje niemieckie

Lukasz Kaczmarczyk

Elementy Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach polskich partii opozycyjnych w świetle zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena

Streszczenie: Celem rozdziału jest krytyczna analiza programów wyborczych i wypowiedzi przedstawicieli polskich partii opozycyjnych pod kątem odniesień do koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej, definiowanej poprzez pryzmat teorii konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena. Z uwagi na selektywny charakter programów wyborczych, uwagę skoncentrowano na wybranych filarach ordoliberalnego systemu społeczno-gospodarczego, tj. mechanizmach wspierania przedsiębiorczości, stabilizacji wartości pieniądza w kontekście odpowiedzialnej polityki budżetowej oraz pomocniczej polityce społeczno-dochodowej. W podsumowaniu wskazano czynniki decydujące o relatywnie niewielkim zainteresowaniu wdrażaniem zasad SGR ze strony polskich partii politycznych.

Słowa kluczowe: społeczna gospodarka rynkowa, ordoliberalizm, konkurencyjny ład gospodarczy, partie polityczne, model społeczno-gospodarczy

Elżbieta Mączyńska

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego

Streszczenie: W rozdziale podejmowana jest kwestia użyteczności ordoliberalnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej (SGR) jako modelu ładu społeczno-gospodarczego w warunkach dokonującego się wskutek rewolucji cyfrowej przesilenia cywilizacyjnego. Mimo niezaprzeczalnego, ciągłego materialnego i technologicznego postępu, jakiego doświadcza współczesny świat, zarazem coraz wyraźniejsze stają się przejawy występującego w skali globalnej nieładu, asymetrii, w tym wykluczenia społecznego i innych dysfunkcji w sferze gospodarczej, społecznej i ekologicznej. W takich warunkach nie ma prostej odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu SGR może stanowić remedium na tego typu schorzenia, tym bardziej, że ta wywodząca się z pierwszej połowy XX wieku koncepcja sama w sobie wymaga dostosowań do wymogów zglobalizowanej i w coraz większym stopniu cyfrowej gospodarki. Wiele jednak wskazuje, że fundamentalne założenia SGR, dotyczące harmonijnego trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego ukierunkowanego na dobrobyt społeczny z pewnością mogą sprzyjać inkluzywności społecznej jako przeciwstawienia dla społecznej ekstraktywności. Istnieją podstawy twierdzenia, że ze względu na ukierunkowanie SGR na ład społeczno-gospodarczy, koncepcja ta może przynajmniej stanowić swego rodzaju ustrojowy drogowskaz.

Słowa kluczowe: społeczna gospodarka rynkowa, przesilenie cywilizacyjne, rewolucja cyfrowa, prokrastynacja, inkluzywność

Michał Moszyński

Model Społecznej Gospodarki Rynkowej z perspektywy rynku pracy w Niemczech i w Polsce – elementy analizy komparatywnej

Streszczenie: W rozdziale podejmuje się próby porównania realizacji idei Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) w jej oryginalnym ujęciu w Niemczech i Polsce. Obszar analizy komparatywnej zawężono do rynku pracy, którego instytucjonalna obudowa i funkcjonowanie stanowią miarodajne przybliżenie konkretnego modelu gospodarczego. Jako narzędzie badawcze wykorzystano zestaw zasad, na których opiera się porządek gospodarczy rynku pracy w ramach SGR. Wyniki przeprowadzonych rozważań sugerują, że model SGR realizowany jest w Niemczech w znacznie większym stopniu niż w Polsce.

Słowa kluczowe: ordoliberalizm, Społeczna Gospodarka Rynkowa, modele gospodarcze, rynek pracy

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje

Streszczenie: Przedmiotem rozdziału jest zmniejszanie się liczby banków i ich placówek w krajach UE. Autor wskazuje przyczyny i konsekwencje tego zjawiska dla samych banków i ich klientów. Spowodowane tym utrudnienie dostępu do usług bankowych dla części społeczeństwa trudno jest pogodzić z koncepcją społecznej gospodarki rynkowej.

Słowa kluczowe: bank, placówka bankowa, społeczna gospodarka rynkowa

Ewa Kulińska-Sadłocha

Spółdzielnie kredytowe w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej

Streszczenie: Rozdział ma na celu przeprowadzenie analizy specyfiki i pozycji rynkowej spółdzielni kredytowych w Polsce z punktu widzenia wykorzystania ich potencjału ekonomicznego do realizacji zasad Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) na poziomie lokalnym. Przedstawiono w nim przesłanki powstania, cechy i typy spółdzielni kredytowych, analizie poddano unormowania prawne organizacji i działalności, a także pozycję spółdzielni kredytowych na rynku usług finansowych. Syntetyczne analizy i charakterystyki wykazały, że spółdzielnie kredytowe należą do stosunkowo nielicznego grona podmiotów, które mogą nie tylko bardzo aktywnie uczestniczyć w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej, ale i skutecznie mobilizować inne podmioty do podejmowania działań w tym zakresie.

Słowa kluczowe: spółdzielnia kredytowa, bank spółdzielczy, spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa, społeczna gospodarka rynkowa

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarcie Rynkowej. Przykład Polski

Streszczenie: Wyraźne tendencje podyktowane trendami światowymi dotyczą konieczności ciągłego kształcenia się oraz stałej adaptacji do zmieniających się warunków politycznych, społecznych i gospodarczych. Wraz ze wspomnianymi zmianami ukształtował się nowy typ społeczeństwa oraz powstały nowe wyzwania stawiane przed polską gospodarką. Zakłada się, że postawy przedsiębiorcze jednostek oparte na wykorzystaniu elementów Społecznej Gospodarki Rynkowej (SGR) są źródłem postępu społeczno-gospodarczego, a przedsiębiorczość w tym kontekście stanowi cechę przedsiębiorcy działającego poza czysto komercyjną sferą działalności gospodarczej. Dlatego też właściwe przemiany mogą polegać na twórczym wykorzystaniu koncepcji SGR i elastycznym dostosowaniu gospodarki do potrzeb społeczeństwa, m.in. poprzez stworzenie warunków pobudzających przedsiębiorczość społeczną. Głównym celem rozdziału jest ujęcie przedsiębiorczości w odniesieniu do SGR metodą monograficzną i statystyczną oraz przy zastosowaniu opisu ustalenie uwarunkowań przedsiębiorczości społecznej.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość społeczna, czynniki przedsiębiorczości, społeczna gospodarka rynkowa

ABSTRACTS

Grzegorz Szulczewski

Filozoficzno-aksjologiczne podstawy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej Alfreda Müllera-Armacka

The Philosophical and Axiological Basis of the Concept of the Social Market Economy Alfred Müller-Armack

Abstract: Alfred Müller-Armack is known as a founder of Social Market Economy (SME) theory. In this entry we have shown the axiological and philosophical assumptions his theory was based on. Alfred Müller-Armack's work in Ludwig Erhard's ministry has allowed him to notice the negative social effects created by practical realization of SME. In this article we also present an outline of Alfred Müller-Armack's Personalistic's Philosophy. It served as a foundation to formulate further demands for revision of negative effects associated with realization of SME. These demands created the base for transition into the second phase for practical realization of SME. In the whole entry we show the significance of philosophy and axiology for development of consistent social theory SMG.

Keywords: personalism Social Market Economy, ordoliberalism, axiology, personalism

Ludwik Hejny

"A confusion of orders": The concept of economic order in the context of corporate social responsibility and its ordoliberal underpinnings

Abstract: The present paper concerns the concept of socioeconomic order and its significance for the proper functioning the economy. The focus is on the problem of "a confusion of orders," which opens up new avenues of research on the shaping of the socioeconomic system from the domestic and EU perspectives. Of importance is the risk of "a confusion of orders" and its ramifications for harmonious national and international socioeconomic development

Keywords: confusion of orders, socioeconomic order, corporate social responsibility, business engineering, entropy

Piotr Pysz, Anna Jurczuk

Ład gospodarczy jako kategoria nauk społecznych

Economic Order As a Category of Social Sciences

Abstract: The scientific aim of the paper is to present an interpretation the concept of economic order and the structure and dynamics of research on this category. The theory and policy of the economic order has been undertaken since the early 1930s by Ludwig von Mises, Wilhelm Röpke and Alexander Rüstow. However, scientific discussion on the theory of the economic order, was dominated by the views of a leading representative of the „Austrian school of economics” Friedrich August von Hayek, and of the most prominent German ordoliberal Walter Eucken. In the first part of the study the authors presented the definitions of Walter Eucken’s designed economic order and Friedrich August von Hayek’s spontaneous order. In order to present the structure and dynamics of research on the economic order presented a bibliometric study of articles published in 1999–2017 and located in the Scopus and EBSCO databases with keywords and abstracts contained the word „order” and related words. The last part contains the conclusions regarding the transformation of the economists’ interest in economic order and connected words. The study is based on critical literature studies and the bibliometric analysis.

Keywords: economic order, bibliometric analysis

Maciej Miszewski

Ekonomia przyszłości – jej potrzeba i zarys założeń

Economics of the Future – its Necessity and Outline of Premises

Abstract: This paper takes up the issue of new paradigm of economics abandoning the neoclassical orthodoxy, as initiated by G.W. Kołodko. We refer to the tradition of institutional approach in its evolutionary variant employed, among others, by J.K. Galbraith. The point of departure for the concept presented here is the category of appropriation understood as informal institution, yet influencing economic processes for ages. Proving the anachronism of appropriation as an attitude in a world with limited resources we question a number of basic concepts of mainstream economics, such as rational economizing, efficiency or maximization of economic gains. These considerations are supplemented by a methodological thread, in which we suggest to depart from methodological individualism in favour of a syncretic approach, differentiating the degree of holism or individualism with regard to the level of generality of particular research.

Keywords: economic paradigm, appropriation, economizing, methodological holism

Józefa Famielec

Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)

The Role of Entrepreneurship in Social Market Economy (concepts of Eucken and Erhard)

Abstract: Entrepreneurship constitutes the basic economy activity that drives economic and social welfare (measured by GNP). Entrepreneurship serves especially the coordinative function and brings about the effects of coordination, whose efficiency is provided by law regulations and monetary policy. In development of entrepreneurship it is crucial to optimize the boundaries between economic freedom and state interventionism. In this work the concept of social market economy and the rules which use this model were applied to Ludwig Erhard's and Walter Eucken's economy policy. Additionally, utility of their ideas for development of entrepreneurship in crisis conditions was indicated.

Keywords: entrepreneurship, social market economy, economy policy, ordoliberalism, rules of entrepreneurship

Ewa Zeman-Miszewska

Uwarunkowania wdrażania Społecznej Gospodarki Rynkowej we współczesnych państwach

The Determinants of Implementing Social Market Economy in Contemporary States

Abstract: The social market economy interpreted as a systemic proposal and a concept of conducting economic policy saw a number of studies in late twentieth and early twenty-first century. Its popularity should probably be contributed to the observed social anomie coupled with the growing negative consequences of neoliberal economic policies. In contrast to neoliberal models, the concept of social market economy does not submit to uncritical faith in the perfection of the market mechanism and does not marginalize the role of the state in the processes of regulating the economy. It is liberal, but attaches considerable importance to social goals, ethics, morality and responsibility. But do contemporary conditions of functioning of states enable the introduction of the principles of social market economy? Did globalization processes not take away the attributes of the countries that enable them to perform the function of the regulator of the economy? The study is an attempt to reflect on the contemporary determinants of the social market economy and the answers to the questions posed above.

Keywords: social market economy, market mechanism, social goals, globalization

Anna Ząbkowicz

Dobrobyt i pokój społeczny a reprezentacje interesów w Unii Europejskiej

European Bargaining in Quest of Social Peace and Wellbeing

Abstract: The work is centered on two principles tightly related to most relevant civil values which are social peace and wellbeing. The principles concerned stem from the social market economy repertoire and have been assimilated by the European Union as a principle of dialog and a principle of competition. The question is how this basic set of values works in the institutional framework of the EU, having in mind the leading sector- and group-interests. The paper concludes that both fundamental principles get biased due to power asymmetry and over-representation on behalf of transnational economic interests.

Keywords: European Union, group interests, competition, social market economy, social dialog

Katarzyna Kamińska, Małgorzata Trybuchowicz

Relacje pomiędzy niemiecką polityką ochrony konkurencji a polityką ochrony konsumenta – konflikt czy synergia?

Relations Between German Competition Protection Policy and Consumer Protection Policy – Conflict or Synergy?

Abstract: The chapter addresses the problem of presenting a connection between German competition policy and German consumer protection policy. In order to achieve such a goal, first the importance of competition and consumer protection in the theory of economics was shown, taking into account the achievements of economists and lawyers belonging to the ordoliberal current. Next, the evolution of German competition law and institutions protecting the rights of German consumers were analyzed.

Keywords: competition protection, consumer protection, ordoliberalism, institutions

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu

Management Science in the Face of Order Management

Abstract: The author of the article assumes that when building an order management model, it is necessary to understand the nature of management with its interdisciplinary

perspective, evolution, diversity of concepts, and sometimes cases of dishonesty. Then, philosophy, law or history, among others, are useful. The author presents the axiological determinants of the concept in which the measures of assessment can be used.

Keywords: paradigm of management, order management, checklists

Siarhei Liebecki-Lukin

Catholic Teaching on the Social Responsibility of Business

Catholic Teaching on the Social Responsibility of Business

Abstract: The chapter examines modern Catholic doctrine of social responsibility of business, and the motives of socially responsible business in the modern market economy.

Keywords: Christian, social responsibility, market, corporate, private, Catholic

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen

Quo Vadis Poland? About the Relationship of Polish Economic Policy to European Integration at the Example of German Investments in Poland

Abstract: Current polish economic policy, outlined here on the example of the Morawiecki plan, intends to solve its major tasks, like long term growth stabilization, improvement of innovation development and better economic participation of domestic economic subjects by choosing a centralistic approach. In this concept the state fulfils a key role in steering of economic activities. Apart from questions concerning the concepts compatibility with paradigm of social market economy, especially nationalistic facets of this new economic policy are observable. The results can lead to the danger of potential discrimination of foreign economic subjects and in the long run also question the economic success of Poland within European integration processes made in the past.

Keywords: economic policy, Morawiecki plan, german investments

Lukasz Kaczmarczyk

Elementy Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach polskich partii opozycyjnych w świetle zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena

The Elements of Social Market Economy in the Programs of Polish Opposition Parties in the Light of Walter Eucken's Competitive Economic Order Principles

Abstract: The purpose of the chapter is critical analysis of Polish opposition parties' programs in the light of the concept of Social Market Economy perceived from the angle of Walter Eucken's competitive economic order principles. Concerning the character of the political programs, the analysis is concentrated on selected pillars of the ordoliberal socio-economic model, such as promotion of entrepreneurship, monetary stabilization in the context of sound fiscal policy and subsidiary social and incomes interventions. This is followed by reasons for a relatively little interest shown by Polish political parties in implementing Social Market Economy principles.

Keywords: social market economy, ordoliberalism, competitive economic order, political parties, socio-economic model

Elżbieta Mączyńska

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa jako podstawa inkluzywnego systemu społeczno-gospodarczego

Ordoliberalism and the social market economy as the basis of an inclusive socio-economic system

Abstract: The present paper focuses on the applicability of the ordoliberal concept of social market economy (SOME) as a model of socioeconomic order under conditions of a civilizational breakthrough triggered by the digital revolution. Despite continuing material and technological progress, the world displays ever more acute symptoms of imbalances and asymmetries entailing social exclusion and other dysfunctions in the economic, social, and environmental spheres. Under the circumstances, there is no simple answer as to whether and to what extent SOME could remedy such ailments, especially that the concept itself, dating from the first half of the 20th century, must be adapted to the requirements of the globalized and increasingly digitized economy. Nevertheless, it appears that the fundamental tenets of SOME, guided by the overarching principle of social welfare and fostering sustainable socioeconomic development, may be conducive to social inclusiveness as a countervailing force to exclusion. Since SOME naturally nurtures a socioeconomic order, it may at least serve as a lodestar in seeking optimum systemic solutions.

Keywords: social market economy, civilizational breakthrough, digital revolution, procrastination, inclusiveness.

Michał Moszyński

Model Społecznej Gospodarki Rynkowej z perspektywy rynku pracy w Niemczech i w Polsce – elementy analizy komparatywnej

Model of Social Market Economy from the Perspective of the Labor Market in Germany and in Poland – Elements of a Comparative Analysis

Abstract: In the chapter an attempt is made to compare the implementation of the idea of Social Market Economy (SME) in its original approach in Germany and Poland. The area of comparative analysis was narrowed down to the labor market, whose institutional framework and functioning constitute a reliable approximation of a specific economic model. As a research tool the set of principles on which the economic suborder of the labor market under the SME is based has been used. The results of these considerations suggest that the SME model is implemented in Germany to a much greater extent than in Poland.

Keywords: ordoliberalism, Social Market Economy, economic models, labor market

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje

The Effects of Bank Closing and Reduction of Bank Agencies

Abstract: The subject of the study is a decrease in the number of banks and their agencies in EU countries. The author shows the causes and consequences of this phenomenon for the banks themselves and their customers. The conclusion that could be drawn from the study is that the impediment to access to banking service for part of society is contrary to the idea of social market economy.

Keywords: bank, bank agency, social market economy

Ewa Kulińska-Sadłocha

Spółdzielnie kredytowe w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej

Credit Cooperatives in the Implementation of Principles of Social Market Economy

Abstract: The aim of this article is an analysis of the character and the market position of credit cooperatives in Poland from the perspective of using their economic potential to implement principles of Social Market Economy at the local level. The article depicts the rationale for creation, attributes and types of credit cooperatives, as well as analyzes legal regulations of their organization and functioning and the position of credit cooperatives on the market for financial services. Synthetic analyses and characteristics

showed that credit cooperatives belong to a relatively small group of entities, which can actively participate in the implementation of the principles of Social Market Economy and, at the same time, mobilize other subjects to take action in this field.

Keywords: credit co-operative, co-operative banking, credit unions, social market economy

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarce Rynkowej. Przykład Polski

Entrepreneurship Factors in Social Market Economy – Polish Instance

Abstract: Vivid tendencies ruled by world trends concern the necessity to educate oneself constantly and the need for constant adaptation to changing political conditions, social and economic terms. The above-mentioned changes have shaped a new type of society as well as new challenges that are to be faced by the Polish economy. It is assumed that entrepreneurship grounds of units are supported by the use of the social market economy (SME) elements and constitute a source for the social-economic progress. In this context, entrepreneurship is a trait in an entrepreneur who acts outside the purely commercial area of economic activity. Thus, proper transformations may consist in creative use of the SME concept and flexible adjustments of the economy to the needs of the society, among the others, by providing conditions that stimulate social entrepreneurship. The main aim of this work is depicting entrepreneurship in relation to SME by means of the monograph and statistical methods and by the description defining conditions for social entrepreneurship.

Keywords: social entrepreneurship, entrepreneurship factors, social market economy

KURZZUSAMMENFASSUNGS

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen

Kurzzusammenfassung: Die gegenwärtige polnische Wirtschaftspolitik, welche hier am Beispiel des Morawiecki-Plans erläutert wurde, versucht, die vor ihr liegenden Aufgaben einer langfristigen Erhaltung wirtschaftlichen Wachstums, die notwendige Steigerung der Innovationsaktivitäten sowie die bessere Partizipation vieler inländischer Wirtschaftssubjekte an dem geschaffenen sozialen Wohlstand über einen zentralistisch orientierten Ansatz zu lösen. Bei diesem wird dem Staat eine Schlüsselrolle in der Wirtschaftssteuerung zugewiesen. Neben der Frage, ob dieses Konzept mit einer Sozialen Marktwirtschaft kompatibel ist, fallen vor allem die nationalistisch geprägten Nuancen der neuen Wirtschaftspolitikkonzeption ins Auge, welche nicht nur die Gefahr einer potentiellen Diskriminierung ausländischer Investoren sichtbar werden lassen, sondern tendenziell auch die bisherigen Erfolge Polens bei der wirtschaftlichen Integration in Europa langfristig in Frage stellen können.

Schlüsselworte: Wirtschaftspolitik, Morawiecki-Plan, deutsche Investitionen

SPIS RYSUNKÓW

Piotr Pysz, Anna Jurczuk

Ład gospodarczy jako kategoria nauk społecznych

Rysunek 1. Mapa bibliometryczna współwystępowania słów

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu

Rysunek 1. Czterostronny model ładu (porządku) stanowiącego funkcjonowania i rozwoju zarządzania organizacją

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje

Rysunek 1. Liczba osób na placówkę bankową w UE w 2016 r.

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarce Rynkowej. Przykład Polski

Rysunek 1. Przekonanie o zaangażowaniu Polaków w sprawy społeczne we wzajemnej współpracy w latach 2002–2016

Rysunek 2. Przedsiębiorczość jako funkcja

Rysunek 3. Preferencje odbiorców szkoleń

Rysunek 4. Najczęstsze obszary tematyczne szkoleń oferowanych przez białostockie oraz katowickie instytucje wpisane do Rejestru Instytucji Szkoleniowych (RIS) w 2016 roku (w %)

Rysunek 5. Schemat powiązań SGR z przedsiębiorczością

Rysunek 6. Czynniki przedsiębiorczości

SPIS TABEL

Józefa Famielec

Rola przedsiębiorczości w społecznej gospodarce rynkowej (wzorce Erharda i Euckena)

Tabela 1. Zasady konstytuujące przedsiębiorczości Waltera Euckena

Ewa Zeman-Miszewska

Uwarunkowania wdrażania Społecznej Gospodarki Rynkowej we współczesnych państwach

Tabela 1. Polityka gospodarcza w okresie powojennym i współcześnie

Andrzej Szplit

Kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu ładu

Tabela 1. Kierunki myślenia neoliberalizmu

Tabela 2. Zarządzanie tradycyjne vs ordozarządzanie

Andreas Bielig

Quo vadis Polen? Zum Verhältnis der polnischen Wirtschaftspolitik zur europäischen Integration am Beispiel der deutschen Investitionen in Polen

Tabelle 1. Kernelemente des Plans für eine verantwortungsvolle Entwicklung

Łukasz Kaczmarczyk

Elementy Społecznej Gospodarki Rynkowej w programach polskich partii opozycyjnych w świetle zasad konkurencyjnego ładu gospodarczego Waltera Euckena

Tabela 1. Polskie partie opozycyjne

Michał Moszyński

Model Społecznej Gospodarki Rynkowej z perspektywy rynku pracy w Niemczech i w Polsce – elementy analizy komparatywnej

Tabela 1. Główne zasady SGR w odniesieniu do rynku pracy

Tabela 2. Realizacja zasad rynku pracy SGR w RFN w latach 1948–1982

Tabela 3. Realizacja zasad rynku pracy SGR w RFN w latach 1982–2005

Tabela 4. Realizacja zasad rynku pracy SGR w Polsce po 1989 r.

Eugeniusz Gostomski

Wymieranie banków w krajach Unii Europejskiej – ekonomiczne i społeczne konsekwencje

Tabela 1. Instytucje kredytowe, ich oddziały i zatrudnienie w sektorze bankowym w krajach UE i w strefie euro w latach 2008–2015

Tabela 2. Liczba instytucji kredytowych w strefie euro w latach 2008, 2010, 2012, 2014–2015

Tabela 3. Liczba lokalnych placówek bankowych (oddziałów, filii) w krajach UE w latach 2008, 2012, 2014–2016

Tabela 4. Banki, lokalne placówki i zatrudnienie w spółdzielczym sektorze bankowym

Ewa Kulińska-Sadłocha

Spółdzielnie kredytowe w realizacji zasad społecznej gospodarki rynkowej

Tabela 1. Podobieństwa i różnice między bankiem spółdzielczym i spółdzielczą kasą oszczędnościowo-kredytową

Tabela 2. Wybrane wskaźniki efektywności spółdzielni kredytowych w Polsce na koniec czerwca 2017

Elżbieta Skąpska

Czynniki przedsiębiorczości w Społecznej Gospodarcie Rynkowej. Przykład Polski

Tabela 1. Zasadnicze cechy Społecznej Gospodarki Rynkowej według Waltera Euckena i Ludwiga Erharda

Tabela 2. Udział przemysłu i usług w zakresie produktów i procesów w działalności innowacyjnej polskich przedsiębiorstw w latach 2004–2015 (w %)

INDEKS RZECZOWY

A

- aksjologia 25, 27, 35, 39
 - a koncepcja 27
 - a neutralność 61–62
 - a podstawy projektu Müllera-Armacka SGR 26
 - a podstawy UE 95
 - a porządek 39
 - a rozwój badań 27
 - a system 155
 - a system wartości 211
 - a ujęcie badanej koncepcji 117
 - a wartości 40
 - pogłębiona 35
- analiza 42, 66, 72, 102, 185
 - asymetrii i zagrożeń 17
 - bibliometryczna 45
 - Darona Acemoglu i Jamesa A. Robinsona 177
 - deskryptywna 67
 - ekologicznych konsekwencji powszechnego funkcjonowania instytucji
zawłaszczania 57
 - generowania i alokacji zasobów 120
 - genezy i roli spółdzielni kredytowych 215
 - „globalnej nierówności” 165
 - gospodarki Polski, UE, świata 39
 - historyczna różnych form organizacji społeczeństw 185
 - historycznych uwarunkowań 103
 - ilościowa 48–50
 - instytucjonalna 57, 66
 - inwestycyjna 230
 - „Inżynierii biznesu” 41
 - komparatywna 183
 - koncepcji SGR 15–17
 - koncepcji społecznej gospodarki rynkowej (SGR) 173–175
 - ładu 124
 - ładu gospodarczego 52
 - ładu i państwa jako regulatora gospodarki 85
 - materiałów źródłowych 149
 - modelowa 185
 - możliwości zaadaptowania modelu do warunków współczesności 84
 - otrzymanych wyników 129
 - pobieżna wskaźników 184

- poglądów polskich partii opozycyjnych 148
 - pogłębiona 57
 - porównawcza 125
 - poszczególnych zasad uporządkowana na poziomie ładu gospodarczego, procesu i antropologicznego fundamentu rynku 198
 - procesów społecznych 98
 - programów partii politycznych 157
 - przedmiotu 108
 - przyczynowo-skutkowa 65–66
 - publikacji zawierających słowa: ład gospodarczy, ordoliberalizm i Hayek 49
 - realizacji modelu SGR w Niemczech i w Polsce 185
 - rzeczywistości 76
 - specyfiki i pozycji rynkowej spółdzielni kredytowych w Polsce 212
 - „Społecznej Odpowiedzialności Biznesu” 41
 - społeczno-kulturowych przyczyn ograniczeń racjonalności 63
 - sposobu powstawania równowagi 76
 - stabilności pieniądza 153
 - szczegółowej sfery SGR 40
 - tekstów 51
 - tematyki 50
 - teoretyczna 72, 81
 - teoretyczna przyczyn 74
 - treści 50
 - ugrupowań politycznych 150
 - ukierunkowana na poszukiwanie optymalnego modelu ustrojowego 179
 - współwystępowania słów kluczowych: Walter Eucken i Friedrich A. von Hayek, w recenzowanych tekstach czasopism naukowych dostępnych w bazie SCOPUS 50
 - wzajemnych współzależności 48
 - zachowań i sposobów postępowania ludzi 174
 - zjawiska uberyzacji 168
 - źródeł cykli koniunkturalnych 72
- anomia
 - a chaos i sprzeczności 14
 - a chaos w systemie wartości 166
 - a niespójność, poczucie niepewności i bezcelowości 37
 - a normy społeczne 36
 - a rzeczywistość społeczno-gospodarcza 173
 - a socjologiczno-antropologiczny fundament gospodarki rynkowej 14
- antropologia 14, 21–25, 48, 57, 65, 153, 188–189, 191–192, 196, 198
- aspekt 197
 - aksjologiczny 39
 - ekonomiczny i społeczny 92
 - etyczny 84, 87, 234
 - genetyczny 39
 - humanistyczny 234
 - ilościowy 67

- koncepcji SGR 16–17
- kulturowego zakorzenienia gospodarek 183
- ochrony 96
- ontologiczny 39
- pozytywny w zwalczaniu ubóstwa 196
- problemu 39
- prokrastynacji 174
- rzeczywistości gospodarczej 67
- społeczny 35
- stabilności pieniądza 154
- unijnej polityki gospodarczej 99
- złożoności uwarunkowań wyboru ustroju gospodarczego i koncepcji prowadzenia polityki gospodarczej 90
- życia 23
- życia społecznego i gospodarczego 87–88

B

bank

- a dywersyfikacja ryzyka 210
- a funkcjonalność i nowoczesny wystrój placówek 209
- a fuzje 207, 210
- a gwałtowny rozwój technologii 207
- a ich liczba 199–206, 208, 210
- a jego produkt/usługa 200, 207–210, 218
- a konferencja na temat inkluzywnego kapitalizmu 170
- a konsolidacja 207
- a kryzysy 71
- a likwidacja części tradycyjnych placówek 207–208
- a ład gospodarczy i społeczny 210
- a model placówki przypominającej kawiarnię 210
- a ochrona klientów 115
- a opłata solidarnościowa 153
- a płatności internetowe 175
- a pogorszenie się bezpieczeństwa systemu 208
- a polityka przebudowy (restrukturyzacji) 78
- a przyszłościowy model placówki 209
- a przyznawanie i odbieranie prawa kreowania pieniądza 78
- a redukcja kosztów operacyjnych 207–208
- a regulacje w zakresie obowiązków informacyjnych, ochrony danych osobowych, jasnego i zrozumiałego formułowania wzorców umownych 114
- a skutki ograniczania sieci placówek bankowych 207
- a stacjonarne placówki 200
- a technicznie uzdolnieni klienci 208
- a wycofanie 207
- a wymagania 210
- a wymieranie 199, 208

- a zrzeczanie 218
- a zwolnienia pracowników 208
- centra kompetencyjne 207
- centralny 51, 70, 72, 153, 189
- komercyjny 200, 205, 220
- lokalny 215
- ludowy 213
- na Chorwacji 203–204
- na Cyprze 203–206
- na Litwie 202–204, 206
- na Łotwie 202–204
- na Malcie 202–204
- na Słowacji 202–204
- na Słowenii 202–204, 206
- na Węgrzech 203–204, 206
- spółdzielczy 200, 202, 205–207, 209, 212–221
- w Austrii 203–206
- w Belgii 202–204
- w Bułgarii 203–206
- w Czechach 203–204
- w Danii 203–205
- w Estonii 202–204
- w Europie 206
- w Finlandii 202–205
- w Grecji 202–204, 206
- w Hiszpanii 202–204, 206
- w Holandii 202–204, 206
- w Irlandii 202–204
- w krajach skandynawskich 204
- w Luksemburgu 202–204, 206
- w Niemczech 202–204, 206
- w Polsce 203–204, 206
- w Portugalii 202–204, 206
- w Rumunii 203–204
- w strefie euro 202–203
- w Szwecji 203–204
- w UE 202–203
- w Wielkiej Brytanii 203–204, 206
- we Francji 202–205
- we Włoszech 202–204, 206

C

cele

- badawcze 184
- biznesowe spółki 126
- budżetowe 155

- „dobrobytu dla wszystkich” 188
- ekonomiczne 176
- ekonomiczne 91, 212
- empiryczne 185
- etyczne 85, 91, 226
- gospodarowania 62, 65, 68, 85, 87, 89, 190, 197, 235
- komplementarne 156
- „magicznego czworoboku” 190
- mieszkaniowe 214
- moralne 85, 91
- niemoralne korporacji 122
- nieosiągalne 126
- osiągnięcia równowagi 76
- pełnego zatrudnienia 80
- polityki gospodarczej 87
- polityki gospodarczej wzrostu gospodarczego 85
- polityki pieniężnej 72
- polityki społecznej 97
- porównawcze 185
- rachunkowości 71
- socjalne 28
- społeczne 85, 108, 172, 212
- sprawozdawczości 212
- tradycyjne 127
- wewnętrzne 91
- wyznaczone przez SGR 224
- zabezpieczenia społecznego 155
- zbyt ambitne 126
- chrześcijańska
 - demokracja 148
 - nauka społeczna Kościoła 15
 - wartość 211
- czynniki
 - behawioralne 122
 - decydujące o ograniczonym „wykorzystaniu” modelu SGR w programach i deklaracjach polskich partii 157
 - delimitujące aktywność państwa 155
 - dyscyplinujące 154
 - hamujące rozwój myśli ludzkiej 61
 - kulturowe 234
 - naturalne 88
 - niebędące determinantą wyznaczającą ścieżki rozwojowe krajów 177
 - niepewności 91
 - polityczne 88
 - produkcji 149, 192, 226
 - prywatne 99
 - przedsiębiorczości 108, 223–235

- przedsiębiorczości w odniesieniu do SGR 231
- psychologiczne 234
- rozwoju 46
- społeczne 99, 234
- wpływające korzystnie lub niekorzystnie na jakikolwiek układ czy system w przedsiębiorstwie 124
- wpływające na realizację zasad SGR 221
- wytwórcze 89
- wzrostu gospodarczego 153
- zewnętrzne 37, 124

D

- dialog 31, 98–99, 102–103, 148, 173, 193, 195, 225, 234–235
 - a jego forma 100
 - społeczny 97, 99
 - wewnątrz przedsiębiorstw 31
- dobra(o)
 - a cyfrowa gospodarka 16
 - a ich niedobór 79
 - a ich posiadanie 63
 - a ich specyfika użytkowa 107
 - a ich wytwarzanie 61
 - a ich znaczenie moralne i etyczne 166
 - a impulsy pieniężno-kredytowy 70
 - a ład rynkowy 124
 - a maksymalizacja efektu 59
 - a optymalna alokacja 149
 - a prawo własności 149
 - a robotyzacja i Internet 175
 - a rozwarstwienie w zakresie dostępu do nich 62
 - a struktura podaży 62
 - a użyteczność 58
 - a wolność 109
 - a wybór konkretnego koszyka 106
- kapitałowe 70
- każdego członka społeczeństwa 30
- materialne 27, 62
- nominalne 36
- przynależne 58
- publiczne 89
- relacyjne 80
- rynkowe 80
- społeczne 147
- trwałego użytku 87
- wspólne 178

dobrobyt 15, 30, 32, 40, 69, 74–75, 77, 80–81, 87, 95–98, 103, 106, 108, 111, 147, 149, 150, 155, 163, 169, 172, 183, 188, 190–192, 196, 210, 233

E

ekonomia 26, 47

- a wspólnota interesów 98
- a analizy teoretyczne 72
- a badania 34, 48, 52
- a cele 91
- a dociekania 66
- a edukacja 227
- a edukacja społeczeństwa 188
- a efektywność 109
- a entropia 59
- a humanistyczna perspektywa 81
- a interesy 101–102
- a jej fundament 81
- a jej rola 75
- a jej uprawianie 22
- a jej uprawianie 81
- a keynesizm 63
- a klucze do jej zrozumienia 69
- a koncepcja SGR 92
- a konkurencja 99
- a korzyści 91
- a kryzys 44, 47, 119
- a ład gospodarczy 84
- a nauka 44, 47–48, 81, 108, 119, 231, 234
- a niedostępność zasobów 59
- a nurty teoretyczne 73
- a paradygmat 68
- a paradygmat neoklasycznej teorii 47
- a połączenie indywidualizmu metodologicznego z holizmem metodologicznym 49
- a postęp 27
- a pozory neutralności aksjologicznej 61
- a próby zmiany paradygmatu teoretycznego 60
- a przyczyny wielkich migracji, konfliktów międzynarodowych i społecznych 68
- a rozwój narzędzi teoretycznych 21
- a teoria(e) 15–16, 21, 24, 45, 49–50, 56–57, 63–64, 67, 98, 105–106, 108, 166, 171, 178
- a twierdzenia 61
- a wielki biznes 224
- a wolność 77
- a wymieranie banków 199
- a zadanie wyjaśnienia rzeczywistości gospodarczej 76

- a zawłaszczanie 58
- behawioralna 106, 174
- ewolucyjna 183
- ewolucyjno-instytucjonalna 56, 64
- głównego nurtu 57, 63, 67
- heterodoksyjna 63
- informacji 106
- instytucjonalna 51, 55–56, 64, 80, 106, 117, 119–120, 183
- keynesowska 72
- konstytucyjna 51, 119
- kosztów transakcyjnych 122
- mainstreamowa 56
- manipulacji i oszustwa 167
- matematyczna 48, 67
- neoklasyczna 55, 63–64, 106–108
- neoliberalna 83
- niemiecka 108
- obywatelska 80
- ortodoksyjna 178
- podażowa 14–15, 121, 147, 191
- polityczna 119
- polityczna ładu gospodarczego 51
- porównawcza 183
- postwalrasowska 80
- przyszłości 55–68
- rozwoju 183
- skali (*economy of scale*) 118
- społeczna 42, 48
- zakresu (*economy of scope*) 118
- entropia 36–37, 59
- euckenowska(i)
 - a filary konkurencyjnego ładu gospodarczego 148
 - „historyczny moment” 47
 - model ładu 117
 - teoria ładu 50
 - zasady ładu gospodarczego 189

G

- globalizacja 14, 87–88, 123, 181, 222
- grupowe interesy 98, 103, 264

H

- holizm 66, 262
 - metodologiczny 49, 64–65
 - umiarkowany 64

I

- inkluzywność 178–179
 - a wykluczenie społeczne 176
 - społeczna 176–178, 180
 - systemu społeczno-gospodarczego 177–178
- instytucja(e)
 - a ich rola 110
 - a idee solidaryzmu społecznego 189
 - a podstawa działania 79
 - a pojęcie 58
 - dialogu 98
 - długiego trwania 60
 - drobnego kredytu 213
 - działające w interesie publicznym 219
 - formalne 194–195, 198
 - gospodarcze 177
 - inkluzywności społecznej 177
 - jako „czarne skrzynki” 66
 - KE 101
 - kontrolne 151
 - kredytowe 113, 200–202, 210, 212–214, 217, 219
 - nieformalne 58, 194
 - nieskuteczne 86
 - niezależna od Ministerstwa Gospodarki 112
 - niższego rzędu 66
 - o uniwersalnym charakterze 221
 - obdarzone największym zaufaniem społecznym 113
 - ochrony konkurencji i konsumenta (niemieckie) 113–115
 - oparte na zasadach Raiffeisena 213
 - państwa 66, 87–88, 91, 109–110, 150–151
 - planistyczne 72
 - poходne 58, 60
 - pojedyncze 66
 - polityczne 177
 - ponadnarodowe 102
 - pośrednictwa finansowego 212
 - proinkluzywne 178
 - przemysłu sportowego 113
 - publiczne 90, 233
 - regulacyjne o charakterze globalnym 86
 - regulujące 102
 - rodzące anarchię 109
 - ryнку pracy 191
 - samorządowe 178
 - służące minimalizowaniu władzy ekonomicznej 77
 - społeczne 60

- strzegące porządku gospodarczo-społecznego 33
- szkoleniowe 235
- ubezpieczeniowe 113
- ukierunkowane na rozwój 178
- unijne 100–101
- wieloszczeblowe 66
- władcze 102
- własne 88
- wpisane do Rejestru Instytucji Szkoleniowych 230
- wpływające na zachowanie podmiotów gospodarujących 105
- wyzyskujące 177–179
- zawłaszczania 57, 60, 62, 67
- zbiorowego zarządzania prawami autorskimi 113
- zewnętrzne 88
- związane z ochroną konkurencji i konsumentów 105
- życia społecznego 198
- inwestycje
 - a brak nowych 79
 - a ich finansowanie 215
 - a ich wzrost 210
 - a inkluzywność 177
 - a nieprawidłowe skierowanie kapitału 172
 - a niska dynamika 16
 - a niska dynamika 164
 - a sztuczna ekspansja 70
 - a zwiększanie świadomości społecznych i ekologicznych konsekwencji 215
 - bezpośrednie zagraniczne (BIZ) 101
 - istotne z punktu widzenia rozwoju lokalnego 215
 - mieszkaniowe 207
 - napływające 151
 - niemieckie 137–146
 - państwowe 78
- inżynieria społeczna biznesu 41–42, 123

K

konkurencja

- a „jądro polityki gospodarczej” 149
- a „trwały rozwój” 98
- a dążenie do realizacji własnych preferencji 98
- a dobrobyt 97–98
- a eliminacja przywilejów 111
- a erodujące ją oligopolizowanie wielu dziedzin gospodarki 163
- a europejska polityka 100
- a ewolucja niemieckiego ustawodawstwa 111
- a filary porządku konstytucyjnego 98

- a fundamentalne znaczenie w projekcie europejskim 100
- a gra grupowych i indywidualnych interesów 102
- a gra interesów 98
- a jej instytucjonalna ochrona 115–116
- a jej ochrona 106, 109, 111–112, 114–115, 178
- a jej ograniczanie 109
- a jej osłabienie 210
- a jej wzrost 106
- a koncepcja SGR 31
- a korzyści 111
- a kwestia ochrony 97
- a kwestia wolności 34
- a ład 79, 111
- a nadzór nad monopolem 111
- a naprawa szkód, które są wynikiem wprowadzenia w błąd konsumenta lub narzucenia mu niekorzystnych zapisów umów 108
- a niemieckie instytucje jej ochrony 113
- a nieskrępowane mechanizmy 149
- a ochrona konkurentów 109
- a ordoliberalne rozważania 111
- a ostrożność UE w narzucaniu reguł uczestnikom integracji 102–103
- a polityka 101
- a polityka ustrojowa 77
- a poziom jej intensywności 149
- a prawo jej ochrony 105
- a problemy europejskiej polityki 99
- a projekt ustawy o jej zapewnieniu 112
- a przeciwdziałanie zjawiskom jej osłabiania 180
- a relacje pomiędzy niemiecką polityką jej ochrony a polityką ochrony konsumenta 105
- a równe zasady jej stosowania przez inne państwa 152
- a schemat powiązań SGR z przedsiębiorczością 232
- a społeczna gospodarka rynkowa 225
- a społeczna sprawiedliwość 108
- a tradycyjne ujęcie komparastyki systemowej 183
- a ustawa antymonopolowa 97
- a ustawa o przeciwdziałaniu jej ograniczeniom 114
- a ustrój rozwijany przez Euckena 77
- a własność prywatna 79
- a wolność gospodarcza i własność prywatna 98
- a wsparcia rozwoju polskiej przedsiębiorczości 149
- a zadania urzędu antymonopolowego wg Euckena 110
- a zasada dialogu 102–103
- a zmowy cenowe 113
- a zwalczaniem jakichkolwiek jej ograniczeń 114
- doskonała 55, 107, 109–110

- efektywna 105
- ekonomiczna w UE 99
- idei wielu różnych kierunków myśli o gospodarce i zarządzaniu 119
- kapitalistyczna 96
- na rynku 209
- na rynku usług bankowych 200, 210
- nieuczciwa 96, 211
- osiągnięć 96, 102–103
- przeszkadzania 96
- rosnąca 221
- równoprawnych przedsiębiorców 96
- rynkowa 224
- wielkich amerykańskich, chińskich i europejskich koncernów 13
- wolna 27–28, 30, 79, 95, 105–108, 111–112, 149–150, 178, 223
- wyniszczająca 16, 165, 177
- z interesami potężnych uczestników rynku 102
- zdrowa 211
- ze strony fintechów 207
- konkurencyjny ład gospodarczy 148, 185

L

lista(y)

- kontrolne 117, 128
- możliwych kryteriów 184
- strategicznych przedsiębiorstw i branż 150
- wyjątków 112–113

Ł

ład

- a anomia 36
- a bezład i chaos 35
- a chaos i niepewność 83
- a elementy niepożądane 36
- a jego idea 45–46
- a jego kryzys 43
- a jego kształtowanie i ochrona 86
- a jego model 120–121, 172
- a jego pojęcie 124
- a jego polityka 191–192
- a jego teoria 46, 50
- a jego ustrój 174
- a koncepcja SGR 84
- a kwantyfikacja potencjałów przedsiębiorstw, czyli miara euckenowskiego modelu 117
- a metodologia ujęcia 39

a nieład globalny 36
a tęsknota za nim 83
a wolność jednostki 232
dokładnie zdefiniowany i koncepcyjnie kompleksowy 83
gospodarczy 12–13, 15, 35, 40, 43, 45–47, 49–52, 68–69, 73–78, 80–81, 84–86,
92, 106, 110, 112, 122, 125, 147–148, 155, 157, 184–186, 188–192, 194,
197–198, 210
gospodarowania 117, 119–126, 128–129
i porządek 35
instytucjonalny 195, 197
konkurencyjny 117, 121, 127, 129
konkurencyjny wg koncepcji SGR 41
niższego rzędu 185
oddolnie samokształtujący się na rynku w sposób spontaniczny 46
odgórnie stanowiony przez organa władzy politycznej 46
ogólny 40
oparty na konkurencji 79
przestrzenny 33
realny 37
rynkowy 86, 124, 185
SGR 172, 193, 196
społeczno-gospodarczy 14, 36, 39–48, 163, 170–173, 176, 181, 193
społeczny 185, 194, 210
spontaniczny 46–47, 51, 76, 124
spontaniczny wg von Hayeka 45
stanowiony 46–47, 51, 74, 76, 86, 117, 124, 126–127
stanowiony w ujęciu Euckena 45, 117
ustrojowy 173
ustroju ORDO 40
wolnokonkurencyjny 106, 108–111
współzależny 39
życiowy 27, 33

M

mechanizm

a „braki konstrukcyjne” rynku 155
a analizy przyczynowo-skutkowe 67
a rozwiązanie potencjalnego konfliktu pomiędzy pryncypałem (akcjonariuszem)
i agentem (pracownikiem) 127
cenowy 78, 187
deregulacyjny i systematycznie osłabiający monopolistyczną pozycję
przedsiębiorstw państwowych 150
ekonomiczny 177
godzenia życia rodzinnego z aktywnością zawodową 160
gospodarki rynkowej 84
konkurencji 108, 149

- neoliberalnego rynku 68
- pierwotnego podziału dochodu 224
- przedsiębiorczości 69
- realnego funkcjonowania 41
- rynkowy 84–86, 109, 155, 186, 188, 191–192, 233
- społecznej inżynierii biznesu 123
- społeczny 177
- sterowania procesem gospodarczym 79
- suwerenności konsumenta 107
- włączenia w życie społeczne zagrożonych marginalizacją 229
- wolnego rynku i konkurencji 150
- wolnej konkurencji 108
- model(e)
 - a „ład społeczno-gospodarczy w koncepcji SGR” 40
 - a przedsiębiorczość 69
 - biznesu 118, 126, 128
 - brytyjski 153, 158
 - dobrobytu dla wszystkich 75
 - ekonomiczny 194
 - Erharda 75
 - euckenowskiego ładu 117
 - funkcjonowania państw 17
 - głównego nurtu neoklasycznej teorii ekonomii 49
 - gospodarczy 168, 183–184, 197–198
 - gospodarek rynkowych 184
 - kapitalizmu 169–170, 179, 181, 184
 - klasyczny Webbera 121, 129
 - konkurencji doskonałej 55, 107, 109
 - krajów dobrobytu 183
 - ładu (porządku) konkurencyjnego wg Euckena 129
 - ładu (porządku) stanowionego 120–122
 - ładu gospodarczego 106, 121, 129
 - ładu ustrojowego 173
 - matematyczny 181
 - neoliberalny 91, 170
 - niesprzyjający łagodzeniu asymetrii w rozwoju społeczno-gospodarczym 170–171
 - optymalny 179
 - ordoliberalny systemu społeczno-gospodarczego 149
 - placówki bankowej 209–210
 - podjmowania decyzji 126
 - polityki gospodarczej 60
 - polityki społeczno-gospodarczej 169
 - rozwoju 168
 - równowagi rozwoju społeczno-gospodarczego 42
 - rynku pracy 74, 195

- sformalizowany, wysoce abstrakcyjny 48
- spekulacji Frase'a na temat wizji po kapitalizmie 169
- Spółecznej Gospodarki Rynkowej 16, 42, 74, 83–88, 91, 147, 157, 163, 171–173, 176, 183, 185, 189–193, 196–198, 224, 234
- społeczno-gospodarczy 42, 176, 224
- spółdzielczej kasy oszczędnościowej 214
- spółdzielczy 221
- stosunków społecznych 196
- stosunków zbiorowych 96
- systemu finansowego prawdziwie wolnego społeczeństwa 72
- systemu społeczno-gospodarczego w Polsce 157
- ustrojowy 198
- ustroju gospodarczego 224
- ustroju ładu i równowagi 172
- ustroju społeczno-ekonomicznego w Polsce i Unii Europejskiej 123
- ustroju społeczno-gospodarczego 176, 181
- użyteczny 181
- westfalski 86
- wzorzec realnego odniesienia 39

O

ochrona

- a państwo socjalne 96
- bezpieczeństwa 62
- danych osobowych 114
- edukacji 62
- gospodarki przed monopolami 81
- instytucjonalna 217
- instytucjonalnych ram dla indywidualnej działalności gospodarczej 233
- interesów polskich firm na rynkach międzynarodowych przed
 - dyskryminacją 152, 158
- interesu jednostek 90
- inwestorów 232
- klientów banków 115
- konkurencji
- konkurencji 97, 105–106, 109, 111–116, 178
- konsumenta 105–106, 108, 111–116
- ładu związanego z przyjętym w kraju ustrojem 86
- małych i średnich przedsiębiorstw 109
- materialnej wolności 27
- osób, które nie z własnej winy nie mogą uczestniczyć w działalności
 - gospodarczej 96
- pacjentów 115
- państwa 90
- pracowników 186, 189

- praw konsumenckich 178
- praw konsumentów 115
- prywatnej własności środków produkcji 149
- przed zwolnieniem w wieku przedemerytalnym 160
- reguł gry 98
- słabszych 96
- socjalna 28
- środowiska 33
- środowiska naturalnego 173
- ubezpieczonych 115
- usług prawnych 62
- użytkowników energii 115
- własności 81
- własności prywatnej 158
- wolnej konkurencji 106, 112
- wolności działalności gospodarczej 81
- wolności politycznej obywateli 27, 33
- zdrowia 178
- zdrowia 62
- ze strony instytucji państwa 109
- odpowiedzialność 16, 27, 79, 85, 108, 235
 - a państwo opiekuńcze 191, 192
 - biznesu 38, 122–123, 128
 - finansowa 72
 - innych osób 225
 - jednostek gospodarujących za poszukiwanie i podejmowanie zatrudnienia 191
 - jednostki 122, 194, 196
 - jednostki ludzkiej 13, 48
 - jednostki na rynku pracy 188
 - jednostki za korzystanie z wolności – ze swobód 74
 - jednostki za sposób wykorzystania „wolności od czegoś” 74
 - korporacji pracy i kapitału 192
 - materialna 224
 - osobista 24
 - państwa za kształtowanie i ochronę ładu związanego z przyjętym w kraju ustrojem 86
 - partnerów społecznych 186
 - personalistyczno-społeczna 32
 - podmiotów gospodarczych za podjęte ryzyko 150
 - przedsiębiorstwa 32
 - społeczna 125
 - spółki wobec społeczeństwa i interesariuszy 126
 - wobec społeczeństwa 187
 - za bezrobocie 192
 - za całość spraw społecznych 33
 - za decyzje 234

- za kształtowanie wzajemnych relacji 193
 - za podejmowane decyzje 32, 176
 - za siebie i za innych 41
 - za skutki swoich działań 110
 - za swój los 95, 155, 223
 - za wyniki działalności gospodarczej 149
- ordoliberalizm 16, 22, 35, 39, 40–42, 49–52, 64, 73, 76, 84, 95, 109, 121, 155, 163, 170–172, 179, 184–185, 188, 190

P

państwo

- a anachronizm 86
- a brak nowych inwestycji 79
- a cele wzrostowe 75
- a długookresowe strategie rozwoju gospodarczego i społecznego 84
- a dodatkowy globalny popyt 73
- a działania na rzecz polepszania warunków pracy 33
- a ewolucje funkcji 88
- a funkcja regulatora gospodarki 86
- a funkcje wewnętrzne 90
- a historyczne ścieżki rozwoju 88
- a idea subsydiarności 28
- a ingerencja w bezpośrednią działalność przedsiębiorcy 96
- a instytucja 66, 179
- a interesy korporacji transnarodowych 88
- a inwestycje 78
- a kształtowanie ładu gospodarczego 73
- a kształtowanie ładu przestrzennego i wspieranie polityki miejskiej 33
- a lekceważenie funkcji 109
- a ład wolnokonkurencyjny 110
- a model SGR 84–85
- a monopole 78, 110
- a narzucać społeczeństwu światopoglądu 27
- a neokorporatystyczne praktyki 97
- a niezależność finansowa i materialna 28
- a nowe zjawiska 195
- a pochodna stanu i aspiracji społeczeństwa 88
- a polityka 198
- a polityka
 - finansowa 78
 - fiskalna i prawna 29
 - gospodarcza 78
 - koniunkturalna 29
 - mieszkaniowa 187
- a pomoc 28, 75

- a porządek konkurencyjny 156
- a przedsiębiorstwa 150
- a przymierza i pakty 97
- a przywileje 109
- a ramy prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej 41
- a ramy rynkowej gry wolnych podmiotów 147
- a regulator gospodarki 86
- a reguły ładu 84
- a relacje obywatel – biznes – grupy społeczne 177
- a rola aktywnego kreatora spójnego ładu instytucjonalnego na rynku pracy 195
- a siła porządkująca w gospodarce 109
- a socjalne zabezpieczenia 97
- a spirala niewypłacalności 154
- a stabilny kurs waluty krajowej 29
- a suwerenność 86
- a suwerenny konsument 111
- a system powiązanych ze sobą i wzajemnie zależnych od siebie instytucji 179
- a unikanie zakazu inwestowania 78
- a uprawianie konsekwentnej polityki konkurencyjnego ładu gospodarczego 110
- a ustalanie cen 109
- a ustrój 77
- a wpływ na jego działanie 90
- a wsparcie 30
- a wsparcie rozwoju sektora MŚP 187
- a wspólnota polityczna 85
- a związki zawodowe 186
- inkluzywne 178
- ładu konkurencyjnego 121
- niemieckie 97
- oparte na realizacji idei SGR 28
- prawa 97
- socjalne 28, 97
- wg Müllera-Armacka 29
- paradygmat 46–47, 55, 60, 129
 - a „ekonomia przyszłości” 55
 - a jego zmiana 67–68, 190
 - ekonomii 68
 - ładu gospodarowania 117
 - neoklasycznej teorii ekonomii 47
 - podstaw mainstreamu 55
 - przedsiębiorstwa 118
 - teoretyczny ekonomii 60
 - zarządzania 119
 - zarządzania przedsiębiorstwem 118
- partie

- a aktywna polityka rodzinna 156
- a długookresowa perspektywa wdrażania zasad SGR 157
- a ich specyfika i struktura programów 149
- a programy 151–153, 156–157
- a propozycje rozwiązania w zakresie ograniczania zadłużenia publicznego 154
- opozycyjne 147–148
- polityczne 24, 27, 29, 33, 152, 154, 194
- placówka
 - bankowa 199–210
 - dziennego pobytu z dostępem do multimediiów 156
 - instytucji kredytowych działających w Polsce 219
- plan Morawieckiego 138, 141–145
- pokój
 - a bogini Ejrene 29
 - hotelowy 59
 - polityczny pomiędzy rywalizującymi partiami 29
 - społeczny 29, 31, 95–98, 103, 190
 - wewnętrzny 29
- polityka 14
 - a jej uprawianie 177
 - a jej wychowawcza rola 192
 - a jej zadania 85
 - a ład rynkowy wg Euckena 185
 - a proces jej formowania 101
 - a skuteczne programy 49
 - aktywna 160
 - antycykliczna 87
 - antymonopolowa 91
 - badania i innowacji 230
 - banku centralnego 153
 - budżetowa 149, 153, 155, 157, 159
 - dochodowa 110
 - dyskontowa 78
 - europejska 103
 - finansowa 78
 - fiskalna 29, 128
 - gospodarcza 14–15, 21, 25–27, 30, 34, 43, 47–48, 50–52, 55–56, 60, 69–70, 72–74, 76–80, 83, 85–88, 90, 97, 99, 106, 109–110, 148–150, 188–190, 192, 224
 - instytucjonalna 188
 - keynesistowska 191
 - koniunkturalna 29–30
 - konkurencji 99–101, 149
 - konkurencyjnego ładu gospodarczego 110
 - konwencjonalna 63
 - kształtowana przez ład stanowiący 76

- kształtowania ładu gospodarczego 47–48
- liberalna 75
- ładu 188, 191–192
- ładu gospodarczego 148, 186, 188–189, 192, 197
- makroekonomiczna 86
- miejska 33
- mieszkaniowa 187
- monopolistyczna 110
- neokolonialna 158
- nieskoncentrowana bezpośrednio na numerycznych wielkościach 190
- niskich stop procentowych 78
- ochrony konkurencji 105–106, 109
- ochrony konsumenta 105–106
- otwartego rynku 78
- państwa 79, 109
- pełnego zatrudnienia 187
- pieniężna 70, 72, 189
- płacowa 97, 189, 192
- porządku konkurencyjnego 149
- pracy 196
- prawna 29
- procesowa 188–189, 192, 197
- przedsiębiorczości 77
- przedsiębiorczości Erharda 75
- przedsiębiorstwa 124
- przemysłowa 85, 158
- rodzinna 156, 160
- rozwojowa 215
- rynku pracy 189–192, 197
- senioralna 160
- SGR 15, 190
- socjalna 28, 30–31, 85, 189, 191
- społeczna 29, 30–32, 73, 80, 97
- społeczno-dochodowa 149, 155, 160
- społeczno-gospodarcza 14–15, 17, 41, 44, 49, 169, 172
- spójnego ładu instytucjonalnego 197
- sterowania globalną koniunkturą 191
- sterowania wielkością przedsiębiorstw 187
- stymulowania koniunktury 187
- taniego kredytu 72
- tryumfalizmu rynkowego 166
- uprawiana w naśladownictwie hasła Donalda Trumpa „America first” 45
- ustrojowa 77, 179
- walutowa 78
- wprowadzania idei SGR 33
- wychowawcza 191
- zatrudnienia 97, 187, 189–192, 197

- zewnętrzna 91
- polskie partie opozycyjne 147–157
- pomieszanie porządków 35–42
- porządek(ki)
 - a centralnie kierowana gospodarka planowa 223
 - a entropia 37
 - a ich naruszenie 41
 - a ich pomieszanie 35, 37–38, 40–42
 - a jego rozumienie 35
 - a jego złamanie 40
 - a kształtowana, socjalna gospodarka rynkowa 223
 - a liberalna gospodarka rynkowa 223
 - a ustrój ORDO 40
 - aksjologiczny 39
 - czyli ład 120–121, 125–129, 185
 - dotychczasowy 86
 - gospodarczy 26, 84, 109
 - gospodarowania 84, 87
 - instytucjonalny 83
 - istniejący 40
 - koncepcji SGR 42
 - konkurencyjny 29, 149, 156
 - konstytucyjny 89
 - konstituujący 39
 - naturalny 73, 77
 - nominalny 36
 - nowy 22, 24, 27
 - obowiązujący 83
 - ogólnego ładu 40
 - ogólny 40, 42
 - polityczny 22
 - prawno-gospodarczy 27
 - prawny 27
 - rynkowy 79
 - rynku pracy 185, 188–189, 191, 195–197
 - socjalny 29
 - społeczno-ekonomiczny 22, 33
 - społeczno-gospodarczy 38
 - społeczny 37
 - w relacjach 39
 - właściwy ustrojom autorytarnym 83
 - wolnościowy 29, 32
 - wzorcowy 36
 - zrównoważony 119
 - życia 76
- prokrastynacja 174–175
- przedsiębiorczość

- a bezpośredni wyznacznik rozwoju 227
- a czynniki 223, 232–233
- a eksperymentowanie i uczenie się 231
- a eksplozja 197
- a eliminacja barier 151
- a fundamentalna teoria 70
- a ingerencja państwa 72
- a innowacyjność 229
- a instytucje szkoleniowe 235
- a jednostkowa 231
- a jej cel 235
- a jej rola 69
- a klasyczne ujęcie Schumpetera 226, 228
- a koordynacja 70
- a kształtowanie polityki 77
- a najpoważniejsze zagrożenia 71
- a najważniejsze wyzwanie nauki i praktyki gospodarczej 69
- a obrotowość i cwaniactwo 226
- a odpowiedź na brak aktywności 230
- a osiągnięcie dobrobytu dla wszystkich i pełnego zatrudnienia 75
- a polska gospodarka 226
- a przejawy 223
- a rozwój 72, 74, 150, 234
- a SGR 231, 232
- a społecznej powrót do humanistycznych aspektów ekonomii 234
- a spontaniczna fala w latach 90. 198
- a stymulowanie 152
- a system inkluzywny 177
- a tworzenie środowiska 215
- a twórcze myślenie 235
- a ustalenia terminologiczne 226
- a uwarunkowania 72
- a uwarunkowania społeczne i makroekonomiczne 70
- a wielokryterialne spojrzenie 227
- a wolność gospodarcza i własność prywatna 234
- a wsparcie 187, 158
- a wsparcie rozwoju 149
- a zasady 75
- a znaczenie dla dynamicznego rozwoju gospodarczego 150
- Euckena 78
- fundamentem społecznej gospodarki rynkowej Erharda 73
- innowacyjna 231
- jako funkcja 227
- mała i średnia 30
- oparta na ładzie 78
- społeczna 224, 226, 232, 235

w polityce Erharda 70
w tworzeniu dobrobytu społeczeństw 69
przesilenie cywilizacyjne 17, 168, 180

R

racjonalne gospodarowanie 21, 40, 55–57, 59, 63–64, 76, 87

rewolucja

cyfrowa 16–17, 164, 167–171, 174–176, 180
gospodarcza 126
naukowa 49
przemysłowa 164
technologiczna 208

rynek

a bariery wejścia 101
a dewiza 34
a interakcje między przedsiębiorstwami 125
a schemat powiązań SGR z przedsiębiorczością 232
a SGR 84
a silne elementy myśli liberalnej 15
a suwerenność konsumentów 106
inkluzywny 178
mediów 13
międzynarodowy 31
na którym funkcjonuje wolna konkurencja 107
nieujęty w ramy konkurencyjnego ładu gospodarczego 13
otwarty dla zagranicznych produktów 152
pozostawiony bez nadzoru ze strony państwa 109
pracy 183, 185, 187
rozumiany, jako gwarant kultury kontraktu, symetrii, równości praw
kontrahentów, w tym ochrony konkurencji i praw konsumenckich 178
system powiązanych ze sobą i wzajemnie zależnych od siebie instytucji 179
wewnętrzny 98
wolny 87, 108, 171, 178
wspólny 100

S

Spółeczna Gospodarka Rynkowa (SGR) 11–12, 15–17, 21, 26–36, 39–42, 51, 69, 73–74, 81, 83–85, 87–88, 91–92, 95, 97–98, 102, 106, 108, 115, 118, 121, 123, 147–148, 153, 155–157, 163–164, 171–174, 176, 179–181, 183–185, 187–199, 210, 211–212, 215–216, 221–222, 223–225, 228, 231–232, 234–235

społeczna odpowiedzialność biznesu 38, 41–42, 122–123, 128

spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa 212–214, 216–218, 221

spółdzielnia

a członkowie 215

- a działalność banków spółdzielczych 219
- a Gminne Kasy Spółdzielcze 213
- a ich działalność i rozwój 211
- a Kasa Krajowa 217
- a misja 215
- a pełne zatrudnienie 212
- a realizacje zasad SGR 211, 222
- kredytowa 211–213, 215–216, 218–222
- o charakterze otwartym 216
- o charakterze zamkniętym 216, 219
- oszczędnościowo-pożyczkowa 213
- socjalna 42
- spożywców 211
- Sprawiedliwych Pionierów 211

T

teoria(e)

- a najczęściej spotykane pułapki metodologiczne w interpretacji 69
- a szansa dokonania istotnej przebudowy całej rzeczywistości gospodarczej 56
- ekonomii/ekonomiczne 15–16, 21, 24, 45, 47, 49–50, 56–57, 63–64, 67, 98, 105–106, 108, 166, 171, 178
- Euckena 76–77
- głównego nurtu 188
- interdyscyplinarne 25
- ładu 50, 124
- ładu gospodarczego 47, 49–52, 73, 77, 80, 184–185
- ładu społeczno-gospodarczego 45–46
- ładu wolnokonkurencyjnego 109
- Mullera-Armacka 80
- nauk społecznych 25, 58
- neoklasyczna 77, 108, 118, 120
- o człowieku 25, 65
- ordo 117, 119–122, 126
- ordoliberalna 106, 108, 163, 171–172
- polityki gospodarczej 21, 25, 27, 34, 50
- prawa 60
- przedsiębiorczości 70
- racjonalnych oczekiwań 124
- regulacji 184
- społeczne 24
- uprzywilejowanej rasy 24
- w naukach społecznych 119
- wyboru konsumenta 108
- z zakresu nauk społecznych 25
- zachowań jednostek gospodarujących 119

W

wolność

- a dobrobyt 75, 77
- a dyscyplina 117
- a harmonizowanie jej wymogów 149
- a jej filozofia 124
- a jej fundamentalne europejskie wartościami 95
- a jej ochrona 27
- a jej ograniczanie 77
- a jej ograniczanie przez władzę 73
- a jej zakres 79
- a klaster (obszar badawczy) 51
- a konkurencja 34, 109
- a ład gospodarczy 68, 74, 122
- a model rynku pracy 74
- a modelowa organizacja rynku pracy 186
- a możliwość podejmowania własnych inicjatyw gospodarczych 27
- a nadrzędne wartości społeczne 48
- a naturalny porządek 73
- a niebezpieczny splot stosunków prywatnej władzy 13
- a niekorzystanie z jej dobrodziejstw 197
- a ochrona konkurentów przed dominantami rynkowymi 109
- a potencjał nowoczesności 180
- a SGR 27, 29–31, 73
- a socjologiczno-antropologiczny fundament rynku 188
- a sprawiedliwość społeczna 30
- a subsydiarność 96
- a tworzenie warunków dla korzystania z niej 191
- a uzasadnione pragnienie jednostki 74
- a życie zgodnie z zasadami etyki 15
- „do” 41, 73, 74, 188–189, 198
- ekonomiczna 77
- gospodarcza 27, 69, 81, 98, 122, 148, 150, 155, 173, 193, 225, 234
- gospodarowania 197
- indywidualna 208
- indywidualna wszystkich podmiotów gospodarczych 109
- jednostki 15, 39, 41, 81, 171, 189, 225, 232
- maksymalna 76
- na rynku 225
- na rynku pracy 198
- negatywna 73, 188
- „od” 41, 73, 74, 188–189, 198
- odczuwana 88
- oryginalna 73
- polityczna 77
- polityczna obywateli 33

pozytywna 73, 188
rynkowa 176
społeczna 155
uczestników rynku 192
zawierania umów 149
wymieranie banków 199–210

Z

zasada(y)

a konkurencyjny ład gospodarczy 76
„co nie jest zabronione, jest dozwolone” 158
dialogu 98, 102–103
dobrych praktyk 123
etyczne 15, 84
funkcjonalno-pragmatyczne 38
„głos mają ci z zasobami” (*voice for those with assets*) 100
gospodarki rynkowej 150
interwencji 186
konkurencji 31, 34, 98, 102–103
konkurencji dla polskich firm 152
konkurencyjnego ładu gospodarczego Euckena 147, 157, 191
konkurencyjnego ustroju gospodarczego 78
konstytucyjne 188
konstituujące 40, 46, 78–79, 84, 110–111, 185, 197
konsultacji 99–100
kształtowania struktur organizacyjnych 118
ładu 84
ładu gospodarczego 189
ładu gospodarczego Euckena 81
ładu gospodarowania 123
ładu stanowionego Euckena 74, 124
maksymalizacji efektu 58–61
maksymalizacji efektu przy danym nakładzie 57
minimalizacji nakładu dla osiągnięcia danego efektu 57
modelu 91
modelu SGR 91
moralne 84
nieformalne 101
obowiązujące w innych ustrojach 77
odpowiedzialności jednostki 189, 196
ogólnie uznawane 37
ostrożności 70–71
„pierwotnej” koncepcji SGR 41
płatności 101
polityki gospodarczej Euckena 69–70, 80

- polityki porządku konkurencyjnego wg Euckena 149
- polityki przedsiębiorczości Erharda 75
- pomocniczości 85, 96
- pomocniczości państwa 95
- porządku rynku pracy w Społecznej Gospodarce Rynkowej 185
- porządkujące życie społeczno-gospodarcze i polityczne 25
- prawne 70
- przedsiębiorczości 75
- przeszłego myślenia 23
- rachunkowości 70–71
- rachunkowości banków 217
- rachunkowości spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych 217
- racjonalnego gospodarowania 56–57
- Raiffeisena 213
- realizacji kontroli 151
- regulujące 40, 46, 78, 84, 110–111, 185
- rozliczenia podatku przez polskie firmy 153
- rozwoju i polityki gospodarczej Euckena 80
- równości 221
- równości społecznej 225
- rynkowe 74, 155
- rynku pracy SGR 191–192, 197
- samopomocy 214
- społeczne 70
- społecznej gospodarki rynkowej (SGR) 91–92, 123, 148, 157, 189, 198, 211–212, 215, 221–222, 225, 235
- społecznej odpowiedzialności biznesu 122
- spółdzielcze 211
- sprawiedliwości społecznej 30
- sprzeciwu wobec ograniczania wolności gospodarczej 150
- subsydiarności 29, 92, 96, 193
- termodynamiki 36
- terytorialności 215
- tworzenia 216
- umożliwiające uczestnictwo w konkurencji 108
- ustrojowe 78, 81
- ustroju gospodarczego 77
- w koncepcji SGR 40
- wartości godziwej 71
- wolnego rynku 91
- wolnej konkurencji 27–28, 30, 95
- wolności „od” i wolności „do” 198
- wolności działalności gospodarczej 81
- wolności i odpowiedzialności jednostki na rynku pracy 188
- wolności na rynku 73, 176, 225
- wolności na rynku pracy 198

- współstanowienia 189
- „złotówka za złotówkę” 160
- zrównoważonego budżetu na szczeblu centralnym 154
- zawłaszczanie 60, 62, 66–67
 - instytucja długiego trwania 60
 - instytucja nieformalna 58
 - jako zjawisko ekonomiczne 58
 - praw jednostki 90
 - zasobów naturalnych 57

INDEKS NAZWISK

A

Abbot Andrew 64
Acemoglu Doran 66, 177
Adenauer Konrad 11, 112, 127
Akerlof George 16, 166–167
Alford Helen 134
Alińska Agnieszka 219
Aquinas Thomas 131, 132, 135
Arnold Vladimir 181
Atkinson Anthony 165

B

Balcerowicz Leszek 194
Balcerzak Adam 179
Bałtowski Maciej 170
Bard Alexander 168
Baumol William J. 107
Beck Ulrich 12, 49, 52, 53
Berghahn Volker R. 112
Bielig Andreas 137, 144
Bieńkowska Beata 41
Binder Alan S. 107
Blanchard Olivier 43
Blaug Mark 63
Bogle John C. 43
Böhm Franz 112
Böhm Franz 76, 112, 121
Bootle Roger 43
Box George E.P. 181
Boyer Robert 184
Brémond Janine 69
Bretyn Agnieszka 220
Buchanan James M. 120
Buch-Hansen Hubert 106
Buszko Michał 214

C

Carroll Archie B. 134
Chabanet Didier 102

Chen Jennifer C. 126, 165
Chmielewski Piotr 64
Chrysostom John 132
Chyra-Rolicz Zofia 212
Cini Michelle 101, 102
Cioch Henryk 211
Clinton Bill 170
Coen David 102

D

da Vinci Leonardo 117
Dahrendorf Ralph 14
Darwin Karol 55
Deaton Angus 165
Dilthey Wilhelm 62, 65
Draper Norman Richard 181
Drucker Peter 118, 228
Dzień Mirosław 41

E

Engels Fryderyk 169
Erhard Ludwig 15, 29, 69–70, 73–75,
80–81, 85, 95, 108, 111–112, 117, 121,
147, 153, 155, 172, 174, 187–188, 194,
223–224, 231, 234
Eucken Edith 53
Eucken Walter 13, 15, 45–50, 68–70,
73–81, 84–86, 106, 108–111, 121, 124, 127,
147–149, 153, 157, 171, 185–188, 196, 224

F

Famielec Józefa 69
Fayol Henri 118
Fiedor Bogusław 64
Flejterski Stanisław 214
Franzen Jonathan 122
Fraser Peter 167, 168, 169
Friedman Milton 121
Fromm Erich 180

G

Galbarczyk Tamara 217, 219
 Galbraith John Kenneth 49, 55, 80, 85,
 Goerdeler Carl 150
 Golawska-Witkowska Gabriela 219
 Goldschmidt Nils 46
 Golec Maria Magdalena 221
 Goodwin Tom 167
 Gorbaczow Michaił 52
 Gostomski Eugeniusz 199
 Grabska Anna E. 47
 Graczyk Arkadiusz 107, 108
 Gregory of Nyssa 132
 Großmann-Doerth Hans 76

H

Habermann Gerd 47
 Hall Peter A. 184
 Hampden-Turner 183
 Hartmann Mikołaj 27
 Hartz Peter 192, 198
 Hassel Anke 100
 Hausner Jerzy 124, 125
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 73
 Hejny Ludwik 35
 Heuß Ernst 46
 Hitler Adolf 24
 Höffner Joseph 132, 133
 Holl Karol 26
 Hryniewicz Janusz T. 168
 Huerta de Soto J. 70, 71, 72
 Husserl Edmund 23

I

Illinicz Roman 193

J

Jabłoński Adam 122, 126
 James Willian 39
 Janger Jürgen 230
 Jaworski Władysław Leopold 215
 Johnson Paul W. 134
 Josten Paul 112
 Jurczuk Anna 43, 127

Jurczyk Zbigniew 107, 108
 Juszcak Tymoteusz 84

K

Kaczmarczyk Łukasz 147
 Kajka Michał 12
 Kamińska Katarzyna 97, 105
 Kant Immanuel 39
 Kawa Marta 212
 Kelly Kevin 167, 176
 Kirzner Israel M. 70
 Kleer Jerzy 165, 168
 Koffka Kurt 26
 Köhler Wolfgang 26
 Kohler-Koch Beate 99, 100, 101
 Kołodko Grzegorz W. 38, 43, 55, 60, 64,
 66, 166, 170
 Konfucjusz 47
 Kopacz Ewa 157
 Kornai Janos 170
 Koźmiński Andrzej K. 233
 Kramers Melanie 165
 Krugman Paul 165
 książę Walii Karol 170
 Kuhn Thomas S. 129
 Kukiz Paweł 153, 154
 Kukliński Antoni 87
 Kulińska-Sadłocha Ewa 211, 215, 216
 Kuźniar Wiesława 212

L

Lagarde Christine 170
 Langer Wolfram 80
 Lansing Kevin J. 176
 Laufer Arthur 121
 Lenz Siegfried 11
 Liebecki-Lukin Siarhei 131
 Lisiński Marek 120
 Loungani Prakash 176

M

Machaczka Józef 128
 MacMillan Ian C. 231
 Madej Zbigniew 169, 170
 Magiera Elżbieta 211

Majewska-Jurczyk Barbara 107, 108
Malinowski Grzegorz M. 165
Manow Philip 96
Markiewicz Agnieszka 176
Marks Karol 13, 24, 53, 64, 169
Marshall Alfred 118
Mączyńska Elżbieta 11, 14, 22, 43, 49, 64,
85, 148, 163, 171, 173, 181, 224
McGrath Rita Gunther 231
Mikołajczak Ryszard 220
Mill John Stuart 45
Mirowski Philip 171
Mises Ludwig von 70, 72, 121
Miszewski Maciej 55, 56, 60, 61
Mleczko Urszula 215
Moatsos Michail 176
Molina Oscar 97
More Tomasz 179
Moszyński Michał 47, 74, 84, 97, 148,
172, 183, 193
Müller-Armack Alfred 21–34, 65, 80,
149, 155, 172, 187, 189, 223, 225, 227
Murach-Brand Lisa 112
Myrdal Gunnar 64

N

Naughton Michael 133, 134
Nietzsche Fryderyk 24
Nugent Neill 103

O

Obłój Krzysztof 127
Ochociński Stefan 213
Okołowski Paweł 38, 39
Oleś Piotr 38
Orzeszko Teresa 213
Ossowski Janusz 213
Ostrowska Elżbieta 220
Ostry Jonathan David 176
Ottaway Marina 97

P

Pawlik Andrzej 231
Pickett Kate 165, 166
Piechowski Adam 212

Piketty Thomas 14, 165,
Plehwe Dieter 171
Polanyi Karl 86
Popper Karl R. 53
Prandecki Konrad 165
Pudełkiewicz Eugeniusz 222
Pysz Piotr 11, 22, 43, 46, 77, 84, 95, 121,
124, 127, 147–149, 155, 171, 173, 181,
188, 211, 224, 226

R

Raiffeisen Friedrich 213
Rangen Eric S. 134
Rapacki Ryszard 169
Ratajczak Marek 166
Reagan Ronald 121
Rhodes Martin 97
Ricardo David 45
Rifkin Jeremy 164, 167
Rist Gilbert 57, 59
Roberts Robin W. 126
Robinson James A. 66, 177
Röpke Wilhelm 121, 149, 150, 188
Rübel Gerhard 141
Rudolf Stanisław 120
Rüstow Aleksander 121
Rutkowska Elżbieta 220
Rzeczycka Anna 219
Rzońca Andrzej 154

S

Sachs Ignacy 170
Salort Marie-Martine 69
Sandel Michael 166
Scheler Maxa 27
Schmitter Philippe C. 99
Schöfflers Herbert 26
Schultz Franz Herman 213
Schumpeter Joseph A. 228
Shiller Robert J. 16, 166–167
Simon Hermann 56, 127
Skąpska Elżbieta 223, 227, 229, 233
Skąpski Michał 195
Sloterdijk Peter 12, 13, 44, 53
Smith Adam 171

Soskice David 184
 St. Basil the Great 132
 Stalin Józef 24
 Staszic Stanisław 211
 Stiglitz Joseph Eugene 43
 Stiglitz Joseph E. 170
 Streeck Wolfgang 96, 99
 Stuart Tristram 165
 Suszyński Cezary 118, 119
 Szambelańczyk Jan 213, 215, 216
 Szlachta-Jarmużek Joanna 88
 Szlinder Maciej 176
 Szplit Andrzej 117, 118, 231
 Sztompka Piotr 14
 Szulczewski Grzegorz 21, 23, 76, 96
 Szymański Władysław 212, 222

T

Taylor Frederic 118
 Thatcher Margaret 121, 124
 Troeltsch Ernst 26
 Trompenaars Alfons 183
 Trump Donald 45
 Trybuchowicz Małgorzata 105
 Tussey Ethan 174, 175

V

Vanberg Viktor 46
 Varian Hal R. 106

Veblen Thorsten 55
 Visser Wayn 122
 Vogel Lars 11
 von Hayek Friedrich August 12, 34, 45–
 47, 49–52, 70–72, 74, 76, 121, 124, 194

W

Wallerstein Immanuel 167, 180
 Weber Max 26, 129
 Weizsäcker Ernst 164
 Wertheimer Max 26
 Wigger Angela 106
 Wijkman Anders 164
 Wilkin Jerzy 81, 166
 Wilkinson Richard 165, 166
 Williamson Oliver E. 120
 Wnuk-Lipiński Edmund 85
 Worthington Richard 86
 Woźniak Michał Gabriel 196
 Wünsche Horst Friedrich 74, 80, 174,
 188, 223, 231

Z

Zalcewicz Anna 213
 Ząbkowicz Anna 85, 95
 Zeman-Miszewska Ewa 83
 Ziemiński Zygmunt 30
 Zmysłony Mateusz 125

WYBRANE TYTUŁY WYDAWNICZE POLSKIEGO TOWARZYSTWA EKONOMICZNEGO

Seria Nobliści z ekonomii

George A. Akerlof, Robert J. Shiller

Złowić frajera. Ekonomia manipulacji i oszustwa

Nicolas Barr, Peter Diamond

Reformy systemu emerytalnego. Krótki przewodnik

Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi

Błąd pomiaru. Dlaczego PKB nie wystarcza?

Christopher A. Pissarides

Teoria bezrobocia w stanie równowagi

Dale T. Mortensen

Dyspersja płac. Dlaczego podobni pracownicy zarabiają różnie?

Joseph E. Stiglitz

Freefall. Jazda bez trzymanki

Robert J. Shiller

Finanse a dobrobyt społeczny

M. Dewatripont, J.C. Rochet, J. Tirole

Zbilansować banki: nauka z kryzysu finansowego

Inne

Jerzy Kleer

Dobra publiczne: wczoraj – dziś – jutro

Kazimierz Łaski

Wykłady z makroekonomii. Gospodarka kapitalistyczna bez bezrobocia

Tadeusz Kowalik

Lepszy ład społeczno-ekonomiczny

Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz (red. naukowa)

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa wobec wyzwania współczesności

Mitchel A. Orenstein

Prywatyzacja emerytur. Transnarodowa kampania na rzecz reformy zabezpieczenia społecznego

Paul Davidson

Rozwiązanie Keynesa. Droga do globalnej koniunktury gospodarczej

Julio López, Michaël Assos

Michał Kalecki

Ludwig Erhard

Dobrobyt dla wszystkich

Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz (red. naukowa)

Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa

John Kenneth Galbraith

Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna

John Kenneth Galbraith

Pieniądz. Pochodzenie i losy

John Kenneth Galbraith

Godne społeczeństwo. Program troski o ludzkość

Stanisław Owsiak, Artur Pollok (red. naukowa)

W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego

Antoni Kukliński

In Search of New Paradigms (Selected papers 2001–2011)

John C. Bogle

Dość. Prawdziwe miary bogactwa, biznesu i życia

Zdzisław Sadowski

Przez ciekawe czasy. Rozmowy z Pawłem Kozłowskim o życiu, ludziach i zdarzeniach

Rafał Wiśła, Tomasz Sierotowicz, Ewa Okoń-Horodyńska

Problemy z tworzeniem zintegrowanej infrastruktury informatycznej i instytucjonalnej dla nauki i edukacji w Polsce

Gerald Allan Cohen

Dlaczego (nie) socjalizm?

Piotr Pysz, Anna Grabska, Michał Moszyński (red. naukowa)

Spontaniczne i stanowione elementy ładu gospodarczego w procesie transformacji – dryf ładu czy jego doskonalenie?

Stanisław Owsiak (red. naukowa)

Państwo a gospodarka

IX Kongres Ekonomistów Polskich
(10 monografii – według kolejności wydawniczej)

Elżbieta Mączyńska (red. naukowa)

Ekonomia dla przyszłości. Fundamentalne problemy teorii ekonomii i praktyki gospodarczej (wersja polska i angielska)

Marian Gorynia, Stanisław Rudolf (red. naukowa)

Polska w Unii Europejskiej i globalnej gospodarce

Andrzej Czyżewski, Bogdan Klepacki (red. naukowa)

Problemy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej

Eugeniusz Kwiatkowski, Barbara Liberda (red. naukowa)

Determinanty rozwoju Polski. Rynek pracy i demografia

Elżbieta Mączyńska (red. naukowa)

Modele ustroju społeczno-gospodarczego – kontrowersje i dylematy

Joanna Kotowicz-Jawor, Stefan Krajewski, Ewa Okoń-Horodyńska (red. naukowa)

Determinanty rozwoju Polski. Polityka innowacyjna

Stanisław Owskiak (red. naukowa)

Determinanty rozwoju Polski. Finanse publiczne

Bogusław Fiedor (red. naukowa)

Nauki ekonomiczne: stylizowane fakty a wyzwania współczesności

Artur Pollok (red. naukowa)

Edukacja dla zrównoważonego i trwałego rozwoju oraz społecznie odpowiedzialnego biznesu

Krzysztof Pietraszkiewicz (red. naukowa)

Sektor finansowy – stymulatory i zagrożenia rozwoju

Pełna oferta wydawnicza (również w wersjach elektronicznych) dostępna jest w księgarni internetowej Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego
www.ksiazkiekonomiczne.pl

Książki można również kupić w siedzibie PTE
ul. Nowy Świat 49, 00-042 Warszawa
tel. 22 551-54-01, e-mail: sklep@pte.pl

„Społeczna Gospodarka Rynkowa: Polska i integracja europejska” – pod redakcją naukową Elżbiety Mączyńskiej i Piotra Pysza

„Idee społecznej gospodarki rynkowej zrodzone po II wojnie światowej są znakomitym podłożem do szukania odpowiedzi na pytanie, jak pogodzić konkurencyjność gospodarki z realizacją społecznych celów rozwoju, którym rynki nie potrafią sprostać. Z tego powodu należy z zadowoleniem powitać inicjatywę publikacji na ten temat.

Podobnie jak poprzednie publikacje będące pokłosiem debat i ta również owocuje lekturą, która ma szansę wypełnić pożyteczną misję publiczną. Ład społeczno-ekonomiczny UE przeżywa przecież poważny kryzys. Obserwuje się tendencje do odchodzenia od pierwotnych idei założycielskich, które były mocno zakorzenione w poglądach głoszonych przez autorów społecznej gospodarki rynkowej. Powracanie do korzeni jest więc ze wszech miar zasadne.”

Fragment recenzji
prof. Michała Gabriela Woźniaka

Konrad
Adenauer
Stiftung

Polskie Towarzystwo Ekonomiczne